

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 6 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габлітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 6 від 27.12.2023 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Проць О.Є. СУДОВА ВЛАДА У СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАД: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ	1
---	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Губарєв С.В., Кагадій М.І. ПОРІВНЯННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ МОЛДОВИ ТА УКРАЇНИ.....	7
Кантор Н.Ю. РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СТАНДАРТУ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	12
Козій І.С. СТАТУСНО-АДМІНІСТРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	20
Максіменцева Н.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ГЕНДЕРНИХ ПРАВ ЩОДО ПРОТИДІЇ СЕКСИЗМУ У ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	24

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Шабалін А.В. ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЕСТОНІЇ: ПРАВАЗАСТОСОВЧИЙ ДОСВІД.....	30
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Поляков Р.Б. МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН БАНКРУТСТВА (НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ).....	36
---	----

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Рогозіннікова К.С. ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ Й ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	49
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Добрянська Н.В. ВІДСТУП ВІД ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ВЕРХОВОГО СУДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	56
Жадан С.В. СТРУКТУРА СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	63
Овсійчук Т.П. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ, ЗАПРОПОНОВАНИХ У ПРОЕКТІ ЗАКОНУ ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ОБОРОТУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ, З ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ТА РЕГЛАМЕНТОМ № 2020/0265.....	68
Семікоп Н.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВопорушення ЗА Вчинення ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ.....	74

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Попович О.В., Томаш Л.В. ПРАВомірність СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ ЗА ЗГОДОЮ ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ.....	80
Рябець Р.В. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	87
Сосков Р.Р. СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ.....	91
Чайковський Д.З. ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ: АКУТАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	102
Чижиков О.О. ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНА ПРИРОДА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень, вчинюваних ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, КОТРИ ЗДІЙСНЮЮТЬ НОТАРІАЛЬНІ ДІЇ.....	108

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Пушкар О.А. СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ ТА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВомірної ВИГОДИ.....	113
Шевчук П.В. НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПЕРІОДІВ.....	119

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Полетило П.С.

ПОНЯТТЯ «ПРАВИЛО» В ТЛУМАЧЕННЯХ ЄСПЛ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВИЛА «ЄДИНОГО ЧИ ВИРІШАЛЬНОГО ДОКАЗУ»).....124

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Пахомі С.К.

ДОТРИМАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНОЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....129

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Фелик О.В.

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ.....134

Мацелюх І. А., Джаряган К. А.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ.....142

Вознюк А.А., Каменський Д.В.

ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....147

Сердюк Є.В., Замрига А.В., Діденко С.В.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ.....155

Шишка Р.Б., Бородін І.Л., Мельник О.О.

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОГО КОНТРОЛЮ.....160

Швидкий О.О.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ТА ПРЕДМЕТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ)
МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....167

Набокова О.Г.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ»
В КАТЕГОРІАЛЬНОМУ АПАРАТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....173

Агапова О.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СФЕРИ ЮСТИЦІЇ.....179

Сівак В. М.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ.....185

Мартинюк І.В. СТАН ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ:

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....191

Запольський Д.Є.

НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ
ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ.....199

Чорна В.Г., Шкарупа К.В.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО СВІТУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....207

Касьян В.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....212

Коломоєць Т.О., Курінний Є.В., Титаренко М.В.

ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ.....219

Керничний Н.І.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПУБЛІЧНОМУ ТА ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....224

Поліщук Т.С.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ.....230

Харченко Н.П.

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВТІЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
В ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....235

Слюсаренко К. Р.

ПОШУК НОВИХ НАПРЯМКІВ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР.....240

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....245

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Prots O.Ye. JUDICIAL POWER IN THE SYSTEM OF SEPARATION OF POWERS: APPROACHES TO UNDERSTANDING	1
---	---

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Gubariev S.V., Kahadii M.I. COMPARISON OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF THE STATE BODY OF MOLDOVA AND UKRAINE.....	7
Kantor N.Yu. THE ROLE OF THE EUROPEAN CHARTER OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A STANDARD OF LOCAL DEMOCRACY: UKRAINIAN REALITIES AND PROSPECTS.....	12
Kozii I.S. STATUS-ADMINISTRATIVE CHARACTERISTICS OF POLITICAL PARTIES.....	20
Maksimentseva N.O. LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF GENDER RIGHTS TO COMBAT SEXISM IN THE ACTIVITIES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE: UKRAINIAN PRACTICE AND EUROPEAN EXPERIENCE.....	24

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Shabalin A.V. CIVIL PROCEEDINGS IN ESTONIA: LAW ENFORCEMENT EXPERIENCE	30
--	----

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Poliakov R.B. METHODS OF LEGAL REGULATION OF BANKRUPTCY (INSOLVENCY) RELATIONS.....	36
---	----

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Rohozinnikova K.S. PRINCIPLES OF THE EUROPEAN UNION ENVIRONMENTAL POLICY: CHALLENGES AND GUIDELINES FOR UKRAINE	49
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Dobrianska N.V. DEPARTING FROM THE LEGAL CONCLUSION OF THE SUPREME COURT AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING THE UNIFORMITY OF COURT PRACTICE OF THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY	56
Zhadan Ye.V. THE STRUCTURE OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY: THE GENESIS OF SCIENTIFIC RESEARCH AND REGULATION.....	63
Ovsichuk T.P. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE MAIN CATEGORIES PROPOSED IN THE DRAFT LAW ON AMENDMENTS TO THE TAX CODE OF UKRAINE AND OTHER LEGISLATIVE ACT OF UKRAINE REGARDING THE REGULATION OF VIRTUAL ASSETS TRADE IN UKRAINE WITH CURRENT LEGISLATION AND REGULATION NO. 2020/0265	68
Semikop N.V. ISSUES OF EVIDENCE IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES FOR DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN	74

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Popovych O.V., Tomash L.V. THE LEGALITY OF CAUSING HARM WITH A PERSON'S CONSENT: CONCEPTS AND CONDITIONS.....	80
Riabets R.V. MEASURES TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS.....	87
Soskov R.R. ASSOCIATION OF PUBLIC LEGAL LIABILITY OF STATE AND INDIVIDUAL LIABILITY FOR CRIMES AND OBSTRUCTING OFFENSES AGAINST PROFESSIONAL JOURNALISTS AND MEDIA	91
Chaikovskiy D.Z. PREVENTION OF ECONOMIC CRIME IN CONTEMPORARY CONDITIONS: CURRENT ISSUES	102
Chyzykov O.O. INTERNAL ORGANISATIONAL NATURE OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LOCAL SELF-GOVERNMENT OFFICIALS PERFORMING NOTARIAL ACTS	108

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Pushkar O.A. SUBJECT OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE AND OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT	113
Shevchuk P.V. DIRECTIONS FOR REFORMING MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS IN SPECIAL PERIODS.....	119

JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR'S OFFICE AND ADVOCACY

Poletylo P.S.

THE CONCEPT OF "RULE" IN INTERPRETATIONS OF THE ECHR
(ON THE EXAMPLE OF THE "SOLE OR CONCLUDING EVIDENCE" RULE).....124

INTERNATIONAL LAW

Pakhomi S.K.

COMPLIANCE WITH UKRAINE'S OBLIGATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY.....129

CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE

Felyk O.V.

THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENCE, MISLEADING A COURT OR OTHER AUTHORISED BODY.....134

Matseliukh I.A., Dzhargian K.A.

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES
IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN UKRAINE.....142

Vozniuk A.A., Kamensky D.V.

MISLEADING THE COURT OR OTHER AUTHORIZED BODY: PRESSING ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY.....147

Serdiuk Ye.V., Zamryha A.V., Didenko S.V.

ADMINISTRATIVE SERVICES OF THE STATE EXPORT CONTROL SERVICE OF UKRAINE.....155

Shyshka R.B., Borodin I.L., Melnyk O.O.

TECHNOLOGY TRANSFER THROUGH THE PRISM OF EXPORT-IMPORT CONTROL.....160

Shvydkyi O.O.

CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF THE OBJECT AND SUBJECT
OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL WAYS.....167

Nabokova O.H.

METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE EMERGENCE OF THE CONCEPT
"PUBLIC ADMINISTRATION" IN THE CATEGORICAL APPARATUS OF ADMINISTRATIVE LAW.....173

Agapova O.V.

ADMINISTRATIVE APPROACH TO DETERMINING THE LEGAL NATURE OF THE JUSTICE AREA.....179

Sivak V. M.

A METHODOLOGY RESEARCH OF GOVERNMENT FORM.....185

Martyniuk I.V. THE STATE OF LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS:

ON THE CONCEPT'S DEFINITION.....191

Zapolskyi D.Ye.

NORMATIVE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF THE RIGHT
OF SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH.....199

Chorna V.H., Shkarupa K.V.

GENDER EQUALITY AS THE BASIS OF THE MODERN WORLD: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....207

Kasian V.V.

PECULIARITIES OF ESTABLISHING THE LEGAL BASIS OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY
OF OFFICIALS OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....212

Kolomoiets T.O., Kurinnyi Ye.V., Tytarenko M.V.

PROPERTY CAPACITY OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS
OF DECENTRALIZATION OF TAXES AND FEES.....219

Kernychnyi N.I.

FEATURES OF THE APPLICATION OF ENCOURAGING STANDARDS IN THE PUBLIC AND PRIVATE LAW OF UKRAINE.....224

Polishchuk T.S.

THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF LEGAL CULTURE IN UKRAINE.....230

Kharchenko N.P.

KEY ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE VALUES OF EUROPEAN AND INTERNATIONAL LAW
IN THE LEGAL POLICY OF UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....235

Slusarenko K. R.

THE SEARCH FOR NEW DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF JURISPRUDENCE: THEORETICAL
AND PRACTICAL DIMENSIONS.....240

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....245

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.56(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/01>

Проць О.Є.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

СУДОВА ВЛАДА У СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАД: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Стаття містить аналіз теоретико-правових і методологічних проблем визначення поняття судової влади у сучасній вітчизняній юридичній науці. Констатовано, що визначення сутності та змісту судової влади можливе лише в контексті теорії та практики поділу влади, що передбачає відокремленість і незалежність розмежованих за функціональною ознакою окремих видів державних органів. Підтверджено, що принцип розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову вперше закріпила Декларація про державний суверенітет України 1990 р. Аргументовано можливість використання у науковому обігу терміна «гілка влади». Хоч він і не має нормативного закріплення, Конституційний Суд України використовує цей термін у своїх рішеннях.

Наголошено на тому, що розуміння судової влади суттєво ускладнюється відсутністю законодавчої дефініції цього поняття. У Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р. судова влада ототожнюється із системою судів. Такий інституційний підхід звужує зміст судової влади, яка виходить за межі її носіїв – судів. Конституція України акцентує на правосудді, що є виключною функцією судової влади, оскільки жодні інші органи чи посадові особи не вправі її виконувати. Прихильники функціонального підходу зазвичай визначають судову владу через сукупність функцій і повноважень суду. Підкреслено, що судова влада не має жодних переваг перед іншими гілками влади, бо всі вони є рівними, хоч і виконують різні функції.

Акцентовано на важливості дотримання принципу розподілу влад у процесі судової реформи. Реформування судової влади було здійснено 2016 р., коли Верховна Рада України схвалила зміни до Основного Закону щодо правосуддя та прийняла новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Запропоновано ч. 1. ст. 124 Конституції викласти у такій редакції: «Судову владу в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюють незалежні та безсторонні суди, утворені законом».

Установлено, що в законодавстві закріпленій організаційно-функціональний (змішаний) підхід до з'ясування сутності поняття «судова влада», який так само поширений у сучасній науці. За результатами проведеного аналізу основних підходів до розуміння судової влади та її співвідношення із законодавчою та виконавчою владами в контексті поділу влади запропоноване авторське визначення судової влади.

Ключові слова: судова влада, теорія поділу влади, інституційний підхід, функціональний підхід, правосуддя, судова реформа.

Постановка проблеми. Судова влада – це надзвичайно складний соціально-правовий феномен, від правильного розуміння якого залежать перспективи розвитку України як правової держави, оскільки наявність ефективно діючої судової влади є обов'язковою ознакою такої держави. Тому важливим завданням вітчизняної юриспруденції є осмислення сутності та змісту судової влади у сучасних державах, зокрема, в Україні. Значущість цього завдання зумовлена й тією

роллю, яку виконує судова влада в суспільстві: будучи складовою державної влади, вона спрямовує свою діяльність на забезпечення загальносуспільних потреб – розв'язання правових конфліктів. Однак єдине і цілісне розуміння судової влади у юридичній доктрині досі не сформувалося. У зв'язку з цим її дослідження не втрачає актуальності, особливо в умовах перманентної судової реформи. Наскрізною ідеєю цієї реформи є незалежність судової влади, забезпечення якої дасть

зможу підвищити рівень довіри до судової влади з боку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням і функціонуванням судової влади, завжди привертала увагу багатьох вітчизняних учених, серед яких В. Бринцев, М. Булкат, М. Козюбра, О. Махніцький, Г. Мурашин, О. Петришин, М. Погорецький, О. Северінова, В. Сердюк, В. Стефанюк, П. Стецюк, В. Тацій та ін. Віддаючи належне вагомим науковим здобуткам указаних дослідників, відзначимо використання ними різних підходів до розкриття змісту судової влади. Такий плюралізм, з одного боку, дає змогу різнобічно розглянути судову владу, водночас, з іншого, породжує дискусії, які зрештою можуть негативно вплинути на імідж судової влади в українському суспільстві.

Метою статті є аналіз теоретико-правових і методологічних проблем визначення поняття судової влади у сучасній вітчизняній юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці вважається аксіомою твердження про те, що визначення сутності та змісту судової влади можливе лише в контексті теорії та практики поділу влади. На думку вітчизняних науковців, «основними вимогами поділу влади є відокремленість і незалежність розмежованих за функціональною ознакою окремих видів державних органів один від одного, чітке визначення їхніх спеціальних повноважень і правових форм діяльності, їх взаємовплив, взаємоврівноваження, взаємостимування і взаємоконтроль» [1, с. 168].

Зазвичай, опираючись на ідеї Дж. Локка і Ш.-Л. Монтеск'є, виокремлюють три гілки державної влади – законодавчу, виконавчу й судову. Саме такий підхід відображений у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., згідно з якою «державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову» [2]. Тобто Декларація про державний суверенітет України, по-перше, закріпила принцип розподілу влади, і, по-друге, відмежувала судову владу від законодавчої та виконавчої влади. Як зазначає О. І. Махніцький, «у цьому випадку судова влада визначається через категорію «гілки державної влади», тобто насамперед підкреслюється місце судової влади в системі розподілу влад, поряд із чим вказуються особливості, що спонукають її виділяти з-поміж інших видів державної влади» [3, с. 22].

Зі свого боку, М. Булкат словосполучення «гілка влади» називає «вдалим художнім при-

йомом», використання якого «варто обмежити відповідним побутовим, художнім контекстом». Дослідниця пропонує для наукового вжитку в доктрині судової влади інший термін – «складова державної влади» [4, с. 139–140]. Поважаючи позицію автора, все ж зауважимо, що термін «гілка влади», незважаючи на свою метафоричність, доволі часто використовується у юридичній науці і практиці, хоч і не має нормативного закріплення, на що вказує Конституційний Суд України: «Конституція України не містить такого терміна, як «гілка влади» [5]. Понад те, сам Конституційний Суд України використовує цей термін: «здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову передбачає, що кожний орган державної влади має належати до однієї з *гілок влади* (законодавчої, виконавчої чи судової) або мати особливий статус, окремо визначений Основним Законом України» [6]; «Конституційний Суд України наголошує на тому, що за стандартами конституціоналізму та цінностями Конституції України виключається контроль *виконавчої гілки влади* над *судовою гілкою влади*» [7] (курсиви наш – О. П.) та ін.

На противагу класичному поділу влад, іноді, як зауважує І. В. Процюк, «можна зустріти пропозиції про виокремлення тільки двох гілок – законодавчої і виконавчої, позбавляючи судову владу характеристики самостійної гілки влади. Цю точку зору аргументують таким: суди діють на підставі законів, прийнятих законодавчою владою, тому судові органи можуть вважатися органами виконавчої влади [8, с. 7]. З такою позицією не можна погодитися, оскільки всі органи державної влади діють на підставі законів, при цьому судова влада є невід'ємною, відносно самостійною складовою державної влади, діяльність якої спрямовується на виконання лише її належних функцій і завдань. Цілком слушним є твердження І. Іванів про те, що «серед всіх гілок державної влади, судова влада, по-перше, виконує роль арбітра у взаєминах між державою та громадянським суспільством, а по-друге, – врегульовує суперечки, які виникають в самому громадянському суспільстві з приводу будь-яких порушень прав і свобод людини і громадянина» [9, с. 308].

Розуміння судової влади суттєво ускладнюється відсутністю законодавчої дефініції поняття «судова влада». Першим і, по суті, єдиним нормативно-правовим актом, де закріплене визначення судової влади, є Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 р.: «під судовою владою слід розуміти систему незалежних судів,

які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. Суди мають владні повноваження для відновлення порушеного права і справедливості. Судова влада здійснюється тільки судом і на основі закону» [10]. Подібні визначення пропонують і вітчизняні науковці, наприклад, Г. О. Мурашин вважає, що судова влада є «системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти» [11, с. 71]. Підхід, за якого судова влада ототожнюється із системою судів, іменується інституційним, а суттєвим його недоліком вважається те, що він звужує зміст судової влади, яка «виходить за межі її носіїв – судів системою закладених у суди можливостей впливати на інші види державної влади, людину і суспільство загалом. Але практично судова влада і суд не може існувати окремо» [12, с. 375].

Не містив визначення поняття «судова влада» однойменний Розділ VIII проєкту Конституції України 1993 року [13]. Конституція України 1996 року теж не заповнила цієї прогалини, понад те, присвячений судовій владі Розділ VIII отримав назву «Правосуддя» [14, с. 859], що акцентує на функціональному аспекті судової влади. Ч. 1 ст. 124 Основного Закону закріпила: «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також призначення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається» [14, с. 859]. Інакше кажучи, правосуддя є виключною функцією судової влади, оскільки жодні інші органи (інші гілки влади) чи посадові особи не вправі її виконувати. Водночас, як наголошують фахівці, «на суди не можуть покладатись будь-які інші повноваження, які суперечать правовій природі правосуддя та несумісні з принципом поділу влад. За своїм змістом і формою засіб здійснення судової влади суттєво відрізняється від законотворчої діяльності, а також від правозастосовної та правоохоронної діяльності органів виконавчої влади» [14, с. 860].

Науковці-прихильники функціонального підходу зазвичай визначають судову владу через сукупність функцій і повноважень суду. Зокрема, В. Д. Бринцев вважає судову владу «однією з головних, самостійних функцій державної влади, яка реалізується через діяльність створеної на основі конституції системи судів і органів організаційного (кадрового та допоміжного) забезпечення, покликаних шляхом виконання функцій, покладених на кожний із цих органів, забезпечити дотри-

мання (захист) прав і законних інтересів людини і громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави; усунення наслідків правопорушень (злочинів), покарання винних, захист потерпілих; вирішення соціальних конфліктів і правових спорів на підставі загальнообов'язкового характеру судових постанов» [15, с. 50].

Функціональний підхід так само не позбавлений недоліків, бо ототожнення понять «судова влада» та «правосуддя», як вважають науковці, «негативно позначається на розумінні судової влади як однієї із гілок влади в Україні, на розробці теоретичних засад функціонування судової системи України, а також на практичній діяльності правозастосовних органів» [16, с. 23].

Зі свого боку, В. С. Стефанюк твердить, що «судова влада – це той новий політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення побудувати на українській землі правову державу, засновану на доктрині поділу влади. Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має особливу перевагу перед іншими гілками влади. Полягає ця перевага в тому, що не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю» [17, с. 15]. На нашу думку, функціональні особливості не дають судовій владі жодних переваг перед іншими гілками влади, бо всі вони є рівними, хоч і виконують різні функції.

Подібну думку висловив у своєму рішенні Конституційний Суд України: «поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади. Принцип поділу державної влади набуває сенсу лише за тієї умови, коли всі органи державної влади діють у межах єдиного правового поля» [18].

Аналізуючи співвідношення законодавчої, виконавчої і судової влади, О. Б. Северінова наголошує на важливості «дотримання принципу розподілу влад при реформуванні законодавства про правосуддя, адже повноваження, які судова та виконавча влада мають по відношенню до судової влади повинні бути такими, яких достатньо для забезпечення принципу стримувань та противаг, але не залишати можливостей для неправомірного тиску на суд» [19, с. 18]. Радикальна

реформа судової влади була здійснена 2016 р., коли Верховна Рада України схвалила зміни до Основного Закону щодо правосуддя [20] та прийняла новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [21]. Експерти вважають, що цим було зроблено «помітний крок уперед у реформуванні судової влади», водночас [...] «не вичерпані проблеми конституційних засад організації функціонування судової влади» [22, с. 3, 9].

Зокрема, судова реформа 2016 року залишила без змін функціональний підхід до тлумачення судової влади, щоправда, ч. 1 ст. 124 була відредагована, шляхом усунення не властивої українській мові пасивної конструкції дієслова з постфіксом -ся: «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди» [23]. Натомість у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» така конструкція використовується: «Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом» [21]. На нашу думку, більш правильним є використання дієслівної форми активного стану, тобто вказану норму варто викласти у такій редакції: «Судову владу в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюють незалежні та безсторонні суди, утворені законом». Відтак ч. 2 ст. 1 Закону встановлює: «Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур» [21]. Як слушно твердить О. Б. Северінова, «законодавець застосовує організаційно-функціональний (змішаний) підхід до з'ясування сутності поняття «судова влада», оскільки вказує і на органи, які здійснюють таку владу (суди), і на реалізацію такої влади через здійснення правосуддя в рамках відповідних процедур суддями» [19, с. 17].

Дійсно, на рівні закону закріплений змішаний підхід до визначення судової влади, власне тому він доволі поширений і у вітчизняній юридичній науці. Наприклад, Г. О. Попадинець визначає судову владу як «незалежну, самостійну, специфічну гілку державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо здійснення правосуддя, розгляду юридично важливих справ, які реалізуються виключно судами в межах закону

та спеціальних судових процедур, що мають правові наслідки, покликана забезпечувати захист прав та свобод людини й громадянина, створена для вирішення соціальних конфліктів» [24, с. 117].

Наведене визначення судової влади має як переваги, так і недоліки. Зокрема, правильною є характеристика судової влади як незалежної і самостійної гілки державної влади, але вказівка на її «специфічний» характер доволі дискусійна, оскільки кожна гілка влади має свою функціональну специфіку. Варто наголосити, що кожна з трьох гілок влади не може працювати окремо від інших – лише взаємодіючи між собою, вони забезпечують повний спектр тих публічних послуг, які необхідні громадянському суспільству. Не підлягає сумніву паритетність законодавчої, виконавчої та судової влади, які дотримуються у своїй діяльності принципу верховенства права, є легальними і легітимними складовими владного механізму демократичної держави.

Отже, за результатами проведеного аналізу основних підходів до розуміння судової влади та її співвідношення із законодавчою та виконавчою владами в контексті поділу влади, пропонуємо таке узагальнене визначення: судова влада – це одна із трьох легальних і легітимних гілок державної влади, що функціонують на паритетних засадах у демократичній державі, яка надає громадянському суспільству публічні послуги щодо розв'язання юридичних спорів шляхом здійснення правосуддя незалежними і безсторонніми судами на основі принципу верховенства права.

Висновки. Проведене дослідження різних підходів до розуміння поняття «судова влада» в сучасній вітчизняній юриспруденції дає підстави констатувати відсутність єдиного його тлумачення. Почасти це зумовлено й відсутністю законодавчої дефініції судової влади. Оскільки судова реформа 2016 р. на законодавчому рівні закріпила змішаний підхід до характеристики змісту судової влади, він поширений і в науковому середовищі. Водночас варто наголосити, що повністю урівнювати судову владу з правосуддям чи судочинством, або ототожнювати із системою судів не можна, оскільки за своїм змістом судова влада є значно ширшою; над розкриттям цього змісту і необхідно працювати вітчизняним дослідникам.

Список літератури:

1. Козинець О., Пророченко В. Становлення та розвиток теорії поділу влади в історії світової політико-правової думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 165–169.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 26.12.2023).

3. Махніцький О. І. Судова влада: сутність, зміст та поняття. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 19–25.
4. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.
5. Рішення Конституційного Суду України від 21.05.2002 № 9-рп/2002 (справа про Закон України «Про Вищу раду юстиції»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-02#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
6. Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 № 5-рп/2019 (справа про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
7. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) від 27.10.2020 № 13-р/2020 (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
8. Процюк І. В. Сучасні підходи до розуміння принципу поділу державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 24. С. 3–16. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2034/1/Protsyuk_3.pdf (дата звернення: 26.12.2023).
9. Іванів І. Теоретико-прикладне осмислення ролі судової влади на сучасному етапі державотворення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 306–311. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.57>.
10. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
11. Мурашин Г.О. До питання реформування судової влади. *Правова держава*. 1997. Вип. 7. С. 68–75.
12. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. Тернопіль : Астон, 2003. 432 с.
13. Конституція України (проект, опублікований у пресі 26 жовтня 1993) / Конституанта. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1993.html> (дата звернення: 26.12.2023).
14. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
15. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
16. Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.
17. Стефанюк В. С. Судова влада як основна юридична категорія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2001. № 1. С. 15–18.
18. Рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 (справа про Регламент Верховної Ради України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
19. Северінова О. Б. Роль судової влади у правовій державі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 16–20. DOI <https://doi.org/10.32782/39221497>
20. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
21. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
22. Реформування конституційних засад судової влади : [розділ перший аналітичної доповіді Центру Разумкова «Конституційний процес: поточний результат, ризики і перспективи»] / експерти Центру Разумкова, М. Козюбра, П. Стецюк. Національна безпека і оборона. 2016. № 5–6. С. 3–9. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11429> (дата звернення: 26.12.2023).
23. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.12.2023).
24. Попадинець Г. О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 114–117. DOI <https://doi.org/10.15421/392190>.

Prots O.Ye. JUDICIAL POWER IN THE SYSTEM OF SEPARATION OF POWERS: APPROACHES TO UNDERSTANDING

The article analyzes theoretical, legal, and methodological problems that hinder a clear understanding of judicial power in modern domestic jurisprudence. It argues that defining the nature and content of judicial

power is only possible within the framework of the theory and practice of the separation of powers. This framework implies the isolation and independence of separate types of state bodies delimited on a functional basis. The Declaration of State Sovereignty of Ukraine in 1990 established the principle of dividing state power into legislative, executive, and judicial branches. Although the term 'branch of power' is used by the Constitutional Court of Ukraine, its scientific treatment is still debated.

The lack of a legislative definition of judicial power makes it difficult to understand. The Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine of 1992 identifies the judicial power as the court system and limits the scope of its activity. The Constitution of Ukraine emphasizes that justice is exclusively the function of the judiciary, and no other bodies or officials have the right to perform it. Supporters of the functional approach define judicial power as a set of functions and powers of the court. It is important to note that the judiciary does not hold any advantages over other branches of government, as they are all equal despite performing different functions.

The importance of upholding the principle of distribution of powers during the judicial reform process was emphasized. In 2016, the Verkhovna Rada of Ukraine approved amendments to the Basic Law on Justice and passed a new Law of Ukraine titled 'On Judicial System and Status of Judges'. It is suggested that Article 124, Part 1 of the Constitution be revised to read as follows: Judicial power in Ukraine is exercised by independent and impartial courts established by law, in accordance with the constitutional principles of separation of powers.

It has been established that the legislation enshrines an organizational and functional (mixed) approach to the interpretation of the concept of judicial power, as widespread in modern science. Based on the results of the analysis of the main approaches to the understanding of judicial power and its correlation with the legislative and executive powers in the context of the separation of powers, the author's definition of judicial power is proposed.

Key words: *judicial power, theory of separation of powers, institutional approach, functional approach, justice, judicial reform.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/02>**Губарєв С.В.**

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Кагадій М.І.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПОРІВНЯННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ МОЛДОВИ ТА УКРАЇНИ

В науковій статті досліджуються поняття конституційного статусу державного апарату Молдови та України та його елементи. Аргументується позиція авторів щодо спільних рис і особливостей конституційного статусу державного апарату названих держав. Пропонуються висновки і рекомендації.

Державний апарат має структуру, яка складається з системи органів держави, які наділяються владними повноваженнями, здійснюють завдання і функції держави, утворюються на законних підставах. У своїй діяльності застосовують методи переконання і примусу, діють у межах своєї компетенції. Апарат держави в зарубіжних країнах – це утворена, відповідно до законодавства певної країни, система державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями, діють в межах визначеної для них компетенції по реалізації завдань і функцій держави з метою забезпечення суспільного порядку. Загальними рисами щодо конституційного статусу державного апарату, закріпленого у конституціях республік Молдови, України, є: а) діє принцип поділу влад на законодавчу, виконавчу і судову; б) змішана форма республіканського правління; в) верховенство права; г) забезпечення правопорядку. Особливими рисами є: закріплення повноваження органів стримування і противаг; в Молдові і Україні – парламентсько-президентська республіканська форма правління.

Ключові слова: конституційний статус, державний апарат, конституційний статус органів держав, конституційний статус законодавчих органів, конституційний статус виконавчих органів, конституційний статус судових органів держав Молдови та України.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Проблема конституційного статусу державного апарату Молдови, України інших зарубіжних країн постійно знаходиться у полі зору науковців і має важливе теоретичне і практичне значення в науці конституційного права. Проводяться дослідження конституційного статусу державного апарату окремих зарубіжних країн. Конституційний статус державного апарату Молдови, України поки що ніким не досліджувався.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти проблеми апарату держави висвітлюються різними авторами в дисертаціях, монографіях, підручниках, посібниках, наукових статтях, доповідях і повідомленнях. Серед них праці: М.І. Байтіна, С.В. Бобровник, Є.Б. Кубко, О.В. Малько, М.Г. Матузова, А.Ю. Олійника

та ін., в яких досліджувався конституційний статус державного апарату зарубіжних країн.

Метою дослідження є компаративний аналіз конституційного статусу державного апарату Молдови та України.

Відповідно до мети задачами даного дослідження є: а) аналіз праць щодо конституційного статусу державного апарату зарубіжних країн; б) загальне і особливе конституційного статусу державного апарату республік Молдови, України; в) висновки і рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Розуміння конституційного статусу державного апарату будь-якої країни передбачає аналіз праць щодо структури механізму держави та його місця і ролі в соціальній системі. Соціальну ж систему визначають як сукупність соціальних явищ і процесів, що перебувають у відносинах і зв'язках між

собою і створюють деякий цілісний соціальний об'єкт [1, с. 111]. Її поділяють на три види: а) соціально-політичну; б) соціально-культурну; в) соціально-економічну [2]. Конституційний статус державного апарату зарубіжних країн у взаємодії з іншими соціальними елементами в соціально-політичній системі, створює такий цілісний соціальний об'єкт, як механізм держави. Структура державного механізму, на думку С.В. Бобровник, складається з трьох рівнів: а) державних підприємств, установ та організацій; б) органів держави; в) структур спеціального призначення. Система органів держава, за допомогою яких здійснюється державна влада, функції держави та досягаються різноманітні її завдання, утворює апарат держави. Державний апарат – це конституційно передбачена система державно-владних структур, наділених визначеними повноваженнями представницького, управлінського та судового характеру. Структурними елементами державного апарату є: а) система органів державної влади; б) система органів державного управління; в) система судових органів [3, с. 148–152]. Отже, апарат держави є структурним елементом більш широкої системи – механізму держави. Сам апарат держави має власну соціальну структуру і включає в себе органи законодавчої, виконавчої розпорядчої і судової влади та контрольно-наглядові органи.

А.Ю. Олійник визначає державний апарат як систему державних органів, що здійснюють державні функції, реалізуючи волю громадянського суспільства, всього українського народу. Державна влада в Україні здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. До системи державних органів України належать: а) законодавчий орган (ВР України); б) глава держави (Президент України); в) виконавчі органи, що поділяються на вищі (КМ України), центральні (міністерства) і місцеві (державні адміністрації); г) судові органи (Конституційний Суд України, як єдиний суд конституційної юрисдикції, Верховний Суд, апеляційні, місцеві суди). Самостійну систему апарату Української держави складають контрольно-наглядові органи [7].

Отже, А.Ю. Олійник в систему державного апарату України включає не лише законодавчі, виконавчі і судові органи, а й контрольно-наглядові органи держави.

О.Ф. Скакун визначає державний апарат як відокремлену від суспільства спеціально створену і юридично оформлену систему органів держави та їх підрозділів, що здійснюють державну владу

і управління суспільством з метою виконання функцій і завдань держави і спираються у разі потреби на державний примус. На її думку, державний апарат може бути представлений через: а) апарат управління – систему державних органів, що спеціально займаються управлінням (уряд, міністерства, місцеві державні адміністрації); б) апарат примусу – структурні підрозділи правоохоронних органів (поліція, розвідка, митниця, установи пенітенціарної системи). Далі О.Ф. Скакун, класифікуючи державні органи як складову частину державного апарату за критерієм функціонального призначення, пропонує розглядати законодавчі, виконавчі і судові органи [8, с. 162–166].

Отже, О.Ф. Скакун розширює систему органів апарату держави, включаючи туди і структурні підрозділи примусу (поліція, розвідка, митниця, в'язниці, виправні колонії), що, на нашу думку, є складовою системи механізму держави, а з іншого боку – не розглядає в якості органів апарату держави контрольно-наглядові органи.

Досліджуючи місце і роль держави у політичній системі Республіки Молдова, визначимо, що держава як особливий структурний елемент політичної системи має спеціальний апарат, який включає систему органів і установ, об'єктивно необхідних для виконання завдань і функцій, які стоять перед державою. На його думку, органи державного апарату наділені державно-владними повноваженнями управлінського і примусового характеру. Органи державного апарату Республіки Молдова видають в межах своєї компетенції загальнообов'язкові правила поведінки та індивідуально-правові акти, а також забезпечують їх реалізацію шляхом застосування методів виховання, заохочення і переконання, контролюють здійснення нормативних і індивідуальних актів та при необхідності застосовують засоби державного примусу [9, с. 11–12].

Отже, до апарату держави включає законодавчі, виконавчі, судові і контрольно-наглядові органи, які шляхом переконання та примусу забезпечують правопорядок в державі.

Підсумовуючи результати аналізу праць авторів про апарат держави в зарубіжних країнах, можемо запропонувати такі його ознаки: а) система органів держави; б) наділяються державно-владними повноваженнями; в) здійснюють завдання і функції держави; г) утворюються на законних підставах; д) застосовують методи переконання і примусу; е) діють у визначених формах і в межах своєї компетенції; ж) забезпечують суспільний порядок і мають власну структуру.

Таким чином, апарат держави в зарубіжних країнах – це утворена, відповідно до законодавства певної країни, система державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями, діють в межах визначеної для них компетенції по реалізації завдань і функцій держави з метою забезпечення суспільного порядку.

Загальні і особливі риси конституційного статусу державного апарату республік Молдови, України закріплені в їх конституціях.

У Республіці Молдова (РМ) законодавча, виконавча і судова влади розділені і взаємодіють при здійсненні своїх повноважень відповідно до положень Конституції РМ (ст. 6). Розділ третій: “Публічні влади” закріплює конституційний статус: Парламенту, Президента, Уряду, відносин Парламенту з Урядом, публічного управління, Судової влади, Вищої ради магістратури, прокуратури, Конституційного суду. Парламент є вищим представницьким органом народу РМ і єдиною законодавчою владою держави (ст. 60). Структура, організація і діяльність Парламенту визначаються регламентом (ст. 64). Президент є головою держави, представляє її інтереси і є гарантом суверенітету, національної незалежності, єдності і територіальної цілісності країни (ст. 77). Обирається на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному і вільному голосуванні (ст. 78). Уряд забезпечує проведення внутрішньої і зовнішньої політики держави і здійснює загальне керівництво публічним управлінням. При здійсненні своїх повноважень Уряд керується програмою діяльності, схваленої Парламентом (ст. 96). Складається з Прем’єр-міністра, першого заступника та заступників Прем’єр-міністра, міністрів та інших членів, які визначені органічним законом (ст. 97). Несе відповідальність перед Парламентом і надає Парламенту, його комісіям і депутатам необхідну інформацію і документи. Члени Уряду мають доступ на засідання Парламенту. У разі необхідності присутність членів Уряду обов’язкова (ст. 104). Центральними галузевими органами держави є міністерства. Ґрунтуючись на законі, вони проводять в життя політику Уряду, його постанови і розпорядження, які здійснюють керівництво підпорядкованими їм сферами і несуть відповідальність за свою діяльність. З метою здійснення керівництва, координації і контролю в галузі організації економіки та інших областях, які не перебувають безпосередньо у віданні міністерств, відповідно до закону створюються і інші керуючі влади (ст. 107). Владою публічного управління, що здійснюють

місцеву автономію в селах і містах, є виборні місцеві ради і примари. Відповідно до закону місцеві ради і примари діють як самостійні керуючі влади і вирішують громадські справи сіл і міст. Порядок обрання місцевих рад та їх функції встановлюються законом (ст. 112). Районна рада координує діяльність сільських та міських рад щодо управління суспільними справами районного значення. Обирається і здійснює свою діяльність відповідно до закону. Відносини між місцевими публічними властями ґрунтуються на засадах автономії, законності та співпраці у вирішенні загальних питань (ст. 113). Правосуддя здійснюється іменем закону тільки судовими інстанціями (ст. 114). Правосуддя здійснюється Вищою судовою палатою, апеляційними палатами і судами. Для окремих категорій судових справ можуть діяти, згідно із законом, спеціалізовані суди. Створення надзвичайних судів заборонено. Організація і компетенція судових інстанцій, судова процедура встановлюються органічним законом (ст. 115). У Вищу раду магістратури входять судді і штатні викладачі, обрані на чотирирічний термін, а також по праву Голова Вищої судової палати, міністр юстиції і Генеральний прокурор (ст. 122). Вища рада магістратури забезпечує призначення, переміщення, відрадження суддів, підвищення їх посади та застосування до них дисциплінарних заходів. Порядок організації і діяльності Вищої ради магістратури встановлюється органічним законом (ст. 123). Прокуратура є самостійним публічною установою в системі судової влади, сприяє здійсненню правосуддя, захисту прав, свобод і законних інтересів особистості, суспільства і держави шляхом кримінального провадження та інших передбачених законом виробництв. Повноваження прокуратури здійснюються прокурорами. Компетенції, порядок організації і діяльності прокуратури встановлюються законом (ст. 124). Конституційний суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в РМ. Він незалежний від будь-якої іншої публічної влади і підкоряється тільки Конституції. Гарантує верховенство Конституції, забезпечує реалізацію принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і гарантує відповідальність держави перед громадянином і громадянина перед державою (ст. 134) [11].

Конституція України (ст. 6) закріплює, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до зако-

нів України. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ст. 75). Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст. 76). Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102). Обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст. 103). Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України (ст. 113). До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр, віцепрем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України (ст. 114). Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій

судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ст. 124). Судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом (ст. 125). В Україні діє: а) Вища рада правосуддя (ст. 131); б) прокуратура (ст. 131–1); в) адвокатура (ст. 131–2) [13].

Підсумовуючи, можемо зробити **висновки і рекомендації**.

1. Ознаками державного апарату є: а) система органів держави; б) наділяються владними повноваженнями; в) здійснюють завдання і функції держави; г) утворюються на законних підставах; д) застосовують методи переконання і примусу; е) діють у межах своєї компетенції; є) має власну структуру.

2. Апарат держави в зарубіжних країнах – це утворена, відповідно до законодавства певної країни, система державних органів, що наділені державно-владними повноваженнями, діють в межах визначеної для них компетенції по реалізації завдань і функцій держави з метою забезпечення суспільного порядку.

3. Загальними рисами щодо конституційного статусу державного апарату, закріпленого у конституціях республік Молдови, України, є: а) діє принцип поділу влад на законодавчу, виконавчу і судову; б) змішана форма республіканського правління; в) верховенство права; г) забезпечення правопорядку. Особливими рисами є: закріплення повноваження органів стримування і противаг; в Молдові і Україні – парламентсько-президентська республіканська форма правління.

Список літератури:

1. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія.. К.: Юрінком, 2015. 384 с.
2. Соціальна система. Електронний доступ: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
4. Олійник А. Державний апарат, як система державних органів / А.Ю.Олійник // Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Є. М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. Т. III. С. 129–130.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. 3-те видання. К.: Алерта, 2012. 524 с.
6. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2018. 432 с.
7. Конституція Республіки Молдова 1994 р. Електронний доступ: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=3249.
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Поточна редакція від 30.09.2016 р.

Gubariev S.V., Kahadii M.I. COMPARISON OF THE CONSTITUTIONAL STATUS OF THE STATE BODY OF MOLDOVA AND UKRAINE

The article analyzes the constitutional status of the state apparatus of Moldova and Ukraine. The author's position on the common features and peculiarities of the constitutional status of the state apparatus of these states is argued. Conclusions and recommendations are offered.

The state apparatus has a structure consisting of a system of state bodies that are vested with power, perform tasks and functions of the state, and are established on legal grounds. In their activities, they use methods of persuasion and coercion and act within their competence. The apparatus of the state in foreign countries is a system of state bodies established in accordance with the legislation of a particular country, which are endowed with state power and act within their competence to implement the tasks and functions of the state in order to ensure public order. The general features of the constitutional status of the state apparatus enshrined in the constitutions of the Republics of Moldova and Ukraine are: a) the principle of separation of powers into legislative, executive and judicial; b) a mixed form of republican government; c) the rule of law; d) ensuring law and order. Special features are: the powers of checks and balances are enshrined; in Moldova and Ukraine, the parliamentary-presidential republican form of government is used.

Key words: *constitutional status, state apparatus, constitutional status of state bodies, constitutional status of legislative bodies, constitutional status of executive bodies, constitutional status of judicial bodies of state.*

Кантор Н.Ю.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХАРТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СТАНДАРТУ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено роль Європейської хартії місцевого самоврядування як загально-визнаного стандарту локальної демократії, з проєкцією на українські реалії та з урахуванням перспектив членства України в ЄС. Підтверджено, що визнання, нормативне закріплення та практичне впровадження місцевого самоврядування є передумовою децентралізації та демократизації влади в державі. 1985 року в рамках Ради Європи була ухвалена Європейська хартія місцевого самоврядування. Констатовано, що Хартія закріпила систему європейських принципів (стандартів) місцевого самоврядування, які використовуються всіма державами-членами європейської спільноти для розбудови національних систем місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що Українська держава як член Ради Європи з 1995 року зобов'язана гармонізувати національне законодавство з європейськими правовими стандартами, зокрема, й у сфері місцевого самоврядування. 1997 року в Україні був прийнятий Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та ратифікована Хартія. Доведено, що національне законодавство загалом відповідає «духові» Хартії, хоч є і низка відмінностей між ними. Відповідно до норм Конституції України до компетенції місцевого самоврядування належить вирішення питань місцевого значення, згідно з положеннями Хартії – суттєва частка публічних справ. В Україні первинним суб'єктом місцевого самоврядування визнається територіальна громада, в Хартії – органи місцевого самоврядування (ради або збори).

Доведено, що Хартія є невід'ємною частиною системи національного законодавства, а її положення є пріоритетними відносно положень національних законів і підлягають виконанню без спеціальної імплементації. Розглянуто практику Конституційного Суду України та Верховного Суду, в якій безпосередньо застосовані положення Хартії.

Проаналізовано позитивні зміни у системі місцевого самоврядування в Україні, зумовлені реформою децентралізації. Доведено, що питання про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади та зміцнення місцевого самоврядування залишається надзвичайно актуальним і підлягає першочерговому вирішенню в рамках повоєнної відбудови України.

Наголошено, що реальні перспективи набуття Україною членства в ЄС значною мірою залежать від ефективної діяльності як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація влади, Європейська хартія місцевого самоврядування, локальна демократія, місцеве самоврядування, Рада Європи, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Стаття 132 Конституції України однією із засад, на яких ґрунтується територіальний устрій держави, визнає «поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади» [1]. Зміст її полягає в тому, що центральні органи державної влади забезпечують задоволення загальносуспільних потреб та інтересів і цілісність та безпеку держави загалом, натомість місцеві органи державної влади вирішують питання місцевого значення. У сучасних демократичних європейських державах спостерігається тенденція до децентралізації влади, за якої більшість завдань і функцій центральних органів

покладається на місцеві органи або на інших уповноважених державою суб'єктів – територіальні громади, соціальні групи та колективи, інститути громадянського суспільства. Найважливішою передумовою успішної децентралізації влади в державі є визнання, нормативне закріплення та практичне впровадження місцевого самоврядування до національної правової системи держави. Переживши багаторічний період гіперцентралізації влади в умовах радянської командно-адміністративної системи, Україна з часу проголошення незалежності обрала курс на децентралізацію державної влади та зміцнення місцевого самовря-

дування, що в кінцевому підсумку перетворить її на сучасну європейську державу, а опора на систему європейських принципів і стандартів місцевого самоврядування у поєднанні з вітчизняним досвідом сприятиме цьому процесу. Основним джерелом європейських принципів (стандартів) місцевого самоврядування вважається Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року [2] (далі – Хартія). Її положення застосовуються для розбудови системи місцевого самоврядування усіма державами-членами європейської спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема європейських принципів (стандартів) місцевого самоврядування та їх впровадження в національне законодавство у сучасній науці конституційного та муніципального права є надзвичайно актуальною та досліджуваною. Здебільшого аналізується зміст Європейської хартії місцевого самоврядування як основоположного документа Ради Європи у сфері місцевої (локальної) демократії, процес імплементації положень Хартії в національне законодавство, проблеми реформи децентралізації в Україні та розвитку місцевого самоврядування з урахуванням досвіду європейських держав тощо (М. Баймуратов, М. Гірняк, Ю. Ключковський, В. Кравченко, В. Толкованов, А. Ярошенко та ін.). Останнім часом інтерес до цих питань підвищився у зв'язку з реалізацією Україною проєвропейського курсу своєї зовнішньої політики – позаяк усі держави-члени Європейського Союзу одночасно є членами Ради Європи, то закономірно, що її положення діють й на теренах ЄС.

Мета дослідження. З огляду на зазначене, аналіз юридичної сили Європейської хартії місцевого самоврядування, з проєкцією на українські реалії та з урахуванням перспектив членства України в ЄС – і буде метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Європейський інтеграційний процес, що розпочався з п'ятдесятих років минулого століття, супроводжувався формуванням уніфікованого законодавства країн Європи на основі спільних цінностей їхніх правових систем. Невипадково 5 травня 1949 року була створена Рада Європи (далі – РЄ) для «досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [3]. Як цілком слушно вказує І. С. Демченко, «саме тому під егідою Ради Європи було прийнято основоположні документи, які містять

правові стандарти, у тому числі стосовно місцевого самоврядування» [4, с. 150].

Варто зауважити, що Європейська Хартія місцевого самоврядування стала результатом багаторічної роботи відповідних інституцій РЄ. Аналізуючи цей процес, В. В. Толкованов зазначає, що «діяльність щодо розробки ЄХМС була розпочата у 1957 році Постійною Конференцією місцевих і регіональних влад Європи [...], однак, запропонована 1970 року Декларація була надто загальною та мала розпливчатий характер для прийняття будь-яких конкретних заходів на її основі» [5]. Натомість новий проєкт Європейської Хартії місцевого самоврядування, поданий до Комітету Міністрів Ради Європи 1981 року, був більш конкретним і після його обговорення на 5-й Конференції європейських міністрів, відповідальних за місцеве самоврядування (Лугано, 5–7 жовтня 1982) та доопрацювання «Комітет Міністрів затвердив Європейську Хартію місцевого самоврядування в формі конвенції в червні 1985 року. Відзначаючи той факт, що ініціатива розробки Хартії виходила від Постійної Конференції місцевих і регіональних влад Європи, було вирішено, що конвенція буде відкрита для підписання з 15 жовтня 1985 року з нагоди 20-ї пленарної Сесії КМРВС» [5]. На нашу думку, такий тривалий процес підготовки Європейської Хартії свідчить про пильну увагу Ради Європи до інституту місцевого самоврядування як важливого інструменту демократичного розвитку її держав-членів. Варто додати, що положення Хартії були розтлумачені у Пояснювальній доповіді, прийнятій Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи [6], яку Ю. Ключковський називає «актом м'якого права» [7, с. 39], оскільки це неофіційне тлумачення, але воно суттєво полегшує її розуміння.

Набувши членства у РЄ в листопаді 1995 року, Українська держава зобов'язалася гармонізувати національне законодавство з європейськими правовими стандартами, зокрема, й у сфері місцевого самоврядування, у зв'язку з чим підписала й ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування [8]. Буквально за кілька місяців до ратифікації Хартії Верховна Рада України прийняла Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9]. Фактично з того часу і донині тривають дискусії фахівців різних галузей права щодо сумірності норм вказаного закону і Хартії, необхідності імплементації її положень в національне законодавство тощо. З цією метою до закону неодноразово вносилися зміни та доповнення, але відмінності між законодавчими нор-

мами і положеннями Хартії зберігаються. Передовсім це стосується трактування місцевого самоврядування – це «гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» (ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9]. Тобто до компетенції місцевого самоврядування належить вирішення питань місцевого значення, при цьому перелік таких питань має бути визначено нормативно.

На противагу вітчизняному закону, Хартія закріплює, що «місцеве самоврядування означає право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання й управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення» [2]. Це означає, що місцеве самоврядування може вирішувати значну частину публічних справ, для задоволення інтересів місцевої спільноти. Понад те, ст. 4 Хартії, окреслюючи сферу компетенції місцевого самоврядування, встановлює: «органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу» [2]. Інакше кажучи, в Україні діє принцип «усе, що не передбачено законом, заборонено», натомість в Хартії – «дозволено все, що не належить до компетенції інших органів». На нашу думку, саме останній принцип сприяє розвитку місцевого самоврядування.

Належній оцінці відповідності національного законодавства положенням Хартії певною мірою перешкождали неточності офіційного перекладу її тексту українською мовою, щоправда, нині офіційний текст Хартії виправлений. Загалом, на думку вітчизняних фахівців з муніципального права, «чинне національне законодавство України про місцеве самоврядування у переважній більшості сприйняло положення Хартії, яка виступає своєрідним концептом локальної демократії на європейському правовому просторі [10, с. 155]. З таким твердженням можна погодитися, але якщо мова йде про «сприйняття» на концептуальному рівні, тобто відповідність «духові» Хартії, а не буквальне текстуальне відтворення її положень.

Аналізуючи зміст Хартії, В. В. Кравченко виокремлює цілісну систему – 22 принципи, що «мають основоположне значення для формування

сучасної європейської моделі влади на субнаціональних територіальних рівнях» [11, с. 56–58]. При цьому науковець вважає: «щодо першого та третього принципів – законодавчого визнання місцевого самоврядування та його підзаконності – можна стверджувати про їх максимально повну реалізацію як на конституційному рівні, так і на рівні чинного законодавства. Щодо практично всіх інших принципів Хартії – необхідно констатувати як недостатню повноту імплементації, так і незадовільний стан реалізації в практиці державного будівництва» [11, с. 58]. Ураховуючи, що така оцінка була зроблена 2016 р. (коли вийшла друком стаття – *Н. К.*), можна твердити, що нині ситуація якісно змінилася. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 6 Хартії органи місцевого самоврядування повинні мати можливість визначати власні внутрішні адміністративні структури з урахуванням місцевих потреб і необхідності забезпечення ефективного управління; ч. 2 ст. 6 Хартії стосується створення належних умов служби та просування по службі найманих працівників органів місцевого самоврядування [2]. В Україні ці питання врегульовано окремим законом, який закріплює «правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, визначає загальні засади діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, їх правовий статус, порядок та правові гарантії перебування на службі в органах місцевого самоврядування» [12]. Понад те, 2 травня 2023 р. Верховна Рада України прийняла новий Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»; щоправда, він (крім двох його норм розділу «Прикінцеві та перехідні положення») набирає чинності через 6 місяців з дня опублікування, але не раніше ніж через 6 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні. Новий закон якісно відрізняється від нині чинного, зокрема, його преамбулою закріплено, що він «визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної служби в органах місцевого самоврядування, що функціонує в інтересах (спільних інтересах) територіальних громад, а також умови та порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування» [13]. Так само новелою є закріплення принципів служби в органах місцевого самоврядування, серед яких – принцип професіоналізму, тобто компетентного, об'єктивного і неупередженого виконання службовцем своїх поса-

дових обов'язків, постійного підвищення рівня професійної компетентності; принцип самостійності управління службою в органах місцевого самоврядування, який передбачає невтручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органах місцевого самоврядування та їх посадовими особами своїх повноважень з управління службою в органах місцевого самоврядування та ін. Вважаємо, що за своїм змістом вказані норми повністю відповідають положенням ст. 6 Хартії.

Зі свого боку, Ю. Ключковський твердить, що «Європейська хартія місцевого самоврядування закріплює у якості міжнародних стандартів місцевого самоврядування принцип адміністративної автономії, принцип законності (в рамках принципу верховенства права), принцип субсидіарності, принцип територіальності, принцип пропорційності (стосовно адміністративного нагляду), а також класичні принципи виборчого права» [7, с. 41]. Вочевидь, науковець виокремлює лише основні принципи, бо загалом їх перелік значно ширший. Наприклад, ч. 5 ст. 4 Хартії встановлює: «якщо повноваження делегуються органам місцевого самоврядування центральним чи регіональним органом, органи місцевого самоврядування у міру можливості мають право пристосовувати свою діяльність до місцевих умов» [2]. На нашу думку, це положення відображає принцип, який закріплений і в національному законодавстві, а саме: поєднання місцевих і державних інтересів (ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [9]).

Неоднозначним є питання про необхідність імплементації положень Хартії в законодавство України. Адже, як твердить В. А. Ватрас, «юридична природа міжнародних договорів має подвійний характер, тобто вони водночас можуть виступати як джерела міжнародного права, так і як джерела національного права в тій чи іншій галузі. У зв'язку з цим, якщо Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання, уклавши той чи інший договір, останній не лише стає частиною нашого національного законодавства, а й за ознакою нормативності має перевагу над іншими актами законодавства [14, с. 166]. Інакше кажучи, Хартія є невід'ємною частиною системи національного законодавства, а її положення є пріоритетними відносно положень національних законів і підлягають неухильному виконанню.

Подібну думку висловлює Я. О. Берназюк: «зі змісту ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідно до якої чинні між-

народні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства, вбачається, що спеціальної імплементації положень міжнародного акта у норми національного законодавства не вимагається» [15, с. 225].

Визнаючи Хартію джерелом конституційного права України, М. В. Гірняк виокремлює такі її функції: «1) Хартія виступає джерелом нормотворчої діяльності для всіх органів влади, які наділені Конституцією України і законами відповідними повноваженнями у сфері місцевого самоврядування та зобов'язані виконувати міжнародні договори. Дана функція має ключове значення для системної реалізації Хартії, оскільки без такої функції цей процес просто неможливий. 2) Хартія може служити актом безпосередньої дії, тобто виконувати регулятивну роль, у т.ч. при застосуванні її норм і принципів. Така роль Хартії, як джерела конституційного права, є цілком реальною, як будь-якого іншого Закону України» [16, с. 184].

Можливість безпосереднього застосування положень Хартії підтверджується національною судовою практикою. Конституційний Суд України у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування, опираючись передовсім на норми Основного Закону України, установив, що «органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [17]. На думку Конституційного Суду України, «такі ж положення закріплені у статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними» [17]. З наведеного випливає, що в розумінні Конституційного Суду України, норми Конституції України, які визначають компетенцію органів місцевого самоврядування, та відповідні положення Хартії є сумірними. На

нашу думку, у Хартії, як уже зазначалося, відображений ширший підхід до визначення компетенції органів місцевого самоврядування, однак не підлягає сумніву твердження про закріплення повноважень місцевого самоврядування на рівні закону.

Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу позивача про визнання протиправною постанови Центральної виборчої комісії від 12 жовтня 2018 року № 156 «Про перші вибори депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 23 грудня 2018 року», так само застосовував Хартію. Обґрунтовуючи свою скаргу, позивач указав на порушення вимог статті 5 Європейської хартії місцевого самоврядування щодо необхідності проведення місцевого референдуму для прийняття рішення місцевою радою про об'єднання територіальних громад. Верховний Суд підтвердив, що стаття 5 Європейської хартії місцевого самоврядування передбачає, що зміни територіальних кордонів органів місцевого самоврядування не можуть здійснюватися без попереднього з'ясування думки відповідних місцевих громад, можливо, шляхом проведення референдуму, якщо це дозволяється законом. Позиція Верховного Суду полягає в тому, що «Європейська хартія місцевого самоврядування не передбачає обов'язкового проведення референдуму у разі зміни територіальних кордонів органів місцевого самоврядування, а лише визначає можливість його проведення, як одного із способів з'ясування думки громади. Тобто, основним є дотримання вимог про з'ясування думки громади, тоді як способи можуть обиратися відповідно до законодавчого регулювання відповідного питання у державі» [18]. Як бачимо, Верховний Суд застосував до спірних правовідносин положення Хартії про те, що територіальні межі місцевого самоврядування можуть змінюватися, але попередньо обов'язково необхідно з'ясувати думку відповідних місцевих громад; водночас способи з'ясування думки громад Хартія не визначає, залишаючи це питання на розсуд національного законодавця.

Згадане вище об'єднання територіальних громад є складовою реформи децентралізації, спрямованої на якісне оновлення системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, початком якої, на думку А. С. Ярошенка, «прийнято вважати схвалення Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні у 2014 році»

[19, с. 212]. Загалом погоджуючись із таким твердженням, зауважимо, що сама Концепція [20] виступає лише прогнозним документом, а втілення в життя її положень здійснюється шляхом реалізації комплексу заходів, передбачених відповідним планом. План заходів щодо реалізації Концепції уряд затвердив того ж року [21], і в рамках його виконання було увалено низку законів: «Про співробітництво територіальних громад» [22], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [23], внесено зміни до Бюджетного і Податкового кодексів для реалізації фінансової децентралізації та ін.

Цей процес, як вважає А. П. Гишко, «дозволив сформулювати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ)» [24, с. 24]. Однак варто зазначити, що Хартія визнає суб'єктом місцевого самоврядування відповідні органи – ради або збори, «члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи», хоч передбачає можливість використання «зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом» (ст. 3 Хартії [2]). Натомість Конституція України у ст. 140 визнає первинним суб'єктом місцевого самоврядування територіальну громаду, відтак вторинними суб'єктами є сільські, селищні, міські ради, їх виконавчі органи та органи, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст – районні та обласні ради [1].

Як відомо, питання про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади та зміцнення місцевого самоврядування порушувалося неодноразово: проєкт 2015 р. зупинився на першому читанні, проєкт 2019 р. був відкликаний. Ще один проєкт був розроблений за результатами публічних консультацій в липні 2020 року, наприкінці 2021 року у парламенті була створена міжфракційна робоча група з доопрацювання законопроєкту, але вона провела лише одне засідання. Після початку повномасштабної російської агресії проти України робота була призупинена, оскільки у період воєнного стану Конституція не може бути змінена (ч. 2 ст. 157 Конституції України [1]). Однак це завдання залишається актуальним і воно передбачене новим Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації

влади в Україні [25], схваленим 2016 р. Вочевидь, його виконання повною мірою буде можливим у рамках повосенної відбудови України. Крім того, 2021 р. Кабінетом Міністрів України була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки [26]. В останньому документі стратегічною метою державної регіональної політики до 2027 року визнається «розвиток та єдність, орієнтовані на людину – гідне життя в згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній Україні, забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та їх спеціалізації для досягнення сталого розвитку країни, що створює умови для підвищення рівня добробуту та доходів громадян під час досягнення згуртованості в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному та просторовому вимірах» [26]. Відповідно, децентралізацію влади та розвиток місцевого самоврядування слід вважати засобами досягнення вказаної мети.

Варто також наголосити, що зараз Україна має цілком реальні перспективи набуття членства в ЄС. На думку експертів програми «U-LEAD з Європою», «вже на етапі підготовки до вступу в ЄС для України велике значення матиме освоєння коштів ЄС, яке полягає у здатності та вмінні центрального, регіонального та місцевого рівнів створювати проекти та програми, що відповідають заявленим цілям політики, а також у здатності органів влади ефективно та раціонально розпоряджатися довіреними їм коштами» [27]. Тобто місцеве самоврядування має брати активну

участь у розробці проєктів та процесі їх реалізації для ефективного освоєння коштів ЄС. Для цього необхідне подальше реформування децентралізації влади в Україні, зміцнення системи місцевого самоврядування на засадах субсидіарності та територіальності, наділення органів місцевого самоврядування достатніми матеріальними, фінансовими та організаційними ресурсами для здійснення ними своїх повноважень та надання адміністративних послуг. У такому разі можна буде говорити про дійсне впровадження в Україні принципів Європейської хартії місцевого самоврядування як загальновизнаного стандарту локальної демократії.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, варто ще раз наголосити, що Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985 року відображає основні цінності об'єднаної Європи у сфері локальної демократії. Хартія визначає основні принципи (стандарти), спрямовані на забезпечення політичної, адміністративної та фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Відповідність між положеннями Хартії та нормами національного законодавства досягнута на концептуальному рівні, водночас існує гостра потреба внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади та зміцнення місцевого самоврядування. Реформування місцевого самоврядування в Україні має здійснюватися у напрямку розширення його компетенції з одночасним створенням достатньої організаційної, матеріальної та фінансової основи для його функціонування відповідно до загальноєвропейських стандартів.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
2. Європейська хартія місцевого самоврядування: Рада Європи, 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 22.12.2023).
3. Статут Ради Європи від 05.05.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 22.12.2023).
4. Демченко І. С. Стан імплементації європейських правових стандартів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 4. 149–157.
5. Толкованов В. В. Стандарти та принципи доброго врядування на місцевому і регіональному рівнях як загальноєвропейська цінність. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=565> (дата звернення: 22.12.2023).
6. Європейська хартія місцевого самоврядування. Страсбург; Київ: Вид-во Ради Європи; К.І.С., 2015. 58 с.
7. Ключковський Ю. Європейські правові стандарти місцевого самоврядування: зміст і правова природа. *Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 37–42.
8. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 № 452/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
10. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко [та ін.] ; ред. М. О. Баймуратов; Представництво організації європейського права в Україні. 2-ге вид., доп. Київ : Правова єдність, 2009. 720 с.
11. Кравченко В. В. Принципи європейської хартії місцевого самоврядування та їх імплементація в законодавстві України в контексті реформи місцевого самоврядування. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2016. №3–4. С. 56–59.
12. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
13. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
14. Ватрас В. А. Місце міжнародних договорів України в системі джерел сімейного права. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 164–168.
15. Берназюк Я. О. Пріоритетність міжнародних договорів при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 223–229. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/48>.
16. Гірняк М. В. Європейська хартія місцевого самоврядування – джерело конституційного права України. *Наукові записки НаУКМА*. 2006. Т. 53 : *Юридичні науки*. С. 181–185. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/7387> (дата звернення: 22.12.2023).
17. Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 року № 7-рп/2009 у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-09> (дата звернення: 22.12.2023).
18. Постанова Верховного Суду від 25 жовтня 2019 року у справі №826/17872/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85207737> (дата звернення: 22.12.2023).
19. Ярошенко А. С. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в контексті реформи децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2021. Вип. 68. С. 211–215. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.36>
20. Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
21. План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.06.2014 № 591-р (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
22. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
23. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
24. Гижко А. П. Світові практики впровадження децентралізації та їх досвід для України. *Політичне життя*. 2020. № 1. С. 22–29. DOI [10.31558/2519-2949.2020.1.3](https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.1.3)
25. План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
26. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
27. Процес вступу України до ЄС у контексті регіонального та місцевого розвитку. Аналітичний документ. Київ, березень 2023 р. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16789> (дата звернення: 22.12.2023).

Kantor N.Yu. THE ROLE OF THE EUROPEAN CHARTER OF LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A STANDARD OF LOCAL DEMOCRACY: UKRAINIAN REALITIES AND PROSPECTS

The article studies the role of the European Charter of Local Self-Government as a universally recognized standard of local democracy with a projection on Ukrainian realities and taking into account Ukraine's EU membership prospects. It has been confirmed that the recognition, regulatory consolidation and practical implementation of local self-government is a prerequisite for decentralization and democratization of power in the state. In 1985, the European Charter of Local Self-Government was adopted under the auspices of the

Congress of the Council of Europe. All Council of Europe member states are parties to the Charter. The Charter established a system of European principles (standards) of local self-government ratified by all member states of the European Community to develop national systems of local self-government.

The author substantiates that Ukraine, as a member of the Council of Europe since 1995, is obliged to harmonize national legislation with European legal standards, in particular, in the field of local self-government. In 1997, Ukraine adopted the Law of Ukraine "On the Local Self-Government in Ukraine" and ratified the Charter. It has been proven that national legislation is generally consistent with the "spirit" of the Charter, although there are a number of differences between them. In accordance with the norms of the Constitution of Ukraine, the competence of local self-government includes the resolution of issues of local importance, whereas according to the provisions of the Charter it has a significant share of public affairs. In Ukraine, the amalgamated territorial community is recognized as the primary subject of local self-government; in the Charter these are local self-government bodies (councils or assemblies).

The article proves that the Charter is an integral part of the system of national legislation, and its provisions take priority over the provisions of national laws and are subject to execution without special implementation. It examines the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, in which the provisions of the Charter are directly applied.

The author analyzes positive changes in the system of local self-government in Ukraine caused by the decentralization reform emphasizing that the issue of amending the Constitution of Ukraine to decentralize power and strengthen local self-government remains extremely relevant and is subject to priority decision within the framework of the post-war reconstruction of Ukraine.

It is noted that the real prospects of Ukraine becoming an EU member largely depend on the effective activity of both state authorities and local self-government bodies.

Key words: *decentralization of power, European Charter of Local Self-Government, local democracy, local self-government, Council of Europe, European Union.*

Козій І.С.

Адвокатське бюро «Козій та партнери»

СТАТУСНО-АДМІНІСТРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із встановленням статусно-адміністративної характеристики політичних партій.

Проаналізовано історію нормативного закріплення терміна «політична партія». З'ясовано, що чинний спеціальний закон політичну партію розглядає як зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Звернуто увагу, що наявне нормативне визначення поняття «політична партія» не розкриває в повній мірі усі статусні ознаки цієї правової категорії.

Виокремлено статусні ознаки, що визначають створення, діяльність та припинення політичних партій, впорядкованих спеціальним законом, положення якого визначають: 1) правомочності політичних партій; 2) гарантії свободи опозиційної діяльності; 3) обмеження щодо членства у політичних партіях; 4) порядок отримання державного фінансування статутної діяльності; 5) порядок створення політичної партії.

Вказано, що у випадку порушення політичними партіями законодавства України до них можуть бути вжиті такі заходи: 1) попередження про недопущення незаконної діяльності; 2) заборона політичної партії.

Визначено, що політичні партії є особливим різновидом громадських об'єднань, статус яких врегульовано спеціальним законодавством. Основою їх демократичного функціонування є втілення ідеї багатопартійності та можливість практичного здійснення превентивних заходів контролю за діяльністю політичних партій.

Ключові слова: громадське об'єднання, громадська організація, юридична особа, політичні партії, статус, попередження, заборона.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого громадського об'єднання первісно спрямовано на забезпечення та захист відповідних прав та інтересів. У цьому контексті, політичним партіям як особливому різновидові громадських об'єднань відведено одну з ключових ролей. Основною із причин є те, що політика в самобутньому значенні відображає пріоритетні напрями розвитку в межах конкретної держави. Особливої актуальності дослідження засад діяльності політичних партій набувають в умовах ведення в Україні воєнного стану, оскільки дані питання мають прямий вплив на безпекову ситуацію в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали доктринальні висновки, яких зроблено провідними вченими в сфері адміністративного права, зокрема такими, як: В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, Н.П. Гаєвою, М.В. Ковалів, В.К. Колпаковим, О.В. Кузьменком, С.В. Ківаловим, М.В. Менджул, Б.В. Чернявською та іншими. Проте, незважа-

ючи на значну кількість наукових праць, питання діяльності політичних партій та особливостей їх видової приналежності потребують наукового осмислення.

Мета статті є висвітлення питань, пов'язаних із встановленням статусно-адміністративної характеристики політичних партій, аналіз історії нормативного закріплення терміна «політична партія».

Виклад основного матеріалу. Як слушно наголошено М.В. Сізокриловим, Україна має багатопартійну систему, що підтверджено фактом офіційної кількості зареєстрованих партій. Одночасно, впровадженням реформи децентралізації підсилює діяльність політичних партій у практичному аспекті через перехід до парламентсько-президентської форми правління, а також до пропорційної виборчої системи з відкритими списками [1]. Зазначимо на доктринальну демаркацію політичного плюралізму і багатопартійності. Так, багатопартійна система – партійна

система, що характеризується наявністю в країні кількох політичних партій, які реально впливають на здійснення державної влади. При цьому, багатопартійність – один з основних принципів демократичної організації політичного життя, який полягає в забезпеченні умов для функціонування в країні багатьох політичних партій [2]. Якщо багатопартійність вказує на кількість партій, функціонуючих у державі, то багатопартійна система означає, що реальну можливість боротися за владу мають більше ніж дві партії, оскільки двопартійна система – це також багатопартійність. Таким чином, багатопартійна система є запорукою політичної демократії і необхідна умовою втілення ідеї громадянського суспільства.

Окрім цього, політичні партії є невід'ємним елементом політичної системи сучасних демократичних режимів. Вони – єдина ланка між державою і громадянським суспільством. У класичному розумінні політична партія це організація, що об'єднує на добровільних засадах найактивніших представників тих чи інших класів, соціальних верств і груп. Основним призначенням партії є політична освіта мас та надання цілеспрямованого й організованого характеру їх діям для захисту власних інтересів. Як свідчить історична практика, політичні партії в усіх країнах створювалися як інструмент боротьби за владу та перенесення інтересів різних ідейно-політичних течій у реальну політику держави [3, с. 43].

Щодо визначення терміна «політична партія», слід зазначити, що на нормативному рівні його визначення містилось ще в Законі України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 № 2460-ХІІ, як об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі [4].

Дещо інше визначення «політична партія» міститься наразі в Законі України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. № 2365-ІІІ, де під цим терміном розуміється зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [5]. Однак вважаємо, що дане визначення не розкриває в повній мірі усі статусні ознаки цієї правової категорії.

В підтвердження цього звернемося до аналізу статусних ознак, що визначають створення, діяльність та припинення політичних партій, впорядкованих Законом України «Про політичні партії», положення якого визначають:

1) правомочності політичних партій брати участь у виборах різного рівня, використовувати державні засоби масової інформації, підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями тощо;

2) гарантії свободи опозиційної діяльності, у тому числі: можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації і т.д.;

3) обмеження щодо членства у політичних партіях визначеної категорії публічних службовців (наприклад, суддів, прокурорів, поліцейських, співробітників Служби безпеки України, військово-вслужбовців, державних службовців тощо);

4) порядок отримання державного фінансування статутної діяльності за умови дотримання встановлених умов;

5) порядок створення політичної партії, що об'єктивується через прийняття рішення, яке має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим тощо [5].

Важким з практичної точки зору є можливість припинення діяльності політичної партії на підставі рішення суду. Так, у випадку порушення політичними партіями законодавства України до них можуть бути вжиті такі заходи:

1) попередження про недопущення незаконної діяльності;

2) заборона політичної партії, яка має наслідком припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, структурних утворень, припинення членства в політичній партії. При цьому: політичні партії припиняють діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску) або в разі заборони її діяльності чи анулювання реєстрації; рішення про реорганізацію чи саморозпуск приймається з'їздом політичної партії відповідно до статуту політичної партії;

одночасно з прийняттям рішення про реорганізацію чи саморозпуск вирішується питання про використання майна та коштів політичної партії на статутні чи благодійні цілі [5].

Важливо також зазначити, що дія Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення політичних партій. Водночас вказано те, що особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися іншими законами. Політичні партії не можуть бути засновниками громадської спілки [6].

Таким чином, політичні партії є особливим різновидом громадських об'єднань, статус яких врегульовано спеціальним законодавством. Основою їх демократичного функціонування є втілення ідеї багатопартійності та можливість практичного здійснення превентивних заходів контролю за діяльністю політичних партій.

Висновки. За результатами проведеного дослідження зроблено висновки, про те що чинний спеціальний закон визначає термін «політична партія» як зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного

розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Звернута увага, що наявне нормативне визначення поняття «політична партія» не розкриває в повній мірі усі статусні ознаки цієї правової категорії.

Виокремлено статусні ознаки, що визначають створення, діяльність та припинення політичних партій, впорядкованих спеціальним законом, положення якого визначають: 1) правомочності політичних партій; 2) гарантії свободи опозиційної діяльності; 3) обмеження щодо членства у політичних партіях; 4) порядок отримання державного фінансування статутної діяльності; 5) порядок створення політичної партії.

Вказано, що у випадку порушення політичними партіями законодавства України до них можуть бути вжиті такі заходи: 1) попередження про недопущення незаконної діяльності; 2) заборона політичної партії.

Визначено, що політичні партії є особливим різновидом громадських об'єднань, статус яких врегульовано спеціальним законодавством. Основою їх демократичного функціонування є втілення ідеї багатопартійності та можливість практичного здійснення превентивних заходів контролю за діяльністю політичних партій.

Список літератури:

1. Сізокрилов М.В. Правовий статус політичних партій в Україні. *Правова держава*. 2021. № 4. С. 138–144.
2. Шляхтун П.П. Конституційне право: Словник термінів. К., 2005. С. 26.
3. Поліщук І. Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу. *Політичний менеджмент*, № 6. 2005 р. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8918/5-polishuk.pdf>
4. Про об'єднання громадян: Законі України від 16.06.1992 р. № 2460-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12/ed20130101/find?text=%CF%EE%EB%B3%F2%E8%F7%ED%EE%FE+%EF%E0%F0%F2%B3%BA%FE#Text> (втрата чинності)
5. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2365-14/page2>
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

Kozii I.S. STATUS-ADMINISTRATIVE CHARACTERISTICS OF POLITICAL PARTIES

The article is devoted to the coverage of issues related to establishing the status-administrative characteristics of political parties.

The history of the normative establishment of the term “political party” is analyzed. It has been found that the current special law considers a political party as a voluntary association of citizens registered in accordance with the law – supporters of a certain nationwide program of social development, whose purpose is to promote the formation and expression of the political will of citizens, participates in elections and other political events. Attention is drawn to the fact that the existing normative definition of the term “political party” does not fully reveal all the status features of this legal category.

The status features that determine the creation, activity and termination of political parties regulated by a special law, the provisions of which determine: 1) the powers of political parties; 2) guarantees of freedom

of opposition activity; 3) restrictions on membership in political parties; 4) procedure for obtaining state financing of statutory activities; 5) procedure for creating a political party.

It is indicated that in case of violation of the legislation of Ukraine by political parties, the following measures may be taken against them: 1) a warning about the prevention of illegal activities; 2) prohibition of a political party.

It was determined that political parties are a special type of public associations, the status of which is regulated by special legislation. The basis of their democratic functioning is the implementation of the idea of multipartyism and the possibility of practical implementation of preventive measures to control the activities of political parties.

Key words: *public association, public organization, legal entity, political parties, status, warning, ban.*

Максіменцева Н.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ГЕНДЕРНИХ ПРАВ ЩОДО ПРОТИДІЇ СЕКСИЗМУ У ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті розкривається проблематика захисту гендерних прав Верховною Радою України та її інституту Уповноваженого з прав людини і громадянина у цій сфері. Зазначається, що чинним законодавством України покладено обов'язок саме на Омбудсмена щодо захисту гендерних прав громадян. Констатовано чимало звернень щодо проявів сексизму у діяльності політичних осіб, публічних діячів. Однак аналіз стану розвитку законодавства України зазначає про відсутність поняття сексизм, інструментів запровадження відповідальності різних видів за прояви сексизму у різних сферах життя.

Констатовано, що на рівні Європейської спільноти питання сексизму регулярно аналізується та вживаються заходи щодо його попередження та боротьбу з такими діями.

Автором визначено, що Європейський парламент проводить в життя різні заходи у цій сфері, а також здійснює аналітичні огляди, надає рекомендації державам-членам за результатами діяльності відповідного комітету, приймає нормативно-правові акти щодо попередження та боротьби з сексизмом.

Констатовано, що вжиття заходів у сфері попередження проявів сексизму потрібно починати, перш за все, з проведення навчальних заходів у школі, вищих навчальних заходів, а також діяльності народних депутатів України, політичних партій.

У статті закріплюються підходи щодо внесення змін до чинного законодавства України та рекомендації щодо вжиття заходів у діяльності Верховної Ради України у сфері попередження проявів сексизму у діяльності парламентарів та прийняття змін до чинного законодавства щодо боротьби з проявами сексизму шляхом перегляду керівного складу та складу органів, відповідальних за дотримання прав у цій сфері, запровадження заходів щодо нульової гендерної толерантності.

Ключові слова: Уповноважений Верховної Ради з прав людини (омбудсмен), гендерна рівність, гендерні стереотипи, вибори, запобігання та боротьба з проявами сексизму, мобінг, тролінг, нульова гендерна толерантність.

Постановка проблеми. Другий рік поспіль триває жаклива війна, яка не щадить ні жінок, ні дітей. Проте жінки зазнають впливу її наслідків як ті, що знаходяться в тилу, так і ті, що потрапили під воєнні дії агресії безпосередньо. Жінка та її здоров'я є генофондом нації, продовжувачем славетного українського роду, берегинею традицій та таїнств нашого народу. Однак саме під час війни, жінки потребують особливого захисту через гендерну приналежність і такі дії мають полягати у площині як для тих, хто став жертвами військової агресії у злочинах сексуального характеру, насильницьких дій, так і ті, хто перебувають в більш безпечному місті, проте так само стикаються з проявами сексизму, порушенні гендерних прав.

У своїй річній доповіді за 2022 рік Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

зазначив про те, що недостатня рівність прав і можливостей жінок і чоловіків у різних сферах суспільних відносин, у тому числі прояви сексизму, залишаються притаманними українському суспільству попри те, що жінки в Україні, зокрема в умовах російсько-української війни, продовжують невпинно руйнувати усталені стереотипи щодо соціальних ролей жінок і чоловіків [1].

Крім того, наголосив, що одним із проявів дискримінації жінок, який спостерігається в медіа-просторі, у виступах та публікаціях публічних осіб, є сексизм. Про що ж зрештою ідеться і чи дійсно це є загрозою для суспільства та в чому він проявляється?

Аналіз останніх досліджень і публікацій за вказаною тематикою приводить до висновку про недостатність висвітлення проблематики у наукових доробках та чинному законодавстві України.

Мета статті полягає у дослідженні міжнародно-правового змісту поняття сексизму та заходи запобігання такої діяльності на рівні як чинного законодавства, так і шляхом застосування наданих омбудсмену можливостей щодо захисту прав жінок, гендерної рівності та рівних можливостей, у першу чергу, у публічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР Уповноважений здійснює на постійній основі в межах її юрисдикції парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України [2].

Крім того, згідно з положеннями Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV саме Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина здійснює контроль за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, розглядає звернення про випадки дискримінації за ознакою статі та насильства за ознакою статі [3].

За результатами дослідження в українських ЗМІ серед усього масиву публікацій основні прояви негатива стосувалися теми «гендерна рівність» (93%) та мали ознаки сексуалізації та об'єктивізації жінок. У загальноукраїнських джерелах вийшло 93% (4994 публікації) від загальної кількості негатива. З них 3% (143 публікації) на телебаченні й 0,3% (17 публікацій) в друкованих ЗМІ, – зазначається в дослідженні. Позитивних публікацій в інтернет-ЗМІ було в 3,4 раза менше, ніж негативних; позитивних публікацій на телебаченні було в 1,6 раза менше, ніж негативних [4]. Отже, що ж таке поняття сексизму і чи взагалі чинне законодавство України розглядає його з правової точки зору?

Так Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV [5] визначає поняття гендерна рівність як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. При цьому, містить поняття дискримінації за ознакою статі, однак жодного слова не зазначає про сексизм як фактично форму обмеження гендерних прав. Проте поняття «сексизм» відсутнє у чинному законодавстві України.

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забо-

рони проявів сексизму у суспільстві», а саме внесення змін до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» щодо визначення поняття «сексизм» від 01.02.2021 № 3369-IX [6] як діяння, твердження, зображення, жест, або практика чи поведінка, в основі яких лежить ідея про інтелектуальну, фізичну, соціальну чи іншого виду перевагу однієї статі над іншою, які проявляються у публічному або приватному житті, у тому числі в мережі Інтернет, і спричиняють або мають на меті: дискримінацію за ознакою статі, насильство за ознакою статі, підтримку та поширення стереотипних уявлень про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків, приниження честі та гідності особи тощо.

Основними ознаками можемо визначити наступні: а) переваги однієї статі над іншою щодо наявності певних особистих якостей та характеристик; б) наявність дискримінації або наявність мети її завдати саме на підставі гендерних особливостей; в) застосування гендерних стереотипів щодо соціальних функцій у суспільстві; г) приниження честі і гідності особи.

Саме висловлювання публічних, відомих осіб, тих, хто має вплив на аудиторію і користується довірою громадян, має найвищий рівень соціальної відповідальності за свої висловлювання та несе обов'язок доносити до громадян європейські цінності, але у першу чергу, сповідувати їх самому, що б транслювати у суспільстві відмову від стереотипів, вкорінених роками.

Проте чи існує відповідальність, чи можна застосовувати заходи впливу за поширювання ідей, висловлювання у публічних виступах щодо проявів сексизму та нав'язування наративів знецінення ролі жінок, в першу чергу, політичних діячів, публічних та посадових осіб.

Чи може сексизм завдати негативних наслідків та чи наявні його прояви у різних сферах життя? В контексті майбутніх виборів також актуальним є аспект реалізації гендерних прав у виборчому процесі. Зокрема Максименцева Н.О. доводить, що наявність гендерної квоти у чинному законодавстві ще не є гарантією її якісної реалізації і питання з залученням до виборів, а, головне, отримання мандатів депутатами-жінками є вкрай важкий процес [7; С. 54]. Дослідження показують, що сучасний сексизм прогнозує політичні погляди та поведінку виборців, які шкодять розширенню прав і можливостей жінок та лібералізму. Проте які ж чинники пояснюють сучасні сексистські погляди і як вони діють у різних

країнах. Спираючись на сучасні концепції сексизму можна припустити, що (уявне) зростання конкуренції між чоловіками та жінками провокує сучасний сексизм, зокрема, серед молодих чоловіків. Хоча підтримка просування прав жінок є відносно високою серед всіх виборців, молоді чоловіки, зокрема, висловлюють найбільшу опозицію, особливо якщо вони не довіряють державним установам у своєму регіоні проживання або якщо вони проживають у регіонах, де останнім часом зростає безробіття, що підтверджує наші теоретичні аргументи і суперечить очікуванням теорії культурного зворотного зв'язку. Тобто роль сприйняття конкуренції між чоловіками та жінками в сучасному сексизмі є невід'ємною і суперечать аргументу, що старші покоління найбільш схильні до негативного ставлення до прогресивних цінностей, і можуть стати доповненням до досліджень, що пояснюють нещодавню негативну реакцію проти гендерної рівності [8].

Отже, доцільно проаналізувати міжнародний та європейський досвід правового регулювання у сфері захисту гендерних прав щодо проявів сексизму у публічній сфері та діяльність Європейського Парламенту у цій сфері.

Декларація Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію насильства щодо жінок визначає таке насильство як “будь-який акт насильства за ознакою статі, який призводить або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждань жінкам, у тому числі погрози вчинення таких дій, примус або свавільне позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в громадському або приватному житті” [9].

Звернемося до європейського досвіду у цій сфері. Так Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендації CM/Rec (2019) Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо запобігання та боротьби з сексизмом від 27.03.2019 надав наступне визначення поняття «сексизм» та його складових та зазначив, що сферами застосування сексизму може бути як публічна, так і приватна сфера, онлайн чи офлайн, та проявлятися у наступних формах: а) з метою або наслідком приниження гідності або прав особи чи групи осіб, притаманних людині; б) заподіяння фізичної, сексуальної, психологічної чи соціально-економічної шкоди або страждань особі чи групі осіб; в) створення залякувального, ворожого, принизливого, образливого середовища; г) створення перешкод для автономії та повної реалізації прав людини особою чи групою осіб; д) підтримувати та посилювати гендерні стереотипи [10].

Також підкреслено, що сексизм є проявом «історично нерівних владних відносин» між жінками та чоловіками, що призводить до дискримінації та перешкоджає повноцінному просуванню жінок у суспільстві.

Оскільки сексизм широко розповсюджений і поширений у всіх секторах і в усіх суспільствах, а сексизм і сексистська поведінка вкорінені в гендерних стереотипах і зміцнюють їх, є потреба нормативно врегулювати поняття сексизму в спеціальному правовому документі, спрямованому на боротьбу з ним, і містить вичерпний перелік заходів і сфер, в яких проявляється сексизм, – від реклами і ЗМІ до працевлаштування, сектора правосуддя, освіти і спорту.

Заходами щодо подолання та недопущення проявів сексизму мають стати, перш за все, законодавчі реформи, які засуджують сексизм, визначають і криміналізують сексистську мову ворожнечі, а також передбачають відповідні засоби правового захисту для жертв сексистської поведінки. Окремо доцільно проводити регулювання сфери новітніх технологій. Хоча інтернет і соціальні мережі можуть сприяти свободі вираження поглядів і гендерній рівності, вони також можуть дозволити «кривдникам» висловлювати «образливі думки» і вдаватися до насильницької поведінки, зазначається в рекомендації.

Рекомендація закликає держави використовувати заходи з підвищення обізнаності, включаючи «швидку реакцію» громадських діячів, зокрема політиків, релігійних, економічних і громадських лідерів та інших осіб, які мають можливість формувати громадську думку, для засудження сексизму.

Велику роль у протидії гендерній нерівності, зокрема боротьби та попередження проявів сексизму, відіграє Європейський Парламент. Так парламент приймає регуляторні акти, регулярно ухвалює звіти з гендерних питань за власною ініціативою, закликаючи докладати більше зусиль для покращення гендерної рівності. При цьому доцільно зауважити про роль Європейського суду у формуванні Концепції політики ЄС у сфері гендерної рівності на підставі саме рішень суду [11].

Європейський парламент завжди був дуже активним у досягненні рівності між чоловіками та жінками і має постійний комітет, присвячений правам жінок та гендерній рівності. Щороку парламент відзначає Міжнародний жіночий день 8 березня та підвищує обізнаність, організовуючи різноманітні заходи.

Також Європейський Парламент запровадив щорічний Європейський тиждень гендерної рівно-

сті, що дає можливість комітетам Європарламенту розглянути питання, якими вони займаються, з точки зору гендерної проблематики. Парламент також закликав вжити конкретних заходів для скорочення гендерного розриву в оплаті праці – різниці в заробітках між чоловіками та жінками, яка в середньому в ЄС становила 13% у 2020 році, та пенсійного розриву – різниці в пенсійних доходах, які отримують чоловіки та жінки, – яка становила 29% у 2019 році. Окремі заходи спрямовані на подолання жіночої бідності, оскільки жінки частіше живуть у бідності, ніж чоловіки.

У грудні 2022 року учасники переговорів від Парламенту та країн ЄС домовилися, що компанії ЄС будуть зобов'язані розкривати інформацію, яка полегшить порівняння зарплат для тих, хто працює на одного роботодавця, що допоможе виявити гендерні розриви в оплаті праці. У березні 2023 року Парламент ухвалив ці нові правила щодо обов'язкових заходів з прозорості оплати праці. Якщо звітність про оплату праці показує розрив в оплаті праці між чоловіками та жінками щонайменше на 5%, роботодавці будуть зобов'язані провести спільну оцінку оплати праці у співпраці з представниками працівників. Країни ЄС повинні будуть запровадити покарання, наприклад, штрафи для роботодавців, які порушують ці правила. Оголошення про вакансії та назви посад мають бути гендерно нейтральними [12].

Парламент неодноразово наголошував на важливості гендерної рівності в політиці, сприяючи рівній участі жінок у процесах прийняття рішень на всіх рівнях. У доповіді, ухваленій у січні 2019 року, Європарламент закликав європейські політичні партії забезпечити висунення як жінок, так і чоловіків до керівних органів Європарламенту в дев'ятому парламентському терміні. У Парламенті, мандат якого розпочався в липні 2019 року, жінок більше, ніж будь-коли, і вони становлять 39,3% депутатів Європарламенту, порівняно з 36,5% наприкінці попереднього терміну.

Європарламент прийняв Резолюцію від 11.09.2018 про заходи попередження та боротьби з мобінгом, сексуальним домаганням на робочому місці, громадських місцях та політичному житті в ЄС [13], де зазначив, що оскільки першопричинами багатьох форм насильства та дискримінації щодо жінок і перешкоджають розширенню прав і можливостей жінок є гендерні стереотипи та сексизм, у тому числі сексистська мова ворожнечі, офлайн та онлайн, сексуальні та психологічні домагання як явища, які стосуються жертв

і кривдників різного віку, освітнього та культурного рівня, доходів і соціального статусу, та має фізичні, сексуальні, емоційні та психологічні наслідки для жертви. Крім того, акти сексизму та пов'язані з ними сексуальні домагання, яким жінки можуть піддаватися на робочому місці, є фактором, що сприяє витісненню їх з ринку праці, що негативно впливає на їхню економічну незалежність та сімейний дохід.

У свою чергу, у сфері політичного життя наявні форми переслідування жінок-політиків у соціальних мережах у формі «тролінгу», що включає розміщення сексистських та образливих повідомлень, включаючи погрози смерті та згвалтування. Крім того, важливим є встановлення міжпартійної політики та процедур для захисту осіб, обраних на політичні посади, а також працівників. Також вказує, що паритетні списки на всіх рівнях відіграють ключову роль у забезпеченні участі жінок у політиці та реформуванні владних структур, які дискримінують жінок, закликає держави-члени запровадити такі списки на виборах до Європейського Парламенту [14].

Заходами протидії пропонує запроваджувати на рівні національного законодавства, національних та регіональних парламентів, а також місцевих рад наступні заходи: а) ведення конфіденційного реєстру випадків сексизму протягом тривалого часу; б) обов'язкове навчання для всіх співробітників та депутатів з питань поваги та гідності, попередження проявів сексизму; в) запровадити інші найкращі практики, щоб гарантувати нульову толерантність на всіх рівнях у своїх відповідних установах, переглянути склад компетентних органів парламенту з метою забезпечення незалежності та гендерного балансу; г) чіткий графік комплексної імплементації всіх вимог, викладених у резолюції; д) проведення тренінгів для керівництва та відвідування тренінгів, щоб уникнути безкарності з боку керівництва та виявляти ситуації, в яких відбувається насильство, оцінити та, за необхідності, переглянути склад компетентних органів парламенту з метою забезпечення незалежності та гендерного балансу.

Щодо попередження проявів сексизму у громадських місцях пропонує здійснити такі кроки: а) освіта з питань гендерної рівності на всіх рівнях є фундаментальним інструментом для уникнення та ліквідації цих форм неправомірної поведінки, зміни менталітету та зменшення культурної терпимості до сексизму та сексуальних домагань; б) запровадження освітніх програм та дебатів на цю тему в школах. У співпраці з відповідними

громадськими організаціями та органами з питань рівності ці програми та дебати повинні, де це необхідно та доречно, включати в себе інформацію та дискусії щодо запобігання сексуальним домаганням та заходів проти них, з тим, щоби підвищити рівень обізнаності щодо прав потерпілих, нагадати їм про їх зв'язок із об'єктивізацією жінки.

Висновки. Таким чином, можемо зазначити, що з метою запобігання проявів сексизму потрібно здійснити наступні кроки Верховній Раді України: а) запровадити законодавче визначення поняття «сексизм» та прийняти зміни до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків»; б) встановити адміністративну, дисциплінарну відповідальність за пору-

шення у сфері гендерної рівності, зловживання та вчинення дій, які характеризуються ознаками поняття «сексизм»; в) з метою попередження проявів сексизму, а у подальшому гендерного насилля доцільно насамперед запроваджувати публічні політики навчання, проведення дебатів, обговорень, починаючи зі школи, гендерних стереотипів та соціально усталеного відношення до жінок та чоловіків; г) у політичному аспекті усунення проявів сексизму доцільно запроваджувати гендерно орієнтовані списки партій, механізми запровадження партійної дисципліни щодо нульової гендерної толерантності, навчання як для керівництва партії, так і для її членів, перегляд складу органів партії щодо гендерно орієнтованих підходів.

Список літератури:

1. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>
2. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15?find=1&text>
4. Українські ЗМІ опублікували у 2,5 рази більше негативних матеріалів про гендерну рівність, ніж позитивних – дослідження. 19.01.2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/28834/2022-01-19-ukrainski-zmi-opublikuvaly-u-25-razy-bilshe-negatyvnykh-materialiv-pro-gendernu-rivnist-nizh-pozytyvnykh-doslidzhennya/>
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15?find=1&text>
6. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони проявів сексизму у суспільстві» від 01.02.2021 № 3369-IX. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/5207>
7. Максименцева Н.О. Політичне лідерство у виборчому процесі як форма реалізації гендерних прав: юридичний аспект. *Юридичний вісник*. № 4. 2023. С. 53–59.
8. Combating Cyber Violence against Women and Girls. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/combating_cyber_violence_against_women_and_girls.pdf
9. Declaration on the elimination of violence against women, UN General Assembly resolution 48/104, 1993.
10. The Parliament's fight for gender equality in the EU 12.04.2023 URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vl0s95y2lyzz?ctx=vh94ercwm6u9>
11. Recommendation CM/Rec(2019)1 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe 27 March 2019 Preventing and combating. URL: <sexism chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/cm-rec-2019-1-on-preventing-and-combating-sexism/168094d894>
12. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L0970&qid=1704112426361>
13. European Parliament resolution of 11 September 2018 on measures to prevent and combat mobbing and sexual harassment at workplace, in public spaces, and political life in the EU (2018/2055(INI)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018IP0331&qid=1704112426361>
14. Sexism, harassment, and violence against women parliamentarians. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2016-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-parliamentarians>

Maksimentseva N.O. LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF GENDER RIGHTS TO COMBAT SEXISM IN THE ACTIVITIES OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE: UKRAINIAN PRACTICE AND EUROPEAN EXPERIENCE

The article discusses the issues of protection of gender rights by the Verkhovna Rada of Ukraine and its institution of the Ombudsman in this area. It is noted that the current legislation of Ukraine imposes a duty on the Ombudsman to protect the gender rights of citizens. There have been many complaints about sexism in the activities of politicians and public figures. However, the analysis of the state of development of Ukrainian legislation shows that there is no concept of sexism, no instruments for introducing different types of liability for manifestations of sexism in various spheres of life.

It is stated that at the level of the European Community, the issue of sexism is regularly analysed and measures are taken to prevent and combat such actions.

The author determines that the European Parliament implements various measures in this area, as well as conducts analytical reviews, provides recommendations to Member States based on the results of the activities of the relevant committee, and adopts regulations on preventing and combating sexism.

It is stated that measures to prevent sexism should begin, first of all, with educational activities at school, higher education, and also with the activities of MPs of Ukraine and political parties.

The article sets out approaches to amending the current legislation of Ukraine and recommendations for taking measures in the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine in the field of prevention of sexism in the activities of parliamentarians and adoption of amendments to the current legislation to combat sexism by reviewing the management and composition of bodies responsible for observance of rights in this area, and introducing measures for zero gender tolerance.

Key words: *Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (Ombudsman), gender equality, gender stereotypes, elections, prevention and combating sexism, mobbing, trolling, zero gender tolerance.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.235:347.234

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/06>

Шабалін А.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЕСТОНІЇ: ПРАВАЗАСТОСОВЧИЙ ДОСВІД

Наукову статтю присвячено дослідженню особливостей розгляду та вирішення цивільних справ в Естонії за правилами позовного провадження. У статті досліджуються основні етапи розгляду та вирішення цивільних справ в Естонії за правилами цивільного процесу. Вказується, що більшість цивільних справ в Естонії розглядаються за правилами позовного провадження. Це стосується, наприклад, захисту порушеного майнового права (речового права), захисту немайнових прав, захисту права інтелектуальної власності тощо. Приділено увагу етапу подання позову в порядку визначеному цивільним процесом Естонії. Наголошується, що в Естонії існує градація позовів, існують особливості і щодо подання окремих позовів. Так, наприклад, у позові про відшкодування немайнової шкоди (моральної) позивач може не визначити повний розмір відшкодування (суму), а покласти це на суд, який вирішує справу. Цивільний процес Естонії дозволяє подати й зустрічний позов. Особливістю прийняття позову до розгляду в Естонії є те, що суд першої інстанції вирішує питання щодо прийняття позову у розумні строки. Також суд при вирішенні такого питання може дізнатися думки відповідача. Вказується, що в естонському цивільному процесі знайшов своє втілення інститут забезпечення позову. Так, позивач має право на забезпечення позову. Види забезпечення позову визначені, до таких, наприклад, відноситься судово іпотека, арешт майна, заборона на вчинення певних дій, заборона на вчинення правочинів, призупинення виконавчих дій, передача майна судовому виконавцю на збереження тощо. Приділено увагу особливостям судового розгляду в естонському цивільному судочинстві, зокрема досліджені основні етапи судового розгляду. Визначено специфіку стадії попереднього розгляду справи, зокрема, приділено увагу основним питанням, що вирішуються в означеній стадії процесу. Вказується, що не зважаючи на свою автономність, цивільний процес Естонії має тісний правовий зв'язок із загальноєвропейським правом, що пояснюється необхідністю дотримання судами Естонії європейських стандартів. З метою більш повного розуміння особливостей естонського цивільного судочинства у статті порівняння із українським цивільним судочинством щодо позовного провадження. За результатами наукового дослідження сформульовані теоретичні висновки та рекомендації нормативного характеру.

Ключові слова: цивільний процес, ЦПК України, право інтелектуальної власності, ЦПК Естонії, захист речових прав, позовне провадження.

Постановка проблеми. Обрання Україною європейського вектора розвитку ставить перед суспільством низку завдань, пов'язаних із набуттям нашою державою статусу держави-члена Європейського Союзу (надалі – ЄС). Це стосується і правової сфери. У цьому плані цікавим є досвід тих країн, які пройшли шлях від радянського права до інтеграції власної юридичної системи до нормативної бази єдиного європейського блоку. До таких країн належать країни Балтії, зокрема

й Естонія. Саме такий аналіз дозволить вивити оптимальні шляхи щодо швидкого входження до Єдиної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження зарубіжного цивільного процесуального права та судочинства приділяли увагу такі вчені, як: С. Н. Абрамов, Ю. В. Білоусов, В. І. Бобрик, С. В. Васильєв, М. В. Вербіцька, О. М. Ганкевич, О. О. Грабовська, К. В. Гусаров, А. О. Добровольський, Л. С. Дубчак, О. С. Заха-

рова, М. Б. Зейдер, В. В. Комаров, Т. В. Комарова, В. В. Паришка, В. І. Тертишніков, А. В. Шабалін, О. О. Штефан, М. Й. Штефан та ін.

Натомість існує необхідність у виробленні нових підходів, які б дозволили окреслити чіткі вектори європейського розвитку українського цивільного процесуального права. І у цьому плані представляється корисним правовий досвід Естонії як повноправної держави-члена ЄС.

Мета роботи – розглянути цивільно-процесуальні особливості захисту приватно-правових відносин в Естонії. На підставі чого сформулювати відповідні теоретичні підходи, а також можливі шляхи удосконалення національного законодавства щодо адаптації останнього до європейських правових стандартів.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, історико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. У межах цієї наукової роботи ми зупинимся на основних, пов'язаних із вирішенням цивільних справ за правилами позовного провадження в Естонії. Для більш повного розуміння особливостей естонського цивільного судочинства, зробимо порівняння із українським цивільним судочинством щодо позовного провадження.

Базовим документом, який регулює порядок здійснення цивільного судочинства в Естонській Республіці, є Цивільний процесуальний кодекс Естонії (надалі – ЦПК Естонії) [1].

Цивільний процесуальний кодекс естонської держави є основним джерелом норм цивільного процесуального права у країнах романо-германської правової сім'ї, оскільки містить норми, що визначають завдання і принципи цивільного процесу, положення загальної частини статичного характеру, а також розгорнуті процесуальні регламенти, що відображають динаміку діяльності суду та інших учасників судочинства.

ЦПК Естонії був прийнятий парламентом країни у 2005 році. На той час Естонська Республіка вже була членом Європейського Союзу, це й обумовило необхідність прийняття нового цивільного процесуального нормативу, у якому знайшли своє закріплення загальноєвропейські засади правосуддя, а також й відповідні базові документи,

які стали частиною законодавства Естонії як держави-члена ЄС.

ЦПК Естонії був прийнятий парламентом країни у 2005 році. На той час Естонська Республіка вже була членом Європейського Союзу, це й обумовило необхідність прийняття нового цивільного процесуального нормативу, у якому знайшли своє закріплення загальноєвропейські засади правосуддя, а також й відповідні базові документи, які стали частиною законодавства Естонії як держави-члена ЄС.

Відповідно до розділу 1 глави 1 ЦПК Естонії кожна особа має право звернутися до суду із захистом свого порушеного права чи невизначеного інтересу. Також таке право надано й особам, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб (ст. 3 ЦПК Естонії).

В Естонії більшість цивільних справ розглядаються й вирішуються в порядку позовного провадження. Зазначене стосується й України. Це стосується практично всіх категорій цивільних справ (захисту майнових, немайнових прав, захисту права інтелектуальної власності тощо).

Естонське процесуальне законодавство встановлює форму і зміст позовної заяви, а також правила подання позову.

Так, позов повинен відповідати вимогам ст. 362 ЦПК Естонії, відповідно до яких у заяві обов'язково зазначається: предмет позову; обставини, на які посилається позивач; докази, якими обґрунтовується позов; наявність згоди позивача на розгляд справи у порядку письмового провадження; ціна позову [2, с. 49–51].

Копія позову та додані до нього документи повинні бути надіслані відповідачеві до подачі до суду (ч. 1 ст. 362 ЦПК Естонії). Варто зазначити, що в Україні інша процедура подання позову.

Відповідно до ЦПК Естонії позови мають свою градацію, до кожного виду позову існують певні законодавчі особливості щодо форми і змісту. Наприклад, у позові про відшкодування немайнової шкоди (моральної) позивач може не визначати повний розмір відшкодування (суму), а покласти це на суд, який вирішує справу – ст. 366 ЦПК Естонії.

Цивільний процес Естонії дозволяє подати й зустрічний позов у порядку ст. 373 ЦПК Естонії [3].

Естонський суд першої інстанції вирішує питання щодо прийняття позову у розумні строки. Також суд при вирішенні такого питання може дізнатися думки відповідача.

В українському цивільному процесі існує особливий порядок обов'язковості перевірки судом

першої інстанції даних фізичної особи відповідача щодо зареєстрованого місця проживання та місця проживання (перебування) останнього. Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана протягом п'яти днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду. Також суддя, з метою визначення підсудності, може також користуватися даними Єдиного державного демографічного реєстру (ч.ч. 6, 7, 8 ст. 187 ЦПК України) [4].

У цивільному процесі Естонії знайшов своє втілення інститут забезпечення позову. Так, позивач має право на забезпечення позову відповідно до ст. 377 ЦПК Естонії. Види забезпечення позову визначені у ст. 378 ЦПК України, до таких, наприклад, відноситься судова іпотека, арешт майна, заборона на вчинення певних дій, заборона на вчинення правочинів, призупинення виконавчих дій, передача майна судовому виконавцю на збереження тощо [5].

Звернемось до загальних положень проведення судового розгляду цивільних справ в Естонії.

Так, відповідно до ст. 347 ЦПК Естонії суд, відкриваючи засідання по справі, спочатку роз'ясняє, яка безпосередньо справа розглядається, з'ясовує, хто присутній із учасників у судовому засіданні, встановлює особи присутніх, з'ясовує про стан інформування (сповіщення) всіх учасників процесу, встановлює повноваження представника, роз'ясняє права та обов'язки в учасників провадження [1].

Безпосередньо сам судовий процес у позовному провадженні починається із стадії попереднього розгляду – глава 41 ЦПК Естонії [5].

У ході проведення попереднього судового засідання суд з'ясовує: 1) позовні вимоги та думку учасників провадження щодо таких вимог; 2) наявність клопотань (заяв) учасників провадження; можливість примирення сторін шляхом укладання мирової угоди тощо – ст. 392 ЦПК Естонії. Основним завданням стадії попереднього розгляду є підготовка до судового засідання по справі. Саме в цій стадії суд інформує учасників про час та дату, місце судового засідання.

У стадії попереднього розгляду відповідач має право на подання заперечень проти позову – ст. 394 ЦПК Естонії. Відповідно до ст. 395 ЦПК Естонії суд може дозволити відповідачеві надати усні заперечення щодо позову безпосередньо у судовому засіданні [1].

Порядок проведення судового засідання у позовному провадженні регламентується

главою 42 ЦПК Естонії, але з урахування загальних принципів цивільного судочинства, що були нами вже розглянуті вище (ст.ст. 350–351 ЦПК Естонії).

Згідно цивільного процесуального закону, в ході судового засідання сторони мають право щодо надання суду доказів; суд заслуховує пояснення та думки учасників тощо – ст.ст. 399–401 ЦПК Естонії.

Після дослідження процес переходить до стадії дебатів, де сторони надають підсумкову оцінку власної правової позиції.

Першим у дебатах виступає позивач, а потім відповідач – ст. 402 ЦПК Естонії.

У ЦПК Естонії існує й спрощене провадження, як і в ЦПК України (глава 10 ЦПК України). За правилами спрощеного провадження можуть вирішуватися, наприклад, справи про стягнення несплаченої авторської нагороди, орендних платежів тощо.

Естонські суди можуть розглядати малозначні (дрібні) справи відповідно до загальноєвропейських нормативів, зокрема Директиви Європейського Парламенту ЄС № 861/2007 щодо спрощеного порядку вирішення дрібних спорів – ст. 405-1 ЦПК Естонії [1].

В українському ЦПК також знайшли втілення спрощені форми судочинства, зокрема спрощене позовне провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 ЦПК України позов може бути розглянутий як за правилами загального позовного провадження, так і спрощеного позовного провадження.

За правилами спрощеного позовного провадження вирішуються малозначні справи. Натомість є деякі категорії цивільних справ, які вирішуються виключно у порядку спрощеного позовного провадження. Такими справами є: справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) – п. 3 ч. 6 ст. 19 ЦПК України [4].

У доктрині цивільного процесуального права визначені основні особливості українського спрощеного позовного провадження. Такими спеціальними ознаками є: скорочені строки розгляду; відсутність стадії підготовчого провадження; розгляд справи, за загальним правилом, у порядку письмового провадження, тобто без повідомлення (виклику) сторін; відсутність судових дебатів;

неможливість розгляду зустрічного позову; обмежена можливість касаційного оскарження справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження [6, с. 85–86].

За результатами розгляду справи суд приймає рішення (акт правосуддя).

Форма і зміст судового рішення закріплені у ст. 442 ЦПК Естонії. Рішення суду складається із вступної, описової та результативної (мотивована) частин – ст.ст. 442, 443 ЦПК Естонії. Рішення суду у кожній справі повинно бути законним та обґрунтованим, що відповідає принципу верховенства права – ст. 436 ЦПК Естонії.

У Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень, зокрема пунктів 32-41, в якому, серед іншого, звертається увага на те, що усі судові рішення повинні бути обґрунтованими, зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою і це є необхідною передумовою розуміння рішення сторонами та громадськістю; у викладі підстав для прийняття рішення необхідно дати відповідь на доречні аргументи та доводи сторін, здатні вплинути на вирішення спору; виклад підстав для прийняття рішення не повинен неодмінно бути довгим, оскільки необхідно знайти належний баланс між стислістю та правильним розумінням ухваленого рішення; обов'язок суддів наводити підстави для своїх рішень не означає необхідності відповідати на кожен аргумент заявника на підтримку кожної підстави захисту; обсяг цього обов'язку суду може змінюватися залежно від характеру рішення [7].

У зазначеному Висновку також акцентується увага на тому, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини очікуваний обсяг обґрунтування залежить від різних доводів, що їх може наводити кожна зі сторін, а також від різних правових положень, звичаїв та доктринальних принципів, а крім того, ще й від різних практик підготовки та представлення рішень у різних країнах.

Естонські суди повинні враховувати європейські нормативи у сфері правосуддя при вирішенні кожної цивільної справи, оскільки Естонія є членом ЄС.

У плані вищевказаного, варто зазначити, що естонське правосуддя тісно пов'язано із загальноєвропейськими судовими інституціями.

Верховний Суд Естонії може звернутися до ЄСПЛ для отримання консультативного рішення щодо застосування, тлумачення та інтерпретації права, яке гарантується Конвенцією про захист прав і основних свобод людини [3]. Такий висновок не є обов'язковим для суду – ч. 3 ст. 681-1 ЦПК Естонії.

Але така процедура має один важливий позитив, а саме: дозволяє сформувати національну судову практику в контексті загальноєвропейських правових підходів, що у кінцевому підсумку зменшує кількість звернень до ЄСПЛ, а значить й зменшує бюджетні втрати, пов'язані із виплатою справедливих сатисфакцій щодо виконання вердиктів ЄСПЛ.

Зрозуміло, що висновок, отриманий Верховним Судом Естонії, може бути покладений в основу рішення вищої судової інстанції. Таке рішення повинно бути взяте до уваги судами нижчих інстанцій у подібних спорах. У плані викладеного, варто зазначити, що Естонія бере до уваги і практику Суду ЄС, як і інші держави-члени ЄС. Суд ЄС (Court of Justice) є тією інституцією, яка і формує загальноєвропейські юридичні стандарти [8].

Вказаний правовий досвід буде позитивним й для України, з огляду на численність звернень громадян України до ЄСПЛ. Цілком зрозуміло, що широке застосування практики ЄСПЛ сприятиме адаптації українського цивільного процесу до права ЄС, в контексті західного вектора розвитку України.

Правилами ЦПК Естонії визначено, що у судовому рішенні обов'язково вказується строк та порядок його виконання відповідно до правил ст. 445 ЦПК Естонії. Суд може виготовити електронне рішення, яке завіряється електронним підписом судді. Мовою рішення є естонська – ч. 1 ст. 441 ЦПК Естонії.

Рішення оголошується у засіданні або через канцелярію суду. Усі учасники справи повідомляються про час та день оголошення судового рішення. Обов'язковим є оголошення судового рішення на офіційному сайті суду – ст. 452 ЦПК Естонії. У судовій канцелярії учасники процесу можуть ознайомитися зі судовим рішенням (ст. 453 ЦПК Естонії).

Рішення суду, яке набуло законної сили, підлягає обов'язковому виконанню – ст. 457 ЦПК Естонії. ЦПК Естонії передбачає можливість негайного виконання судових рішень. Негайність виконання визначає суд відповідно до ст. 467 ЦПК Естонії [1].

Висновки. Все вищевказане дає змогу дійти наступного:

1. Естонський цивільний процес характеризується своєю автономністю, не зважаючи на те, що Естонія є членом ЄС. У той же час цивільне естонське судочинство здійснюється у рамках, визначених європейськими стандартами у сфері

судочинства. Останнє проявляється і в тому, що вища судова інстанція Естонії має можливість щодо отримання консультативного висновку ЄСПЛ по справі, яка розглядається в Естонії. Висновок, отриманий Верховним Судом Естонії, може бути покладений в основу рішення вищої судової інстанції. Таке рішення повинно бути взяте до уваги судами нижчих інстанцій у подібних спорах. Подібний правовий досвід буде позитивним й для України. Цілком зрозуміло, що широке застосування практики ЄСПЛ сприятиме швидкій адаптації українського цивільного про-

цесу до права ЄС, в контексті західного вектора розвитку України.

2. Згідно з правилами позовного провадження, в Естонії розглядаються більшість приватно-правових спорів, зокрема, спори щодо захисту права власності, права інтелектуальної власності та ін.

3. Естонському цивільному процесу відомі й спрощені процедури вирішення цивільних справ, що є позитивом з огляду на необхідність розвантаження судів та оперативність правового захисту порушеного права. Подібний підхід знайшов своє втілення і в українському цивільному судочинстві.

Список літератури:

1. Riigi Teataja. Code of Civil Procedure. Site Riigiteataja.ee. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolide> (дата звернення: 08.01.2024).
2. Шабалін А. В. Цивільне судочинство Естонії: законодавчий огляд, порівняльний аналіз: монографія: НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К. : Інтерсервіс. 2021. 196 с.
3. The Riigi Teataja. Code of Civil Procedure. Site Riigiteataja.ee. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolide> (дата звернення: 08.01.2024).
4. Закон України: Цивільний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> (дата звернення: 08.01.2024).
5. Jurist АІТВ. Site uristaitab.ee. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolide> (дата звернення: 08.01.2024).
6. Угриновська О. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–86.
7. Consultative Council of European Judges. Coe.int. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccje/documentation> (дата звернення: 08.01.2024).
8. Шабалін А. В. Роль Суду ЄС (Court of Justice) у формуванні європейської правозастосовчої практики. Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів III науково-практичного круглого столу (м. Київ, 14 травня 2020 р.) / наук. ред. Бобрик В. І. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 151 с.

Shabalin A.V. CIVIL PROCEEDINGS IN ESTONIA: LAW ENFORCEMENT EXPERIENCE

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of consideration and resolution of civil cases in Estonia according to the rules of legal proceedings. The article examines the main stages of consideration and resolution of civil cases in Estonia according to the rules of civil procedure. It is stated that most civil cases in Estonia are considered according to the rules of civil procedure. This applies, for example, to the protection of violated property rights (property rights), protection of non-property rights, protection of intellectual property rights, etc. Attention is paid to the stage of filing a claim in the order determined by the civil procedure of Estonia. It is emphasized that there is a gradation of lawsuits in Estonia, there are also specifics regarding the submission of individual lawsuits. So, for example, in a claim for compensation for non-property (moral) damage, the plaintiff may not determine the full amount of compensation (amount), but leave it to the court that decides the case. Civil procedure in Estonia also allows filing a counterclaim. The peculiarity of accepting a claim for consideration in Estonia is that the court of first instance decides on the issue of accepting a claim within a reasonable time. Also, when deciding such a question, the court can find out the opinions of the defendant. It is indicated that in the Estonian civil process, the institution of securing a claim found its embodiment. Yes, the plaintiff has the right to claim security. The types of claim security are defined, such as, for example, judicial mortgage, seizure of property, prohibition to commit certain actions, prohibition to commit acts, suspension of executive actions, transfer of property to a bailiff for safekeeping, etc. Attention is paid to the peculiarities of the trial in Estonian civil proceedings, in particular. The main stages of the trial were studied. The specifics of the stage of the preliminary consideration of the case are determined, in particular, attention is paid to the main issues that are resolved at the specified stage of the process. It is indicated that, despite its autonomy, the civil process of Estonia has a close legal connection with the common European law, which is explained by the need for Estonian courts to comply with European standards. For the purpose of a more complete understanding

of the peculiarities of Estonian civil proceedings, the article compares with Ukrainian civil proceedings in relation to legal proceedings. According to the results of scientific research, theoretical conclusions and recommendations of a normative nature were formulated.

Key words: *civil process, Civil Code of Ukraine, intellectual property law, Civil Code of Estonia, protection of property rights, legal proceedings.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/07>

Поляков Р.Б.

Запорізький національний університет

МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН БАНКРУТСТВА (НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ)

Наукова стаття присвячена дослідженню методів правового регулювання відносин банкрутства (неплатоспроможності).

Актуальність теми обумовлена тим, що інститут банкрутства відіграє ключову роль у розвитку економіки країни, особливо в умовах воєнного стану. Він допомагає суб'єктам господарювання, а також громадянам погасити борги у зв'язку з їх неплатоспроможністю. Тому завданням законодавця є створення такого правового механізму, який би ефективно розв'язував проблеми банкрутства як наслідок неплатоспроможності з мінімальними витратами для економіки. Ураховуючи зазначене, актуальним є дослідження прийомів та засобів впливу на учасників правовідносин банкрутства.

Метою статті є розкриття характерних рис і ознак методів правового регулювання відносин банкрутства (неплатоспроможності) та формулювання відповідного поняття.

Автором доведено, що спільний інтерес є рушійною силою процедури банкрутства, оскільки факт відкриття справи про банкрутство означає передачу боржником усього свого майна під нагляд, контроль та розпорядження суду, а також під управління призначеного арбітражного керуючого з подальшим розподілом або експлуатацією цього майна з метою погашення вимог кредиторів. Відступлене боржником майно є спільним, адже вимоги кредиторів стосуються спільного для них боржника. Той же спільний інтерес змушує кредиторів звертатися до суду з вимогами до їх спільного боржника.

Обґрунтовано, що для вирішення задач, які на сьогодні ставить процедура банкрутства, найбільше підходять два методи правового регулювання, які враховують публічний, спільний та приватний інтереси. Це метод владних приписів та метод автономних рішень. Метод координації в сучасних умовах, коли відсутня така процедура, як мирова угода, а санація має місце досить рідко, втратив своє значення.

Аргументовано, що для досягнення єдиного спільного інтересу необхідна детальна конкретизація поведінки учасників справи, оскільки кожен учасник справи має свій приватний інтерес, спрямований на задоволення власних вимог. У протилежному випадку розділити майно боржника та задовольнити вимоги кредиторів буде неможливо.

Доведено, що метод владних приписів спрямований на виконання головних задач процедури банкрутства, які полягають у максимально можливому задоволенні вимог кредиторів та у фінансовому відновленні боржника. Для цього встановлюється особливий правовий режим стосовно боржника та його майна.

Обґрунтовано, що правомочності сторін у процедурі банкрутства мають деякі відмінності від позовного провадження. У відносинах банкрутства немає процесуальної рівності. Правовий статус кредитора залежить від розміру грошових вимог, від наявності забезпеченого майна, від входження чи невходження до складу комітету кредиторів та навіть від часу виникнення самого грошового зобов'язання.

Аргументовано, що конструкція методу автономних рішень побудована таким чином, щоб дати можливість усім кредиторам висловити свою волю або через свої представницькі органи, або суду. За допомогою представницьких органів відбувається заломлення приватного інтересу кредиторів у єдиний спільний інтерес.

Виявлено ознаки методів правового регулювання відносин банкрутства: вони направлені на формування спільного інтересу, який охоплює боржника, його майно, кредиторів та судове провадження; державний і приватний інтереси, хоча й заломлюються у спільний інтерес, однак зберігають своє значення; до учасників відносин пріоритетно застосовуються імперативні начала; диспозитивні начала використовуються настільки, наскільки це дозволяє правова норма; метою правового регулювання є повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

Сформульовано поняття методів правового регулювання відносин банкрутства як способів та прийомів впливу, які направлені на формування спільного інтересу, що охоплює боржника, його майно, кредиторів і судове провадження, з одночасним збереженням державного та приватного інтересів, із застосуванням до учасників відносин пріоритетно імперативних і субсидіарно диспозитивних начал, що мають на меті повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

Ключові слова: банкрутство, боржник, кредитори, правовідносини, неплатоспроможність, методи правового регулювання, спільний інтерес.

Постановка проблеми. Інститут банкрутства відіграє ключову роль у розвитку економіки країни, особливо в умовах воєнного стану. Він допомагає суб'єктам господарювання, а також громадянам погасити борги у зв'язку з їх неплатоспроможністю. Тому завданням законодавця є створення такого правового механізму, який би ефективно розв'язував проблеми банкрутства як наслідок неплатоспроможності з мінімальними витратами для економіки.

Ураховуючи зазначене, актуальним є дослідження прийомів і засобів впливу на учасників правовідносин банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На превеликий жаль, останніми роками не проводились наукові дослідження стосовно методів правового регулювання відносин банкрутства, хоча Кодекс України з процедур банкрутства почав діяти ще у 2019 році.

Проблеми методів конкурсного процесу в Україні були предметом дослідження таких учених, як В. Джунь, Б. Поляков, П. Пригуза, А. Пригуза, В. Радзивілюк, та інших. Водночас ці дослідження мали місце не менш як 10 років тому та стосувалися чинного на той час Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Кодекс України з процедур банкрутства змінив мету законодавця та розширив коло суб'єктів банкрутства. Тому виникла необхідність здійснення наукового дослідження цього питання.

Метою статті є розкриття характерних рис і ознак методів правового регулювання відносин банкрутства (неплатоспроможності) та формулювання відповідного поняття.

Виклад основного матеріалу. Професор Поляков Б.М., характеризуючи способи та засоби правового регулювання відносин неспромож-

ності (банкрутства), писав, «що будь-яка галузь, підгалузь права має метод правового регулювання. Завдяки методу можна остаточно встановити правову природу відносин неспроможності та відмежувати їх від інших подібних відносин» [1, с. 57].

Продовжуючи думку Полякова Б.М., професор Радзивілюк В.В. зазначала: «Метод збирає у єдиний фокус правові особливості кожної існуючої структурної ланки права, виражає її правову сутність. Якщо поняття предмета права банкрутства (неспроможності) пов'язано з питанням про те, які суспільні відносини регулюються правом банкрутства (неспроможності), то поняття методу – з питанням про те, як ці суспільні відносини регулюються нормами права банкрутства (неспроможності)... Наявність загальної родової властивості, що притаманна усім відносинам, які входять до предмета права банкрутства (неспроможності), зумовлює і застосування до них відповідного методу правового регулювання» [2, с. 23].

Таким чином, із наведеного фундаторами конкурсного процесу можна стверджувати, що суспільні відносини, які входять до складу предмета права банкрутства, є визначальним фактором при виборі відповідного методу правового регулювання.

Слід також зазначити, що частина відносин, які входять до предмета права банкрутства, за своєю суттю не є відносинами банкрутства. Це, наприклад, відносини щодо фінансової реструктуризації, досудової санації, прелімінарні (ті, що передують відкриттю справи про банкрутство) [3, с. 65–66].

Як для них буде обиратися метод правового регулювання? На наш погляд, можливий варіант щодо наявності не одного, а декількох методів правового регулювання. При цьому

співвідношення кількості цих методів або їх складових частин може змінюватися залежно від виду самих відносин, що входять до предмета права. Наприклад, у відносинах досудової санації переважатиме метод диспозитивних начал, а ось у процедурі санації справи про банкрутство, навпаки, пріоритетним буде метод владних приписів.

Вибір методу правового регулювання або відповідних способів і засобів впливу на учасників правовідносин банкрутства на всіх етапах виникнення та розвитку конкурсного процесу завжди був великою проблемою законодавця.

Із виникненням у Стародавньому Римі конкурсного процесу в Законах XII таблиць для учасників правовідносин цілком природньо були передбачені способи та засоби впливу. Звертає увагу, що при правовому регулюванні конкурсних відносин законодавець вже тоді передбачив перевагу імперативних начал над диспозитивними. Ця обставина пояснювалася наявністю серйозної проблеми в економіці країни, що була викликана масовою неплатоспроможністю громадян і, зокрема, тих, хто займався торговою діяльністю, з одного боку, та зловживаннями або свавіллям кредиторів – з іншого.

Тому імперативними нормами передбачався чіткий порядок поведінки кредиторів у випадку неплатоспроможності боржника.

Поряд із приписами у вигляді обов'язкового судового вирішення боргової проблеми законодавець надавав можливість сторонам добровільно врегулювати проблему, в тому числі за участю третьої особи [4, с. 12–14]. У подальшому була встановлена заборона на особисту відповідальність боржника (*Lex Poetelia*), а потім було передбачено й звільнення від боргів за умови передачі кредиторам усього свого майна боржником – “*cessio bonorum*” (*Julia Lex Cessione Bonorum*). Та й для самих кредиторів законодавець встановлював черговість задоволення вимог залежно від привілеїв та пріоритету [4, с. 22–24, 26–29].

Слід зазначити, що давньоримський «*cessio bonorum*», тобто відступлення боржником усього свого майна кредиторам під нагляд та контроль суду, до сьогодні є основою процедури банкрутства.

Саме відступлення боржником усього свого майна змушує кредиторів звертатися у справу про банкрутство, оскільки іншої можливості задовольнити свої вимоги в них не буде [5, с. 207].

Сучасне законодавство України про банкрутство також містить імперативні та диспозитивні начала, які залежать від інтересу, що підлягає прі-

оритету з боку законодавця при правовому регулюванні.

Також говорячи про наявність диспозитивних норм у регулюванні процедури неспроможності неможливо оминати правове регулювання конкурсного плану в Німеччині, яке отримало диспозитивний характер. «... [Німецький – прим. Р.П.] законодавець одразу зазначає про диспозитивність норм, припускаючи хід подій, за якого конкурсний план може відступати від законодавчих положень. Причому таку норму не слід трактувати як можливість суперечення конкурсного плану законодавству. Навпаки, трактувати її необхідно як відсутність імперативного характеру норм, що дає змогу учасникам правовідносин встановлювати додаткові умови чи регулювання, які не будуть суперечити Статуту, а лише доповнювати-муть його» [14, с. 203–204].

Деякі вчені (В. Джуль, П. Пригуза, А. Пригуза) вважають, що у відносинах банкрутства існують тільки два інтереси: публічний та приватний, які і визначають поведінку учасників та, відповідно, вибір методів правового регулювання [6, с. 206–207; 7, с. 32–37].

Такий висновок не можна вважати повним. Справа в тому, що у відносинах банкрутства є спільний інтерес. Цей інтерес хоча й оснований на приватному інтересі, однак у подальшому існує самостійно. При цьому спільний інтерес може також об'єднувати як приватний, так і публічний інтереси.

Так, серед кредиторів можуть бути фіскальні органи. У подальшому такі кредитори нарівні зі звичайними беруть участь у представницьких органах (зборах та комітеті кредиторів) і ухвалюють спільне для всіх рішення.

У деяких випадках, коли має місце банкрутство державного підприємства, для досягнення спільного інтересу необхідна, крім представницького органу кредиторів, також участь державного органу, уповноваженого управляти майном. Це знаходить своє відображення, наприклад, у погодженні плану санації. Саме в досягненні компромісу щодо шляхів розв'язання проблеми неплатоспроможності боржника між кредиторами, а у випадках, передбачених законом, іншими учасниками справи, і полягає головна ідея процедури банкрутства.

Звісно, можна сказати, що головна задача процедури банкрутства полягає винятково в погашенні вимог кредиторів. Із таким твердженням слід погодитися, однак цю проблему слід розв'язувати не будь-якою ціною, інколи на шкоду

правам усіх інших господарюючих суб'єктів, суспільства та держави. Саме у виробленні такої поведінки учасників процедури банкрутства, яка буде спрямована на розв'язання проблем неплатоспроможності боржника та мінімізує викликані цим рушійні процеси, полягає основна задача правового регулювання.

При цьому, якщо слідувати логіці зазначених вище вчених, відносинам банкрутства притаманні методи субординації та диспозитивності.

Метод субординації притаманний адміністративному праву, а диспозитивності – цивільному. Водночас як адміністративному, так і цивільному праву притаманні обидва таких методи. Тільки в адміністративному праві метод субординації відіграє переважну роль, а диспозитивності – другорядну. В цивільному праві все навпаки. Іншими словами, все залежить від інтересу, який має місце при регулюванні тих чи інших відносин.

Поєднання методів субординації та диспозитивності притаманне також відносинам банкрутства.

На збалансування інтересів кредиторів та боржника і, відповідно, на вибір методу правового регулювання інституту неспроможності свого часу звертав увагу В. Джуль. На думку вченого, саме змістовні ознаки інструментарію інституту неплатоспроможності між кредиторами та боржником визначають метод правового регулювання [8, с. 100–101].

При цьому В. Джуль залишив поза увагою вертикальні відносини, які виникають між сторонами справи про банкрутство (кредиторами та боржником).

На це звернув увагу професор Б. Поляков, який вказав, що «це відносини з комітетом кредиторів, арбітражним керуючим, державним органом з питань банкрутства, господарським судом, тобто з іншими учасниками права неспроможності... Адже відносини між кредиторами та боржником, а також між іншими учасниками становлять єдину нерозривну ланку» [1, с. 62].

Професор Б. Поляков вважав, що у відносинах неспроможності превалює публічний інтерес, який ставить своєю задачею збереження господарюючого суб'єкта шляхом відновлення його платоспроможності.

Водночас у таких відносинах мають місце й інші інтереси, тому «за допомогою спеціальних способів та засобів впливу слід з'єднати всі інтереси суб'єктів (приватний, державний, груповий, господарський) та створити один спільний інтерес – збереження господарюючого суб'єкта» [1, с. 65].

На думку Б. Полякова, у відносинах неспроможності діють два методи правового регулювання. Це методи владних приписів та автономних рішень. «Задача першого (основного) ... полягає у створенні сприятливих умов для збереження господарюючого суб'єкта шляхом відновлення платоспроможності. Другий додатковий метод здійснює точну настройку такого механізму шляхом вибору способів (засобів) для реалізації головної мети» [1, с. 67].

Професор В. Радзивілюк справедливо відмічає: «В праві банкрутства (неспроможності) використовується як владно-імперативне регулювання, так і диспозитивно-дозвільне регулювання, яке поєднується у різних варіантах. Одночасне об'єднання у методі правового регулювання права банкрутства (неспроможності) імперативних та диспозитивних основ пояснюється правовою природою права банкрутства (неспроможності)» [2, с. 23].

Поряд із методами владних приписів та автономних рішень В. Радзивілюк пропонує ще й третій метод – координації, або узгодження. На її думку, він може використовуватися при погодженні плану санації або мирової угоди [2, с. 23].

У науковому середовищі та в судовій практиці закріпилося положення про особливий правовий режим боржника, щодо якого відкрито справу про банкрутство.

Професор Б. Поляков із цього приводу писав, що «суть режиму полягає в різного роду обмеженнях, виключеннях з загальних норм в частині самостійного розпорядження майном, укладення ряду правочинів щодо них та застосування спеціальних реабілітаційних (відновлювальних) процедур до господарюючого суб'єкта» [1, с. 47–48].

Про такі особливості зазначала також Велика Палата Верховного Суду в одній зі своїх постанов. Так, у пункті 8.13 постанови Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 910/6355/20 Верховний Суд вказав: «Правові норми, які регулюють неплатоспроможність, є спеціальними та визначають винятки у застосуванні загальних правил цивільного, фінансового та трудового права щодо неплатоспроможного боржника» [9].

Зазначене формулювання положення не можна назвати повністю вдалим. На наш погляд, таке доречно, коли боржник здійснює господарську діяльність у процедурах розпорядження майном та санації. У процедурі ліквідації така діяльність неможлива, тому в цій процедурі мова може йти

лише про майно банкрута, яке називається ліквідаційною масою.

Саме навколо ліквідаційної маси виникають питання: формування, інвентаризації, оцінки, реалізації та розподілу виручених від її продажу грошових коштів між кредиторами.

Разом із тим не можна однозначно стверджувати, що і в процедурах розпорядження майном та санації мова йде про особливий правовий режим виключно стосовно самого боржника. На наш погляд, навіть там насамперед ідеться про майно боржника. Як відомо, в основі процедури банкрутства лежить принцип всеспільності, де її складовою частиною є спільне майно боржника, яке він уступає всім своїм кредиторам у випадку відкриття провадження у справі про банкрутство [5, с. 208].

Відповідно до статті 190 Цивільного кодексу України майно – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

У процесі господарської діяльності відбувається реалізація майнових прав та виконання зобов'язань з метою виробництва нових матеріальних благ (стаття 3 Господарського кодексу України).

Ураховуючи зазначене, відкриття провадження у справі про банкрутство обумовлює обмеження не господарської діяльності підприємства як такої, а безпосередньо правомочності боржника стосовно майна, яке після відкриття процедури банкрутства отримує статус спільного в розумінні конкурсного процесу.

Для прикладу можливо звернутись до правого регулювання процедури санації за клопотанням платоспроможного боржника у Франції, яка є складовою тріади проваджень. Статтею L622-6 Комерційного Кодексу Франції (Code de Commerce) [15] передбачається складання опису майна боржника одразу після відкриття провадження, а також про обов'язок боржника надати інформації конкурсному керуючому про наявних кредиторів.

З огляду на це щодо низки зобов'язань, спрямованих на відчуження або обтяження майна, та розміру суми угоди у процедурах розпорядження майном або санації необхідно мати згоду арбітражного керуючого, представницьких органів кредиторів (зборів, комітету) або навіть суду (статті 44, 48, 50, 75 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ)).

Іншими словами, саме майно боржника після відкриття справи про банкрутство знаходиться під особливим правовим режимом розпорядження та експлуатації (користування), належить

залежно від судової процедури уповноваженим на те суб'єктам (керівнику, органу управління) боржника або арбітражному керуючому з доповненням недостатньої правосуб'єктності арбітражним керуючим, представницьким органом кредиторів (зборами, комітетом), або суду.

Сучасне законодавство про банкрутство поширюється не лише на суб'єктів господарювання, а практично на всіх, за деяким винятком (бюджетні установи, банки, казенні підприємства тощо), юридичних осіб та громадян. І, як наслідок, основна задача процедури банкрутства (неплатоспроможності) полягає вже не стільки у збереженні господарюючого суб'єкта, скільки в задоволенні вимог кредиторів.

Звичайно, що дане твердження є застосовуваним і до процедур неспроможності Англії, Франції та Німеччини.

І якщо в Англії Акт Неспроможності [16] розділено на дві окремі частини, де кожна присвячена окремо компаніям (юридичним особам) та фізичним особам, то у Франції законодавець у загальному прирівнює юридичні та фізичні особи (які займаються підприємницькою діяльністю), застосовуючи до них однакові процедури із тріади проваджень, незважаючи на той факт, що регулювання даних процедур знаходиться у Книзі VI Комерційного кодексу Франції із назвою «Щодо труднощів підприємств».

У Німеччині, за певною аналогією із Францією, законодавець також об'єднує процедури стосовно юридичних та фізичних осіб, вже на самому початку Статуту Неспроможності (Insolvenzordnung) [17], а саме у ч. (1) § 11 визначено наступне: “Ein Insolvenzverfahren kann über das Vermögen jeder natürlichen und jeder juristischen Person eröffnet werden” («Провадження у справі про неспроможність може бути відкрито щодо майна будь-якої фізичної чи юридичної особи»). Щоправда, процедура неспроможності фізичних осіб у Німеччині буде наділена певними додатковими особливостями, визначена німецьким законодавцем у подальших нормативних положеннях Статуту Неспроможності (зокрема у Частинах 9 та 10 Статуту Неспроможності).

Публічний інтерес ми вбачаємо не лише в централізованому правовому регулюванні відносин банкрутства шляхом встановлення різного роду заборон, приписів, а й у діяльності державного органу з питань банкрутства, органів самоврядування арбітражних керуючих та самого суду.

Так, державний орган з питань банкрутства в основному вирішує питання, які стосуються організації діяльності арбітражних керуючих; розробляє та затверджує типові документи для проведення процедур банкрутства тощо (стаття 3 КзПБ).

Іншими словами, вказаний державний орган створює необхідні умови для здійснення процедур банкрутства та участі в них арбітражних керуючих.

Органи самоврядування арбітражних керуючих: формують частково склад кваліфікаційної та дисциплінарної комісії; здійснюють контроль за діяльністю арбітражних керуючих тощо.

Таким чином, основні функції вказаних органів самоврядування спрямовані на підвищення ефективності роботи арбітражних керуючих.

Що ж стосується суду, то він реалізує публічний інтерес через *judicium universale* – спільне або універсальне судове провадження.

В основі такого провадження лежить, як зазначалося раніше, “*cessio bonorum*”, тобто майно, відступлене боржником на користь кредиторів. І у даному контексті доволі показовою буде вже згадана ч. (1) § 11 Акта Неспроможності в Німеччині, адже у цій нормі німецький законодавець одразу визначає про направленість процедури неспроможності саме на майно боржника. Таке майно називається спільним. Суд здійснює нагляд та контроль за спільним майном, надає дозвіл на його реалізацію, розглядає вимоги кредиторів і вирішує спори, пов’язані з таким майном. Реалізація своїх повноважень здійснюється судом у різних процесуальних формах, що відповідають поставленим задачам.

Judicium universale – це комплексний судовий процес, який об’єднує в одну процедуру всю сукупність проваджень відносно питань, вимог, претензій та спорів, пов’язаних з наглядом, контролем, розподілом або експлуатацією та розпорядженням спільного майна боржника, що підлягають вирішенню судом [5, с. 208].

Тобто через *judicium universale* суд здійснює керівництво процедурою банкрутства, реалізуючи державний інтерес у конкретному судовому процесі.

При цьому має місце дуалізм у роботі суду. З одного боку, він виступає як орган правосуддя, а з іншого – як адміністративний орган. У якості судового органу суд вирішує спори по суті у відокремленому провадженні, встановлює грошові вимоги кредиторів і розглядає скарги на дії арбітражного керуючого та різного роду клопотання, які стосуються майна боржника. У відносинах

з арбітражним керуючим суд виступає в якості адміністративного органу – призначає та припиняє повноваження арбітражного керуючого, контролює його роботу, дає в певних випадках згоду на продаж активів боржника тощо.

Адміністративні відносини в діях суду також простежуються, наприклад, у випадках припинення повноважень керівника або органів управління боржника у зв’язку з порушеннями ними законодавства.

Слід зазначити, що адміністративні відносини характерні і для діяльності апеляційної та касаційної судових інстанцій. Наприклад, коли внаслідок подання скарги запитується справа у відповідного суду.

У зв’язку з викладеним не уявляється можливим підтримати позицію Пригузи П.Д. та Пригузи А.П., які заперечують щодо характеристики суду як «суб’єкта владних повноважень». На їхню думку, «господарський суд при розгляді справи про банкрутство не має власних правових інтересів до предмета судового розгляду та об’єктів прав учасників провадження, а діє з метою забезпечення кожного права на справедливий суд шляхом здійснення правосуддя. Господарський суд не є учасником правовідносин щодо організації управління господарюючим суб’єктом чи розпорядження майном банкрута, а при здійсненні процесуальної діяльності приймає лише такі рішення, які передбачені Законом про банкрутство з метою реалізації завдань відповідних процедур їх учасниками» [7, с. 33].

На жаль, вказані автори не звернули уваги на підґрунтя відносин банкрутства та ролі суду в цих відносинах. Як аргумент, який спростовує висновок учених, можна навести слова геніального юриста Нового часу іспанця Сальгадо де Самоза: “*Debitor communis, statim quod iudicium concursus inter suos creditores movere intendit, bonis suis omnibus cedendo, a se eorum administrationem abdicat, et in manibus, potestateque et protectione senatus ponit, ad effectum, ut ilia in tutam custodiam et sequestrem deponat, – ut ex eis demum auctoritate senatus et iudicis satisfiant creditores et inter eos distribuantur, servata gradus prerogativa*” (tom 1, pars 1, с. 14, § 1) [10, с. 130] («Спільний боржник, як тільки він ініціював конкурсне провадження між своїми кредиторами, відмовляється від усього свого майна, в тому числі від права розпорядження ним, та передає його (майно, – прим. Р.П.) до рук влади та захисту суду, який приймає його під свій нагляд та розпорядження з метою розподілу цього майна між кредиторами для задоволення їхніх

вимог відповідно до привілеїв» (том 1, частина 1, глава 14, § 1)).

Із наведеної цитати вбачається, що основою конкурсного процесу є давньоримський «*cessio bonorum*», або відступлення боржником усього свого майна суду на користь кредиторів. У конкурсному процесі суд виступає в якості секвестра, або особи, якій доручено розподілити майно боржника серед кредиторів згідно з їхніми привілеями та пріоритетами. Саме суд, а не боржник чи кредитори, може розпоряджатися цим майном. Водночас у відносинах банкрутства суд у силу свого формалізованого статусу не може виконувати функції з охорони або реалізації майна боржника. Для цього йому потрібен помічник у вигляді арбітражного керуючого. І ось тут чітко простежуються адміністративні відносини між судом і арбітражним керуючим.

Суд дає вказівки арбітражному керуючому та контролює його роботу, а арбітражний керуючий звітує перед судом.

Із цього приводу той же Сальгадо де Самоза писав: «... *iudex-eligit administratorem et sequestrem fidelem, apud quem bona illa disponat et sequestret, ut in tuto sint, et custodiat nec non administret, exigat, colat, locet et promptu et de manifesto habeat tam ipsa bona, quam pecunias exactas venditione procedunt et ne de iis disponere possit misii accedente iudicis speciali dicreto et liberatione*» (том 1, pars 1, с. 13, § 11) [10, с. 117] («Суд призначає в якості довіреної особи керуючого та секвестра, з яким суд розпоряджається та розподіляє майно (боржника – прим. Р.П.) і на якого покладається зберігання, управління та продаж майна. Однак самим майном та грошовими коштами, які керуючий отримує від продажу, у своїй діяльності він не може розпоряджатися інакше, як за особливою судовою постановою чи розпорядженням» (том 1, частина 1, глава 13, § 11)).

Наявність адміністративних відносин у процедурі банкрутств якраз і є особливістю *iudicium universale*, у якому переплітаються публічний, спільний і приватний інтереси з приводу відступленого майна боржника з метою його розподілу та експлуатації для погашення грошових вимог кредиторів.

Деякі функції щодо контролю та розпорядження спільним майном належать представницьким органам кредиторів (збори та комітет кредиторів), але ця обставина не робить такий інтерес публічним, він для цих органів залишається спільним.

Спільний інтерес є переважним у процедурі банкрутства. Він виникає з моменту від-

криття справи про банкрутство та діє навіть після її закриття. Наприклад, коли буде виявлено майно боржника, суд може поновити закрите раніше провадження у справі про банкрутство (частина 3 статті 65 КзПБ), а в Німеччині конкурсні кредитори, чий вимоги не були повністю погашені у процедурі неспроможності, згідно із положеннями § 201 Статуту Неспроможності, мають змогу вимагати від боржника їх повного погашення.

Спільний інтерес є рушійною силою процедури банкрутства.

Факт відкриття справи про банкрутство означає передачу боржником свого майна під нагляд, контроль та розпорядження суду, а також під управління призначеного арбітражного керуючого з подальшим його розподілом або експлуатацією з метою погашення вимог кредиторів. Відступлене боржником майно є спільним, оскільки вимоги кредиторів стосуються спільного для них боржника. Той же спільний інтерес змушує кредиторів звертатися до суду з вимогами до їх спільного боржника.

У діяльності арбітражного керуючого переплітаються всі види інтересу: публічний, спільний та приватний. При цьому його діяльність є також складовою частиною *iudicium universale*.

По-перше, його призначає суд за клопотанням, зокрема, кредитора, або боржника (для фізичних осіб), або комітету кредиторів.

По-друге, арбітражний керуючий при реалізації своїх повноважень здійснює нагляд і контроль (у процедурі розпорядження майном для юридичних осіб або доплановій реструктуризації для фізичних осіб) чи управління та розпорядження майном боржника (процедури санації та ліквідації для юридичних осіб або планової реструктуризації та погашення боргів – для фізичних).

По-третє, у своїй діяльності арбітражний керуючий має дотримуватися балансу інтересів, однак його діяльність спрямована на вирішення основних задач процедури банкрутства. Як наслідок, він так само, як і суд, при вирішенні вказаних задач повинен висловлювати публічний інтерес.

По-четверте, за свою роботу арбітражний керуючий отримує винагороду за рахунок боржника (мається на увазі його майна, – прим. Р.П.), а в деяких випадках і за рахунок кредиторів.

По-п'яте, про результати своєї діяльності арбітражний керуючий звітує перед комітетом кредиторів і судом.

Таким чином, незважаючи на переплетіння різного роду інтересів, виходячи із сутності та задач,

які підлягають вирішенню у процедурі банкрутства, можна стверджувати, що в діяльності арбітражного керуючого має переважати публічний інтерес. Інакше матиме місце зловживання правами. Наприклад, для збільшення своєї винагороди арбітражний керуючий буде не дотримуватися граничних строків судових процедур.

Як слушно зазначає Скакун О.Ф., «кожна галузь права має свій специфічний метод правового впливу на суспільні відносини. Метод правового регулювання є багато в чому орієнтованим на способи правового регулювання: дозволяння, зобов'язування, заборони» [11, с. 241].

Для вирішення задач, які на сьогодні ставить процедура банкрутства, найбільше підходять два методи правового регулювання, які враховують публічний, спільний та приватний інтереси. Це метод владних приписів і метод автономних рішень. Що стосується методу координації, то в сучасних умовах, коли відсутня така процедура, як мирова угода, а санація має місце досить рідко, він, на жаль, втратив своє колишнє значення. Такий висновок узгоджується і з моделями процедури неспроможності Німеччини та Англії, де процедура санації відсутня.

Метод владних приписів.

Як зазначає Мазур Т.В., «методу публічно-правового регулювання притаманні наступні ознаки:

1) поширення дії виключно на суб'єктів публічного права, одним із яких завжди є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування;

2) суворе зв'язаність суб'єктів публічного права нормами права, які чітко окреслюють їх правосуб'єктність;

3) побудова відносин між суб'єктами публічних відносин на засадах субординації;

4) формулювання приписів у формі зобов'язання, заборони, переконання та примусу, або їх поєднання» [12, с. 77].

Процедура банкрутства є досить чутливою для економіки країни. При банкрутстві підприємств діє мораторій на задоволення вимог кредиторів, що призводить до заморожування на тривалий час оплати контрагентам боржника.

Звісно, законодавець встановлює заборони на процедуру банкрутства господарюючих суб'єктів. Це казенні підприємства, бюджетні організації тощо. При чому український законодавець у даному контексті природньо не один. До прикладу § 12 Статуту Неспроможності також не допускає відкриття провадження у справі про неспроможність в Німеччині щодо федерального

чи земельного уряду (п. 1 ч. 1) або щодо юридичної особи публічного права, яка підлягає нагляду з боку держави (п. 2 ч. 1).

На тих юридичних і фізичних осіб, на яких поширює свою дію КзПБ, при відкритті щодо них справ про банкрутство одразу починає діяти метод владних приписів. Він глибоко пронизує всіх суб'єктів, які прямо або опосередковано мають стосунок до процедури банкрутства боржника. На початковому етапі відкриття справи про банкрутство регламентуючі норми встановлюють поведінку для заявника (боржника або кредитора) та суду. В підготовчому засіданні з'являється арбітражний керуючий. Відкриття справи про банкрутство тягне за собою введення судом мораторію на задоволення вимог кредиторів, і, відповідно, регламентується поведінка діючих і майбутніх учасників процесу.

Наприклад в Англії після відкриття провадження у справі про неспроможність будь-яке розпорядження чи передача майна, зміна статуту учасників боржника без належного судового рішення є нікчемним (ч. (1) ст. 127 Акта Неспроможності), так само забороняються судові процеси з чи проти компанії чи її учасника стосовно боргу, окрім як з дозволу суду (leave of court).

У Німеччині в силу приписів § 99 Статуту Неспроможності можливе застосування виїмки пошти боржника.

У подальшому до процесу залучаються все більше учасників, яким суд визначає їхню поведінку, виходячи з відповідних норм. Кожен етап процедури банкрутства детально регламентований законодавцем. Навіщо потрібна така деталізація поведінки учасників процесу? Чи не можна надати їм свободу в реалізації своїх майнових прав?

На наш погляд, для досягнення єдиного спільного інтересу без глибокої конкретизації поведінки учасників справи не обійтись. Кожен учасник справи має свій приватний інтерес, тому, щоб зробити його єдиним, спільним для всіх, потрібна така деталізація процесу. Інакше розподілити майно боржника та задовольнити вимоги кредиторів буде неможливо.

Спочатку кредитори повинні заявити свої вимоги, а потім сформувати представницькі органи і через них вирішувати долю боржника.

Для інших суб'єктів, які стикаються з боржником або з його майном, також діють приписи у вигляді поведінки у випадку наявності спору. Вони, зокрема, можуть звернутися зі скаргою на дії ліквідатора, який, наприклад, безпідставно включив їхнє майно до ліквідаційної

маси, або з позовом про визнання права власності у відокремленому провадженні у справі про банкрутство.

Слід зазначити, що законодавець передбачив відповідальність за порушення приписів для всіх учасників справи, а також для суб'єктів, що мають стосунок (вимоги, претензії) до майна боржника.

Якщо боржник за наявності загрози неплатоспроможності не ініціював у місячний строк процедуру банкрутства, то органи управління боржника несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів (частина 6 статті 34 КзПБ). Варто визначити подібне правове регулювання у Франції, де згідно із положеннями ст. L653-1 Комерційного Кодексу у певних випадках суд може відкрити процедуру особистої неспроможності (*la faillite personnelle*) стосовно боржника-фізичної особи чи керівників боржника юридичної особи, якщо була відкрита процедура звичайної санації та ліквідації. Таким чином, французький законодавець, по суті, «примушує» боржників звертатись до суду стосовно відкриття процедури санації за клопотанням платоспроможного боржника чи застосування превентивних процедур.

Конкурсний кредитор у випадку незааявлення в установленій строк з грошовими вимогами до боржника втрачає право голосу в представницьких органах кредиторів (частина 4 статті 45 КзПБ). У випадку ж незвернення кредитора взагалі у справі про банкрутство законодавець передбачає при закритті провадження погашення вимог такої особи (частина 4 статті 90 КзПБ).

Арбітражний керуючий у випадку ненадання в установленій строк письмового звіту про результати розгляду грошових вимог кредиторів може бути усунений від виконання своїх повноважень у зв'язку з неналежним виконанням своїх обов'язків (частина 4 статті 28 КзПБ).

Нарешті, якщо зборами кредиторів у межах строку дії процедури розпорядження майном не прийнято жодного рішення щодо правової долі боржника, то суд приймає рішення про визнання боржника банкрутом (частина 4 статті 49 КзПБ).

Більше того, в Англії відповідальність у процедурі неспроможності взагалі виходить на значно інший рівень, аніж в Україні. Статтею 208 Акта Неспроможності передбачається кримінальна відповідальність для боржника (штраф, ув'язнення чи обидва покарання (ч. (5)) у разі неправомірної діяльності під час процедури неспроможності. До такої неправомірної діяльності англійський законодавець, серед іншого, відносить не розкриття

всієї необхідної інформації конкурсному керуючому, не передача всього майна, бухгалтерських книг чи документів конкурсному керуючому, не інформування конкурсного керуючого про допуск судом неіснуючого боргу та інше.

Владний метод в Німеччині так само передбачає застосування серйозних санкцій до боржника, який намагається уникнути (втекти від) виконання зобов'язання, адже у ч. 2 § 98 німецький законодавець уповноважує суд на привід чи арешт боржника.

Передбачені законодавцем у процедурі банкрутства заходи відповідальності за порушення приписів є стимулюючими факторами поведінки учасників правовідносин.

Варто погодитися з думкою професора Полякова Б.М., що «якщо перша частина приписів спрямована безпосередньо на головних учасників відносин неспроможності: кредиторів та боржника, то друга частина – на невизначене коло осіб, які підпадають під сферу дії відносин неспроможності. Це так званий побічний ефект» [1, с. 68].

Це, на думку Полякова Б.М., викликано правовим статусом боржника у відносинах неспроможності, зокрема наявністю різного роду обмежень щодо розпорядження майном [1, с. 68–69].

Такий висновок фундатора національного конкурсного процесу загалом не втратив своєї актуальності, лише з тим доповненням, що саме правовий статус спільного майна, відступленого боржником у процедуру банкрутства, якраз і є визначальним фактором, що впливає на взаємовідносини з ним невизначеного кола осіб. Саме таке майно знаходиться під особливим правовим режимом, який регулюється спеціальним кодифікаційним актом – КзПБ. І тому зовсім не випадково всі інші законодавчі акти застосовуються з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом (частина 1 статті 2 КзПБ).

Такий особливий правовий режим проявляється в підсудності спорів, які стосуються майна боржника (стаття 7 КзПБ), обмежень на стягнення в примусовому порядку грошових вимог до боржника (стаття 41 КзПБ); у скасуванні судом будь-яких арештів або обмежень відносно розпорядження майном боржника (частина 6 статті 44, частина 4 статті 50, частина 1 статті 59 КзПБ) тощо.

Загалом метод владних приписів спрямований на виконання головних задач процедури банкрутства, які полягають у максимально можливому задоволенні вимог кредиторів та у фінансовому відновленні боржника.

Саме тому встановлюється особливий правовий режим стосовно боржника і його майна.

Метод автономних рішень.

Незважаючи на те, що метод владних приписів превалює у правовому регулюванні відносин банкрутства, у цілому він самостійно не може вирішити головних задач процедури банкрутства. Потрібен ще додатковий метод, який дає змогу учасникам правовідносин обрати оптимальну для них модель поведінки.

Як слушно зазначив Поляков Б.М., «якщо метод владних приписів здійснює «грубе налаштування», то метод автономних рішень виконує «тонке налаштування». Лише в сукупності таких методів відносини неспроможності отримують необхідне правове регулювання, лише тоді можна говорити про ефективну правову поведінку учасників відносин неспроможності» [1, с. 70].

Нашинець-Наумова А.Ю., оцінюючи роль додаткових методів правового регулювання, зазначає, що «економічним (непрямим) методам регулювання властиві такі ознаки, як: здійснення управління через створення ситуацій, що дозволяють зацікавити підлеглих у взаємодії, надання керованим можливості вибору моделі поведінки, обмежений контроль з боку суб'єкта, що керує, або лише нагляд за виконанням команд, що дозволяє йому здійснювати втручання лише шляхом звернення до суду і т. п.» [13, с. 57].

Специфіка відносин банкрутства, яка викликана неплатоспроможністю боржника та, відповідно, недостатністю в нього активів, примушує законодавця з метою прийняття учасниками процесу конкретного рішення встановлювати такі норми, в яких зосереджені повноваження для суб'єктів цих відносин. Разом із тим така свобода поведінки має певні межі, які окреслені самою ж правовою нормою.

Іншими словами, законодавець, регламентуючи той чи інший крок процедури банкрутства, водночас надає учасникам варіанти їхньої поведінки.

Наприклад, частина 6 статті 48 КзПБ передбачає право зборів кредиторів обрати членів комітету кредиторів. Однак гранична чисельність таких членів не повинна перевищувати семи осіб.

Інший приклад стосується закінчення процедури розпорядження майном, де збори кредиторів для визначення подальшої долі боржника можуть прийняти одне із трьох рішень (клопотань): про введення санації, або визнання боржника банкрутом, або про продовження процедури розпорядження майном (частина 2 статті 49 КзПБ).

Наприклад у Франції ст. L621-3 Комерційного кодексу визначає термін періоду спостереження при процедурі санації за клопотанням платоспроможного боржника у розмірі 6 місяців із можливістю його подальшого продовження на 6 місяців за клопотанням боржника чи конкурсного керуючого чи прокуратури (*ministère public*).

Слід зазначити, що правомочності сторін у процедурі банкрутства мають деякі відмінності від позовного провадження. У відносинах банкрутства немає процесуальної рівності. Правовий статус кредитора залежить від розміру грошових вимог, від наявності забезпеченого майна, від входу чи невходу до складу комітету кредиторів та навіть від часу виникнення самого грошового зобов'язання. Все це обумовлює модель поведінки того чи іншого кредитора під час дії методу автономних рішень.

Розмір голосу конкурсного кредитора у представницьких органах кредиторів залежить від розміру встановленого судом грошового зобов'язання.

Забезпечені кредитори взагалі не мають права вирішального голосу у представницьких органах кредиторів, однак у випадках, передбачених законом, безпосередньо впливають на погодження низки істотних питань, які стосуються майна боржника (план санації, умови продажу активів тощо).

Поточні кредитори до визнання боржника банкрутом взагалі позбавлені права бути учасниками справи, проте їхні вимоги в цей період погашаються без будь-яких обмежень.

Конструкція методу автономних рішень побудована таким чином, щоб дати можливість усім кредиторам висловити свою волю або через свої представницькі органи, або суду. За допомогою представницьких органів відбувається заломлення приватного інтересу кредиторів у єдиний спільний інтерес. Саме представницький орган від імені всіх кредиторів обирає ту чи іншу модель дозволеної правової поведінки, пов'язаної, скажімо, з вибором кандидатури арбітражного керуючого або погодженням умов продажу активів. Що стосується окремих кредиторів, які незгодні з рішенням більшості, то їхня модель дозволеної поведінки зводиться до вираження безпосередньо суду. Однак суд оцінює рішення представницького органу кредиторів лише з позиції дотримання умов та порядку проведення засідання або зловживання правами. Водночас суд може зобов'язати вказаний орган переглянути своє рішення, якщо той не врахував привілеїв чи пріоритетів кредитора, який заперечує.

Що стосується інших учасників справи: боржника, арбітражного керуючого, забезпеченого кредитора тощо, то вони висловлюють свою волю самостійно, а їхня поведінка оцінюється судом через призму належної реалізації ними своїх прав.

Наприклад, у Франції у процедурі звичайної санації як складової тріади провадження суд самостійно визначає місію конкурсного керуючого чи керуючих (ст. L631-12 Комерційного кодексу Франції)

Будь-яке зловживання або нереалізація вказаними суб'єктами своїх прав призводять до вибору відповідної моделі поведінки для учасника безпосередньо судом.

Наприклад, якщо забезпечений кредитор не згоден з умовами продажу на аукціоні майна або в установленний строк не відповів арбітражному керуючому із цього питання, то умови аукціону визначає суд (частина 7 статті 75 КзПБ).

Або у Франції суд може зобов'язати керівників боржника виплатити кредиторам залишок вимог, які не були покриті отриманими активами боржника, у разі, якщо нестача активів виникла через помилку згаданих осіб (ст. L651-2 Комерційного Кодексу Франції).

Виходячи з викладеного, можна виділити такі ознаки методів правового регулювання відносин банкрутства:

1) вони спрямовані на формування спільного інтересу, який охоплює боржника, його майно, кредиторів та судове провадження;

2) державний та приватний інтереси хоча і заломлюються у спільний інтерес, однак зберігають своє значення;

3) до учасників відносин пріоритетно застосовуються імперативні начала;

4) диспозитивні начала використовуються субсидіарно настільки, наскільки це дозволяє правова норма;

5) метою правового регулювання є повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

Із наведених ознак можна сформулювати поняття методів правового регулювання відносин банкрутства.

Методи правового регулювання відносин банкрутства – це такі способи та прийоми впливу, які направлені на формування спільного інтересу, що охоплює боржника, його майно, кредиторів і судове провадження, з одночасним збереженням державного та приватного інтересів, із застосуванням до учасників відносин пріоритетно імперативних і субсидіарно диспозитивних начал, що

мають на меті повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

1. Доведено, що спільний інтерес є рушійною силою процедури банкрутства, оскільки факт відкриття справи про банкрутство означає передання боржником усього свого майна під нагляд, контроль та розпорядження суду, а також під управління призначеного арбітражного керуючого з подальшим розподілом або експлуатацією цього майна з метою погашення вимог кредиторів. Відступлене боржником майно є спільним, адже вимоги кредиторів стосуються спільного для них боржника. Той же спільний інтерес змушує кредиторів звертатися до суду з вимогами до їх спільного боржника.

2. Обґрунтовано, що для вирішення задач, які на сьогодні ставить процедура банкрутства, найбільше підходять два методи правового регулювання, які враховують публічний, спільний та приватний інтереси. Це метод владних приписів і метод автономних рішень. Метод координації в сучасних умовах, коли відсутня така процедура, як мирова угода, а санація має місце досить рідко, втрапив своє значення.

3. Аргументовано, що для досягнення єдиного спільного інтересу необхідна детальна конкретизація поведінки учасників справи, оскільки кожен учасник справи має свій приватний інтерес, спрямований на задоволення власних вимог. У протилежному випадку розділити майно боржника і задовольнити вимоги кредиторів буде неможливо.

4. Доведено, що метод владних приписів спрямований на виконання головних задач процедури банкрутства, які полягають у максимально можливому задоволенні вимог кредиторів та у фінансовому відновленні боржника. Для цього встановлюється особливий правовий режим стосовно боржника та його майна.

5. Обґрунтовано, що правомочності сторін у процедурі банкрутства мають деякі відмінності від позовного провадження. У відносинах банкрутства немає процесуальної рівності. Правовий статус кредитора залежить від розміру грошових вимог, від наявності забезпеченого майна, від входження чи невходження до складу комітету кредиторів і навіть від часу виникнення самого грошового зобов'язання.

6. Аргументовано, що конструкція методу автономних рішень побудована таким чином, щоб дати можливість усім кредиторам висловити свою

волю або через свої представницькі органи, або суду. За допомогою представницьких органів відбувається заломлення приватного інтересу кредиторів у єдиний спільний інтерес.

7. Виявлено ознаки методів правового регулювання відносин банкрутства: вони направлені на формування спільного інтересу, який охоплює боржника, його майно, кредиторів та судове провадження; державний і приватний інтереси хоча й заломлюються у спільний інтерес, однак зберігають своє значення; до учасників відносин пріоритетно застосовуються імперативні начала; диспозитивні начала використовуються настільки,

наскільки це дозволяє правова норма; метою правового регулювання є повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

8. Сформульовано поняття методів правового регулювання відносин банкрутства як способів та прийомів впливу, які направлені на формування спільного інтересу, що охоплює боржника, його майно, кредиторів і судове провадження, з одночасним збереженням державного та приватного інтересів, із застосуванням до учасників відносин пріоритетно імперативних і субсидіарно диспозитивних начал, що мають на меті повне або максимально можливе погашення вимог кредиторів.

Список літератури:

1. Поляков Б.М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін-Юре», 2003. 440 с.
2. Радзивілюк В.В. Метод, принципи та функції права банкрутства (неспроможності). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Юридичні науки.* 82 / 2010. С. 24–25. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rcrt=j&sa=U&url=http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_le_name%3DPDF/VKNU_Yur_2010_82_9.pdf&ved=2ahUKEwidNrv7teAAxUXGRAIHXhUBHkQFnoECAMQAg&usg=AOvVaw2dhfpXYos-aaChpJaV7Psp (дата звернення: 12.12.2023).
3. Поляков Р. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 2. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2023/10.pdf (дата звернення: 14.12.2023).
4. Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.
5. Поляков Р.Б. Принцип всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал.* № 10/2023. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/47.pdf (дата звернення: 13.12.2023).
6. Джузь В.В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. Київ : Юридична практика, 2006. 384 с.
7. Пригуза П.Д., Пригуза А.П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1–21). Херсон : ІДС, 2013. 304 с.
8. Джузь В.В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. Львів : Інститут технологій бізнесу і права, 2000. 180 с.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 910/6355/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107732483> (дата звернення: 12.12.2023).
10. D. Francisci Salgado de Somoza. *Labyrinthus creditorum concurrentium ad litem per debitorem communem inter illos causatam.* Tomus primus, Sumptibus Laurentii Anisson, M. DC. LIV. 628 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=u6OHlr7u5kkC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 13.12.2023).
11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. 2-е вид. / Перекл. з рос. Харків : Консум, 2005. 656 с.
12. Мазур Т.В. Особливості методу публічно-правового регулювання та його прояви у фінансовому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 24. Т. 3. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7079/1/%D0%9E%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D1%83%20%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20-D1%82%D0%B0%20%D0%B9%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%8F%D0%B2%D0%B8%20%D1%83%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%96.pdf> (дата звернення: 14.12.2023).

13. Нашинець-Наумова А.Ю. Методи адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/download/6490/7235> (дата звернення: 12.12.2023).
14. Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : моногр. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.
15. Code de Commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000005634379/LEGISCTA000006133197/#LEGISCTA000006133197
16. Insolvency Act 1986. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents>
17. Insolvenzordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/inso/index.html#BJNR286600994BJNE001302311>

Poliakov R.B. METHODS OF LEGAL REGULATION OF BANKRUPTCY (INSOLVENCY) RELATIONS

The scientific article is devoted to the study of methods of legal regulation of bankruptcy (insolvency) relations.

The actuality of the topic is due to the fact that the institution of bankruptcy plays a key role in the development of the country's economy, especially in the conditions of martial law. It helps legal entities, as well as citizens, to repay debts related to their insolvency. Therefore, the task of the legislator is to create such a legal mechanism that would effectively solve the problems of bankruptcy as a consequence of insolvency with minimal costs for the economy. Taking into account the above-mentioned, the study of techniques and means of influence on the participants of bankruptcy legal relations is relevant.

The purpose of the article is to reveal the distinctive features and signs of methods of legal regulation of bankruptcy (insolvency) relations and the formulation of the corresponding concept.

The author proved that the common interest is the driving force of the bankruptcy procedure, since the fact of commencement of bankruptcy proceedings means the transfer by the debtor of all his property under the supervision, control and order of the court, as well as under the management of the appointed arbitration administrator with the further distribution or exploitation of this property in order to repay creditors' claims. The property ceded by the debtor is joint, because the creditors' claims relate to the common debtor. The same common interest forces creditors to apply to the court with claims against their common debtor.

It is substantiated that two methods of legal regulation, which take into account public, joint and private interests, are most suitable for solving the nowadays problems posed by the bankruptcy procedure. This is the method of authoritative prescriptions and the method of autonomous decisions. The method of coordination has lost its meaning in modern conditions, since the procedure of an amicable agreement doesn't exist, and sanitation procedure takes place quite rarely.

It is argued that in order to achieve a single common interest, a detailed specification of the behavior of the participants in the case is necessary, since each participant in the case has his own private interest aimed at satisfying his own requirements. Otherwise, it will be impossible to divide the debtor's property and satisfy the creditors' claims.

It is proved that the method of authoritative prescriptions is aimed at fulfilling the main tasks of the bankruptcy procedure, which are the maximum possible satisfaction of the demands of creditors and the financial recovery of the debtor. Therefore, special legal regime for the debtor and his property is established.

It is justified that the parties' eligibility in the bankruptcy procedure has some differences from regular legal proceedings. There is no procedural equality in bankruptcy. The legal status of the creditor depends on the amount of monetary claims, the availability of secured property, membership or non-membership of the creditors' committee, and even the time when the monetary obligation itself arose.

It is argued that the construction of the method of autonomous decisions is built in such a way as to enable all creditors to express their will either through their representative bodies or the court. With the help of representative bodies, the private interest of creditors is refracted in a single common interest.

The signs of the methods of legal regulation of bankruptcy relations are revealed: they are aimed at forming a common interest that covers the debtor, his property, creditors and court proceedings; state and private interests, although they refracted into a common interest, but retain nonetheless their significance; imperative beginnings are applied to participants in legal relations; dispositive beginnings are applied as far as the legal norm allows; the purpose of legal regulation is the fulfillment or maximum possible repayment of creditors' claims.

The concept of methods of legal regulation of bankruptcy relations is formulated as manners and techniques of influence, which are aimed at the formation of a common interest, which includes the debtor, his property, creditors and legal proceedings, with the simultaneous preservation of state and private interests, with the application of strategically imperative and subsidiarily dispositive principles to the participants of relations, which are aimed at full or maximum possible repayment of creditors' claims.

Key words: *Bankruptcy, debtor, creditors, legal relations, payment inability, methods of legal regulation, common interest.*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/08>

Рогозіннікова К.С.

Національний університет водного господарства та природокористування

ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ВИКЛИКИ Й ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У зв'язку із завданням набуття повноправного членства України у Європейському Союзі актуалізується увага до змісту і якості екологічної політики нашої держави, оскільки вона має відповідати принципам ЄС і кореспондентуватися з його екологічними пріоритетами. Наявні дані вказують, що нині це для України є проблемою. Вирішення відповідної проблеми потребує дослідницької уваги до принципів екологічної політики Європейського Союзу, їхнього змістовного наповнення й практики реалізації.

Метою представленої роботи є систематизація фундаментальних принципів сучасної екологічної політики Європейського Союзу, що потрактовуються як орієнтири для України у світлі інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Задля досягнення означеної мети у роботі проаналізовано сучасне розуміння екологічної політики та розкрито зміст принципів екополітики Європейського Союзу.

Показано, що екологічна політика є складним явищем, що охоплює екоцентричні ідеї та принципи, а також комплекс практичних дій суб'єктів відповідних відносин, спрямованих на захист, збереження і підвищення якості довкілля. Екологічну політику ЄС за результатами дослідження визначено як системне явище, формування якого відбувалося тривалий час й супроводжувалося напрацюванням системи принципів загального й спеціального характеру, що зафіксовані у нормативних актах первинного й вторинного Права ЄС. У системі екологічної політики Євросоюзу принципи постають як універсальні положення з імперативним навантаженням, що є підставою для регламентації відносин, які виникають у сфері природокористування й охорони довкілля. Обов'язковість таких принципів супроводжується свободою їхньої практичної реалізації урядами держав-членів ЄС.

У роботі наголошується, що імплементація й реалізація принципів екологічної політики Євросоюзу на практиці означає низку цілком практичних кроків, що їх має вжити українська влада задля успішної євроінтеграції.

Ключові слова: екологічні проблеми, екологічна політика, екологічна безпека, екологічне право.

Постановка проблеми. Європейська рада за підсумками свого засідання 14 грудня 2023 року, оприлюднила рішення розпочати переговори з Україною про вступ нашої держави до ЄС [1]. У відповідних висновках наголошується, що розширення європейського інтеграційного об'єднання є геостратегічним внеском у мир, безпеку, стабільність і процвітання. Водночас, з точки зору перспективи подальшого розширення об'єднання, як майбутні країни-члени, так і саме ЄС повинні бути готові до вступу. Зокрема, відзначається, що кандидатам, які хочуть стати членами

ЄС, необхідно активізувати свої зусилля щодо проведення реформ. Такі реформи мають секторальний характер й стосуються різних напрямів національної державної політики, що повинна відповідати цінностям і принципам Євросоюзу, кореспондентуватися з пріоритетами і візіями ЄС.

Не буде перебільшенням стверджувати, що одним із пріоритетів Євросоюзу є екологічна політика, яка реалізується членами цього інтеграційного об'єднання уже понад півстоліття. За цей час європейськими урядами й експертами екологічного профілю напрацьовано значний обсяг

документів, що нині є невід'ємною частиною Права ЄС. Зокрема, у грудні 2019 року Європейська Комісія запустила Європейську зелену угоду, яка має сприяти зосередженню політики ЄС на перетворенні Європи на перший безпечний для клімату й довкілля континент у світі [2].

Між тим, українській уряд, усвідомлюючи весь обсяг роботи, яку необхідно виконати, аби набути повноправне членство у ЄС, з особливою увагою ставиться до екологічної проблематики. Віцепрем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольга Стефанішина назвала стандарти ЄС у сфері екологічної політики найбільшим викликом для України на шляху до членства в Європейському Союзі. В цьому плані показово, що звіт Єврокомісії щодо готовності України до вступу в ЄС, який Україна отримала у квітні 2023 року, засвідчує, що екологічна політика нашої держави має найнижчу оцінку [3].

Усе вище означене підтверджує актуальність дослідницької уваги до принципів екологічної політики Європейського Союзу, їхнього змістовного наповнення й практики реалізації з метою забезпечення раціонального природокористування, охорони й збереження довкілля, реалізації права громадян на екологічну безпеку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окреслене вище дослідницьке предметне поле, передусім, спонукає зосередитися на двох принципових питаннях: 1) що собою являє феномен екологічної політики? 2) на яких принципах заснована сучасна екологічна політика Європейського Союзу? Відповіді на вказані питання створюють передумови для окреслення напрямів модернізації екологічної політики України.

Відзначимо, що і феномен екологічної політики, і особливості її реалізації інституціями Євросоюзу вже не перший рік привертають увагу науковців. Для розуміння феномену екологічної політики корисними є праці таких авторів як-от І. Гаєвський (дослідив сутність екополітики та її основні концепції [4]); Г. Буканов (описав стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики [5]); А. Земко, Ю. Головня і І. Удовенко (окреслили особливості правового забезпечення екологічної політики в умовах війни [6]); К. Сич і Є. Романов (схарактеризували формування та реалізацію державної екологічної політики в умовах євроінтеграції [7]); Р. Кірін і С. Гришак (узагальнили специфіку реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки під час війни [8]); В. Чала (проаналізу-

вала принципи та регуляторні пріоритети сучасної глобальної екологічної політики [9]).

Свою чергою, різноманітні аспекти екологічної політики Євросоюзу знайшли своє відображення у працях таких науковців, як-от О. Івасечко (досліджувала історичні аспекти формування екологічної політики ЄС [10]); В. Загорський (проаналізував вплив екологічної політики ЄС на формування системи екологічного управління в Україні [11]); О. Беспалова (акцентувала увагу на зв'язок екологічної політики країн ЄС з проблематикою підтримання екологічної безпеки [12]); Ю. Лемко (концептуалізувала регіональний вимір екологічної політики ЄС [13]); К. Мануїлова, П. Несененко і О. Луньова (окреслила напрями імплементації Європейського зеленого курсу в українське законодавство як елемент екологічної політики [14]).

Міркування та ідеї згаданих авторів постають основою наших поглядів на феномен екологічної політики, а також сприяли формуванню уявлень про екологічну політику Євросоюзу. Водночас, згадані праці, попри своє наукове значення, є результатом досліджень до рішення про початок переговорів ЄС з Україною про вступ нашої держави до цього інтеграційного об'єднання, а отже і до актуалізації нових вимог щодо змісту політики української держави у природоохоронній сфері. Представлена робота є спробою надати дослідженням з означеної проблематики новий імпульс.

Метою статті є окреслити зміст фундаментальних принципів сучасної екологічної політики Європейського Союзу, що потрактовуються як орієнтири для України у світлі інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Задля досягнення означеної мети логічно реалізувати такі завдання: 1) проаналізувати сучасне розуміння феномену екологічної політики; 2) узагальнити та розкрити зміст принципів екологічної політики Європейського Союзу.

Методологічні засоби цього дослідження обиралися зважаючи на його теоретичний характер, що обумовлює актуальність загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження феномену екологічної політики Європейського Союзу та його правових аспектів.

Виклад основного матеріалу. Тривале використання поняття «екологічна політика» не увінчалось його термінологічною однозначністю. Отже, на тлі теоретичних дискусій щодо визначення змісту цього поняття зауважимо, що ми поділяємо інтегровану візію екологічної політики, тобто її розуміння як комплексу усіх офіційних деклара-

цій та практичних дій держав та суб'єктів міжнародних відносин, спрямованих на захист, збереження і підвищення якості довкілля [10, с. 114].

Водночас, варто взяти до уваги академічне визначення екологічної політики, як будь-якого заходу уряду, корпорації чи іншої громадської чи приватної організації щодо впливу діяльності людини на навколишнє середовище, зокрема ті заходи, які спрямовані на запобігання або зменшення шкідливого впливу діяльності людини на екосистеми [15]. Потреба в екологічній політиці зумовлена практикою ігнорування екологічних цінностей (у широкому значенні цього слова) у процесі ухвалення організаційно-управлінських рішень.

Для розуміння феномену екологічної політики держави варто наголосити, що вона нині трактується як органічна складова національної стратегії соціально-економічного розвитку. При цьому, «для реалізації екологічної політики використовуються різні механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний, громадсько-просвітницький» [11, с. 218]. Важливим для нас є і те, що сутність екологічної політики держави також розглядається у площині функціональної спроможності й ресурсного потенціалу для належного забезпечення екологічної безпеки у різних сферах суспільної життєдіяльності [16]. Поділяємо також точку зору, що реалізація державою комплексної політики у сфері екології «має слугувати зміцненню природно-ресурсного, інтелектуального й економічного потенціалу держави у вирішенні глобальних і національних екологічних проблем» [4, с. 44].

Усвідомлюючи й декларуючи важливість екологічної політики, на жаль, українська держава демонструє її неналежний рівень, що підтверджено на експертному й урядовому рівні. Зокрема в урядовому Плані відновлення України (2022 р.) наголошується, що «недостатньо ефективний стан системи державного управління, екологічного контролю, моніторингу довкілля, а також неефективна інтеграція екологічної складової у соціально-економічний розвиток України до початку повномасштабної війни не дозволили досягти цілей екологічної безпеки, сталого природокористування та інтегруватися в європейський простір» [17]. Зважаючи на вказаний стан речей українська влада планує повоєнне відновлення України на засадах Європейської зеленої угоди (курсу) та з використанням передових екологічних інструментів: «Під час відбудови перед нами стоїть нелегке завдання – одночасно реалізувати

декілька векторів: відновлення довкілля, впровадження євроінтеграційних реформ та реалізація політики щодо зміни клімату» [18]. Наповнення української екологічної політики новим змістом вочевидь не буде простим й швидким, оскільки, наприклад, «у сфері довкілля та клімату в ЄС нараховується близько 200 (за оцінкою Європейської Комісії) нормативно-правових актів, у відповідність до яких Україні потрібно привести своє законодавство та політики» [19, с. 4]. Відзначимо, що європейські нормативно-правові акти екологічного профілю реалізують ідеї (принципи) екологічної політики ЄС. Такі принципи є обов'язковою основою сучасної екологічної політики, саме такі принципи визначають її сутнісний зміст та справляють визначальний вплив на світову регуляторну систему у сфері охорони довкілля [9, с. 4]. Означене, стимулює дослідницьку увагу до принципів екологічної політики Європейського Союзу, чому і буде присвячений подальший виклад.

Передусім зауважимо, що початок історії екологічної політики Євросоюзу пов'язують з ухваленням середньострокової Програми дій у сфері навколишнього середовища у 1973 році на рівні держав-членів Європейського співтовариства. «З того часу було прийнято ще шість подібних документів, які містили основні напрямки діяльності союзу по підтриманню сталості екологічних систем, поступового переходу до зеленої економіки та використання відновлювальних джерел енергії» [12, с. 149].

Увагу європейських політиків до екологічної проблематики обґрунтовано пов'язують з перевіреною практикою позицією, що «цілісність природного середовища Європи вирішальною мірою залежить від наявності і ступеня ефективності співробітництва між країнами, проведення ними загальної узгодженої екологічної політики, відповідної єдності і спільності їхніх природних умов» [11, с. 212]. При цьому специфіка екологічної політики ЄС полягає у необхідності вирішувати різноманітні за змістом проблеми у різних регіонах Євросоюзу, сприяючи збалансованому економічному й соціальному розвитку регіонів ЄС. До того ж, екологічна політика ЄС є горизонтальною, тобто вона стосується усіх сфер без винятку, на які поширюється компетенція ЄС [10, с. 115].

Зрештою, екологічна політика ЄС ґрунтується на певних принципах, що зафіксовані в актах як первинного так і вторинного права ЄС, що само по собі надає їм особливого статусу. Аналіз спеціальної літератури вказує на те, що принципи євро-

пейської екологічної політики і європейського екологічного права можуть бути загальними і спеціальними.

Щодо загальних принципів, то до них належать такі фундаментальні для Європи принципи (і цінності) як-от поваги прав людини і основних її свобод, демократії й верховенства права. Водночас, вважаємо обґрунтованим віднести до загальних принципів екологічної політика ЄС положення статті 11 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС): «вимоги щодо захисту навколишнього середовища мають бути інтегровані у визначення та реалізацію політики та діяльності Союзу, зокрема з метою сприяння сталому розвитку» [20]. По-перше, у цій нормі закладено ідею загальності й системності екологічної політики, а, по-друге, у цій нормі на рівні акту первинного законодавства ЄС зміст екологічної політика ЄС пов'язується із концепцією сталого розвитку – розвитку, який надає можливість задовольняти потреби сьогодення, не наражаючи на небезпеки можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Ми також погоджуємося з експертною думкою, що до загальних принципів екологічної політики ЄС справедливо віднести положення Оргуської конвенції (Aarhus Convention) розробленої Європейською Економічною Комісією ООН задля забезпечення доступу до інформації, участі громадськості у процесі прийняття рішень і доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [21]. Ухвалена у червні 1998 року в данському місті Оргус на Четвертій конференції міністрів «Довкілля для Європи», Оргуська конвенція вважається єдиним глобальним юридично обов'язковим інструментом щодо екологічної демократії. Зокрема Конвенція пов'язує екологічні права та права людини; визнає наші зобов'язання перед майбутніми поколіннями; встановлює, що сталого розвитку можна досягти лише шляхом залучення усіх зацікавлених сторін; пов'язує підзвітність уряду та захист навколишнього середовища; вказує на необхідність взаємодії між громадськістю та органами державної влади в демократичному контексті [22]. Квінтесенцією Оргуської конвенції можна вважати такі принципи, що є фундаментальними для екологічної політики: 1) принцип громадського доступу до інформації про навколишнє середовище; 2) принцип участі громадськості в ухваленні рішень у сфері природокористування й охорони природи; 3) принцип доступу до правосуддя з питань навколишнього середовища, що дозволяє особам

та їхнім об'єднанням здійснювати права, надані їм відповідно до Оргуської конвенції.

Щодо спеціальних принципів екологічна політика ЄС, то відзначимо, що відповідно до положень Договору про функціонування Європейського Союзу екологічне законодавство та політика ЄС ґрунтується на чотирьох основних екологічних принципах: 1) принцип запобіжних заходів, 2) принцип превентивних дій, 3) принцип першочергового усунення джерела екологічної шкоди, 4) принцип «забруднювач повинен платити» (ст. 191 ДФЕС) [20]. Показово, що вказані принципи не створюють прямих юридичних прав, але використовувалися судами для тлумачення та застосування екологічного права ЄС.

Перш ніж зосередитися саме на спеціальних принципах екологічної політики ЄС відзначимо, що відповідне поняття – «принцип», позначає фундаментальні положення, вихідні ідеї, універсального характеру з імперативним навантаженням. Функціонально принципи постають і основою міркувань, і підставою певної активності (діяльності). Саме цим ознакам відповідають принципи екологічної політики ЄС, орієнтовані на досягнення таких цілей: 1) збереження, захист і поліпшення якості навколишнього середовища; 2) захист здоров'я людини; 3) дбайливе та раціональне використання природних ресурсів; 4) сприяння заходам на міжнародному рівні для вирішення регіональних або всесвітніх екологічних проблем, зокрема боротьби зі зміною клімату (ст. 191 ДФЕС) [20]. Деталізуємо спеціальні принципи екологічної політика ЄС:

1. Принцип запобіжних заходів (the *precautionary principle*) дозволяє вживати регуляторних заходів, навіть якщо екологічний ризик не встановлено з повною впевненістю. Означений принцип вказує на те, що брак результатів наукових досліджень щодо конкретної проблеми екологічного змісту не може бути підставою скасування або відтермінування певних заходів щодо профілактики забруднення навколишнього середовища (гіпотетична можливість екологічної шкоди є підставою для природоохоронних заходів).

2. Принцип превенції (the *prevention principle*), спрямований на запобігання шкоди навколишньому середовищу, наприклад, щодо охоронюваних видів або до природних середовищ існування, води та ґрунту (превенція краща, ніж реагування). Відповідно до вказаного принципу діяльність суб'єктів екологічної політики, як і суб'єктів природокористування й природоохорони, спрямована на запобігання, профілактику забруднення або

іншої шкоди довкіллю, загрози яких повинні бути враховані до ухвалення будь-яких управлінських й виробничих рішень.

3. Принцип першочергового усунення джерела екологічної шкоди (the rectification at source principle), відповідно до якого необхідно запобігати екологічній шкоді (забрудненню у різних формах) в його джерелі, а не усувати наслідки активності такого джерела. Керуючись відповідним принципом суб'єкти екологічної політики, природокористування й природоохорони повинні вживати усіх заходів задля обмеження шкоди, що походить від певного джерела, або її мінімізації з подальшим усуненням у найкоротші строки.

4. Принцип «забруднювач платить» (the polluter pays principle), який вимагає від забруднювачів нести фінансове навантаження за свої неекологічні дії. Прикметно, що забруднювач орієнтований не лише на відшкодування екологічних збитків, але й на витрати на превентивні заходи. Крім того, це принцип засвідчує визнання більшої ефективності методів фінансового стимулювання, розроблених на ринковій основі, ніж методи адміністративного характеру, зобов'язання чи заборони.

Аналіз принципів екологічної політики ЄС вказує, що їх автори прагнули (1) забезпечити узгодженість дій в екологічній сфері держав-членів Євросоюзу, (2) досягнути уніфікації заходів щодо боротьби із забрудненнями довкілля. Наголосимо, що виходячи з необхідності забезпечення обов'язковості виконання спільно прийнятих рішень, автори системи екологічного права ЄС сприяли закріпленню принципів екологічної політики в актах як первинного так і вторинного права ЄС.

Насамкінець зазначимо, що реалізація принципів екологічної політики Євросоюзу (як загальних, так і спеціальних) на практиці означає низку цілком практичних кроків. Зокрема, як вже відзначалося, наближення української екологічної політики до візій і стандартів Євросоюзу експерти також пов'язують з імплементацією положень Європейського зеленої угоди (курсу) (European Green Deal) в українське законодавство [14]. Головною метою цього документу є перетворення континентальної Європи до 2050 року на екологічно безпечну й дружню до довкілля зі сталою та ефективною економікою. Своєю чергою в українських реаліях нині говорять про Зелене відновлення як системну розбудову нової моделі інфраструктури та економіки України, що «базується на принципах сталості та мінімізує наявні й майбутні ризики, з наскрізним урахуванням екологічної та кліматичної складової» [19, с. 4]. Зелене

відновлення, як вважають експерти, надасть Україні можливість долучитися до більш екологічних технологій, зменшити навантаження на довкілля, зрештою стати частиною майбутньої кліматично нейтральної Європи.

Фундаментом для майбутніх змін в екологічній сфері є реформа державного екологічного контролю. Вже сьогодні в експертному середовищі наголошують на необхідності усунення корупцію та підвищити ефективність роботи уповноважених органів. «У планах на майбутнє цифровізувати екологічний контроль, впровадити IT-системи для екологічного моніторингу, створити електронний сервіс видачі спецдозволів на викиди забруднювальних речовин» [18]. Наголосимо, що впровадження ефективної системи моніторингу стану довкілля розглядається як принципово важливий крок у сфері національної екологічної політики. «Це пояснюється тим, що можна визначити фактичні збитки навколишньому середовищу та вжити найбільш ефективних заходів, щоб запобігти подальшому погіршенню ситуації та відновити екосистему до безпечного стану [6, с. 41]. Очевидно, що така моніторингова система має кореспондентуватися з відповідними стандартами прийнятими у Європейському Союзі, оскільки у перспективі українська система має бути інтегрована в європейську систему моніторингу навколишнього середовища під егідою Європейської агенції довкілля.

Висновки. Підсумовуючи наше дослідження, відзначимо, що у зв'язку із завданням набуття повноправного членства України у Європейському Союзі актуалізується увага до змісту і якості екологічної політики нашої держави, оскільки вона має відповідати принципам ЄС і кореспондентуватися з його екологічними пріоритетами.

При цьому важливо наголосити, що перспективною концепцією сучасної екологічної політики є її інтегративна концепція, відповідно до якої екополітики – це комплекс усіх офіційних декларацій й практичних дій держав та суб'єктів міжнародних відносин, спрямованих на захист, збереження і підвищення якості довкілля. Реалізація державною комплексної політики у сфері екології передбачає зміцнення природно-ресурсного, інтелектуального й економічного потенціалу як основи ефективного вирішення екологічних проблем різного рівня.

Нині в Україні склалася ситуація, коли усвідомлюючи й декларуючи важливість екологічної політики, на жаль, держава демонструє її неналежний рівень, що підтверджено на експертному

й урядовому рівні. Зважаючи на вказаний стан речей, українська влада планує повоєнне відновлення України на засадах Європейської зеленої угоди (курсу) та з використанням передових екологічних інструментів, серед яких чільне місце займає законодавчо-правовий інструментарій. Між тим, нами показано, що європейські нормативно-правові акти екологічного профілю реалізують ідеї (принципи) екологічної політики ЄС, що чітко зафіксовані у нормативних актах первинного й вторинного Права ЄС.

У системі екологічної політики Євросоюзу принципи постають як універсальні положення з імперативним навантаженням, що є підставою для регламентації відносин, які виника-

ють у сфері природокористування й охорони довкілля. Здійснений у роботі аналіз вказує на те, що принципи європейської екологічної політики і європейського екологічного права можуть бути загальними і спеціальними, а їх перелік і зміст певною мірою відрізняється від традиційного сприйняття українськими дослідниками. Обов'язковість таких принципів супроводжується свободою їхньої практичної реалізації урядами держав-членів ЄС. З цього походить необхідність напрацювання Україною механізмів практичної реалізації принципів екологічної політики Євросоюзу, зокрема їхнього правової легітимації, що і стане предметом наших подальших досліджень.

Список літератури:

1. Висновки Європейської Ради щодо України, розширення та реформ. Представництво Європейського Союзу в Україні. 15.12.2023. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine> (дата звернення 19.12.2023).
2. Тарасовський Ю. Найбільшим викликом на шляху України до членства в ЄС є кліматична політика – Стефанішина. *Forbes.ua*. 16.03.2023. URL: <https://forbes.ua/news/naybilshim-viklikom-na-shlyakhu-ukraini-do-chlenstva-v-es-e-ekologichna-politika-stefanishina-16032023-12419> (дата звернення: 19.12.2023 р.).
3. Гаєвський І. В. Екологічна політика держави: сутність, основні концепції та підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2019. Том 30 (69) № 4. С. 42–46.
4. Буканов Г. М. Стратегічні інструменти реалізації державної екологічної політики в Україні. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2019. № 2 (22). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02\(22\)/7.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2019-02(22)/7.pdf) (дата звернення: 19.12.2023 р.).
5. Земко А. М., Головня Ю. І., Удовенко І. О. Особливості правового забезпечення екологічної політики в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 11 (29). С. 36–46.
6. Сич К., Романов Є. Формування та реалізація державної екологічної політики в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1944/1871> (дата звернення: 19.12.2023 р.).
7. Кірін Р. С., Грищак С. В. Забезпечення і реалізація екологічних прав у стратегіях державної політики та безпеки: виклики воєнного періоду. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 65–71.
8. Чала В. С. Формування глобальної екологічної політики: принципи та регуляторні пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2293/2214> (дата звернення: 19.12.2023 р.).
9. Івасечко О. Особливості формування екологічної політики Європейського Союзу. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 113–118.
10. Загорський В. С. Екологічна політика ЄС і проблеми формування системи екологічного управління в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 3. С. 210–221.
11. Беспалова О. В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 2020. № 30. С. 147–155.
12. Лемко Ю. Особливості екологічної політики ЄС: регіональний вимір. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Випуск 43. С. 289–294.
13. Мануїлова К., Несененко П., Луньова О. Перспективні напрямки управління відбудовою України в контексті Європейського зеленого курсу. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2022. № 28. С. 104–111.
14. van Bueren E. Environmental policy. *Britannica*. 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/environmental-policy> (дата звернення: 20.12.2023 р.).
15. Douglas W. O. *The Three Hundred Year War: A Chronicle of Ecological Disaster*. Published by Random House, 1972. 215 p.
16. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 20.12.2023 р.).

17. Прошук Е. Екологічні реформи України на шляху до ЄС. Економічна правда. 10.08.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/10/690226/> (дата звернення: 20.12.2023 р.).

18. Реформи у сфері довкілля для повоєнного відновлення та європейської інтеграції України / Українська національна платформа. Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Київ. 2023. 34 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/2023_Reforms_Policy_Paper.pdf (дата звернення: 20.12.2023 р.).

19. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. EUR-Lex. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 20.12.2023 р.).

20. EU Environmental Principles. POSTNOTE 590. November 2018. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/POST-PN-0590/POST-PN-0590.pdf> (дата звернення: 20.12.2023 р.).

21. Aarhus Convention. United Nations Economic Commission for Europe. 2023. URL: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction> (дата звернення: 20.12.2023 р.).

Rohozinnikova K.S. PRINCIPLES OF THE EUROPEAN UNION ENVIRONMENTAL POLICY: CHALLENGES AND GUIDELINES FOR UKRAINE

According to the task of acquiring full membership of Ukraine in the European Union, attention to the content and quality of the environmental policy of our state is being updated, as it must meet the principles of the EU and correspond with its environmental priorities. Available data indicate that this is a problem for Ukraine today. Solving the relevant problem requires research attention to the principles of the environmental policy of the European Union, their content and implementation practice.

The purpose of the presented work is to systematize the fundamental principles of the European Union modern environmental policy, which are interpreted as the guidelines for Ukraine in the light of the intensification of European integration processes. In order to achieve the specified goal, the work analyzes the modern understanding of environmental policy and reveals the content of the principles of the European Union environmental policy.

It is shown that environmental policy is a complex phenomenon that includes ecocentric ideas and principles, as well as a set of practical actions of the subjects of relevant relations, aimed at protecting, preserving and improving the quality of the environment. According to the research results, the environmental policy of the EU is defined as a systemic phenomenon, the formation of which took place over a long period of time and was accompanied by the development of a system of principles of a general and special nature, recorded in the normative acts of primary and secondary EU law. In the system of the European Union environmental policy, the principles appear as universal provisions with an imperative burden, which is the basis for regulating relations that arise in the field of nature using and environmental protection. The obligation of such principles is accompanied by the freedom of their practical implementation by the governments of the EU member states.

The work emphasizes that the practical implementation and realization of the principles of the European Union environmental policy means a number of quite practical steps that should be taken by the Ukrainian authorities for successful European integration.

Key words: *environmental problems, environmental policy, environmental safety, environmental law.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/09>

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВІДСТУП ВІД ПРАВОВОГО ВИСНОВКУ ВЕРХОВОГО СУДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено визначенню процесуально-правових підстав виходу суду за межі позовних вимог у адміністративному судочинстві. На підтвердження актуальності теми цього дослідження, автором наводиться той факт, що розвиток правової системи України супроводжується і формуванням сучасної правової ідеології, орієнтованої на цінності прав людини, принципи правової визначеності, обмеженості та підзвітності інститутів публічної влади ідеалам конституціоналізму й демократії. Доктрина верховенства права вимагає, щоб норми були опублікованими, стабільними і передбачуваними у своєму застосуванні, що є запорукою доступності системи правосуддя та незалежності суддів. Саме єдність судової практики є гарантією справедливого правосуддя, забезпечення дії принципу правової визначеності та захисту законних очікувань у судовому процесі його учасниками.

Автором аргументовано, що вихід за межі позовних вимог в адміністративному судочинстві є виключним заходом, який може використовуватися судом виключно для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів фізичних осіб у публічно-правових спорах.

Проведено огляд судової практики в адміністративних справах, у яких суд вирішив вийти за межі позовних вимог, та зроблено висновок щодо доцільності та допустимості такого виходу.

На підставі проведеного науково-правового аналізу та з урахуванням судової практики автором визначено процесуально-правові підстави виходу суду за межі позовних вимог у адміністративному судочинстві.

***Ключові слова:** відступ, правовий висновок, Верховний Суд, адміністративне судочинство, єдність судової практики, правова визначеність.*

Постановка проблеми. Розвиток суспільних відносин потребує динамічних і системних змін законодавства, що в свою чергу обумовлює необхідність зміни судової практики або зміни практики застосування певної норми.

Кодексом адміністративного судочинства України саме Верховний Суд наділений повноваженнями в установленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції, що іноді є єдиним способом внести корективи до сталої судової практики.

У той же час частий не обґрунтований відступ від раніше сформованого правового висновку є загрозою порушення принципу правової визначеності та захисту законних очікувань у судовому процесі його учасниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання розвитку судової практики, а також підстави та умови відступу від правових позицій Верховного Суду розглядали у своїх роботах такі науковці, як Я. Берназюк, О. Берназюк, І. Бесага, Н. Дідик, О. Кібенко, Д. Луспенник, Л. Ніколенко, Л. Рокач, Я. Романюк, В. Сердюк, М. Шумило, Т. Цувіната ін. Разом з тим, у правовій науці недостатньо актуальних наукових досліджень, присвячених інституту відступу від правових висновків Верховного Суду в контексті розуміння цього інституту як інструменту єдності судової практики адміністративного судочинства.

Метою статті є обґрунтування того, що одним із інструментів єдності судової практики адміністративного судочинства є інститут відступу від

правових висновків Верховного Суду. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити співвідношення понять «правовий висновок», «правова позиція»; з'ясувати підстави та умови відступу від правових висновків Верховного Суду в аспекті забезпечення єдності судової практики в умовах розвитку та удосконалення судової практики; дослідити наявні законодавчо закріплені механізми такого відступу

Виклад основного матеріалу. Розвиток правової системи України супроводжується і формуванням сучасної правової ідеології, орієнтованої на цінності прав людини, принципи правової визначеності, обмеженості та підзвітності інститутів публічної влади ідеалам конституціоналізму й демократії. Доктрина верховенства права вимагає, щоб норми були опублікованими, стабільними і передбачуваними у своєму застосуванні, що є запорукою доступності системи правосуддя та незалежності суддів. Саме єдність судової практики є гарантією справедливого правосуддя, забезпечення дії принципу правової визначеності та захисту законних очікувань у судовому процесі його учасниками.

Як зазначає Берназюк Я.О., єдність судової практики відіграє надважливу роль у забезпеченні однакового правозастосування в адміністративному судочинстві, що сприяє правовій визначеності та передбачуваності стосовно вирішення спірних ситуацій для учасників судового процесу [10, с. 81].

На законодавчому рівні в Україні передбачено, що єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), а Верховний Суд визначено найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [4].

Особливий статус правових висновків та правових позицій Верховного Суду у правовій системі України полягає у тому, що вони є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень

Відповідно до положень ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду [2].

У той же час Конституцією України (стаття 129) закріплено принцип незалежності

суддів, який полягає у тому, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [1].

Серед науковців, суддів та практикуючих юристів все частіше постає питання пошуку компромісу між незалежністю суддів та їх обов'язку враховувати висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

На необхідність дотримання такого балансу звертає увагу і Берназюк О.О., зазначаючи, що пов'язаність судів під час розгляду справи конкретним способом застосування норми права, визначеним у рішеннях судів касаційної інстанції (судовими прецедентами) у подібних правовідносинах, стосується не лише системи загального права, але і держав, що належать до континентальної системи права; така зв'язаність має ґрунтуватися на необхідному балансі між незалежністю суддів та їх обов'язком враховувати правові висновки ВС [9, с. 407].

Системний аналіз діючого законодавства України, дає підстави стверджувати, що правові висновки Верховного Суду є правозастосовними актами, які узагальнюють практику застосування чинних норм права, а не актами правотворчості, оскільки мова йде саме про практику єдиного застосування норм права у подібних правовідносинах.

На відмінності правових висновків від правових прецедентів у їх класичному розумінні англосаксонської правової сім'ї наголошує і суддя Верховного Суду Я. Романюк, інститут обов'язковості судових рішень не можна кваліфікувати як прецедент у його класичному значенні. Судовий прецедент в англосаксонській правовій системі – це акт правотворчості, а правовий принцип вирішення справи є нормою права. Натомість згідно з процесуальним законодавством України пріоритетними є норми закону. А висновки, викладені у судових рішеннях найвищої судової інстанції, належить кваліфікувати як застосування норм закону, що має обов'язковий характер, а не створення нових норм права як обов'язкових правил поведінки [18, с. 38].

У той же час, М. Шумило та Л. Ніколенко вважають, що правові висновки Верховного Суду є джерелом права, про що свідчить нормативне закріплення їх обов'язкового застосування судами першої та апеляційної інстанцій [20, с. 54; 17, с. 67].

Особливої уваги потребує і питання, що саме слід вважати правовим висновком або правовою позицією Верховного Суду.

На законодавчому рівні відсутнє визначення термінів «правовий висновок» та «правова пози-

ція», крім того, відсутній єдиний підхід до розуміння цих понять і в наукових колах.

Так, на думку Н. Дідик та І. Бесаги у сфері діяльності Верховного Суду слід застосовувати таку дефініцію правових висновків, як загальнообов'язкові правові настанови, які формуються Верховним Судом у процесі здійснення ним офіційного казуального тлумачення нормативно-правових актів, здійснюваного при перегляді судових рішень у адміністративних справах та містяться у мотивувальній частині рішення [12, с. 161].

Схоже визначення правового висновку Верховного Суду наводить і В. Сердюк, який вважає, що правовий висновок Верховного Суду це висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, сформульований внаслідок казуального тлумачення цієї норми при касаційному розгляді конкретної справи, та викладений у мотивувальній частині постанови Верховного Суду, прийнятої за наслідками такого розгляду [19].

Водночас серед науковців, суддів та практикуючих юристів часто вживається термін «правова позиція».

У своєму науковому дослідженні М. Шумило вживає термін «правові позиції» стосовно діяльності Верховного Суду України, а стосовно діяльності Верховного Суду – «правові висновки» [20, с. 51].

Із змісту норми права, що була закріплена у КАС України у редакції до 04.06.2016 (абз. 2 п. 1 ст. 244-2 КАС України) вбачається, що правова позиція є структурною частиною правового висновку, який міститься у постанові Верховного Суду України [3].

Саме тому Верховний Суд України у своїх постановках виокремлював свою правову позицію з того чи іншого питання і викладав її окремо у кінці судового рішення.

На сьогодні Верховний Суд не виокремлює правові позиції із тексту судового рішення.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 356 КАС України у мотивувальній частині рішення, зокрема, зазначаються висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд.

Разом із тим, ч. 2 ст. 356 КАС України визначено, що у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися вказівка про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що пере-

дала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду [2].

Суддя Верховного Суду В. Сердюк, констатує, що незважаючи на термінологічну розбіжність, «висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах» як раз і є «висновком за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд», а також «висновком про те, як саме повинна застосовуватися норма права», та який має міститися у мотивувальній частині постанови суду касаційної інстанції [19].

Відтак мотивувальну частину постанови суду касаційної інстанції умовно можна поділити на дві частини: безпосереднє мотивування та правовий висновок – висновок Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах [19].

Інші судді Верховного Суду, такі як О. Кібенко, Я. Берназюк у своїх наукових працях вживають як оборот «відступ від висновку щодо застосування норми права (юридичної норми)», так і «відступ від правових позицій» чи то «відступ від раніше сформованої правової позиції» [13; 11].

О. Кібенко зазначає, що у постановках Верховного Суду, написаних за новою структурою, виділяється в цілому правова позиція ВП і окремо висновок щодо застосування норми права [14].

Таким чином, на сьогоднішній день поняття «правовий висновок», «правова позиція» вживаються більшою мірою як синоніми.

У той же час відсутність чіткого виокремлення у тексті судового рішення правового висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах не сприяє встановленню межі між висновком по справі, що носить індивідуальний характер та правовим висновком, який повинен враховуватися як зразок під час використання матеріальних або процесуальних норм права у подібних правовідносинах.

Розвиток суспільних відносин потребує динамічних і системних змін законодавства, що в свою чергу обумовлює необхідність зміни судової практики або зміни практики застосування певної норми.

Як зазначає Д. Луспеник, самі по собі зміни у судовій практиці не суперечать належному здійсненню правосуддя, оскільки неспроможність забезпечити динамічний та еволюційний підхід у тлумаченні може призвести до ризику створення перепон при проведенні реформ або запровадженні покращень. Однак наявність глибоких та довгострокових розходжень в судовій прак-

тиці, неспроможність правової системи держави подолати їх призводить до порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантованого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Саме на державу покладається обов'язок створити в своїй правовій системі ефективні механізми, що дозволяють подолати можливі розбіжності в судовій практиці [15].

Професор Джеремі Макбрайд (Великобританія) зазначає, що розвиток судової практики як такий не суперечить належному відправленню правосуддя, оскільки відмова від динамічного та еволюційного підходу може стати на заваді реформам і вдосконаленню, а зміна судової практики підпадає під дискреційні повноваження національних судів.

На його думку, внутрішню суперечливість судової практики має бути усунуто через тлумачення й гармонізацію підходів за допомогою передбачених законом механізмів і судів, що наділені повноваженнями врегулювати суперечливі рішення різних судових інстанцій [16].

Кодексом адміністративного судочинства України саме Верховний Суд наділений повноваженнями в установленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції, що іноді є єдиним способом внести корективи до сталої судової практики.

Підтримуючи позицію судді Верховного Суду О. Кібенко вважаємо, що відступ від правових позицій Верховного Суду є належним інструментом забезпечення єдності судової практики.

Відступ від раніше сформованої правової позиції вирішує відразу декілька завдань, зокрема, пов'язаних, як з необхідністю виправлення раніше допущених передчасних підходів до тлумачення норм права, так і забезпеченням динамічного розвитку правозастосування, у тому числі з урахуванням змін, що відбулися у суспільних відносинах, у законодавстві, практиці ЄСПЛ тощо.

ЄСПЛ також часом відходить від власної практики, але завжди пояснює, чому він це робить. Це трапляється у двох випадках: коли сформовані загальні підходи, але конкретні обставини справи відрізняються від тих, у яких ці підходи були розроблені, й існує необхідність модифікувати ці підходи в конкретній ситуації (таку необхідність треба ретельно пояснювати); або змінюється загальний підхід (така зміна потребує додаткової аргументації, тут виникає нова лінія судової практики) [16].

Як слушно зазначає Я. Берназюк, процесуальні питання відступу від правової позиції Верховного Суду, зокрема в адміністративному судочинстві,

недостатньо урегульовані КАС України. Зокрема, у Кодексі відсутні норми, які б визначали підстави, за наявності яких допускається відступ від сформованої правової позиції, порядок та наслідки такого відступу, спосіб доведення цього до відома судів нижчих інстанцій та ін. [11].

Вперше у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 у справі № 823/2042/16 було сформульовано загальний висновок, що «...з метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій Велика Палата Верховного Суду повинна мати ґрунтовні підстави: її попередні рішення мають бути помилковими, неефективними чи застосований у цих рішеннях підхід повинен очевидно застаріти внаслідок розвитку в певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання...» [5].

На думку Д. Луспеніка, завданням Верховного Суду є вироблення правової традиції, згідно з якою безмотивне, неаргументоване відступлення від свого ж правового висновку є неможливим. Це забезпечить стабільність судової практики, авторитет Верховного Суду, а отже, й судової влади в цілому [15].

Суддя Верховного Суду Л. Рогач наголошує, що відступи від сталої правової позиції мають бути рідкісним явищем і добре мотивованими. Задля цього треба здійснювати попередню перевірку обґрунтованості направлення судами справ для відступу від правових позицій ще на стадії прийняття такої справи Великою Палатою ВС. Якщо Велика Палата дійде висновку про відсутність таких підстав, справа повертається (передається) відповідній колегії (палаті, об'єднаній палаті) для розгляду. Інакше, якщо суддя щоразу передаватиме справу ВП ВС для відступу без належного обґрунтування, Велика Палата буде змушена тиражувати свої попередні позиції, а не розвивати судову практику, розв'язуючи нові правові проблеми [16].

Л. Рогач також наводить статистичні дані за п'ять років роботи Великої Палати Верховного Суду зазначаючи, що з метою відступу від попередньої правової позиції до Великої Палати Верховного Суду надійшло 536 справ, 165 разів було здійснено відступ. При цьому від правових позицій Верховного Суду України зроблено відступ 80 разів, касаційних судів у складі ВС – 59 разів, і 26 разів від власної правової позиції ВП ВС [16].

На сьогоднішній день, відсутні чіткі законодавчо визначені підстави відступу для раніше встановлених правових позицій Верховного

Суду. Не існує і єдиного підходу вирішені даного питання серед науковців.

Так, Я. Берназюк вважає, що обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованої правової позиції Верховного Суду є, зокрема, 1) зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно дійти висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції); 2) ухвалення рішення Конституційним Судом України; 3) нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумачення судами (палатами, колегіями) норм права; 4) винесення рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами; 5) зміни у праворозумінні, зумовлені: розширенням сфери застосування певного принципу права; зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; наявністю загрози національній безпеці; змінами у фінансових можливостях держави [11].

Т. Цувіна розділяє позицію щодо необхідності відступу від вже сформованої правової позиції Верховного Суду, викладену в ухвалі ВП ВС від 15 вересня 2020 року у справі № 5017/1221/2012, та зазначає, що необхідність відступу має виникати з певних визначених об'єктивних причин. Такі причини повинні бути чітко визначені та аргументовані. Також відступ від правового висновку повинен мати тільки вагомі підстави, реальне підґрунтя. Суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності вагомості для цього причини, а метою відступу може слугувати виправлення лише тих неузгодженостей (помилки), що мають фундаментальне значення для судової системи.

Обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованого правового висновку Верховного Суду є, зокрема, зміна законодавства; ухвалення рішення Конституційним Судом України або ж винесення рішення ЄСПЛ; зміни в правозастосуванні, зумовлені розширенням сфери застосування певного принципу права або ж зміною доктринальних підходів до вирішення питань тощо [8; 16].

Д. Луспеник вважає, що якщо виникає потребу у відступі від правового висновку Верховного Суду, то про це обов'язково має бути аргументовано зазначено в самому судовому рішенні з посиланням на ґрунтовні підстави, зокрема: 1) попередні рішення були помилковими, 2) неефективні у захисті порушеного права, 3) чи застосований

підхід застарів унаслідок розвитку суспільних відносин чи правового регулювання [15].

У той же час слід зазначити, що враховуючи імперативні приписи статті 58 Конституції України подальша зміна законодавства (втрата чинності законом, набрання чинності новим законом, внесення до чинних законів змін та доповнень) зворотної дії в часі не має, не справляє вплив на правовідносини, які існували до таких змін, а зумовлює виникнення нових правовідносин.

Такі правила дії закону в часі вказують на те, що зміна законодавства не може бути підставою для відступу в порядку статті 346 КАС України від раніше сформованих висновків Верховного Суду, а може слугувати підставою для формування Верховним Судом нових висновків щодо застосування нового законодавства.

Отже, зміна законодавства (в тому числі внаслідок його неконституційності) передбачає формування нових висновків Верховного Суду, а не відступ від своїх попередніх висновків.

Саме таких висновків дійшов Верховний Суд у постанові від 19.02.2021 у справі № 808/1628/18 та постанові від 21.03.2023 у справі № 240/7411/21 [6; 7].

Отже, Верховний Суд пов'язує відступ від своєї раніше висловленої правової позиції лише з трьох підстав:

- 1) виявлення фундаментальної помилки;
- 2) встановлення їх неефективності у захисті порушеного права
- 3) очевидна застарілість правових висновків внаслідок розвитку певної сфери суспільних відносин.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що законодавчо встановлена можливість відступу від правового висновку Верховного Суду в адміністративному судочинстві є інструментом забезпечення єдності судової практики та гарантією справедливого правосуддя, забезпечення дії принципу правової визначеності та захисту законних очікувань у судовому процесі його учасниками.

У той же час підстави та механізм такого відступу потребують більш детального регламентування та закріплення на законодавчому рівні. З метою забезпечення єдності та сталості судової практики доцільним було запровадження виокремлення в судових рішеннях коротких правових висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кодексу адміністративного судочинства України: Кодекс України від 6 липня 2005 року № 2747-IV/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Кодексу адміністративного судочинства України: Кодекс України від 6 липня 2005 року № 2747-IV/ *Верховна Рада України*. У редакції від 02.03.2016 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20160302>
4. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII/ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2018 у справі № 823/2042/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76262576>
6. Постанова Верховного Суду у складі об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду від 19.02.2021 у справі № 808/1628/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95010526>
7. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 21.03.2023 у справі № 240/7411/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109856868>
8. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020 року у справі № 5017/1221/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270715>
9. Берназюк О.О. Правовий висновок верховного суду як джерело суддівської правотворчості. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 402–409. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294657/287465>.
10. Берназюк Я.О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 77–89.
11. Берназюк Я.О. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судово-юридична газета*. 23 листопада 2018. <https://sud.ua/ru/news/blog/177404>
12. Дідик Н. І., Бесага І.В. Правові висновки верховного суду з питань застосування норм адміністративного законодавства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2018. С. 152–163.
13. Кібенко О. Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. 23 листопада 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294>.
14. Кібенко О. Перспективна дія правового висновку (позиції) Верховного Суду: чи доцільно запровадити в Україні? *Судово-юридична газета*. 03 березня 2020. URL: <http://bit.ly/32QMXab>
15. Луспенник Д.Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 18 грудня 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875>.
16. Матеріали круглого столу на тему «Забезпечення єдності судової практики: стандарти Європейського суду з прав людини і національний контекст». 23 березня 2023. URL: <https://www.supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1399652>
17. Ніколенко Л.М. Визначення місця судового прецеденту в системі джерел українського права. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3(51) 2021. С. 63–68. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3\(51\).246464](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.3(51).246464).
18. Романюк Я. М., Бейцун І. В. Єдність судової практики: теоретичні засади та вдосконалення законодавчого забезпечення. *Вісник Верховного Суду України*. № 5 (141). 2012. С. 36–41.
19. Сердюк В., Бабій А. Правовий висновок касаційного суду як інструмент забезпечення сталості та єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. 15 березня 2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/195911>.
20. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: inter praeteritum et futurum. *Підприємництво, господарство і право*. № 12.2020. С. 47–54. URL: [https://9.pdf \(pgp-journal.kiev.ua\)](https://9.pdf (pgp-journal.kiev.ua)).

Dobrianska N.V. DEPARTING FROM THE LEGAL CONCLUSION OF THE SUPREME COURT AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING THE UNIFORMITY OF COURT PRACTICE OF THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY

The article is devoted to the determination of the procedural and legal grounds for the court's departure from the limits of claims in administrative proceedings. To confirm the relevance of the topic of this study, the author cites the fact that the development of the legal system of Ukraine is accompanied by the formation of a modern legal ideology focused on the values of human rights, the principles of legal certainty, limitations and

accountability of institutions of public power to the ideals of constitutionalism and democracy. The doctrine of the rule of law requires that norms be published, stable and predictable in their application, which is a guarantee of the accessibility of the justice system and the independence of judges. It is the unity of judicial practice that is a guarantee of fair justice, ensuring the operation of the principle of legal certainty and protection of legitimate expectations in the judicial process by its participants.

The author argued that going beyond the scope of claims in administrative proceedings is an exclusive measure that can be used by the court exclusively to ensure effective protection of the rights and interests of individuals in public legal disputes.

A review of judicial practice in administrative cases in which the court decided to go beyond the limits of the claims was conducted, and a conclusion was drawn regarding the expediency and admissibility of such an exit.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis and taking into account the judicial practice, the author determined the procedural and legal grounds for the court to go beyond the limits of claims in administrative proceedings.

Key words: *retreat, legal opinion, the Supreme Court, administrative proceedings, unity of judicial practice, legal certainty.*

Жадан Є.В.

Університет митної справи та фінансів

СТРУКТУРА СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Метою статті визначено дослідження показників ефективності впровадження ідеї сталого розвитку як базису регіональної екологічної політики з точки зору адміністративно-правового аспекту наукової розробки. Автором використано такі методи наукового пізнання, як метод синтезу, метод індукції, історико-правовий метод, структурно-логічний метод. Автором зроблено висновок, що Стратегія сталого розвитку України визначається трьома ключовими складовими: соціальною, економічною та екологічною. Соціальна складова складається із запровадження заходів із досягнення цілей: визначення стану системи охорони здоров'я та розробку заходів для його покращення; формування належного рівня освіченості населення; визначення ефективних заходів для стимулювання зайнятості та розвитку ринку праці; оцінки рівня добробуту та розробки стратегій для його підвищення; розробки механізмів для забезпечення справедливості та рівності в суспільстві. Економічна складова Стратегії Сталого розвитку вимагає: екологізації виробництва; впровадження заходів для зменшення негативного впливу виробництва на навколишнє середовище; забезпечення природоресурсного потенціалу країни шляхом раціонального використання та збереження природних ресурсів; впровадження інноваційних технологій; поширення та впровадження новаторських технологій для стимулювання економічного зростання. Екологічна складова пов'язується із: запобіганням змінам клімату; розробкою стратегій для зменшення викидів та адаптації до змін клімату; запобіганням засміченню та забрудненню; визначенням заходів для збереження чистоти навколишнього середовища та запобігання забрудненню; відновленням екосистем; розробкою програм відновлення та підтримки екосистем суші та водойм. Визначено, що ця комплексна стратегія визначає різні напрямки дій для досягнення сталого розвитку в Україні, об'єднуючи соціальні, економічні та екологічні аспекти для досягнення оптимального балансу в розвитку країни.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, ефективність, децентралізація, критерії, охорона навколишнього природного середовища, показники, регіональна екологічна політика, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Формування стратегії сталого розвитку вимагає комплексного підходу та узгодження різних аспектів суспільства, економіки та екології. Ключовими умовами для успішного формування такої стратегії є: аналіз стану розвитку суспільства та держави, що вимагає здійснення аналізу його соціальної структури; оцінку стану суспільства з точки зору освіченості, зайнятості, добробуту та інших соціальних аспектів; здійснення економічного аналізу розвитку держави, що пов'язується із ретельним вивченням економічних показників, таких як ВВП, зайнятість, інвестиції та інші; проведення екологічного аналізу через оцінку стану природних ресурсів, рівня забруднення та інших екологічних проблем; вивчення думок стейкхолдерів такої політики, зокрема, створення умов для залученості громадськості до процесів впровадження Стратегії сталого розвитку, а також громадських

організацій, бізнесу та інших зацікавлених сторін у формуванні стратегії на засадах діалогу та партнерства, сприяння відкритих форм взаємодії між урядом, бізнесом та громадянським суспільством. Впровадження Стратегії Сталого розвитку має базуватися на визначенні пріоритетів, визначенні ключових напрямків, визначенні основних сфер, на які треба зосередитися для досягнення сталого розвитку, встановленні конкретних цілей, формулюванні мети та конкретних цілей для кожного напрямку дії, що має базуватися на розробці довгострокових сценаріїв життєдіяльності держави та суспільства. Ідея Стратегії Сталого розвитку вимагає здійснення аналізу та моделювання, шляхом розробки різних сценаріїв розвитку на довгостроковий період; врахування ризиків та несприятливих факторів; інтеграція соціального, економічного та екологічного Розвитку через досягнення балансу між компонентами

довкілля; забезпечення взаємодії та балансу між соціальним, економічним та екологічним розвитком; здатність Стратегії Сталого розвитку до адаптації до надзвичайних умов функціонування суспільства; впровадження систем моніторингу та оцінки для визначення ефективності стратегії; можливість вносити корективи до стратегії на основі отриманих результатів; легітимність та підтримка урядових та політичних структур; синергія з міжнародними зусиллями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення структури та змісту політики Сталого розвитку вимагає звернення не лише до публікацій, здійснених в межах юридичної науки, але і в межах публікацій вчених-економістів, соціологів, екологів та інших комплексних наукових праць. Варто виокремити наукові публікації Є.О. Легези, Ю.О. Легези [1], Н.Ю. Задираки [2], Н.В. Мішиної [3] та ін.. Дослідження проблематики розуміння структурних елементів Стратегії Сталого розвитку при цьому в межах юридичних досліджень здійснено поверхово та фрагментарно.

Метою статті є здійснення характеристики структури стратегії Сталого розвитку з точки зору нормативно-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Стратегія сталого розвитку України має три складові: соціальну, що складається із встановлення стану охорони здоров'я, рівня освіченості, рівня зайнятості, рівня суспільного добробуту, дотримання принципів справедливості, механізм забезпечення сприятливого навколишнього середовища, що забезпечує фізичне існування людини та соціальних груп; економічну, що передбачає екологізацію виробництва, забезпечення природоресурсного потенціалу, впровадження інноваційних технологій тощо; екологічну, що вимагається визначення результатів запобігання проявів зміни клімату, запобігання засмічення та забруднення довкілля, відновлення екосистем суші та ін..

Як зазначає Г.М. Буканов, побудова та впровадження Стратегії сталого розвитку України вимагає активізації із децентралізації публічної влади, і забезпечення соціально-економічного, екологічного та духовного зростання на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць [4, с. 120–123].

В межах даного дослідження предметом дисертаційних пошуків є саме встановлення регіонального екологічного становлення як складової Стратегії сталого розвитку. В цьому сенсі є необхідним зосередити дослідницьку увагу на встановленні змісту поняття «регіон». Доцільно акцентувати,

що дана категорія є вживаною не лише в межах правових досліджень. Застосування категорії «регіон» є характерним для економічних публікацій та наукових праць, де воно застосовується як: індикатор місцевості (дисертація Р.А. Харитоненка на тему «Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель на регіональному рівні» (2018 р.) [5]; дисертація Т.С. Миклуша на тему «Еколого-економічні засади розвитку комплексного природокористування у Карпатському регіоні» (2020 р.) [6]; дисертація Р.Л. Навроцького на тему «економічне стимулювання запровадження екологічних інновацій у регіоні (на прикладі Рівненської області)» (2017 р.) [7] та ін.); індикатор сфери виробництва та розподілу економічних сегментів (дисертація К.С. Богача на тему «Удосконалення економічного механізму управління природокористуванням у вуглевидобувному регіоні» (2016 р.), де регіон використовується є індикатор територіального розташування підприємств вугледобувної промисловості [8], дисертація І.В. Бурича на тему «Формування портфелю інноваційних проектів для забезпечення «зеленого» зростання економіки регіону» (2016 р.) [9], де досліджено проблематика розвитку процесів екологізації виробництва залежно від територіальної приналежності підприємства та ін.).

В межах юридичних досліджень термін «регіон» розглядається як: географічно-територіальна одиниця (дисертація Х.М. Марич на тему «Правовий режим національних природних парків України (на матеріалах Карпатського регіону України)» (2013 р.) [10] та ін.); принцип встановлення змісту формування місцевої політики у сфері охорони довкілля (дисертація О.С. Заржицького на тему «Правові аспекти регіональної екологічної політики» [11], дисертація Н.В. Барабашової на тему «Регіон у правовому забезпеченні екологічної безпеки України» (2013 р.) [12]) тощо.

На нормативному рівні категорія «регіон» як правило показує зв'язок певного суб'єкта чи об'єкта з відповідним місцем, територією, що обумовлює специфіку формування відносин між елементами правовідносин. Наприклад, у Постанові КМ України від 20 січня 1997 р. № 40 визначено, що «регіон» – це суб'єкт системи адміністративно-територіального устрою: Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь [13]. У Постанові КМ України від 19 грудня 2023 р. № 1331 регіон визначається як місце розташування об'єктів фонду захисних споруд, що має бути відображено на інформаційному порталі «Дія» [14].

Отже, в межах науково-практичних досліджень регіон переважно розглядається як адміністративно-територіальна одиниця [15, с. 32]. Регіон в межах наукових розробках характеризується такими параметрами, як: простір, розмір, функція і територія [16, с. 181].

В основу розуміння категорії «регіон» ряд вчених покладають не лише просторову характеристику, але і політико-правову, адміністративну та соціально-економічну, етнічну характеристики [17, с. 165]. Формування регіону залежить від поєднання екологічних, соціальних, економічних, політичних, етнічних, технологічних характеристик територій [18].

Таким чином, при застосуванні терміна «регіон» у встановлення змісту екологічної політики має бути відображено соціальну, економічну, природничу (природоресурсну), етнічну, виробничу складову, що має формувати структуру відповідних стратегій розвитку.

Врахування природничого (природоресурсного) чи екологічного показника здатне найбільш повно відобразити рівень забезпечення права особи на безпечне довкілля як складової системи особистих немайнових прав людини, що забезпечують її фізичне буття (ст. 293 ЦК України) [19]. Екологічна складова системи механізму Сталого розвитку визначається встановленням змісту екологічних систем, характеристикою біологічного різноманіття, забезпечення природних умов для збереження живих організмів водних та земельних ресурсів тощо.

Природоресурсна система є базисом для функціонування економічної підсистеми, забезпечення валового регіонального продукту, доходів на душу населення. На інституційному рівні цілі сталого розвитку досягаються через функціонування системи органів державної та місцевої влади [20, с. 13].

Важливою характеристикою регіону є його соціальна складова, що визначається показниками чисельності населення, рівня його освіченості, мовної приналежності, культурної спадщини тощо.

Зміст регіону передусім визначається територіальними характеристиками, де важливе значення має встановлення просторо-територіальних меж, кордонів та розмірів, в межах яких функціонують суб'єкти господарювання.

Отже, регіон як комплексна територіальна система, об'єднує різноманітні аспекти. Передусім це територіальність. Регіон визначається як частина території держави, що може бути обме-

жена адміністративними кордонами областей, районів, або ж об'єднувати кілька областей. Це вказує на різноманіття регіональних географічних областей. По-друге, спільність умов. Регіон володіє спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних умов. Це означає, що різні аспекти життя в регіоні можуть бути взаємопов'язані та взаємозалежні. По-третє, системний підхід. Регіон розглядається як інтегральна територіальна система, яка об'єднує різноманітні елементи, такі як екологічні, соціальні, економічні та інституційні. Це вказує на необхідність розглядати регіон як комплексну систему з взаємодіючими складовими. По-четверте, взаємодія та взаємозалежність. Елементи регіону взаємодіють та взаємозалежні. Це вказує на важливість розуміння взаємодії різних аспектів регіонального розвитку. Такий підхід до розуміння регіону допомагає врахувати його складові частини в контексті інтегрованої системи, що включає соціальні, екологічні, економічні та інші аспекти.

Принципово важливим питанням у встановленні адміністративно-правового забезпечення регіональної екологічної політики є вироблення ефективних інституційних управлінських підходів до реалізації та досягнення цілей Сталого розвитку як концепції розвитку країн ЄС.

В країнах ЄС існує декілька моделей адміністративно-правового забезпечення регіональної екологічної політики та цілей Сталого розвитку. Пріоритетною є модель, де функціонує центральний орган виконавчої влади у сфері охорони НПС та відповідні підзвітні йому територіальні одиниці. Така модель діє у більшості країн ЄС, зокрема, у Республіці Польща, Чеській Республіці, Болгарії, Хорватії, Латвії, Словаччині, Румунії [21, с. 175].

У ряді країн ЄС додатково функціонує міжвідомчий орган державної виконавчої влади, що виконує функцію системоутворюючого інституційного елементу у формуванні та здійсненні загальнонаціональної та регіональної політик [21, с. 174–175].

Ряд країн будують свою системи здійснення екологічної політики на засадах фінансової децентралізації, що визначається певним трендом розвитку країн ЄС (зокрема, такий принцип запроваджено у ФРН, Франції, Італії). Концепція фінансової децентралізації, покладена в основу формування регіональної екологічної політики в країнах ЄС є особливо важливою і має розглядатися через встановлення специфічних функцій для нижчого та вищого рівнів влади. Нижчий

рівень системи органів публічної влади відповідає за конкретні завдання, такі як збір інформації, формування проектів та їх оцінка. Вищий рівень має визначати загальні цілі, переговорювати з нижчим рівнем, розподіляти ресурси та забезпечувати інституційну підтримку. У такий спосіб відбувається розподіл завдань та адаптація до територій, що вказує на необхідність врахування унікальних характеристик і потреб різних регіонів при впровадженні децентралізаційних стратегій. Цей підхід передбачає розподіл влади та відповідальності між різними рівнями управління для досягнення збалансованого розвитку в межах певних територій.

Висновки. Стратегія сталого розвитку України визначається трьома ключовими складовими: соціальною, економічною та екологічною. Соціальна складова складається із запровадження заходів із досягнення цілей: визначення стану системи охорони здоров'я та розробку заходів для його покращення; формування належного рівня освіченості населення; визначення ефективних заходів для стимулювання зайнятості та розвитку ринку праці; оцінки рівня добробуту та розробки стратегій для його підвищення;

розробки механізмів для забезпечення справедливості та рівності в суспільстві. Економічна складова Стратегії Сталого розвитку вимагає: екологізації виробництва; впровадження заходів для зменшення негативного впливу виробництва на навколишнє середовище; забезпечення природоресурсного потенціалу країни шляхом раціонального використання та збереження природних ресурсів; впровадження інноваційних технологій; поширення та впровадження новаторських технологій для стимулювання економічного зростання. Екологічна складова пов'язується із: запобіганням змінам клімату; розробкою стратегій для зменшення викидів та адаптації до змін клімату; запобіганням засміченню та забрудненню; визначенням заходів для збереження чистоти навколишнього середовища та запобігання забрудненню; відновленням екосистем; розробкою програм відновлення та підтримки екосистем суші та водою.

Ця комплексна стратегія визначає різні напрямки дій для досягнення сталого розвитку в Україні, об'єднуючи соціальні, економічні та екологічні аспекти для досягнення оптимального балансу в розвитку країни.

Список літератури:

1. Легеца Ю.О., Легеца Є.О. Адміністративно-правові засади охорони водних ресурсів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 2. С. 116–120. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.19>
2. Задирака Н.Ю. Перспективи впливу особливого адміністративного права на інститут публічного майна. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2019. Випуск 68. С. 151–157
3. Mishyna N. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Випуск 32. С. 94–99.
4. Буканов Г. М. Формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління зі спеціальності 25.00.02 – механізми державного управління. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. 390 с.
5. Харитоненко Р. А. Оцінка впливу деградаційних процесів на продуктивність сільськогосподарських земель на регіональному рівні: дис. ... к.е.н. за спец. 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. К.: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2018. 255 с.
6. Миклуш Т.С. Еколого-економічні засади розвитку комплексного природокористування у Карпатському регіоні: дис. ... к.е.н. спец. 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. К.: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2020. 246 с.
7. Навроцький Р.Л. Економічне стимулювання запровадження екологічних інновацій у регіоні (на прикладі Рівненської області): дис. ... к.е.н. за спец. 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Рівне: Національний університет водного господарства та природокористування, 2017. 257 с.
8. Богач К.С. Удосконалення економічного механізму управління природокористуванням у вуглеводобувному регіоні : к.е.н. : спец. 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Дніпро: Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», 2016. 192 с.
9. Бурич І.В. Формування портфелю інноваційних проектів для забезпечення «зеленого» зростання економіки регіону: дис. к.е.н. за спец. 08.00.06 – Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Суми: Сумський державний університет, 2016. 235 с.

10. Марич Х.М. Правовий режим національних природних парків України (на матеріалах Карпатського регіону України): дис. ... к.ю.н. за спец. 12.00.06 – Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Івано-Франківськ: Юридичний інститут Прикарпатського університету імені В.Стефаника, 2013. 220 с.

11. Заржицький О.С. Правові аспекти регіональної екологічної політики: дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.06 земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. 176 с.

12. Барбашова Н.В. Регіон у правовому забезпеченні екологічної безпеки України : д.ю.н. за спец. 12.00.06 – Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. 446 с.

13. Про затвердження Концепції створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи: Постанова КМ України від 20 січня 1997 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-97-п/print> (втратив чинність).

14. Деякі питання ведення обліку об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту: Постанова КМ України від 19 грудня 2023 р. № 1331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1331-2023-п#Text>

15. Заблодська І. В., Куляк А. І., Носкова С. А. Теоретичні аспекти та нормативно-правове забезпечення збалансованого розвитку регіону. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 28–30

16. Загороднюк П. О. Взаємозв'язок екологічної й економічної безпеки та її вплив на економічне зростання України. *Екологія довкілля та безпека життєдіяльності*. 2014. № 6. С. 9–14.

17. Загорський В. С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с

18. Залєвська-Шишак А. Д. Основні напрями державного регулювання охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів в Україні. *Економіка*. 2014. Вип. 24. С. 46–54.

19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

20. Білоскурський Р. Р. Механізми державного регулювання в системі еколого-економічного розвитку України. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Том 2. Випуск 1. С. 14–27.

21. Буканов Г. М. Інструменти екологічного менеджменту в контексті реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Публічне урядування*. 2020. № 5(25). С. 40–50.

Zhadan Ye.V. THE STRUCTURE OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY: THE GENESIS OF SCIENTIFIC RESEARCH AND REGULATION

The purpose of the article is to study the indicators of the effectiveness of the implementation of the idea of sustainable development as the basis of regional environmental policy from the point of view of the administrative and legal aspect of scientific development. The author used such methods of scientific knowledge as the method of synthesis, the method of induction, the historical-legal method, the structural-logical method. The author concluded that the Sustainable Development Strategy of Ukraine is determined by three key components: social, economic and environmental. The social component consists of the implementation of measures to achieve goals: determining the state of the health care system and developing measures to improve it; formation of the appropriate level of education of the population; determination of effective measures to stimulate employment and development of the labor market; assessment of the level of well-being and development of strategies for its improvement; development of mechanisms to ensure justice and equality in society. The economic component of the Sustainable Development Strategy requires: greening of production; implementation of measures to reduce the negative impact of production on the environment; ensuring the natural resource potential of the country through rational use and preservation of natural resources; introduction of innovative technologies; spread and implementation of innovative technologies to stimulate economic growth. The ecological component is associated with: prevention of climate change; development of strategies to reduce emissions and adapt to climate change; prevention of clogging and pollution; determination of measures to preserve the cleanliness of the environment and prevent pollution; restoration of ecosystems; development of programs for restoration and support of land and water ecosystems. It was determined that this comprehensive strategy defines different directions of action to achieve sustainable development in Ukraine, combining social, economic and environmental aspects to achieve an optimal balance in the country's development.

Key words: administrative and legal regulation, efficiency, decentralization, criteria, environmental protection, indicators, regional environmental policy, socio-economic development, sustainable development.

Овсійчук Т.П.

ПВНЗ «Європейський університет»

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ, ЗАПРОПОНОВАНИХ У ПРОЕКТІ ЗАКОНУ ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ОБОРОТУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ, З ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ТА РЕГЛАМЕНТОМ № 2020/0265

Статтю присвячено порівняльному аналізу норм чинного законодавства з проектами законів у сфері обігу віртуальних активів в Україні, що внесені на розгляд Верховної Ради України. Значна увага приділена порівнянню та співвідношенню чинних норм та норм законопроектів, аналогічним нормам у Європейському Союзі (зокрема Регламенту № 2020/0265 – MiCA Regulations), що були прийняті у поточному році Європейським Парламентом.

В статті проаналізовано запропоновану законодавцем основну термінологію як «віртуальний актив», «цифрова річ», «майнінг», вивчено підходи до визначення правового статусу віртуальних активів в Україні, оцінено оновлену класифікацію видів віртуальних активів та встановлено її відповідність нормам Європейського Союзу. Окреслено основні ознаки кожного з видів віртуальних активів, за якими вони відрізняються один від одного, та їх особливості.

Особливу увагу в статті приділено проблематиці визначення моменту набуття права власності на віртуальний актив, формі правочинів щодо розпорядження віртуальними активами, їх тлумаченню та можливості судового оскарження.

Оцінено запровадження інституту білої книги віртуального активу «Whitewaper», в якій емітентом віртуального активу будуть окреслені основні характеристики та показники віртуального активу для споживача, окреслено законодавчі вимоги до білої книги.

У дослідженні проаналізовано запропонований до розширення (з чотирьох до десяти) перелік послуг, що надаються постачальниками у сфері обороту віртуальних активів, здійснено огляд переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, які матимуть право набувати статус постачальника послуг у сфері обороту віртуальних активів, їх основних прав та обов'язків.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, правовий статус, законодавство, біла книга, майнінг.

Постановка проблеми. Віртуальні активи є відносно новим фінансовим інструментом, який володіє специфічними ознаками, не притаманними класичним способам інвестування. У зв'язку з цим в світових правових системах складаються різні підходи до розуміння сутності віртуальних активів: в певних країнах їх використовують як засіб платежу, в інших ототожнюють з цінними паперами, а в деяких взагалі володіння та обіг є забороненим. Українська держава, що історично відноситься до романо-германської правової сім'ї, не стала виключенням. Наразі в Україні так і не набув чинності профільний Закон України № 2074-IX «Про віртуальні активи» (надалі – «Закон № 2074-IX»), який був прийнятий

17 лютого 2022 року. Офіційна причина – відсутність змін до податкового законодавства, в якому мали б бути встановлені розміри податків та зборів за операції з криптовалютою. Проте науковці та представники криптовалютного ринку, вважають, що прийнятий закон не відповідає сучасним реаліям та Регламенту № 2020/0265 (COD) «MiCA», який був прийнятий Європейським Парламентом 20 квітня 2023 року. Враховуючи набуття Україною 23 червня 2022 року офіційного статусу кандидата на членство Європейського Союзу, прийняття змін до Закону України «Про віртуальні активи» стало неминучим. Відкриття ринку віртуальних активів в Україні є також необхідним для збільшення обсягів податкових надхо-

джені до державного та місцевих бюджетів, що є критичним, враховуючи їх дефіцитність. Таким чином, 07 листопада 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225 (надалі – «законопроект № 10225»). Незважаючи на його назву, 98 % тексту складає саме нова редакція закону України «Про віртуальні активи». Враховуючи актуальність відкриття ринку віртуальних активів в Україні, особливо в умовах воєнного стану та вектора міжнародного розвитку України з Європейським Союзом, наукові дослідження у зазначеній тематиці є надзвичайно затребуваними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням зазначеної тематики займається багато вітчизняних вчених, в тому числі наступні: Глушенко С. І., Грицай С. О., Кременський О.В., Кулик О. І., Мічурін Є. О., Олійник Д. І., Омельчук Л.В., Розумейко Д. О., Шульга Т. М. Разом з тим, швидкоплинність змін суспільних відносин у сфері віртуальних активів призводить до необхідності проведення додаткових наукових досліджень.

Метою статті є здійснення порівняння основних категорій у сфері обігу віртуальних активів, які винесені на розгляд Верховної Ради України, з чинним законодавством та Регламентом 2020/0265.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших нововведень, яке пропонується законодавцем у законопроекті № 10225 є нове визначення терміна «віртуальний актив». Разом з тим слід відмітити той факт, що законодавцем, зрештою, прийнято рішення зупинитися на терміні «віртуальний актив», а не «крипто-актив», як це визначено у Регламенті № 2020/0265 (COD) (надалі – «МіСА» або «Регламент»), що регулюватиме обіг віртуальних активів в Європейському Союзі [1]. Відповідно до Закону № 2074-ІХ, «віртуальний актив» – це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [2]. В законопроекті № 10225 визначення зазначеного терміна викладено у статті 4, відповідно до якої «віртуальний актив» – це цифрова річ, що може передаватися та зберігатися в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології [3]. Таким чином законодавцем пропонується змінити підхід до правової природи віртуального активу з «нема-

теріального блага» на «цифрова річ». Щоправда категорія цифрових речей у цивільному законодавстві теж є досить новою, адже була запроваджена Законом України № 3320-ІХ «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» від 10 серпня 2023 року, яким Цивільний кодекс України (надалі – «ЦК України») було доповнено ст. 179-1, згідно якої «цифрова річ» – це благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. Цифровою річчю є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті [4]. Як вірно зазначає Є. О. Мічурін у своїх працях, таке нормативне регулювання цифрових речей дає підстави застосовувати до них систему регулювання речових прав. Адже згідно з ч. 2 ст. 179-1 ЦК України до цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено ним, законом або не впливає із сутності цифрової речі. Головне – враховувати особливості об'єктів цифрових технологій за такого правового регулювання [5, с. 25]. Таким чином пропонується віднести віртуальні активи до категорії рухомих речей з усіма відповідними наслідками, визначеними цивільним законодавством, проте з особливостями відповідно до профільного закону.

Незмінним залишається позиція законодавця щодо можливості здійснювати розрахунки віртуальними активами: віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги) [3]. При цьому Д. О. Розумейко вважає таку позицію зумовлену тим, що наразі статус віртуальних активів чітко не виражений, відсутні механізми щодо розпорядження криптоактивами, не визначена податкова ставка на здійснення операцій у криптовалюті [6, с. 685].

Особливу увагу слід звернути на класифікацію віртуальних активів. Так, відповідно до ст. 4. Закону № 2074-ІХ, усі віртуальні активи поділені на не забезпечені (не посвідчують жодних майнових прав) та забезпечені (посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав). Серед забезпечених віртуальних активів окремо виділяють фінансові віртуальні активи (забезпечені валютними цінностями, цінними паперами або деривативом) [2]. На думку Н. С. Хатнюк та Н. Б. Побіянської, ця класифікація обмежує перелік того, що може відноситися до віртуальних активів та не відповідає потребам реальності. Необхідно визначити ознаки та прин-

ципи, на підставі яких певну сукупність даних в електронній формі становить віртуальний актив і як їх можна класифікувати [7, с. 160].

Класифікація віртуальних активів, запропонована законопроектом № 10225, відповідає нормам МіСА. У положеннях законопроекту № 10225 визначено поділ віртуальних активів на токени електронних грошей, токени з прив'язкою до активів, токени, які визначені індивідуальними ознаками та віртуальні активи, які не є токенами з прив'язкою до активів та токенами електронних грошей (зокрема, сервісні токени).

Токен електронних грошей (“ЕМТ”) – це різновид віртуального активу, що має на меті підтримання своєї стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості виключно однієї офіційної валюти. Це тип обмінюваних криптоактивів, які мають на меті підтримувати стабільну вартість (широко відомі як «стейблкоїни») шляхом посилання на вартість однієї фіатної валюти [7, с. 163].

Токен з прив'язкою до активів (“ART”) – це віртуальний актив, що не є токеном електронних грошей та має на меті підтримання своєї стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості будь-якого іншого об'єкта цивільних прав або права на інший об'єкт цивільних прав чи їхнього поєднання, включаючи поєднання з однією чи декількома офіційними валютами чи поєднання декількох офіційних валют. Токен з прив'язкою до активів може посвідчувати право грошової вимоги або право вимоги на об'єкт цивільних прав або інші майнові права на об'єкт цивільних прав, до вартості яких він прив'язується. Емітент токена з прив'язкою до активів може не бути власником об'єкту цивільних прав або не володіти правами на інший об'єкт цивільних прав, до вартості, яких була прив'язана вартість ART [3].

Сервісний токен (asset-referenced utility tokens) – віртуальний актив, що призначений виключно для надання права вимагати передачі майна або надання послуги, що постачається емітентом такого токена, відповідно до умов емісії такого токена. В Регламенті такі токени визначені як “utility tokens”, та здебільшого призначені лише для надання доступу до товару чи послуги, що надаються емітентом, наприклад, у вигляді жетону [7, с. 163].

Особливим видом токенів є такі, що визначені індивідуальними ознаками (“NFT”). У Законі № 2074-IX визначення таким токенам не наведено, разом з тим NFT вже є дуже поширеними в Україні, інколи їх вартість сягає космічних сум, а тому правове регулювання NFT є вкрай необхід-

ною. Відповідно до запропонованих норм у законопроекті № 10225, NFT – це віртуальні активи, що є неподільними, визначені індивідуальними ознаками у вигляді унікального, незамінного цифрового контенту, що можуть передаватися та зберігатися з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології та які можуть містити цифрове відображення об'єктів інтелектуальної власності або посилання на нього. NFT може містити посилання на цифрове зображення речей та/або зобов'язання щодо передачі прав на об'єкт інтелектуальної власності чи річ. Створення віртуального активу, який визначений індивідуальними ознаками не передбачає набуття емітентом NFT майнових прав інтелектуальної власності на об'єкт інтелектуальної власності, цифрове зображення якого містить такий токен [3].

Новим для законодавства України може стати визначення моменту набуття права власності на віртуальний актив. Так законопроектом № 10225 пропонується визначити цей момент наступним: здійснення необхідної та достатньої кількості підтверджень від валідаторів, в наслідок чого транзакція з передачі віртуального активу технічно не підлягає відміні (скасування), або з моменту передачі засобів доступу до віртуальних активів, якщо інше не передбачено договором [3].

Значну увагу в законопроекті № 10225 приділено правочинам щодо віртуальних активів (чого не було зроблено в Законі № 2074-IX). Відповідно до запропонованої редакції, правочин щодо віртуального активу може вчинятися через використання технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології, при цьому умови набуття, умови переходу та обсяг прав на віртуальні активи повинен виражатися у формі алгоритмів та функцій технології розділеного реєстру або іншої подібної технології, у межах якої здійснюється оборот віртуальних активів. Вчинення правочину щодо віртуального активу з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології є вчиненням правочину у письмовій формі. Таким чином пропонується прирівняти використання технології розподіленого реєстру до письмової форми вчинення правочину згідно ЦК України.

Слід звернути увагу на те, що тлумаченням умов правочину щодо віртуального активу, що вчинений з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології, здійснюється з урахуванням аналізу логіки технічних алгоритмів, що були закладені сторонами право-

чину чи в межах технології розподіленого реєстру чи іншої подібної технології. Договір про відчуження віртуального активу, що був укладений та виконаний з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології, не може бути змінено або розірвано за рішенням суду. Вважаємо, що зазначені норми в запропонованій редакції потребують більшої деталізації або відсилання до інших нормативно-правових актів (щодо тлумачення умов правочинів) та внесення змін (щодо неможливості розірвання договору навіть за рішенням суду, що суперечить приписам цивільного законодавства).

Значним досягненням під час легалізації ринку віртуальних активів в Україні може стати створення інституту білої книги (згідно МіСА – “Whiteraper”). Whiteraper – це документ, який пояснює мету проекту та принцип його роботи. Для криптовалюти офіційний документ є посібником щодо її технології, функцій і цілей. Його розроблено, щоб представити проект новій аудиторії потенційних користувачів та інвесторів [8, с. 115]. У Whiteraper слід зазначати основну інформацію про віртуальний актив. [9, с. 78]

Відповідно до законопроекту № 10225, біла книга віртуальних активів повинна містити інформацію про:

- оферента або особу, яка подає заявку на допуск до торгів;
- емітента, якщо він не є оферентом або особою, яка подає заявку на допуск до торгів;
- оператора торговельного майданчика для віртуальних активів у разі оформлення ним білої книги;
- особу, яка оформила білу книгу віртуальних активів, якщо вона не є особою, зазначеною у пунктах вище;
- проект, для цілей якого здійснюється емісія віртуального активу;
- здійснення публічної пропозиції віртуальних активів або їхній допуск до торгів;
- права та обов’язки, обумовлені відповідними віртуальними активами;
- відповідні віртуальні активи, зокрема, але виключно опис умов емісії віртуальних активів;
- базову технологію, на якій забезпечується обіг віртуальних активів;
- ризики, що пов’язані з обігом віртуального активу;
- основні несприятливі екологічні та кліматичні наслідки механізму консенсусу, що використовується для емісії віртуального активу [3].

Разом з тим, детальний склад білої книги відповідно до кожного з видів віртуальних активів має бути визначений Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку після прийняття законопроекту № 10225 та набуття ним чинності як законом України.

Законопроектом № 10225 планується суттєво розширити перелік послуг, пов’язаних з оборотом віртуальних активів. В Законі № 2074-IX таких послуг було виділено всього чотири, натомість наразі пропонується визначити наступний перелік:

- зберігання та адміністрування віртуальних активів від імені клієнтів;
- діяльність оператора торговельного майданчика для віртуальних активів;
- обмін віртуальних активів на грошові кошти;
- обмін віртуальних активів на інші віртуальні активи;
- виконання замовлень на віртуальні активи від імені клієнтів;
- розміщення віртуальних активів;
- надання послуг з переказу віртуальних активів від імені клієнтів;
- отримання і передача замовлень на віртуальні активи від імені клієнтів;
- надання консультацій щодо віртуальних активів;
- діяльність з управління портфелем віртуальних активів [3].

Окрему увагу слід приділити процесу створення віртуальних валют – майнінгу. Як слушно зазначаються Д. В. Казначеева та А. О. Дорош, Термін «майнінг» прийшов з англійської мови та дослівно означає «видобуток корисних копалин». На практиці майнінг – це формування нових блоків у блокчейн-ланцюги кожної криптовалюти. Крім цього, майнінг також можна охарактеризувати як процес запису всіх здійснених транзакцій криптовалюти в їх блокчейн, відкриту базу даних здійснених операцій. Майнінг потрібен для підтримки роботи всіх існуючих криптовалют, для забезпечення прозорості транзакцій і створення структури блокчейну [10, с. 172]. В законопроекті № 10225 майнінгу надане наступне визначення: майнінг – це процес перевірки та підтвердження операцій з віртуальними активами шляхом використання механізму консенсусу, результатом якого є внесення записів про операції з віртуальними активами до розподіленого реєстру та створення емітентом нових одиниць віртуальних активів, які можуть слугувати винагородою від емітента особам, що здійснюють майнінг [3]. На нашу думку,

важливим є фокус законодавця саме на консенсусі (принцип безспірності) роботи усього механізму майнінгу на його кожному етапі, що мінімізуватиме виникнення спору про право в майбутньому.

Серед новел законопроект № 10229 також є звуження переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, які мають право набувати статус постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. Пропонується, що зазначеним видом діяльності зможуть займатися виключно акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, або юридичні особи, створені за законодавством іншої держави [3].

Висновки. Проектом Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225 пропону-

ється викладення у новій редакції Закону України «Про віртуальні активи». Зміни передбачають нові підходи до розуміння правової природи віртуальних активів, запроваджується їх оновлена класифікація, новий перелік послуг, що можуть надаватися у сфері віртуальних активів тощо. Запропоновані зміни розроблені з урахуванням положень прийнятого Європейським парламентом Регламенту № 2020/0265 – MiCA Regulations. Разом з тим, відкритим залишається ряд питань, в тому числі такі як правова природа договору укладеного з використанням системи блок-чейн, його тлумачення, можливості його оскарження, способів захисту сторін тощо. А тому це свідчить про потребу у здійсненні додаткових досліджень у зазначеній сфері та необхідності використання результатів досліджень під час правотворчої діяльності органом законодавчої влади.

Список літератури:

1. Texts adopted – Markets in Crypto-assets (MiCa) – Thursday, 20 April 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023_0117_EN.html#title_2 (дата звернення: 24.12.2023).
2. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 24.12.2023).
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону України № 10225 від 07.11.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061102> (дата звернення: 24.12.2023).
4. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав : Закон України від 10.08.2023 р. № 3320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n12> (дата звернення: 24.12.2023).
5. Мічурін Є. О. Об'єкти цифрових технологій та їхнє правове регулювання. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. № 3. С. 22–29.
6. Розумейко Д. О. Трансформація обігу віртуальних активів у період воєнного часу. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 17 черв. 2022 р. Т. 2. 2022. С. 684–686.
7. Хатнюк Н. С., Побіянська Н. Б. Роль класифікації віртуальних активів у цивільному обороті: Європейський досвід. *Європейські перспективи*. 2023. № 1. С. 158–165. URL: <https://doi.org/10.32782/er.2023.1.24> (дата звернення: 24.12.2023).
8. Андрущенко Н., Глущенко С. І. Біла книга криптоактиву (згідно до MiCA (Markets in Crypto Assets Regulation)). *Правові виклики сучасності* : матеріали круглого столу, м. Харків, 20 груд. 2022 р. / Держ. біотехн. ун-т. Харків, 2022. С. 114–118.
9. Грицай С. О. Зміна профільного закону про віртуальні активи: імплементація європейського Регламенту MiCA. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal «Air and Space Law»*. 2023. Т. 1, № 66. С. 72–82. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17420> (дата звернення: 28.12.2023).
10. Казначєєва Д. В., Дорош А. О. Криптовалюта: проблеми правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 171–176.

Ovsiihuk T.P. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE MAIN CATEGORIES PROPOSED IN THE DRAFT LAW ON AMENDMENTS TO THE TAX CODE OF UKRAINE AND OTHER LEGISLATIVE ACTS OF UKRAINE REGARDING THE REGULATION OF VIRTUAL ASSETS TRADE IN UKRAINE WITH CURRENT LEGISLATION AND REGULATION No. 2020/0265

The article is devoted to a comparative analysis of the norms of the current legislation with draft laws in the sphere of circulation of virtual assets in Ukraine submitted for consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine. Considerable attention is paid to the comparison and correlation of current norms, norms of draft

laws and norms in the European Union (in particular, Regulation No. 2020/0265 – MiCA Regulations), which were adopted this year by the European Parliament.

In the article is analyzed the basic terminology proposed by the legislator as «virtual asset», «digital thing», «mining», studied approaches to determining the legal status of virtual assets in Ukraine, evaluated the updated classification of types of virtual assets and established its compliance with the norms of the European Union. The main features of each type of virtual assets, which differentiate them from each other, and their features are outlined.

Special attention is paid in the article to the problem of determining the moment of acquisition of ownership of a virtual asset, the form of transactions regarding the disposal of virtual assets, their interpretation and the possibility of a court appeal.

The introduction of the institute of the virtual asset white book «Whitepaper», in which the issuer of the virtual asset will outline the main characteristics and indicators of the virtual asset for the consumer, and the legal requirements for the white paper are outlined.

In the article is analyzed the proposed expansion (from four to ten) of the list of services provided by providers in the field of virtual asset turnover; reviewed the list of organizational and legal forms of legal entities that will have the right to acquire the status of service provider in the field of virtual asset turnover; their basic rights and responsibilities.

Key words: *virtual assets, cryptocurrency, legal status, legislation, whitepaper, mining.*

Семіон Н.В.

Одеський державний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

У статті розглядаються проблемні аспекти доказування у справах про адміністративні правопорушення за вчинення домашнього насильства щодо дітей. Авторка зазначає, що особливості доказування у таких справах обумовлені характером правопорушення, яке характеризується складністю встановлення факту вчинення насильства, а також складністю отримання доказів. Авторка статті виділяє такі основні проблемні аспекти доказування у справах про адміністративні правопорушення за вчинення домашнього насильства щодо дітей: складність доведення факту вчинення насильства. Це пов'язано з тим, що насильство щодо дітей часто вчиняється в закритих приміщеннях, без сторонніх свідків. Крім того, діти, які постраждали від насильства, часто бояться розповісти про це, оскільки бояться покарання або помсти з боку кривдника; складність отримання доказів. Це пов'язано з тим, що діти, які постраждали від насильства, часто не можуть самостійно надати докази вчинення насильства. Також значним негативним фактором виступають непрофесійні дії поліцейських під час з'ясування обставин справи. На підставі практики Європейського суду з прав людини, а також зауважень вітчизняних судів до роботи поліцейських, зокрема, щодо надання доказів, авторкою акцентується увага на правильному заповненні поліцейськими протоколу про адміністративне правопорушення. Також увага приділена питанням щодо збору доказів у справах щодо вчинення домашнього насильства щодо дітей. Окремо підкреслюється на необхідності вказувати у таких протоколах про адміністративне правопорушення за статтею 173-2 КУПАП факт наявності дитини-свідка, оскільки згідно з законодавством така дитина є постраждалою особою, і у випадку зазначення факту її присутності під час домашнього насильства, вона отримує юридичні підстави для захисту своїх прав.

Ключові слова: домашнє насильство, дитина, дитина-свідок, докази, помилки поліцейських.

Постановка проблеми. За словами голови Національної поліції України Івана Вигівського, станом на листопад 2023 року з початку року до поліції надійшло 243 980 заяв та повідомлень про правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. З них звернень від жінок – 76,5%, ще понад 20% повідомлень, які надійшли до поліції, від чоловіків та більше 3% від загальної кількості – це звернення від дітей [1]. Але невелика кількість звернень від дітей зовсім не свідчить про те, що домашнє насильство щодо них вчиняється рідше. По-перше, діти не завжди можуть розрізнити насильство, особливо якщо це є постійним явищем, через що сприймають таке поведіння з ними як норму. По-друге, внаслідок свого віку або просто фізично не можуть повідомити про це, або не знають, до яких суб'єктів можна звернутися. Також доволі часто бояться звернутися за допомогою через побоювання що їм не повірять, ще більше покарають, заберуть від батьків,

тощо. Насправді, діти є найбільш «невидимими» постраждалими від домашнього насильства. Одним із факторів, який цьому сприяє, є непрофесіональні дії суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спільнота приділяє значну увагу питанням протидії домашньому насильству в Україні. З урахуванням значної суспільної небезпеки значна кількість фахівців та фахівчинь у галузі кримінального процесу, зокрема І.В. Гловюк, О.О. Дудоров, Т.В. Іщенко, О.В. Степаненко, М. І. Хавронюк, досліджують питання щодо доказування злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, в тому числі і щодо дітей. Адміністративний аспект вчинення домашнього насильства та проблеми доказування у справах про адміністративне правопорушення за статтею 173-2 КУПАП досліджували С.С. Вітвіцький, О.В. Ковальова, А.А. Манжула, О.М. Мердова, О.О. Светлічна, К. Шостак та інші.

Мета статі – визначити проблемні аспекти доказування у справах про адміністративні правопорушення за вчинення домашнього насильства щодо дітей та надати рекомендації щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Серед усіх суб'єктів, які відповідно до законодавства повинні реагувати на факти насильства щодо дітей, органи Національної поліції займають особливе місце через доволі широкий спектр засобів впливу на ситуацію. Стаття 10 закону України про запобігання та протидію домашньому насильству встановлює, що до повноважень уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству належать, зокрема, виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них [2]. Одним із способів реагування на факт насильства є притягнення кривдника до передбаченої законом відповідальності. Окрім суто юридичного, це має й виховний ефект, адже у випадках уникнення відповідальності це нівелює закон в очах кривдника і дозволяє впевнитися у своїй безкарності [3, с. 174]. З огляду на це поліцейські повинні відповідально ставитися до виконання своїх обов'язків.

Втім, як показує практика, з цим існують певні проблеми. За 2022 рік на судовому розгляді перебувало 115 976 справ, які передбачають відповідальність за статтею 173-2 КУпАП, а саме за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [4]. Із цієї кількості справ 7227 справ було повернуто, із яких 6606 справ було повернуто для належного оформлення [5]. Така прикра ситуація свідчить про те, що значна кількість справ була оформлена поліцейськими неналежним чином.

Як зазначають дослідники, типовими помилками поліцейських під час оформлення справ про вчинення домашнього насильства є наступні: фабула, зазначена в протоколі про адміністративне правопорушення, не відповідає складу правопорушення (використовується термінологія, яка не відповідає чинному законодавству; не повністю викладено об'єктивну сторону вчиненого правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП; неправильно співвіднесені діяння та форма домашнього насильства: не зазначена ступінь споріднення постраждалої особи та кривдника, тощо); неналежне оформлення протоколу та матеріалів справ про адміністративне правопорушення (не вказана частина ст. 173-2 КУпАП; протокол

не містить підтвердження повторності вчинення правопорушення; не зазначено дату, час чи місце вчинення адміністративного правопорушення; не зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце мешкання, інші анкетні дані особи, яка є потерпілою від цього адміністративного правопорушення; протокол не містить інформації про особу, яка його складала; відсутні копії документів, які підтверджують особу кривдника, потерпілої та ступінь спорідненості між ними; не зазначені свідки правопорушення, при цьому наявні їх пояснення в матеріалах справи; текст написаний нерозбірливо, внаслідок чого протокол неможливо прочитати; терміновий заборонний припис складений нерозбірливо і нечитабельно; до протоколу за ст. 173-2 КУпАП, складеним за невиконання термінового заборонного припису, не долучено копії термінового заборонного припису; до протоколу не додано жодних доказів, тобто відсутні відомості, необхідні для правильного вирішення справи, тощо) [6, с. 44–47].

Також не завжди поліцейські зазначають, що домашнє насильство було вчинено у присутності дитини. Але це є надзвичайно важливим, оскільки відповідно до законодавства дитина, яка стала свідком домашнього насильства, визнається постраждалою [2]. Якщо взяти статистику поліції по складеним протоколам – можна подумати, що від домашнього насильства потерпають тільки бездітні жінки, бо кількість постраждалих дітей становить лише близько 10% від загальної кількості випадків. Так не буває. Це означає, що не виконується норма законодавства, за якою дитина-свідок насильства автоматично стає постраждалою [7]. Визнання дитини-свідка постраждалою особою створює правові передумов для її захисту, тому надзвичайно важливо вказувати це у протоколах про адміністративні правопорушення.

Для належного оформлення матеріалів поліцейським слід ретельно перевіряти інформацію про можливе вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, правильно кваліфікувати протиправні діяння, тобто здійснювати аналіз фактичних ознак діяння і проводити їх ототожнення з ознаками складу правопорушення, що містяться в порушеній адміністративно-правовій нормі; правильно складати адміністративно-процесуальні документи у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП, особливо протокол про адміністративні правопорушення; долучати до адміністративної справи належним чином оформлені докази; своєчасно, без зволікань, передавати

матеріали справ про адміністративні правопорушення до суду; у разі повернення матеріалів на доопрацювання своєчасно виконувати судові рішення та повертати матеріали справи до суду; використовувати у правозастосовній діяльності науково-практичні рекомендації щодо документування адміністративних правопорушень, передбачених статтею 173-2 КУпАП [8, с. 33].

Тому порушенням принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи слід вважати випадки, коли у протоколах про адміністративні правопорушення не відображено встановлення наявності сукупності юридичних фактів, з якими закон пов'язує наявність ознак конкретного складу адміністративного проступку. Такі протоколи не можуть бути визнані достатніми та беззаперечними доказами наявності в діях особи складу адміністративних правопорушень. На практиці допущені порушення під час оформлення матеріалів про адміністративне правопорушення унеможливають повний, всебічний та об'єктивний розгляд справи та прийняття законного судового рішення [9, с. 362].

Як видно із вищезазначеного, одним із значних зауважень до оформлення справи щодо вчинення особою домашнього насильства, є відсутність доказів, які би підтверджували винуватість особи. У статті 251 КУпАП встановлено, що доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі або в режимі фото- зйомки (відеозапису), які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорож-

нього руху, безпеки на автомобільному транспорті та паркування транспортних засобів, актом огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами [4].

Таким чином, законодавством встановлено доволі широкий перелік можливостей отримання доказової бази. При цьому не має суворих вимог щодо отримання цих доказів, як це, наприклад, існує в кримінальному провадженні, де доказами є тільки фактичні дані, отримані у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку [10]. Обов'язок щодо збирання доказів покладається на осіб, уповноважених на складання протоколів про адміністративні правопорушення, визначених статтею 255 КУпАП, тобто, у даному випадку, на уповноважених на те посадові осіб органів Національної поліції [4]. Таким чином, саме поліцейські повинні зібрати необхідні докази.

Як неодноразово підкреслювалося Європейським судом з прав людини, суд повинен залишатися неупередженим і не перебирати на себе функцію обвинувачення, шляхом внесення змін до фабули адміністративного правопорушення, яка міститься в протоколі [11], або ж ініціювати збір доказів та уточнювати зміст правопорушення, таким чином уточнюючи фабулу, представлену в протоколі [12]. Тобто суд повинен приймати рішення на основі вже представлених доказів, інакше буде порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [13], а саме принципу безсторонності.

З огляду на це поліцейські під час здійснення провадження у справах про адміністративне правопорушення щодо вчинення домашнього насильства повинні зібрати як можна більше доказів. На жаль, доволі розповсюдженою є ситуація, коли поліцейські формально підходять до цього, вважаючи, що протоколу про вчинення адміністративного правопорушення буде достатньо. Така ситуація може бути у випадках, коли постраждала особа відмовляється писати заяву, а кривдник відмовляється надавати пояснення. На жаль, такі випадки не є поодинокими. Це пояснюється багатьма причинами: страхом, що кривдник буде мститися і поводити себе ще гірше, боязнь осуду оточуючих, невіра в те, що поліція зможе допомогти, тощо. Також доволі часто у випадках, коли батьки вчиняють домашнє насильство

щодо дитини, протокол про вчинення адміністративного правопорушення є єдиним доказом, що є неприпустимою практикою.

Як зазначає у своєму рішенні Європейський суд з прав людини, якщо у справі, яка розглядається, єдиним доказом, на який посилаються суди, коли визнають заявників винними, є протокол адміністративного правопорушення та заяви працівників поліції, то це свідчить про нездатність національних судових органів отримати свідчення незалежних спостерігачів про спірні події та підтримує загальну справедливість процесу [14]. Крім того, щодо рапортів працівників поліції, котрі містяться в матеріалах справи то такі, на переконання суду можуть бути визнані достатніми доказами, оскільки відображають лише висновок посадової особи органу поліції за результатами проведеної перевірки. При цьому сам працівник поліції не був очевидцем події, тому його висновки не містять доказових даних. Рапорт містить лише інформацію про подію, отриману працівником поліції з повідомлення заявника [15]. Якщо ж на очах поліцейського було вчинено факт насильства щодо дитини, то це вже інша справа, і суддя може визнавати такі рапорти як докази.

Тому поліцейському потрібно зібрати як можна більше доказової інформації. Варто зазначити, що не завжди це буває легко. Важливим доказом, який має юридичне значення, є пояснення свідків. Тому у разі їх наявності, обов'язково потрібно відібрати в них пояснення (краще від декількох осіб для більшої переконливості), а також не забути вказати про наявність таких пояснень у відповідній графі протоколу про адміністративне правопорушення. До речі, відсутність в протоколі про адміністративне правопорушення зазначеної відмітки дає формальні підстави суддям не враховувати такі пояснення під час розгляду справи. Це ще раз доводить, наскільки важливо поліцейським правильно складати протокол про адміністративне правопорушення.

Пояснення свідків є цінним джерелом доказів. Однак домашнє насильство, як правило, є латентним правопорушенням, свідки якого доволі часто відсутні. І тоді, у кращому випадку, до справи про адміністративне правопорушення окрім протоколу про адміністративне правопорушення та форми оцінки ризиків, долучаються заява та пояснення потерпілої особи, а також пояснення підозрюваної. Втім, і цього замало, оскільки не завжди дає підстави дійти остаточного висновку по справі. По суті, таку ситуацію, в якій в підтвердження винуватості особи надано лише протокол про адмі-

ністративне правопорушення, в протипагу яким ставляться пояснення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, можна характеризувати як «показання на показання». Таким чином, при оцінці та співставленні комплексу доказів, які надані в підтвердження винуватості суд позбавлений можливості однозначно оцінити його дії, як такі, що містять склад адміністративного правопорушення [16]. Тому в таких випадках, коли є «слово» потерпілої особи, яка заявляє про факт домашнього насильства, та «слово» підозрюваної особи, яка заперечує цей факт, відповідно до презумпції невинуватості, зокрема конституційно закріпленого принципу, що обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [17], суддя повинен прийняти рішення про закриття провадження в справі щодо притягнення до адміністративної відповідальності за відсутністю події і складу адміністративного правопорушення. Це також підтверджується постановою Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 08.07.2020 № 463/1352/16-а, в якій зазначається, що у силу принципу презумпції невинуватості, що підлягає застосуванню у справах про адміністративні правопорушення, всі сумніви щодо події порушення та винності особи, що притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь. Недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи [18].

У розумінні статті 272 КУпАП як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають установленню по даній справі [4]. У випадку вчення такого насильства щодо дитини, це можуть бути вчителі в закладах освіти, вихователі в дитячих садочках, лікарі, керівники гуртків та секцій, які відвідує дитина, няні, а також інші дорослі, з якими контактує дитина. І хоча вони можуть бути відсутніми під час безпосереднього здійснення насильства щодо дитини, але з ними дитина може поділитися такою інформацією, або ж такі дорослі можуть за зовнішніми ознаками чи поведінкою дитини припустити такий факт.

Більш того, відповідно до порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, на деяких із зазначених осіб покладається обов'язок відповідного реагування. Наприклад, у разі виявлення фактів насильства щодо дитини уповноважена посадова

особа закладу загальної середньої освіти протягом доби за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти повинна проінформувати уповноважений підрозділ органу Національної поліції та службу у справах дітей [19]. Також варто нагадати, що відповідно до закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах визначені як повноцінні суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2], тому у випадках виявлення насильства щодо дитини вони також повинні проінформувати поліцію.

Якщо ж немає свідків, доказами у справах можуть бути інші фактичні дані, передбачені статтею 251 КУпАП [4]. Якщо дитина має телефон, то доказами можуть бути переписка, фото та відео файли, які фіксують факт вчинення правопорушення. Крім того, чинне законодавство не обмежує потерпілого у збиранні та подачі доказів при розгляді справи [20, с. 368]. Тому під час реагування на факт насильства дитині може бути рекомендовано у разі повторення протиправних дій щодо неї, задокументувати це. Але важливо,

щоб суб'єкти реагування пояснювали, що зробити це можна лише з урахуванням забезпечення особистої безпеки, краще за все в таємниці від кривдника.

Висновки. Підсумовуючи, наголошуємо, що від того, наскільки якісно є справа про адміністративне правопорушення, залежить, без перебільшення, доля дитини. Тому поліцейським слід ретельно підходити збору доказової бази, зокрема намагатися зібрати пояснення свідків, причому не лише очевидців, але й тих, яким може бути відома ситуація щодо вчинення насильства щодо дитини. Також важливо правильно та уважно скласти протокол про адміністративне правопорушення відповідно до встановлених вимог, в якому недвозначно висвітлювалася подія правопорушення. І також не забувати вказувати у таких протоколах про факт наявності дитини-свідка, що потім значно полегшить відповідним органам та службам можливість надавати відповідні послуги, які має дитина, постраждала від домашнього насильства, відповідно до законодавства. Такі дії поліцейських сприятимуть об'єктивному та справедливому розгляду справи в суді та невідворотності притягнення кривдника до відповідальності.

Список літератури:

1. В Нацполіції працюють 54 спеціалізовані підрозділи протидії домашньому насильству, – Іван Вигівський. URL: <http://surl.li/olpue> (дата звернення : 10.12.2023).
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 10.12.2023).
3. Берендєєва А.І., Томіна В.Ю. Направлення кривдника на проходження програми для кривдників у контексті боротьби з домашнім насильством в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 171–174. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/42>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 11.12.2023).
5. Судова влада в Україні. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/dom_nacilctvo_22 (дата звернення 11.12.2023).
6. Ковальова О.В., Берендєєва А.І. Діяльність поліцейських щодо запобігання та протидії домашньому насильству: методичні рекомендації для поліцейських мобільних груп реагування на факти вчинення домашнього насильства. Одеса : ОДУВС, 2023. 56 с.
7. Шостак К. Окремі аспекти проблематики невизнання дитини, яка стала свідком домашнього насильства, постраждалою. URL: <https://jurfem.com.ua/okremi-aspekty-problematyky-nevuznannya-dytyny-yakasta-svidkom-domashnyogo-nasylstva-postrazhdaloyu/> (дата звернення 11.12.2023).
8. Документування адміністративних правопорушень, передбачених статтею 173-2 КУпАП (за результатами аналітичного дослідження постанов районних судів м. Маріуполь): науково-практичні рекомендації / С.С. Вітвіцький, О.М. Мердова, О.О. Светлічна. Маріуполь: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. 30 с.
9. Соловійова О.М. Принципи адміністративної відповідальності та проблеми їх практичної реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 358–366. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/88>
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.12.2023).
11. Malofeyeva v. Russia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-119970%22%5D%7D> Text (дата звернення 12.12.2023).

12. Karelin v. Russia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%5B%222926%2F08%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-166737%22%5D%7D> (дата звернення 12.12.2023).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 12.12.2023).
14. Case of Starkov and Tishchenko v. Russia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%222001-199180%22%5D%7D> (дата звернення 13.12.2023).
15. Постанова Мостиського районного суду Львівської області від 15.03.2023 року № 448/62/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109751662> (дата звернення 13.12.2023).
16. Постанова Бахмацького районного суду Чернігівської області від 29.09.2021 року № 728/1897/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99992072> (дата звернення 14.12.2023).
17. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 14.12.2023).
18. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 08.07.2020 № 463/1352/16-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90264746> (дата звернення 15.12.2023).
19. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : Постанова Кабінету міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 16.12.2023).
20. Манжула А.А. Діяльність правоохоронних органів і суду при притягненні кривдників до адміністративної відповідальності за домашнє насильство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 366–369. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.61>.

Semikop N.V. ISSUES OF EVIDENCE IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES FOR DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN

The article deals with problematic aspects of proof in cases of administrative offenses for committing domestic violence against children. The author notes that the features of proof in such cases are due to the nature of the offense, which is characterized by the complexity of establishing the fact of committing violence, as well as the complexity of obtaining evidence. The author of the article identifies the following main problematic aspects of proof in cases of administrative offenses for committing domestic violence against children: the complexity of proving the fact of committing violence. This is due to the fact that violence against children is often committed indoors, without outside witnesses. In addition, children who have suffered from violence are often afraid to tell about it, because they are afraid of punishment or revenge by the offender; the difficulty of obtaining evidence. This is due to the fact that children affected by violence often cannot independently provide evidence of violence. Also a significant negative factor is the unprofessional actions of the police when clarifying the circumstances of the case. On the basis of the practice of the European Court of Human Rights, as well as the comments of domestic courts to the work of the police, in particular, regarding the provision of evidence, the author focuses on the correct completion by the police of the protocol on an administrative offense. Attention is also paid to the issue of collecting evidence in cases of domestic violence against children. Separately, the need to indicate in such protocols on an administrative offense under Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses the fact of the presence of a child witness, since according to the law such a child is an injured person, and in case of indicating the fact of his presence during domestic violence, he receives legal grounds to protect his rights.

Key words: domestic violence, child, witness child, evidence, mistakes of police officers.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/13>

Попович О.В.

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»

Томаш Л.В.

Буковинська державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту сільського господарства
Карпатського регіону Національної академії аграрних наук України

ПРАВОМІРНІСТЬ СПРИЧИНЕННЯ ШКОДИ ЗА ЗГОДОЮ ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ

Проблематика розмежування правомірної та протиправної поведінки особи здавна перебуває в полі уваги наукової спільноти, оскільки поведінка особи досить багатогранна та залежить не лише від самої особи, її готовності до здійснення конкретних вчинків, а й від інших факторів. Так, в ряді випадків для захисту себе, своїх прав та інтересів, а також для досягнення інших суспільно корисних цілей особі доводиться спричиняти шкоду правоохоронюваним інтересам. У зв'язку із тим, що така поведінка особи за зовнішніми проявами подібна до кримінально протиправного посягання, висновок про її правомірність чи протиправність зумовлює необхідність дослідження умов, обставин, стану, обстановки, за яких вона була вчинена. Констатація того факту, що спричинена шкода відповідає вимогам закону, є підставою для визнання вчиненого діяння не тільки не суспільно небезпечним і відповідно не кримінально протиправним, а, навпаки, правомірним і, як наслідок, суспільно корисним (прийнятним, допустимим). У кримінальному законі обумовлені діяння аналізуються в межах інституту обставин, що виключають протиправність діяння. Стаття присвячена формуванню теоретичних засад кримінально-правового регулювання умов правомірності спричинення шкоди людині, її правам та інтересам за її згодою. Наголошено, що кожна із обставин, що виключає протиправність діяння аналізується через призму виділення умов правомірності. В зазначеному контексті стверджується, що спричинення шкоди за згодою людини є правомірним і суспільно корисним діянням в тому випадку, коли воно відповідає умовам (критеріям, ознакам) правомірності, які можна поділити на: 1) умови правомірності згоди; 2) умови правомірності спричинення шкоди. Відповідно до Проєкту КК України виокремлено наступні умови правомірності згоди на спричинення шкоди: 1) добровільність; 2) своєчасність (отримання заздалегідь відповідно до вимог законодавства); 3) визначеність; 4) надання належною (правосуб'єктною) особою. Обґрунтовано, що до умов правомірності спричинення шкоди доцільно віднести: 1) спрямованість (об'єкт) спричинення шкоди; 2) характер діяння особи, яка спричиняє шкоду; 3) своєчасність та співрозмірність спричинення шкоди. Визначено, що правомірне спричинення шкоди за згодою особи може бути лише результатом дії, на відміну від протиправного спричинення шкоди, яка може бути результатом як дії, так і бездіяльності. Зроблено висновок, що виключно наявність у діянні особи всіх з перерахованих вище умов дозволяє вести мову про правомірне за згодою спричинення шкоди людині, її правам та інтересам.

Ключові слова: діяння; правомірна поведінка; юридична регламентація; суспільна небезпечність; суспільна корисність; згода людини; спричинення шкоди; умови правомірності; кримінальне правопорушення; обставини, що виключають протиправність діяння.

Постановка проблеми. Верховенство права як нормативного регулятора суспільних процесів у правовій державі передбачає організацію правопорядку, його підтримку, охорону і захист. Регулювати означає встановлювати відповідні еталони, масштаби суспільних процесів, визначати межі та напрямки розвитку відповідних систем. У свою чергу, сутністю правового регулювання як складової соціонормативного регулювання є впорядкування суспільних процесів шляхом встановлення відповідних норм (правил) з метою забезпечення розвитку та стабільності суспільного життя. Саме завдяки нормам права право характеризується здатністю регулювати (впливати, визначати), стає нормативним регулятором суспільних відносин, адже встановлювати відповідні межі, кордони, масштаби іманентно нормам права. Звідси право в самому широкому значенні даного поняття являє собою рівну міру, яка застосовується до різних людей, однаковий масштаб їх можливої та належної поведінки, виступає в якості єдиного офіційного критерію визнання того чи іншого положення особи, актів поведінки людей в якості правомірних чи неправомірних.

Важливою складовою сутності правомірної поведінки є її юридична регламентованість. Остання визначається тим, що основні властивості поведінки, яка передбачена правом чітко визначаються в нормах права. Юридична регламентація правомірної поведінки передбачає встановлення взаємних суб'єктивних прав і закріплення кореспондуючих юридичних обов'язків. Значення юридичної регламентації правомірної поведінки полягає перш за все в тому, що в законі встановлюються межі її суспільної корисності чи допустимості. Крім того, відповідні дії можуть бути визначені як неправомірні виключно через встановлення порушення меж правомірної поведінки. Разом з тим, основне призначення юридичної регламентації суспільно корисної чи допустимої (правомірної) поведінки полягає в забезпеченні впорядкування, розвитку і охорони цієї ж правомірної поведінки, засобом якої досягається бажаний для особи, суспільства та держави результат.

Екстраполюючи вищезазначені положення на сферу кримінально-правового регулювання зауважимо, що поведінка людини за своїм змістом може бути або кримінально-правомірною (суспільно корисною чи допустимою) або кримінально-неправомірною (суспільно небезпечною). Оскільки виключно кримінальний закон встановлює вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які є кримінальними правопорушеннями,

то і виключно кримінальним законом визначаються ситуації, за наявності яких діяння не є кримінальним правопорушенням. До останніх належать обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. При цьому визначальною ознакою та критерієм належності діяння до такого роду обставин є правомірність яка, з одного боку, передбачає дотримання кримінально-правової заборони, а, з іншого боку, констатує відсутність суспільної небезпечності. Як результат, актуалізується потреба у науковому осмисленні та тлумаченні для ефективного застосування кримінального законодавства проблем, які пов'язані із розумінням умов правомірності спричинення шкоди за згодою особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового регулювання спричинення шкоди особі, її правам та інтересам за її згодою перебували у сфері посиленої уваги таких відомих українських правознавців: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, М.В. Зенова, О.М. Кваша, Н.М. Михальченко, М.В. Панов, Т.І. Присяжнюк, М.В. Сенаторов, Г.В. Чеботарьова. Наявні розробки безумовно сприяли розвитку теоретичної думки, їх авторів об'єднувало прагнення сприяти забезпеченню прав та законних інтересів особи, внести свій вклад в удосконалення законодавства та практики його застосування.

Не заперечуючи цінність праць вищезазначених науковців відзначимо, що єдності у вирішенні низки дискусійних питань щодо розуміння спричинення шкоди особі, її правам та інтересам за її згодою як обставини, що виключає протиправність діяння у доктрині кримінального права немає. Чимало проблем, пов'язаних із застосуванням кримінального законодавства, розробкою нового Проекту КК України є дискусійними, тлумачаться неоднозначно і вимагають не тільки подальшого вивчення, але й нових підходів до їх вирішення.

Метою статті є формування теоретичних засад кримінально-правового регулювання умов правомірності спричинення шкоди людині, її правам та інтересам за її згодою.

Виклад основного матеріалу. Реалізація правової реформи є важливою складовою процесу трансформації українського суспільства, яка передбачає розробку нових кодифікованих актів у сфері відповідальності за публічні правопорушення. Задля досягнення обумовленої мети, 2019 року Президентом України було утворено Комісію з питань правової реформи, у складі якої сформовано Робочу групу з питань розвитку кри-

мінального права (далі – Робоча група), успішним результатом роботи якої став проєкт нового Кримінального кодексу України (далі – Проєкт КК України) [1]. Формулюючи законодавчу модель інституту обставин, що виключають протиправність діяння Проєкт КК України зберігаючи певну правонаступність у регламентації цього інституту, водночас суттєво корелює її з врахуванням здобутків сучасної української кримінально-правової науки. Основними новелами зазначеного інституту відповідно до Проєкту КК України стали: 1) формулювання назви розділу через негативну ознаку, а саме виключення будь-якої протиправності, що вказує на комплексний характер цього інституту; 2) передбачення відкритого переліку обставин, що виключають протиправність діяння через визначення останніх як дії або бездіяльності, що відповідає умовам, передбаченим Конституцією України, зазначеним Розділом, іншим законом або міжнародним договором; 3) формулювання загальної імперативної норми, яка визначає ознаки, що є загальними для всіх обставин, що виключають протиправність діяння; 4) значне чисельне збільшення кількості самих обставин; 5) встановлення загальної імперативної норми про правові наслідки вибачальної та невибачальної помилки для всіх обставин, що виключають протиправність діяння.

Серед обставин, що виключають протиправність діяння новою кодифікацією кримінального законодавства передбачено спричинення шкоди правам та інтересам особи за її згодою. Відповідно до ст. 2.9.8. Проєкту КК України кожна особа має право за правомірною згодою іншої людини спричинити їй шкоду її правам чи інтересам.

Доцільність визнання спричинення шкоди за згодою особи як обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння ще в середині минулого сторіччя заперечувалась із посиланням на те, що спричинення такої шкоди має іншу юридичну природу та належить до сфери регулювання інших галузей права. Вважалось, що у випадку наприклад, надання фізичною особою згоди на вилучення в неї речі добровільно та в межах прав, якими ця особа уповноважена розпоряджатись відбувається дозволена цивільно-правова угода, яка не належить до кримінального права [2, с. 103]. На думку, О.О. Кваші та Н.М. Михальченко на сучасному етапі такий підхід вже не витримує критики [3, с. 110].

У сучасних умовах інститут обставин, що виключають злочинність діяння, як слушно зауважує Ю.В. Баулін, має міжгалузевий характер

та включає такі приписи, які є відображенням норм інших галузей права, зокрема цивільного та адміністративного права [4, с. 137]. Необхідність скасування норм кримінального закону, що передбачають кримінальну відповідальність за діяння, які втратили суспільну небезпеку в нових умовах обумовлена як досягненнями науково-технічного прогресу, так і призначенням кримінального закону – охороняти лише найбільш важливі соціальні цінності.

Повністю підтримуємо позицію В.О. Навроцького, відповідно до якої будь-яке суспільне явище, процес, предмет не може перебувати у стані спокою, незмінності, застою. Соціальні феномени повинні постійно розвиватися, щоб не деградувати і не загинути [5, с. 37]. Проблема полягає лише у напрямках та шляхах, якими може здійснюватись такий розвиток.

Традиційно, кожна із обставин, що виключає протиправність діяння аналізується через призму виділення умов правомірності. Останні справедливо вважаються найбільш значущим аспектом аналізу будь-якої обставини, що виключає протиправність діяння, оскільки являють собою певні правила, які передбачені законом про кримінальну відповідальність, дотримання яких є обов'язковим для визнання відповідного діяння, яке вчинене під впливом відповідної обставини правомірним.

У кримінально-правовій доктрині відсутня єдність підходів до визначення поняття «умови правомірності». Так, під умовами правомірності розуміють: склад, що усуває суспільну небезпеку і протиправність діяння [6, с. 35]; лише ознаки відповідної обставини, що виключає протиправну діяльність [7, с. 288–292]; лише підстави відповідної обставини, що виключає протиправну діяльність [8, с. 503]; підстави та ознаки відповідної обставини, що виключає протиправну діяльність [8, с. 503]. У кримінально-правовій літературі поряд з умовами правомірності застосовуються також терміни «критерій правомірності», «ознака правомірності» [9, с. 350].

На наш погляд, усі викладені вище підходи не мають принципових розбіжностей. У будь-якому разі вчені наголошують на необхідності розгляду умов правомірності, як сукупності двох елементів – підстави для такого діяння («умови правомірності, що характеризують згоду») і самого вчинку («умови правомірності, що характеризують саме спричинення шкоди»).

Відсутня єдність поглядів і щодо того, яким умовам правомірності повинна відповідати згода особи на спричинення шкоди. Так, М.О. Серга-

тий, М.А. Лавренко розглядають такі умови правомірності згоди: 1) посягання відбувається на ті блага, якими потерпілий має право розпоряджатися; 2) згода може бути дана лише на вчинення дій, які не переслідують суспільно небезпечних цілей; 3) згода дана осудною і дієздатною особою та є добровільною, а не вимушеною [10, с. 146]. Михальченко Н.М. в якості ознак (умов) згоди потерпілого як обставини, що виключає злочинність заподіяння шкоди визначає, що така згода повинна бути: 1) дійсною, реальною, наявною; 2) висловленою безпосередньо перед початком реалізації згоди (прохання) або підтверджувати попередню згоду; 3) добровільною, позбавленою будь-якого тиску, примусу, обману; 4) чітко сформульованою (визначеною, конкретною); 5) спрямованою на досягнення мети, що не є соціально шкідливою [6, с. 77]. Крім того, у кримінально-правовій доктрині істотні ознаки згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди класифікують на різні підгрупи. Так, наприклад М.В. Зенова розподіляє їх на: 1) ознаки об'єктивного характеру: законність, наявність та визначеність, часові рамки згоди, обмеженість; 2) ознаки суб'єктивного характеру: дійсність, добровільність [11, с. 9].

Відповідно до Проекту КК України умовами правомірності згоди на спричинення шкоди можна визначити: 1) добровільність; 2) своєчасність (отримання заздалегідь відповідно до вимог законодавства); 3) визначеність; 4) надання належною (правосуб'єктною) особою.

Підтримуємо позицію тих вчених, які визначають суспільно корисний характер мети згоди на спричинення шкоди як обов'язкову ознаку її правомірності [12, с. 178; 6, с. 77]. Остання не повинна мати на меті спричинення суспільно небезпечних наслідків.

Наявність лише умов правомірності згоди на спричинення шкоди означає, що надана особою згода є правомірною. Однак цього недостатньо для визнання самого спричинення шкоди людині, її правам та інтересам правомірним. Правомірність згоди на спричинення шкоди необхідно відрізнити від правомірності самого спричинення шкоди. Спричинення шкоди є атрибутом зазначеної обставини, що виключає протиправність діяння, а її відсутність виключає наявність такої обставини. На кшталт необхідної оборони, яка є єдністю двох протилежностей: посягання та захисту, тоді як спричинення шкоди за згодою особи є єдністю згоди та спричинення шкоди. Кожна з протилежностей має свої властивості, що характеризуються відповідними умовами право-

мірності. Дотримання цих умов особою свідчить про те, що її дії відповідають нормам права (правомірні) [13, с. 115].

Особливості умов правомірності спричинення шкоди за згодою людини не були предметом спеціальних досліджень. Відповідно до Проекту КК України до таких умов доцільно віднести: 1) спрямованість (об'єкт) спричинення шкоди; 2) характер діяння особи, яка спричиняє шкоду; 3) своєчасність та співрозмірність спричинення шкоди. Аналіз зазначених умов дозволяє з'ясувати сутність спричинення шкоди за згодою людини, провести межу між цим діянням та діянням злочинним та водночас – глибше пізнати сутність спричинення шкоди за згодою людини як соціального та правового феномену.

Шкода за згодою людини, відповідно до Проекту КК України спричинюється правам чи інтересам, якими ця людина повноважна розпоряджатися. Враховуючи специфіку зазначеної дефініції, об'єктом спричинення шкоди можуть бути як майнові, так і особисті немайнові права особи, на розпорядження якими вона уповноважена. Щодо майнових прав особи, то допустимим є надання згоди на знищення, пошкодження, відчуження майна, яке належить людині на праві власності або яке є її часткою в спільній власності. Щодо особистих немайнових прав у науковій літературі дискутується питання допустимості згоди на спричинення шкоди. Загалом, у основу вирішення даної проблеми покладене розуміння того, якими особистими немайновими благами особа може вільно розпоряджатися на власний розсуд. Домінуючим у кримінально-правовій науці є підхід, відповідно до якого «згода потерпілого виключає протиправність дій особи, яка заподіяла шкоду, лише при заподіянні шкоди тим правам та інтересам, якими потерпілий може без будь-яких обмежень вільно розпоряджатися на свій розсуд, за винятком шкоди його життю і здоров'ю» [14, с. 236]. Корнєєва О.В. визначає, допустимою згодою на заподіяння шкоди честі, гідності, статевій свободі, недоторканності приватного життя, житла, таємниці листування, телефонних розмов, а надання згоди потерпілого на завдання шкоди його здоров'ю вважає більш складним питанням [15, с. 201]. Зенова М. В. розглядає серед особистих немайнових благ, які охороняються кримінальним законом, і щодо яких згода (прохання) потерпілого може виступати обставиною, яка виключає злочинність діяння, такі: блага, щодо яких положення про згоду (прохання) потерпілого поширюються повною мірою (власність,

воля, честь і гідність, статевая свобода та статевая недоторканість); блага, щодо яких положення про згоду (прохання) потерпілого поширюються із застереженням (життя та здоров'я) [16, с. 423]. Проектом КК України реалізовано підхід відповідно до якого, об'єктом спричинення шкоди за згодою людини є будь-які майнові, так і особисті немайнові права та інтереси людини, якими ця людина повноважна розпоряджатися, за виключення спричинення смерті, оскільки спричинення смерті за згодою чи проханням людини не визнається правомірним і тягне кримінальну відповідальність за вбивство незалежно від мотиву та мети вчинення. Позбавлення життя невиліковно хворої людини, навіть з мотиву співчуття з метою позбавлення її нестерпних страждань розглядається як кримінальне правопорушення, що вчинене за наявності ознаки, що знижує тяжкість злочину, але не виключає кримінальну відповідальність.

Важливим є з'ясування питання, у якій формі (дії чи бездіяльності) спричиняється шкода за згодою людини. У загальній нормі ст. 2.9.1. Проекту КК України прямо визначено, що обставиною, що виключає протиправність діяння є дія або бездіяльність. Таке законодавче визначення дає підстави вести мову як про дію, так і про бездіяльність як можливі форми спричинення шкоди за згодою особи. Проте виникає закономірне питання: чи може діяння особи у стані спричинення шкоди за згодою особи виражатися у пасивній формі поведінки, у бездіяльності. На нашу думку, правомірне спричинення шкоди за згодою особи може бути лише результатом дії, на відміну від протиправного спричинення шкоди, яка може бути результатом як дії, так і бездіяльності. Правомірне спричинення шкоди шляхом бездіяльності неможливе.

Наступною ознакою діяння особи, яка спричиняє шкоду за згодою є своєчасність спричинення шкоди. Діяння щодо спричинення шкоди повинні бути своєчасними, тобто відповідати у часі згоді особи. Своєчасність спричинення шкоди прямо пов'язана з тривалістю існування згоди. Заподіяння шкоди може розпочатись не раніше, ніж з'явиться згода особи на спричинення їй, її правам та інтересам шкоди, та припинитись не пізніше, ніж ця згода зникне. При цьому немає значення, чи минула згода в силу об'єктивних причин, усунута безпосередньо особою, яка її

давала або будь-ким іншим чином. Шкода, заподіяна до або після, виходить за межі правомірного спричинення шкоди за згодою потерпілої особи, і залежно від цього є передчасною або запізнілою, що і позбавляє її правомірності. На думку Н.М. Михальченко, необхідним є уточнення, відповідно до якого згода має бути висловлена не просто «до» вчинення діяння, а «безпосередньо перед» вчиненням такого діяння [1, с. 75].

Відповідність спричинення шкоди згоді особі є ключовою характеристикою, яка дозволяє відповісти на питання: чи була спричинена шкода достатньою чи вона перевищувала допустиму? Тобто, чи мало місце перевищення меж спричинення шкоди. Однак межі спричинення шкоди за згодою людини в Проекті КК України прямо не визначені на відміну від інших обставин, що виключають протиправність діяння. Частина 3 ст. 2.9.8. Проекту КК України відзначає, що правомірним є спричинення шкоди людині лише в межах наданої нею згоди. Не визнається правомірним спричинення смерті людини за її згодою або на її прохання.

Слід зазначити, що вказана законодавча дефініція не розкриває і форму вини з якою може бути перевищено межі заподіяння шкоди: умисно чи з необережності. Із цього можна зробити висновок, що перевищенням є умисне або необережне спричинення шкоди, яка не відповідає наданій згоді.

Висновки. Умови правомірності обставини, що виключає протиправність діяння являють собою певні правила, які передбачені законом про кримінальну відповідальність, дотримання яких є обов'язковим для визнання відповідного діяння, яке вчинене під впливом відповідної обставини, правомірним. Умови правомірності спричинення шкоди за згодою людини поділяються на дві групи: 1) умови правомірності згоди (добровільність; своєчасність; визначеність; надання належною (правосуб'єктною) особою); 2) умови правомірності спричинення шкоди (спрямованість (об'єкт) спричинення шкоди; характер діяння особи, яка спричиняє шкоду; своєчасність та співрозмірність спричинення шкоди). Звідси слідує, що спричинення шкоди за згодою особи можна вважати правомірним і суспільно корисним лише при відповідності діяння особи як умовам правомірності згоди так і умовам правомірності спричинення самої шкоди людині, її правам та інтересам.

Список літератури:

1. Текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 14.10.2023). <http://bit.ly/4840wn3> (дата звернення: 03.11.2023).
2. Ташлицька Н.М. Згода потерпілого на спричинення шкоди своїй власності в системі обставин кримінального та цивільного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 40. Том 2. С. 102–105.
3. Кваша О., Михальченко Н. Відсутність суспільної небезпеки як конститутивна ознака обставин, що виключають злочинність діяння. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 109–114.
4. Баулін Ю.В. Обставини, що виключають злочинність діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 132–148.
5. Навроцький В.О. Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю.В. Бауліна : матеріали наук. конф. (Харків, 8 верес. 2023) / редкол. : Ю.А. Пономаренко (голова), О.В. Харитоновна, Н.В. Маслак та ін. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. кримінального права. Харків : Право, 2023. 352 с.
6. Михальченко Н.М. Згода потерпілого у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 231 с.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
8. Кісілюк Е.М., Мошенець Д.М. Умови правомірності необхідної оборони, які характеризують посягання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 503–509.
9. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
10. Сергатий М. О., Лавренко М. А. Щодо питання про розширення кола обставин, що виключають злочинність діяння. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 2 (40). С. 144–147.
11. Зенова М.В. Поняття, види і значення згоди (або прохання) особи на заподіяння шкоди її правоохоронюваним інтересам (порівняльне кримінально-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 19 с.
12. Хряпінський П.В. Обставини, що виключають злочинність діяння, у системі заохочувальних засобів кримінально-правового характеру. *Концептуальні основи кримінальної законотворчості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 19 жовт. 2017 р.). Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2017. С. 176–181.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 1064 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина / Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Бенківський В. В. та ін. ; за ред. П. С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
15. Корнєєва О.В. Межі втручання держави в права людини в контексті згоди потерпілого на заподіяння шкоди його правоохоронюваним інтересам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 199–202.
16. Зенова М.В. Поняття, ознаки і види згоди (прохання) потерпілого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 419–427.

Popovych O.V., Tomash L.V. THE LEGALITY OF CAUSING HARM WITH A PERSON'S CONSENT: CONCEPTS AND CONDITIONS

The issue of distinguishing between lawful and unlawful behavior of a person has long been in the focus of attention of the scientific community, since the behavior of a person is quite multifaceted and depends not only on the person himself or herself, his or her readiness to commit specific acts, but also on other factors. Thus, in some cases, in order to protect oneself, one's rights and interests, as well as to achieve other socially useful goals, a person has to cause harm to the interests protected by law. Due to the fact that such behavior of a person is similar to a criminal offense in its external manifestations, the conclusion about its legality or illegality necessitates the study of the conditions, circumstances, state, and situation in which it was committed. The statement that the damage caused meets the requirements of the law is the basis for recognizing the act not only as not socially dangerous and, accordingly, not criminal, but, on the contrary, as lawful and, as a result, socially useful (acceptable, permissible). In the criminal law, the conditional acts are analyzed within the framework of the institute of circumstances that exclude the illegitimacy of an act. The article is devoted to the formation of the theoretical foundations of criminal law regulation of the conditions for the legality of causing harm to a person, his/her rights and interests with his/her consent. The author emphasizes that each of the circumstances which exclude the illegitimacy of an act is analyzed through the prism of the conditions of legitimacy. In this context, it is argued that causing harm with the consent of a person is a lawful and socially

useful act if it meets the conditions (criteria, signs) of legitimacy, which can be divided into: 1) conditions of legitimacy of consent; 2) conditions of legitimacy of causing harm. According to the Draft of the Criminal Code of Ukraine, the following conditions for the legitimacy of consent to cause harm are distinguished: 1) voluntariness; 2) timeliness (obtained in advance in accordance with the requirements of the law); 3) certainty; 4) given by a proper (legal person). It is substantiated that the conditions for the legitimacy of harm should include: 1) the direction (object) of the harm; 2) the nature of the act of the person causing the harm; 3) timeliness and proportionality of the harm. The author determines that lawful infliction of harm with a person's consent can only be the result of an action, unlike unlawful infliction of harm which can be the result of both action and inaction. The author concludes that only the presence of all of the above conditions in a person's action allows us to talk about lawful harm to a person, his/her rights and interests with his/her consent.

Key words: *act; lawful behavior; legal regulation; public danger; public benefit; human consent; causing harm; conditions of legality; criminal offense; circumstances excluding the illegitimacy of an act.*

Рябець Р.В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Сучасне суспільство стикається зі значними викликами у сфері земельних відносин, такими як недостатня прозорість, конфлікти власності, корупція та незаконне заволодіння землею. Ці проблеми породжують кримінальні правопорушення, які можуть мати серйозний вплив на економіку, соціальну стабільність та загальний розвиток країни. Стаття присвячена аналізу та обговоренню заходів попередження кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Земельні правопорушення стають все більш актуальними у сучасному суспільстві, спричиняючи значні негативні наслідки для навколишнього середовища та суспільства загалом. Автор аналізує різноманітні аспекти кримінальної активності у земельній сфері, включаючи зловживання земельними ресурсами, незаконне зайняття земельних ділянок, екологічні порушення та інші. Шляхи запобігання цим правопорушенням обговорюються через призму правових, соціальних та технологічних методів. Стаття висвітлює ефективні стратегії та програми, спрямовані на зменшення рівня кримінальної активності у земельних відносинах, у тому числі незаконне заволодіння землею. Пропонуються різноманітні підходи до вирішення проблеми, включаючи поліпшення системи контролю, використання технологій для моніторингу, правову реформу та співпрацю між урядовими органами та громадськістю. Основні висновки статті вказують на необхідність комплексного підходу до попередження кримінальних правопорушень у цій сфері. Наголошується важливість співпраці між різними зацікавленими сторонами для розробки та впровадження ефективних заходів з попередження земельних правопорушень. Ця наукова праця має значний інтерес для науковців, практиків у сфері права, екології та управління природними ресурсами, оскільки вона розглядає актуальну проблематику та пропонує конкретні рекомендації для подальших досліджень та дій у цьому напрямі.

Ключові слова: земельний кодекс, екологія, рівень злочинності, земля, земельне право, довкілля, криминологічна характеристика.

Постановка проблеми. Зростаюча кількість кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні викликає серйозне занепокоєння, оскільки це призводить до негативних наслідків для екології, здоров'я населення та загального стану навколишнього середовища. Зокрема, незаконне зайняття земельних ділянок, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та землі, а також неправомірне використання природних ресурсів призводять до серйозних наслідків для життя та здоров'я громадян, а також спричиняють шкоду природному середовищу. Недостатня ефективність існуючих стратегій та програм запобігання кримінальним правопорушенням у земельних відносинах приводить до надмірної експлуатації природних ресурсів, недотримання екологічних стандартів та відсутності відповідальності за порушення земельного законодавства. Це ставить під загрозу екологічну безпеку, призводить до деградації екосистем та загострює проблеми здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми запобігання злочинності у сфері земельних відносин вивчалися численними правниками, серед яких Р. О. Мовчан, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошніченко, О. О. Дудоров, Я. О. Дякін, Т. В. Корнякова, М. Г. Максименцев, Ю. А. Турлова, В. М. Захарчук, Г. С. Крайник, В. К. Матвійчук, А. М. Шульга та інші. Це розмаїття авторів вказує на фрагментарність криминологічного розуміння злочинності у сфері земельних відносин на сучасному етапі.

Мета дослідження. Стаття має на меті дослідити причини та структуру злочинності в цій сфері, а також запропонувати конкретні стратегії, що сприятимуть попередженню цих правопорушень. Основним завданням є систематизація та аналіз наявних даних та практик для розроблення ефективної програми запобігання кримінальним правопорушенням у контексті земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Сфера земельних відносин стає важливою для України з чис-

ленних причин: вона визначає країну як аграрну державу, що має значні запаси плідних чорноземів; вона є важливою умовою для розвитку сільського господарства та успішної роботи сільськогосподарського сектора [6, с. 84]; вона сприяє продовольчій, екологічній та енергетичній безпеці; вона є передумовою для сталого соціально-економічного розвитку країни; ця галузь є важливим бюджетоутворюючим сектором національної економіки та виконує важливу соціокультурну роль у формуванні української нації. Земельні кримінальні правопорушення, передбачені певними статтями Кримінального кодексу України (197-1, 239, 239-1, 239-2, 252, 254) [3, с. 163], створюють значні перешкоди для законних власників землі та користувачів, порушуючи їх права власності та погіршуючи природні характеристики земельних ресурсів. Для розробки системи ефективних заходів запобігання цьому негативному явищу земельної злочинності потрібне вивчення її кримінологічних причин та обставин.

Багато порушень у сфері земельних відносин створюють серйозні перешкоди для забезпечення законних прав громадян, які захищені Конституцією України (ст. 14) [1, с. 148]. Працівники правоохоронних органів постійно зіштовхуються з труднощами у запобіганні таким протиправним діям. Це викликано декількома ключовими факторами: недосконалістю або навіть відсутністю нормативної бази, що регулює земельні відносини; недостатньою освіченістю посадових осіб у сфері земельного законодавства; відсутністю ефективної співпраці між правоохоронними органами та органами влади у запобіганні земельним кримінальним правопорушенням; відсутністю методичних розробок для протидії цьому виду кримінальних правопорушень; постійним внесенням змін до земельного законодавства, яке у певних випадках протирічить собі; та відсутністю конкретного відповідального органу за відведення земельних ділянок, що часто веде до колективної безвідповідальності. Ці проблеми потребують уважного аналізу та пошуку шляхів для їх вирішення.

Сфера земельних відносин становить важливий об'єкт кримінально-правової охорони в Україні [7, с. 231]. Вона включає в себе комплекс відносин, пов'язаних з володінням, користуванням, розпорядженням, охороною, раціональним використанням та відтворенням земель на території країни. Порушення законодавства у цій сфері призводять до значної майнової (економічної) шкоди державі, народу України та можуть створювати загрозу для довкілля.

У широкому розумінні, об'єктами кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є земля, тобто поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, які взаємодіють між собою. У вузькому розумінні, це земельні ділянки, які є частинами різних категорій земель та є об'єктом інтересу фізичних та юридичних осіб [5, с. 128]. Також, це можуть бути будівлі, споруди, які знаходяться на земельних ділянках, та інші земельні поліпшення.

Одним з основних способів запобігання кримінальних порушень у сфері земельних відносин є застосування комплексного підходу, який охоплює контрольну-наглядову діяльність та моніторинг земельних відносин. Це включає проведення перевірок, обстежень, інвентаризації, розгляд звернень громадян та документів, що стосуються земель, а також систематичне спостереження за їхнім станом і використанням. Мета такої діяльності полягає в виявленні фактів незаконного володіння чи користування ґрунтовим покривом, порушення правил у використанні земель водного фонду, аналізі матеріальної шкоди, перевірці правовстановлюючих та технічних документів на землю, а також виявленні можливих випадків фальсифікації документів. Такий підхід допомагає виявити недостовірні відомості, факти підроблення, а також перевірити легітимність документів, які регламентують права власності на землю та повноваження осіб, що приймають рішення стосовно змін у цій сфері.

Заходи запобігання кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин можна розділити на такі групи:

- Заходи загального характеру. Заходи загального характеру спрямовані на створення умов, що перешкоджають виникненню та розвитку причин та умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. До таких заходів можна віднести:

1. Розвиток економічних відносин: створення умов для ефективного використання земель, що зменшує мотивацію до вчинення кримінальних правопорушень.

2. Покращення соціального забезпечення населення: підвищення рівня життя населення, що зменшує потребу у вчиненні кримінальних правопорушень з метою отримання незаконної вигоди.

3. Пропаганда законслухняності: виховання у громадян почуття відповідальності за дотримання земельного законодавства.

- Спеціальні заходи. Спеціальні заходи спрямовані безпосередньо на запобігання вчиненню

конкретних видів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. До таких заходів можна віднести:

1. Створення системи моніторингу земельних відносин: створення системи, яка дозволяє своєчасно виявляти та усувати порушення земельного законодавства.

2. Впровадження нових технологій: використання технологій для ефективного управління земельними ресурсами та контролю за їхнім використанням.

Технологічний прогрес має значний вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи земельні відносини. З одного боку, технології можуть сприяти ефективному використанню земель та запобіганню кримінальній діяльності. З іншого боку, технології можуть бути використані для вчинення нових видів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Технології можуть використовуватися для ефективного управління земельними ресурсами та контролю за їхнім використанням. Наприклад, технології дистанційного зондування Землі (ДЗЗ) можуть використовуватися для моніторингу земельної поверхні, виявлення незаконних забудов та інших порушень земельного законодавства. Крім того, технології можуть використовуватися для розвитку системи електронного документообігу у сфері земельних відносин, що робить більш складним вчинення шахрайських та корупційних злочинів. Але наскільки буде захищеною ця варіація документообігу з огляду на сучасні реалії, питання відкрите. Використання новітніх технологій у сільському господарстві може покращити якість обробки землі, але також може призвести до недозволених втручань та недбалого відношення до екології. Впровадження систем моніторингу та керування може забезпечити кращий контроль за використанням земельних ресурсів, однак, неправомірне втручання та несанкціонований доступ до цих систем може стати джерелом кримінальної активності. Використання цифрових платформ та геоданих може полегшити управління земельними ресурсами, однак може також стати об'єктом кібератак та незаконного втручання у земельні відносини. Потрібно зазначити, що вплив технологічного прогресу на кримінальну активність може призвести до збільшення кіберзлочинності, такої як хакерські атаки на системи управління земельними ресурсами та порушення конфіденційності даних. Завдяки новим технологіям, злочинці можуть отримувати несанкціонований доступ до даних про земельні

ділянки та зловживати ними, що може призвести до втрат власності та недозволених операцій. Застосування дронів та інших технічних засобів може сприяти незаконним діям на земельних ділянках, таким як незаконна забудова чи втручання у природний стан довкілля.

Важливо, що технології також можуть бути використані для вчинення нових видів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Наприклад, технології можуть використовуватися для створення фальшивих документів, що підтверджують право власності на земельні ділянки. Крім того, технології можуть використовуватися для здійснення незаконних операцій з земельними ділянками через Інтернет.

В останні роки спостерігається зростання використання технологій для вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Це пов'язано з такими факторами:

– Поширення доступу до технологій: технології стають доступнішими для широкого кола людей, що підвищує ризик їхнього використання для вчинення злочинів.

– Розвиток Інтернету. Інтернет надає нові можливості для здійснення незаконних операцій з земельними ділянками.

Заходи запобігання кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є комплексними та вимагають спільних зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, громадськості та кожного громадянина [2, с. 284]. Для підвищення ефективності таких заходів необхідно удосконалити законодавство, що регулює земельні відносини: чітко визначити правові норми, що регулюють земельні відносини, а також посилити відповідальність за їхні порушення. Розвинути систему контролю за дотриманням земельного законодавства: посилити роль органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні контролю за дотриманням земельного законодавства. Створити систему моніторингу земельних відносин, яка дозволяє своєчасно виявляти та усувати порушення земельного законодавства.

Висновки. Отже, нами виявлено, що численні порушення законодавства в цій сфері завдають значної шкоди правам та інтересам громадян, виникають через недосконалість нормативної бази та недостатню обізнаність працівників органів влади. Запропоновані заходи спрямовані на підвищення ефективності контролю та нагляду за земельними ділянками, виявлення фактів порушень та попередження незаконних дій. Важливим аспектом є використання документів, що підтверджують права

власності, користування та володіння земельними ділянками, які виступають ключовими у встановленні законності володіння та використання землі. Ці документи включають в себе акти встановлення та погодження меж земельної ділянки, рішення органу місцевого самоврядування про право власності на землю, кадастрові книги, плани меж земельної ділянки, експлікації та ситуаційні схеми земельних угідь, а також різні висновки, що визначають обмеження та умови використання цієї

ділянки. Господарські книги також відображають інформацію про власника, площу та цільове призначення земельної ділянки. Необхідно розуміти, що потрібен комплексний підхід до проблеми, враховуючи моніторинг, контроль та ретельне документування правовідносин у цій сфері. Запропоновані заходи сприятимуть зменшенню кількості кримінальних правопорушень у земельних відносинах та збільшенню законності в сфері земельних правопорушень.

Список літератури:

1. Дякін Я. Класифікація злочинів у сфері земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 2. С. 148–151.
2. Земельне право України : підручник / О. О. Погрібний, І. І. Капакаш, Л. О. Бондар та ін. ; за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. вид. 4, перероб. і доп. К. : Вид-во «Істина», 2017. 600 с.
3. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011, 408 с.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Управління земельними ресурсами: навчальний посібник / за ред. проф. А. М. Третяка. Вінниця: Нова Книга, 2006. 360 с.
6. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: наук.-практ. посіб. Київ : вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 142 с
7. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект: дис. ... док. юрид. наук. Харків 2021. 525 с.

Riabets R.V. MEASURES TO PREVENT CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS

Modern society faces significant challenges in the field of land relations, such as lack of transparency, property conflicts, corruption and illegal land acquisition. These problems give rise to criminal offenses that can have a serious impact on the economy, social stability and overall development of the country. The article analyzes and discusses measures to prevent criminal offenses in the field of land relations. Land-related offenses are becoming increasingly relevant in modern society, causing significant negative consequences for the environment and society as a whole. The author analyzes various aspects of criminal activity in the land sector, including abuse of land resources, illegal occupation of land plots, environmental violations, and others. Ways to prevent these offenses are discussed through the prism of legal, social and technological methods. The article highlights effective strategies and programs aimed at reducing the level of criminal activity in land relations, including illegal land acquisition. A variety of approaches are proposed, including improved control systems, the use of technology for monitoring, legal reform, and cooperation between government agencies and the public. The main conclusions of the article point to the need for a comprehensive approach to the prevention of criminal offenses in this area. The author emphasizes the importance of cooperation between various stakeholders to develop and implement effective measures to prevent land-related offenses. This research paper is of great interest to scholars and practitioners in the field of law, ecology and natural resource management, as it addresses topical issues and offers specific recommendations for further research and action in this area.

Key words: land code, ecology, crime rate, land, land law, environment, criminological characteristics.

Сосков Р.Р.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖУРНАЛІСТІВ

У статті перераховуються можливі причини безкарності порушників свободи преси на прикладі злочину при перешкодженні професійної журналістської діяльності Джамалю Хашоггі (Jamal Khashoggi), а також проти його безпеки та життя як людини. Говорячи про зусилля, спрямовані на боротьбу з безкарністю порушників свободи преси, у ньому згадуються недоліки зусиль, спрямованих на боротьбу з безкарністю, і наводяться пропозиції щодо боротьби з безкарністю злочинів проти свободи преси. У статті здійснено аналіз співвідношення між публічною кримінальною відповідальністю держави, яка винна у скоєнні злочину проти професійної журналістської діяльності співробітників ЗМІ, а також проти безпеки та життя журналістів як людини, а також індивідуальної кримінальної відповідальності безпосередніх виконавців кримінального злочину, їх замовників та ініціаторів із числа їх керівників, або пов'язаних мотивом високопосадовців, лідерів держави. Проаналізовані міжнародні нормативно – правові документи, статuti, прецеденти і конкретні кримінальні справи, повноваження міжнародних органів у сфері міжнародного кримінального судочинства, міжнародне звичаєве право, норми і принципи статуту ООН та діяльності його спеціальних органів, відповідальність держав підписантів, а також держав, які не підписали чи не ратифікували відповідні міжнародні джерела права у сфері міжнародної кримінальної відповідальності. Стаття вивчає важливий аспект правового регулювання в сфері журналістської діяльності, а саме співвідношення публічно-правової державної відповідальності та індивідуальної кримінальної відповідальності за перешкодження професійній діяльності журналістів та злочини, вчинені проти них, має на меті розкрити складну взаємодію між публічно-правовою державною відповідальністю, яка полягає в обов'язку держави захищати свободу слова та журналістську діяльність, і індивідуальною кримінальною відповідальністю осіб, які вчиняють протиправні дії проти журналістів.

Ключові слова: злочини проти журналістів, катування, тортури, міжнародний кримінальний суд, кримінальна відповідальність держави, індивідуальна кримінальна відповідальність, пряма та непряма відповідальність, права людини, насильницьке зникнення, журналістська діяльність та ЗМІ, Джамаль Хашоггі (Jamal Khashoggi).

Постановка проблеми. У центрі нашого дослідження одночасно питання як академічне, так і практичне. Це випадок Джамалю Хашоггі, колишнього дисидента з Саудівської Аравії, який проживав у США, автора та колумніста The Post, який був безжалювим у своїй критиці саудівського режиму і особисто наслідного принца. Так, 2 жовтня 2018 року його катували та вбили в консульстві Саудівської Аравії в Стамбулі, за даними американських спецслужб, очевидно за вказівкою наслідного принца Саудівської Аравії Мохаммеда бін Салмана (Принца). Тіло журналіста було в особливо жорстокий спосіб розчленоване та знищене майже безслідно.

Уряд Саудівської Аравії, після кількох тижнів заперечень на тлі інтенсивної міжнародної критики, зрештою визнав, що Хашоггі був убитий у консульстві, ймовірно, саудівцями-ізгоями [1]. Влада пообіцяла і здійснила своє кримінальне переслідування. Пізніше, 3 січня 2019 року, 11 осіб постали перед кримінальним судом Ер-Ріяду у справі про вбивство. Проте суд проходив у закритому режимі. Підозрювані були засуджені до страти, проте покарання пом'якшили через помилування з боку рідних вбитого журналіста.

Саудівський журналіст Джамаль Хашоггі став жертвою навмисної позасудової страти, відповідальність за яку несе держава Саудівська Аравія,

йдеться у звіті, опублікованому спеціальним доповідачем ООН зі страт позасудових або без суду і слідства або свавільних вбивств, проте поряд з цим постає й підстав для переслідування злочинців, які несуть персональну (індивідуальну) кримінальну відповідальність, співвідношення та застосовність яких у цьому та подібних злочинах проти професійної журналістської діяльності, життя та безпеки журналістів, та їх сімей, знаходяться у фокусі цього дослідження [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світлі колишньої гучної та прецедентної справи Піночета, коли вперше колишнього главу держави, попри оскаржуваний імунітет голови держави [3], першу особу – голову держави було притягнуто до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів [4], дослідження має стосуватися індивідуальної кримінальної відповідальності наслідного принца Саудівської Аравії за ймовірну страту Джамаль Хашоггі. Нарешті, конфлікт норм, який виникає через збіг міжнародно-дипломатичних законів і зобов'язань Туреччини щодо прав людини, очевидно, очікує на розгляд у суміжному дослідженні, однак не входить у кримінальний аспект і виходить за рамки аналізованого предмета.

Раніше лише держава несла відповідальність за порушення міжнародного зобов'язання. Це сталося тому, що вона була єдиною організацією, яка мала міжнародно – правову правосуб'єктність, була суб'єктом міжнародного права, носієм міжнародно – правових зобов'язань зокрема і в міжнародно – правовому кримінальному контексті.

Питанням прямої та непрямої відповідальності за кримінальні злочин проти професійної журналістської діяльності, проти життя та безпеки журналіста як особи, у тому числі із застосуванням засобів та у спосіб, які підпадають під юрисдикцію міжнародних злочинів проти людяності, порушення фундаментальних прав людини, які захищені статутом ООН та численними міжнародними конвенціями, практика притягнення до відповідальності за подібні злочини у контексті застосування до злочинів проти журналістів та співробітників ЗМІ на рівні національного та міжнародних правових механізмів та юрисдикцій стали предметом досліджень, яким приділена увага у цій статті, серед них такі автори – дослідники та науковці, практикуючі юристи у сфері кримінального права і учасники національних та міжнародних кримінальних судових процесів, відомі міжнародні правовій академічній спільноті, як Gerhard Werle, Malcolm N. Shaw, Elina Steinerte,

Gerry Doyle, Chimène Keitner, Lachezar D. Yanev, Gideon Boas, James L. Bischoff, Natalie L. Reid та інші.

Мета дослідження. Мета нашого науково – практичного дослідження є глибинний науково – теоретичний аналіз проблематики ідентифікації та застосування відповідальності за перешкодження професійній журналістській діяльності в контексті виявлення кваліфікуючих ознак публічно – правової і політичної відповідальності держави, а також індивідуальної кримінальної відповідальності виконавців, замовників, ініціаторів, високопосадовці при плануванні та скоєнні таких кримінальних злочинів, та надання, за наслідком, висновків і рекомендацій щодо ефективного механізму притягнення винних за скоєння злочинів проти професійної журналістської діяльності, життя та безпеки журналістів, членів їх сімей, персоналу ЗМІ, у тому числі із застосуванням показового прикладу вбивства журналіста Джамала Хашоггі.

Виклад основного матеріалу. У звіті про вбивство журналіста Джамала Хашоггі йдеться про шість порушень міжнародного права:

- 1) заборона свавільного позбавлення життя, основоположний принцип міжнародного права;
- 2) заборона екстериторіального застосування сили, як це закріплено в Статуті ООН;
- 3) вимога, щоб держави використовували консульські представництва в офіційних цілях;
- 4) заборона катувань відповідно до Конвенції проти катувань, ратифікованої Саудівською Аравією;
- 5) заборона насильницьких зникнень і вбивство журналіста, держава Саудівська Аравія вчинила дії, що несумісні з основним принципом ООН, захистом свободи слова.

У звіті зазначається, що Саудівська Аравія зробила поверхові кроки щодо виконання своїх зобов'язань, але відбулося ще чотири порушення:

- 1) відповідальність за ефективне, прозоре та добросовісне розслідування;
- 2) обов'язок міжнародної співпраці у розслідуванні незаконної смерті;
- 3) гарантії справедливого судового розгляду;
- 4) обов'язок неповторення (злочинів).

Підсумовуючи, спеціальний доповідач закликав Раду з прав людини, Раду Безпеки або Генерального секретаря ООН ініціювати проведення міжнародного подальшого кримінального розслідування з метою визначення індивідуально відповідальних за кримінальні злочини осіб та визначення варіантів притягнення їх до суду.

У світлі колишньої гучної та прецедентної справи Піночета, коли вперше колишнього главу держави, попри оскаржуваний імунітет голови держави [5], першу особу – голову держави було притягнуто до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів [6], дослідження має стосуватися індивідуальної кримінальної відповідальності наслідного принца Саудівської Аравії за ймовірну страту Джамаль Хашоггі. Нарешті, конфлікт норм, який виникає через збіг міжнародно-дипломатичних законів і зобов'язань Туреччини щодо прав людини, очевидно, очікує на розгляд у суміжному дослідженні, однак не входить у кримінальний аспект і виходить за рамки аналізованого предмета.

Раніше лише держава несла відповідальність за порушення міжнародного зобов'язання. Це сталося тому, що вона була єдиною організацією, яка мала міжнародно – правову правосуб'єктність, була суб'єктом міжнародного права, носієм міжнародно – правових зобов'язань зокрема і в міжнародно – правовому кримінальному контексті. Разом з тим, із розвитком міжнародного права та розвитком норм у сфері персональної кримінальної відповідальності як держави, так і окремі особи підпадали під дію міжнародних зобов'язань, і обидві могли бути притягнуті до відповідальності за будь-яке порушення. Таким чином, мусимо констатувати, що відповідальність держав і індивідуальна відповідальність більше не є взаємовиключними, у тому числі у контексті міжнародної, екстериторіальної кримінальної відповідальності [7].

Завжди виникає потреба у визначенні індивідуальної кримінальної відповідальності з огляду на те, що конкретні особи стоять за організацією та реалізацією плану злочинних дій стосовно потерпілих [8]. При цьому, індивідуальна кримінальна відповідальність встановлена у статті 25 Статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) визнаючи, при цьому, що злочин, скоєний на міжнародному рівні, як правило, не обмежуються однією особою, а стосується великої групи осіб. Так, за величезними страатами і вбивствами цивільних, мирних людей, за геноцидом єврейського народу, який фізично скоювали тисячі злочинців нацистського режиму, все одно стояла виключно одна особа та головний ініціатор цих злочинів міжнародного масштабу – Адольф Гітлер.

Індивідуальна кримінальна відповідальність виникла з народженням Нюрнберзького трибуналу, першого в історії міжнародного криміналь-

ного трибуналу та відправної точки міжнародного кримінального права. Трибунал конкретно зазначив, що, за твердженням провідного британського дослідника – науковця у сфері міжнародного права Малькома Шоу (Malcolm N. Shaw), «злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і лише шляхом покарання осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити виконання положень міжнародного права» [9]. Тому наголос робився на індивідуальній, а не державній відповідальності. У 1945 році, після Другої світової війни, Міжнародний військовий трибунал затвердив Нюрнберзьку хартію. Стаття 6(с) Хартії включала **злочини проти людяності**. Однак це обмежувалося лише діями, вчиненими до та під час війни. Адже міжнародні кримінальні злочини не обмежені тільки воєнним періодом і мають місце й у мирний час.

У цьому дослідженні ставиться за мету вивчити злочинність проти професійної журналістської діяльності саме в мирний час.

Індивідуальна кримінальна відповідальність ще не знайшла твердого підґрунтя в міжнародному праві. У результаті в 1998 році на дипломатичній конференції, що відбулася в Римі, було підписано договір (Римський статут), який заснував Міжнародний кримінальний суд (МКС) і Стаття 25 Статуту стала ключовою відправною точкою – керівною нормою індивідуальної кримінальної відповідальності. Отже, стаття 7, положення про злочини проти людяності, застосовується разом зі статтею 25, і наголошує на тому факті, що вбивство може бути предметом індивідуальної кримінальної відповідальності. Це особливо важливо в даному випадку, якщо має бути встановлена будь-яка особиста кримінальна відповідальність за зв'язки з будь – яким демократично обраним очільником держави, іншим головою держави чи монархом.

Монарх у Саудівській Аравії (королівстві) має надзвичайно високий рівень контролю над управлінням політичними, безпековими та економічними справами країни. Як журналіст-дисидент, Хашоггі дуже негативно сприймався урядом Саудівської Аравії. Кілька журналістів і правозахисників були довільно затримані протягом багатьох років [10]. Принц не вжив жодних дій для запобігання таким звірствам і покарання винних, і можна зробити висновок, що він справді потурвав таким незаконним діям. Тут не має значення те, чи кронпринц безпосередньо віддав наказ про вбивство. Важливим моментом є те, що місія з 15 осіб – вбивць вимагала значної координації

з боку Уряду, ресурсів і фінансів. У звіті йдеться, що таку масштабну операцію неможливо було здійснити без відома спадкоємного Принца. Центральне слідче агентство (ЦРУ) також дійшло подібного висновку та заявило, що вбивство не відбулося б без схвалення Принца [11]. У вересні 2019 року Принц небезпечно наблизився до визнання себе відповідальним за вбивство, і зазначив публічно, що «я стежив за тим, як це (трагедія) сталося», але продовжував заперечувати будь-яку особисту причетність [12].

Деяким недоліком застосування та юрисдикції, досягнення вироку МКС із застосуванням Римського статуту у випадку жорстокого вбивства журналіста, навіть якщо він привертає увагу в міжнародному розумінні, є те, що він стосується лише найтяжчих видів злочинів. Вбивство журналіста, хоч і є жахливим злочином, навряд чи можна вважати злочином проти людства. Крім того, Саудівська Аравія не підписала і не приєдналася до цього статуту і, таким чином, юридично не виконує його та не визнає. Проте, це не применшує важливість кримінологічного аналізу цього резонансного злочину, його суб'єктивного та об'єктивного складу і його кваліфікації.

Хашоггі був вбитий шляхом насильницького позбавлення життя актом помсти за здійснення професійної журналістської діяльності, яка критикувала саудівський уряд і монархію.

Право на життя є основоположним і загально-визнаним правом, яке застосовується завжди і за будь-яких обставин, у тому числі під час збройного конфлікту чи іншої надзвичайної ситуації. Це право на життя є нормою *jus cogens* і захищається міжнародними та регіональними договорами, міжнародним звичаєвим правом і національними правовими системами. «Збереження цього права є однією з основних функцій держави, і численні положення національного законодавства встановлюють гарантії для забезпечення здійснення цього права» [13]. Цей обов'язок поважати право на життя поширюється екстериторіально, принаймні на тих, хто перебуває під ефективний контроль держави. Право на життя має дві складові.

Перший компонент з площини матеріального права і полягає в тому, що кожна людина має право бути вільним від свавільного позбавлення життя: це накладає певні обмеження на застосування сили.

Другий компонент належить до процесуальних норм і вимагає належного розслідування та притягнення до відповідальності, якщо є підстави вважати, що мало місце свавільне позбавлення

життя. Держави зобов'язані поважати та захищати право на життя «за законом»: «Позбавлення життя, як правило, є свавільним, якщо воно суперечить міжнародному або внутрішньому праву» [14]. Поняття «свавілля» не повністю прирівнювати до «проти закону», але має тлумачитися ширше, включаючи елементи невідповідності, несправедливості, відсутності передбачуваності та належного процесуального права, а також елементи розумності (співрозмірності) необхідності та пропорційності» [15]. Свавільне позбавлення життя включає вмотивоване і часто навмисне застосування смертоносної державної сили поза судовим процесом – вбивств, які часто називають позасудовими стратами. Зловживання державною владою з метою здійснення політично санкціонованого свавільного вбивства певної групи осіб чи конкретної особи нехтує зобов'язанням держави щодо забезпечення належного процесу та є порушенням фундаментального права на життя, а також порушенням принципу верховенства права.

Крім того, ширший вплив, який умисне цілеспрямоване вбивство має на суспільство, є елементом, який може відрізнити ці дії від інших порушень права на життя. Внаслідок цього жорстокого зловживання владою та явної нехтування верховенством права Міжнародна комісія юристів (англ. International Commission of Jurists) розцінює позасудові вбивства як «серйозні порушення прав людини». Ця категорія не обмежується конкретним деталізованим переліком того, що підпадає під серйозні порушення прав людини, але служить способом охарактеризувати жорстокість позасудових убивств [16]. Саудівська Аравія підпадає під дію цієї імперативної та звичаєвої норми та зобов'язана поважати право на життя. Арабська Хартія прав людини, яку ратифікувала Саудівська Аравія, визнає, що «[кожна] людина має невід'ємне право на життя», що це «право має бути захищене законом», і що «жоден не повинен бути свавільно позбавлений життя». У цій декларації прав Арабська Хартія «підтверджує принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй, Загальної декларації прав людини та положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права» [17]. Крім того, Саудівська Аравія також ратифікувала Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10 грудня 1984 року.

Отже, вищезазначеним обумовлюється наявність **кримінальної відповідальності держави** за скоєння навмисного свавільного вбивства журналіста за мотиву перешкоджання та помсти при здійсненні ним професійної журналістської діяльності.

Кримінальна відповідальність країни, Королівства Саудівська Аравія, має комплексний склад.

По-перше, вбивство Хашоггі було позасудовим вбивством, відповідальність за яке несе Королівство Саудівська Аравія. Його спроба викрадення також становитиме порушення міжнародних прав людини. З точки зору міжнародних прав людини, відповідальність держави полягає не в тому, наприклад, хто з державних посадовців наказав вбити Хашоггі; чи один або кілька замовили викрадення, яке було невдалим, а потім стало випадковим убивством; або чи діяли офіцери за власною ініціативою чи поза повноважень.

Крім того, вбивство Хашоггі стало порушенням Vienna Convention on Consular Relations (Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року, надалі – ВККЗ) і заборони екстратериторіального застосування сили в мирний час (звичайне право та Статут ООН) [18]. Убивши журналіста, держава Саудівська Аравія також вчинила дії, що суперечать основним принципам Організації Об'єднаних Націй, захисту свободи слова та прав людини. Таким чином, можна достовірно стверджувати, що він застосовував силу екс-територіально у спосіб, який є несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй.

Крім того, обставини вбивства Хашоггі можуть становити акт тортур відповідно до **Конвенції проти катувань** (та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання), ратифікованої Саудівською Аравією [19]. Нарешті, вбивство Хашоггі також може вважатися насильницьким викраденням, оскільки місцезнаходження його останків не встановлено.

Отже, послідовно проводячи кримінологічний аналіз вбивства Хашоггі, тобто кримінального злочину проти професійної журналістської діяльності, можна констатувати, що, по-перше, цей кримінальний злочин за своєю суттю був позасудовим вбивством, за яке **несе відповідальність держава** – Королівство Саудівська Аравія. Його спроба викрадення також становитиме порушення міжнародного права прав людини. З точки зору міжнародного права прав людини, відповідальність держави полягає не в тому, наприклад,

хто з державних посадових осіб наказав вбити Хашоггі; чи один або кілька замовили викрадення, яке було невдалим, а потім стало випадковим убивством; або чи діяли офіцери за власною ініціативою чи поза повноважень.

По-друге, вбивство Хашоггі також є порушенням Віденської конвенції про консульські зносини (надалі ВККЗ) і заборони екс-територіального застосування сили в мирний час (право звичає та Статут ООН). Убивши журналіста, держава Саудівська Аравія також вчинила дії, що суперечать основному принципу Організації Об'єднаних Націй, захисту свободи слова. Таким чином, можна достовірно стверджувати, що він застосовував силу екс-територіально у спосіб, який є несумісний із цілями Організації Об'єднаних Націй.

По-третє, обставини вбивства Хашоггі можуть становити акт тортур згідно з положеннями Конвенції проти катувань, ратифікованої Саудівською Аравією.

Врешті решт, вбивство Хашоггі також може вважатися насильницьким зникненням, оскільки місцезнаходження його останків не встановлено.

Стаття 7 Проекту статей Комісії міжнародного права (КМП) про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (надалі – обов'язки держав КМП) передбачає проведення паралелі і прямий зв'язок між поведінкою фізичної чи юридичної особи, уповноваженої виконувати повноваження державної влади, і відповідальністю безпосередньо держави за злочини. Головне питання, яке необхідно вирішити при визначенні застосовності статті 7 до несанкціонованої дії офіційних органів, полягає в тому, чи була ця дія скоєна [агентом, представником державної влади] у офіційній якості чи ні. Необхідно розрізняти випадки, коли посадові особи діяли як такі, хоча й незаконно або всупереч інструкціям, і випадки, коли поведінка настільки виведена зі сфери їхніх офіційних посадових функцій, що її слід прирівняти до поведінки приватних осіб, а не приписувати до Держави. Застосовуючи таке співвідношення дій і повноважень посадовця, часто Держави були визнані відповідальними, згідно з міжнародним правом, за вбивства та інші дії, вчинені їхніми посадовими особами, коли ці посадові особи діяли під критеріям свого статусу уповноважених державою осіб і використовували засоби, надані в їхнє розпорядження через цей статус. Держава навіть була визнана відповідальною, коли посадові особи використовували свої урядові повноваження як елементарний «привід для приватної помсти»

[20]. У такому випадку критичним фактором було те, що вони використовували державні повноваження та засоби для вчинення цих дій [21]. Нарешті, було встановлено, що державний орган, який діє поза межами своїх повноважень або порушує правила, що регулюють його діяльність, також діє від імені держави [22].

Можна із впевненістю робити висновок, що пан Хашоггі став жертвою вмотивованої, навмисної страти, позасудового вбивства, за яке держава Саудівська Аравія несе відповідальність згідно з міжнародним правом прав людини. Але, крім того, страта пана Хашоггі вимагає виявлення винних і притягнення до відповідальності за їх роль у страті пана Хашоггі, оскільки вони несуть **й індивідуальну кримінальну відповідальність** за вбивство журналіста.

Індивідуальні кримінальна відповідальність, її визначення та розподіл індивідуальних обов'язків залишаються затьмареними таємницею та відсутністю належної процедури розслідування вбивства журналіста Хашоггі:

(1) Суд над 11 підозрюваними відбувся в Саудівській Аравії. Хоча уряд Саудівської Аравії не оприлюднив їхні особи, достовірна інформація, отримана спеціальним доповідачем, свідчить про те, що деяким членам групи з 15 осіб, ідентифікованих Туреччиною, а також іншим посадовцям не висунули звинувачень. Уряд Саудівської Аравії розслідував 10 осіб на додаток до обвинувачених.

(2) Туреччина мала намір переслідувати осіб за злочин, але вона також не оприлюднила особи тих, кого вона могла б спробувати судити.

(3) Інші держави, включаючи Сполучені Штати, Францію, Німеччину та Великобританію, а також Європейський Союз запровадили санкції проти окремих осіб. Сполучені Штати наклали санкції на всіх осіб у команді з 15 осіб, оприлюдненій Туреччиною, а також на двох інших: радника спадкоємного принца Сауда Аль-Кахтані та генерального консула Мохаммеда Алотайбі – іншу групу осіб, ніж ті, що були під судом у Саудівській Аравії. Зокрема, він не санкціонував Ахмеда Асірі, особу, яку саудівський прокурор, як стверджував, організував місію, але санкціонував Сауда Аль-Кахтані (Saud Alqahtani). Жодна країна не надала пояснень щодо того, як вони обрали цільових осіб як підозрюваних і чому вони виключили інших.

Відповідно до Міжнародної конвенції проти насильницьких зникнень (International Convention against Enforced Disappearances) статті 6 (1), «будь-яка особа, яка вчиняє, наказує, підбурює або спо-

нує до вчинення, намагається вчинити, є співучасником або бере участь у насильницькому зникненні», повинна нести кримінальну відповідальність [23]. Згідно з міжнародним кримінальним правом, будь-яка особа, яка «планувала, підбурювала, наказувала, вчиняла або іншим чином допомагала та підбурювала до планування, підготовки або виконання» злочину, несе «особисту відповідальність за злочин» [24]. Це включає тих, хто фізично вчинив злочин а також тих, хто спільно вчинив злочин або зробив це через іншу особу [25]. Так, Стаття 25(3)(а) Римського статуту передбачає «поняття прямого вчинення (вчинення злочину особисто), співучасті (вчинення злочину спільно з іншою особою) та непрямого вчинення (вчинення злочину через іншу особу, незалежно від того, чи несе інша особа кримінальну відповідальність)» [26].

Міжнародний кримінальний суд (МКС), і трибунали *ad hoc* сформулювали теорії співвиконавства/співучасті або спільних дій. МКС наклав кримінальну відповідальність на осіб за статтею 25(3)(а) за виконання «важливого завдання під час спільного вчинення злочину». Ця концепція співучасті вимагає:

(а) «існування угоди чи спільного плану між двома чи більше особами», що «включає [включають] елемент злочинності» та

(б) істотна участь кожного співучасника у скоєнні злочину [27].

Суди МКС визнають «непряме вчинення» формою прямої кримінальної відповідальності згідно зі статтею 25(3)(а), відповідно до якої через «ієрархічні стосунки» між злочинцем та його підлеглим злочинець скоює злочин «через іншу особу». Останніми роками це поняття було розширено, щоб охопити непряму співучасть. Згідно з цією теорією, особи можуть нести відповідальність, якщо вони «діють спільно з іншою особою», і ця інша особа «контролює особу, яка використовується як інструмент» [28]. Ця форма відповідальності передбачає «організований та ієрархічний апарат влади», де «виконання злочинів має забезпечуватися майже автоматичним виконанням» наказів [29].

Як **пряма**, так і **непряма форми кримінальної відповідальності** спрямовані на виявлення ймовірної причетності верховод (керівників), і обидві часто висуваються проти окремих посадових осіб у міжнародних кримінальних справах, оскільки не завжди можливо довести конкретний наказ чи доручення.

Критичним питанням є потенційна кримінальна відповідальність верховод – посадових

осіб вищого рангу – тих, хто часто є найбільш відповідальними як ініціатор чи архітектори злочину. Багато уваги було зосереджено на тому, чи замовив вбивство сам спадкоємний Принц. Однак ця зосередженість на замовленні злочину та пошуку переконливих доказів породжує очікування, яким правові системи, як національні, так і міжнародні, можуть не відповідати. Пошуки справедливості та притягнення до відповідальності за порушення прав людини повинні також і не менш важливо вимагати виявлення тих, хто зловживав своїм впливом і владою або не діяв з обачністю, яка вимагається від їх посади.

Міжнародна конвенція про насильницькі зникнення (стаття 6(1)) також вимагає, щоб держави притягували високопосадовців до кримінальної відповідальності, якщо вони:

1) знали або свідомо проігнорували інформацію, яка чітко вказувала на те, що підлеглі під його чи її фактичним керівництвом і контролем вчинили або про вчинення злочину насильницького зникнення;

2) забезпечували ефективне дотримання службових обов'язків і контролю за діяльністю, пов'язаною зі злочином насильницького зникнення; і

3) не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень, щоб запобігти або придушити вчинення насильницького зникнення або передати справу до компетентних органів для розслідування та судового переслідування.

Насильницьке зникнення є злочином, навіть якщо воно вчиняється епізодично, а не у великих масштабах чи систематично.

Конвенція поряд із юрисдикцією, розробленою Міжнародним кримінальним судом (МКС) і спеціальними трибуналами, передбачає, що високопосадовці (керівники) і верховоди можуть нести кримінальну відповідальність, якщо існує «існування відносин між верховодою і підлеглим»; вони «знали або свідомо нехтували інформацією, яка чітко вказувала на те, що підлеглі збиралися скоїти або скоїли злочин; і «керівник не вжив необхідних і розумних заходів для запобігання злочинному діянню або покарання його винного». Римський статут і Конвенція ООН про насильницьке зникнення вимагають свідомого акту нехтування (ігнорування чи недбалості), тоді як спеціальні трибунали використовують стандарт «знав або мав підстави знати», а стосунки між начальником і підлеглим не обов'язково повинні бути формальними, якщо начальник мав «ефективний контроль» [30] над підлеглим, а вищі офі-

цери можуть нести відповідальність за підлеглих [31]. І навпаки, керівники, чий підлегли скоюють злочини за наказом посадових осіб навіть вищого рівня, залишаються відповідальними за вжиття розумних і необхідних заходів для запобігання цим злочинам і покарання за них [32].

Керівник стає відповідальним за свою бездіяльність «з того моменту, коли він ‘знав або мав підстави знати» про скоєні злочини» [33]. Керівник має підстави знати про злочин вже «за фактом наявності інформації».

Відмова від покарання за злочин сама по собі є злочином, і покарання за злочин постфактум не виправдовує та не скасовує відповідальності за будь-яку попередню неспроможність запобігти злочину. Реакція на злочинність має бути необхідною та зваженою, а ретельність будь-якого розслідування є обов'язковим фактором у прийнятті рішення про те, чи було виконано обов'язок посадовцем належним чином. Фактично, питання полягає в тому, чи керівник справді намагався запобігти або покарати за злочини. Якщо керівник знає, що повідомлення владі «імовірно призведе до розслідування, яке буде фіктивним, такого звіту чи рапорту буде недостатньо для виконання обов'язку покарати підлеглих злочинців» [34].

Висновки. Кримінальна відповідальність держави, яка наділена міжнародною публічною правосуб'єктністю, за перешкоджання професійній журналістській діяльності та злочини проти журналістів має комплексний склад.

У Загальному коментарі №36 від 2018 року до статті 6 «Право на життя» Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначено, що позбавлення життя передбачає навмисне або іншим передбачуваним і запобіжним заподіяння шкоди або травми, що припиняє життя, спричинене дією чи бездіяльністю, а також навмисне позбавлення життя будь-яким способом є допустимим, лише якщо це суворо необхідно для захисту життя». від неминучої загрози.

Отже, Держава зобов'язана вжити всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб її офіційні особи не вчинили нападу, який спричиняє позасудове вбивство або свавільне позбавлення життя. Зокрема, держава повинна вжити всіх необхідних заходів для запобігання вбивствам, які є результатом надмірного або незаконного використання застосування сили державним службовцем чи іншою особою, яка виконує офіційні повноваження, або особою, яка діє за підбурюванням, або за згодою чи мовчазною згодою такої особи. Щоб запобігти таким вбивствам, держава

повинна «забезпечити суворий контроль, включаючи чітку систему державного нагляду над усіма посадовими особами, відповідальними за затримання, арешт, затримання, тримання під вартою та ув'язнення, і забороняє накази від вищих посадових осіб або органів державної влади, які санкціонують або підбурюють інших осіб до вчинення будь-яких з таких вбивств [35]. Іншими словами, державні службовці зобов'язані як контролювати та належним чином наглядати за своїми посадовими особами, так і забезпечувати, щоб їх власні заяви не можна було тлумачити, правильно чи неправильно, як заохочення до вбивства.

Стаття 7 Проекту статей Комісії міжнародного права (КМП) про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (надалі – обов'язки держав КМП) передбачає, що поведінка фізичної чи юридичної особи, уповноваженої виконувати повноваження державної влади, вважається діянням держави відповідно до міжнародного права, якщо ... фізична чи юридична особа діє в цій якості, навіть якщо вона перевищує свої повноваження або порушує інструкції. У коментарі пояснюється, що держава не може бути звільнена від відповідальності через те, що відповідно до положень її внутрішнього законодавства або вказівок, які могли бути надані їй ... агентам, їхні дії чи бездіяльність не повинні були відбуватися певним чином, як це сталося, або повинні були здійснюватися у іншій формі чи у інший спосіб. Це стосується навіть тих випадків, коли відповідний орган чи організація явно вчинив протиправні дії під прикриттям свого офіційного статусу або явно перевищив свої повноваження, навіть якщо інші державні органи відмовилися

від таких дій. Це звичаєве правило сформувалось у відповідь на потребу юридичної визначеності, а тому і ясності та безпеки міжнародних зносин і зараз твердо закріплено у міжнародно правовому сенсі.

Підсумовуючи, держава не може ухилитися від відповідальності за дії своїх посадових осіб, стверджуючи, що вони діяли на свій страх і ризик. Інакше можна було б дозволити безкарність, зловживання дорученнями, уникнення відповідальності і покарання, оскільки в більшості випадків не було б практичного способу довести, що агент держави, її повноважна посадова особа виконував або не виконував отримані накази.

Окрім того, категорія – **індивідуальна кримінальна відповідальність**, у переважно також має місце, оскільки у процесі слідства та на підставі фактів, зазначених у доповідях, встановлено, що є достовірні докази, які вимагають подальшого розслідування індивідуальної відповідальності високопосадовців Саудівської Аравії, включно з наслідним Принцом. Індивідуальна кримінальна відповідальність високопосадовців не є похідною формою кримінальної відповідальності, а натомість призначена для встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за власну роль вищого рівня керівника в нехтуванні грубими порушеннями міжнародного кримінального права або, нездатність розслідувати або покарати винних за ці порушення і дозволяти повторюваність такої форми злочинності.

Насамкінець, індивідуальна кримінальна відповідальність існує, якщо керівник не «запобіг скоєнню злочинів своїми підлеглими або, у відповідних випадках, не покарав їх за злочин» [36].

Список літератури:

1. BBC. Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. BBC News Europe. February 21, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399>
2. Callamard, A., Khashoggi killing: UN human rights expert says Saudi Arabia is responsible for “premeditated execution”. PRESS RELEASE. UN. OHCHR. June 19, 2019. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2019/06/khashoggi-killing-un-human-rights-expert-says-saudi-arabia-responsible>
3. HOUSE OF LORDS. Lord Browne-Wilkinson, Lord Goff of Chieveley, Lord Hope of Craighead, Lord Hutton, Lord Saville of Newdigate, Lord Millett, Lord Phillips of Worth Matravers. Judgment – Regina v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet Regina v. Evans and Another and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet (On Appeal from a Divisional Court of the Queen's Bench Division). March 24, 1999. URL: https://www.asser.nl/upload/documents/20120516T100340-Pinochet_House_of_Lords_Opinion_24-03-1999.pdf
4. International Crimes Database project. 2013. Regina (the Crown) v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others ex parte Pinochet; Regina v. Evans and Another and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others ex parte Pinochet. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/790/Pinochet/>
5. HOUSE OF LORDS. Lord Browne-Wilkinson, Lord Goff of Chieveley, Lord Hope of Craighead, Lord Hutton, Lord Saville of Newdigate, Lord Millett, Lord Phillips of Worth Matravers. Judgment – Regina v. Bartle and

the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet Regina v. Evans and Another and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others Ex Parte Pinochet (On Appeal from a Divisional Court of the Queen's Bench Division). March 24, 1999. URL: https://www.asser.nl/upload/documents/20120516T100340-Pinochet_House_of_Lords_Opinion_24-03-1999.pdf

6. International Crimes Database project. 2013. Regina (the Crown) v. Bartle and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others ex parte Pinochet; Regina v. Evans and Another and the Commissioner of Police for the Metropolis and Others ex parte Pinochet. URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/790/Pinochet/>

7. Adegbonmire, J. 'The Death of Jamal Khashoggi: Issues of Human Rights Violations and International Law' (2018) 4 No. 1 Review of Human Rights 50, 52; Statute of the International Court of Justice, art 38. C. 50. URL: https://www.academia.edu/40155368/The_death_of_Jamal_Kashoggi_Issues_of_Human_Rights_Violations_and_International_Law

8. Werle, G. 'Individual Criminal Responsibility in Article 25 ICC Statute' (2007) 5 Journal of International Criminal Justice 953, 955. URL: <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/5/4/953/792839?login=false>. C. 955.

9. Shaw, Malcolm N. International Law (6th edition), Cambridge University Press. 2008. 489p. c. 399. URL: https://archive.org/stream/InternationalLawByMalcolmN.Shaw/International+Law+by+Malcolm+N.+Shaw_djvu.txt

10. Steinerte, E. inter alia. Mandates of the Working Group on Arbitrary Detention; the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances; the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression; the Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association; the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders; and the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment. REFERENCE: UA SAU 9/2018. HUMAN RIGHTS COUNCIL: PALAIS DES NATIONS • 1211 GENEVA 10, SWITZERLAND. 26 July 2018. URL: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=23967>

11. Barnes, Julian E. C.I.A. Concludes That Saudi Crown Prince Ordered Khashoggi Killed. The New York Times. November 16, 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/11/16/us/politics/cia-saudi-crown-prince-khashoggi.html>

12. Doyle, G., Maclean, W. Khashoggi murder 'happened under my watch,' Saudi crown prince tells PBS. Reuters. September 27, 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-saudi-khashoggi/khashoggi-murder-happened-under-my-watch-saudi-crown-prince-tells-pbs-idUSKBN1WB0HV>

13. UN. General Assembly. REPORT OF THE ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL on Protection of human rights in Chile. A/37/564, November 4, 1982. Парараф 22. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G82/123/65/PDF/G8212365.pdf?OpenElement>

14. Human Rights Committee, General Comment 36: The Right to Life, UN Doc. CCPR/C/GC/36 (2018), парараф 12. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/CCPR/CCPR_C_GC_36.pdf

15. International Commission of Jurists, Enforced Disappearance and Extrajudicial Execution: Investigation and Sanction A Practitioners Guide (2015). URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/12/Universal-Enforced-Disappearance-and-Extrajudicial-Execution-PGNo9-Publications-Practitioners-guide-series-2015-ENG.pdf>

16. UNESCO, Commission on Human Rights, CIVIL AND POLITICAL RIGHTS, INCLUDING THE QUESTIONS OF DISAPPEARANCES AND SUMMARY EXECUTIONS. Extrajudicial, summary or arbitrary executions. Report of the Special Rapporteur, Philip Alston, E/CN.4/2005/7, 22 December, 2004. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/42d66e4c0.pdf>

17. League of Arab States. Arab Charter on Human Rights (unofficial translation). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IJudiciary/Arab-Charter-on-Human-Rights-2005.pdf>

18. UN. Vienna Convention on Consular Relations. 1963. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf

19. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, Резолюція ГА ООН 39/46, ратифікована УССР із застереженнями Указом Президії ВР № 3484-XI від 26.01.1987 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

20. Un reports of international arbitral awards. Mallén (Mex.) v. United States, 4 R.I.A.A. 173, 177 (Gen. Cl. Comm'n 1927); Youmans (U.S.) v. United Mexican States, 4 R.I.A.A. 110, 116 (Gen. Cl. Comm'n 1926: finding Mexico responsible for the acts of soldiers who fired on Americans rather than protecting them; Caire, 5 R.I.A.A. Mexico found responsible when soldiers executed French citizen when he would not pay bribe); URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_IV/173-190.pdf

21. Keitner, C. Categorizing Acts by State Officials: Attribution and Responsibility in the Law of Foreign Official Immunity. 26 Duke J. Comp. & Int'l L. 451 (2016). URL: https://repository.uclawsf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2525&context=faculty_scholarship

22. UN International Law Commission. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

23. UN. UNCHR. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. General Assembly of the United Nations in its resolution 47/133. December 23, 2010. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/disappearance-convention.pdf>

24. Statute of the International Criminal Tribunal (Міжнародний Кримінальний Трибунал щодо злочинів, скоєних на території колишньої Югославії) for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, 32 ILM 1159, (1993), as amended by Security Council Resolution 1660 of 28 February 2006 ("ICTY Statute"), Art. 7(1); Statute for the International Tribunal for Rwanda, (1994) 33 ILM 1602, as amended by Security Council Resolution of 26 March 2004 ("ICTR Statute"), Art. 6(1); дивитись справу The Prosecutor v. Delalic et al ("Celebici"), Case No. IT-96-21, Judgement, 16 Nov. 1998, para. 319-21. URL: <https://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj010220.pdf>

25. Див. Римський статут, стаття 25. Rome Statute of the International Criminal Court, entered into force 1 July 2002, UN Doc. A/CONF. 183/9(1998) ("Rome Statute"), Art. 25.

26. The Prosecutor v. Lubanga (ICC-01/04-01/06-803-tEN), Decision on the Confirmation of Charges, Pre-trial Chamber 1, 29 January 2007, para. 318. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2007_02360.PDF

27. Lachezar D. Yanev, Theories of Co-perpetration in International Criminal Law (Leiden, Brill I Nijhoff, Leiden, 2018), 32, параграфи 343 – 345. URL: <https://dokumen.pub/theories-of-co-perpetration-in-international-criminal-law-1nbsped-9789004357501-9789004357495.html>

28. Prosecutor v. Katanga and Chui, Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/07-717, 30 September 2008, para. 493. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2008_05172.PDF

29. Prosecutor v. Ntaganda, Decision on the Prosecutor's Application under Article 58, ICC-01/04-02/06, 13 July 2012, para. 67. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2012_07506.PDF

30. Prosecutor v. Delalić, Mucić, Delić and Landžo, Case No. IT-96-21-T, Judgement, 16 November 1998 (Čelebići Trial Judgement), para. 346. Article 28(b)(i) of the Rome Statute; UN Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Article 6(1)(b). URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf

31. Boas, Gideon, James L. Bischoff, Natalie L. Reid, International Criminal Law Practitioner Library: Vol. 1, Forms of Responsibility in International Criminal Law (Cambridge University Press: Cambridge 2008) at 191. URL: https://assets.cambridge.org/97805218/78319/frontmatter/9780521878319_frontmatter.pdf

32. Prosecutor v. Popović et al, Case No. IT-05-88-A, Appeal Judgement, 30 January 2015, para 1931. URL: https://www.icty.org/x/cases/popovic/acjug/en/150130_judgement.pdf

33. Prosecutor v. Kvočka et al, Case No. IT-98-30/1-T, Trial Judgement, 2 November 2001, para 317. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kvocka/tjug/en/>

34. Prosecutor v. Boškoski and Tarčulovski, Case No. IT-04-82-A, Appeal Judgement, 19 May 2010, параграф 234. URL: https://www.icty.org/x/cases/boskoski_tarculovski/acjug/en/100519_ajudg.pdf

35. UN Economic and Social Council (1989, 1st sess.: New York). Principles on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions. Recommended by Economic and Social Council resolution 1989/65 of 24 May 1989. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/executions.pdf>

36. Prosecutor v. Blaškić, Case No. IT-95-14-T, Judgement, 3 March 2000, параграф 261. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>

Soskov R.R. ASSOCIATION OF PUBLIC LEGAL LIABILITY OF STATE AND INDIVIDUAL LIABILITY FOR CRIMES AND OBSTRUCTING OFFENSES AGAINST PROFESSIONAL JOURNALISTS AND MEDIA

The article lists possible reasons for the impunity of violators of press freedom, using the example of the crime of obstructing the professional journalistic activities of Jamal Khashoggi, as well as against his safety and life as a human being. Speaking about efforts to combat impunity for violators of press freedom, it mentions the shortcomings of efforts to combat impunity and provides proposals for combating impunity for crimes against press freedom. The article analyzes the correlation between public criminal liability of the

State, which is guilty of committing a crime against the professional journalistic activity of media employees, as well as against the safety and life of journalists as human beings, and individual criminal liability of direct perpetrators of a criminal offense, their customers and initiators from among their managers, or high-ranking officials and leaders of the State. The author analyzes international legal documents, statutes, precedents and specific criminal cases, the powers of international bodies in the field of international criminal justice, customary international law, norms and principles of the UN Charter and the activities of its special bodies, the responsibility of signatory states, as well as states that have not signed or ratified the relevant international sources of law in the field of international criminal liability. The article examines an important aspect of legal regulation in the field of journalistic activity, namely, the correlation between public law state responsibility and individual criminal liability for obstruction of the professional activities of journalists and crimes committed against them, and aims at revealing the complex interaction between public law state responsibility, which consists in the State's duty to protect freedom of speech and journalistic activity, and individual criminal liability of persons who commit unlawful acts against the same.

Key words: *crimes against journalists, torture, cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, international criminal court, state criminal responsibility, individual criminal responsibility, direct and indirect responsibility, human rights, enforced disappearance, journalistic activities and mass media, Jamal Khashoggi.*

Чайковський Д.З.

Державний податковий університет

ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

У статті досліджено сутність економічної злочинності. Вказано, що економічна злочинність безумовно впливає на систему економічної безпеки держави, адже є деструктивним фактором, що руйнує систему економічних відносин різних рівнів як зсередини, так і ззовні. На сьогодні економічну злочинність варто внести в поле економічних наук, що вивчають економічну безпеку держави, що дозволить розробити механізми забезпечення її відповідного рівня. Досліджено погляди вітчизняних науковців стосовно розуміння економічної злочинності. Наголошено, що економічна злочинність в умовах сучасності являє собою сукупність правопорушень та протиправних дій, спрямованих на отримання неправомірної вигоди в економічній сфері. Підкреслено, що економічна злочинність у сучасних умовах нерідко виявляється високотехнологічною та глобальною, використовуючи різноманітні фінансові, інформаційні та технічні інструменти для скоєння злочинів. Це явище породжує великі виклики для правоохоронних органів та регуляторів, а також вимагає розвитку ефективних стратегій та міжнародного співробітництва для протидії йому. Розглянуто актуальні проблеми запобігання економічній злочинності в умовах сучасності. Відзначено, що проблема економічної злочинності в умовах сучасності є серйозним викликом для економічного розвитку та соціальної стабільності. Шляхи вирішення цієї проблеми вимагають комплексного та системного підходу. У підсумку зазначено, що запобігання економічній злочинності в умовах сучасності є важливим завданням для забезпечення стабільності економічної системи та правопорядку в суспільстві. Актуальність цієї проблематики підкреслюється не лише зростанням різноманітних форм економічних злочинів, але й їхньою складністю та високою технологізацією. Злочинці все частіше використовують сучасні технології та глобальні фінансові мережі для скоєння правопорушень.

Ключові слова: економіка, злочини, економічна злочинність, проблеми.

Постановка проблеми. Економічна злочинність безумовно впливає на систему економічної безпеки держави, адже є деструктивним фактором, що руйнує систему економічних відносин різних рівнів як зсередини, так і ззовні. Економічна злочинність є міждисциплінарною категорією, адже займає певне місце в об'єктно-предметному полі економічних, соціологічних, політичних, правових та державно-управлінських наук. А. П. Дикий підкреслює, що, «відповідно, в системі наукових досліджень сформувався сукупність різносторонніх підходів до розуміння економічної злочинності. Більшість підходів тлумачить зміст економічної злочинності з позиції юридичних наук у частині регулювання економічної діяльності та запобігання і протидії цим видам злочинів. В економічній науці таке поняття майже не розглядалося, проте економічна злочинність знаходиться в об'єктно-предметному полі економічних наук та є загрозою економічній безпеці держави. Сьогодні економічну злочинність варто внести в поле економічних наук, що вивчають

економічну безпеку держави, що дозволить розробити механізми забезпечення її відповідного рівня» [1, с. 3].

Дійсно, в умовах швидкого розвитку економіки та технологій економічна злочинність стає надзвичайно актуальною та складною проблемою, яка вимагає серйозної уваги від правоохоронних та правових структур як в Україні, так і в усьому світі. Запобігання економічній злочинності стає завданням вельми важливим для забезпечення стабільності економічного середовища та дотримання принципів справедливості. Саме аналіз національної та міжнародної практики становить важливий етап в розумінні шляхів оптимізації заходів, спрямованих на запобігання економічній злочинності в умовах сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питання, що розглядається, зумовила те, що воно прямо чи опосередковано ставало предметом дослідження таких науковців, як Н. Л. Гула, Д. О. Грицишен, А. П. Дикий,

В. В. Євдокимов, С. Ф. Денисов, К. В. Малишев, О. О. Хробуст тощо.

Метою дослідження є висвітлення сутності запобігання економічній злочинності в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. А. П. Дикий у своєму дослідженні виокремив, що «якщо об'єднати різноманітні школи, вчення, концепції, теорії про сутність і походження економічного злочину, то визначальними для них будуть два світоглядно-методологічних підходи в історичному аспекті. Насамперед це – натуралістично-матеріалістичне розуміння проблеми, відповідно до якого основу життєдіяльності суспільства становить матеріальне виробництво, а суспільство виступає частиною природи з огляду на те, що об'єктивні закони його розвитку проявляються через свідому діяльність людей. Протилежний підхід – це так званий релігійно-ідеалістичний, який заперечує будь-яку закономірність у суспільному розвитку під визначальним впливом його духовних начал. Для обох філософсько-світоглядних підходів розуміння життєдіяльності суспільства характерне поєднання економічного злочину і злочинності зі злом, яке притаманне самій людині через її недосконалість, оскільки вона не має в готовому вигляді відповідних умов життя і постійно бореться за їх утворення, як це, зокрема, спостерігається при матеріалістичному розумінні суспільства» [1, с. 4].

Цілком обґрунтованим є бачення Н.Л. Гула щодо виявлення ознак економічних злочинів, які можуть певним чином проявлятися, зокрема: «1) зовні вони часто мають вид нормальних фінансово-господарських операцій; 2) більшість зазначених злочинів залишає сліди в різних документах (управлінських, бухгалтерських, технологічних, складених органами контролю тощо); 3) вчинення злочинів у зазначеній сфері є корисливим і фігурант має на меті отримання матеріальних цінностей або грошових засобів» [2, с. 323].

Вітчизняний науковець В.В. Коваленко в своєму дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук дає таке визначення поняттю «економічна злочинність», відповідно до якого «це кримінально карні винні і суспільно небезпечні діяння, при вчиненні яких для одержання матеріальної вигоди використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності)» [3, с. 81]. Це визначення найбільш доцільно характеризувати з позиції теорії суспільних відносин, в той же час дискусійною є теза автора

щодо легальних економічних інститутів, адже економічні злочини можуть здійснюватися і через нелегальну економічну діяльність, яка сама по собі є злочином.

Досить розгорнуте визначення в своїх дослідженнях наводить Д.М. Харко та зазначає, що «економічна злочинність – це протиправна діяльність в офіційно-публічній сфері тіньової економіки, яка охоплює різні зловживання економічною владою, що посягають на порядок економічного управління; завдає суттєвої економічної шкоди інтересам держави, приватно-підприємницькій діяльності або групам громадян; скоюється постійно в межах та під прикриттям законної професійної діяльності менеджменту з метою вилучення наживи як фізичними, так і юридичними особами» [4, с. 600]. Таке визначення найбільш повно характеризує місце економічних злочинів у структурі загроз економічній безпеці держави, адже визначає значення в тіньовій економіці та суб'єктів скоєння.

На думку С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової та С.Г. Кулик, під економічною злочинністю слід розуміти «соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, що проявляється у вчиненні умисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної господарської діяльності, основним і безпосереднім об'єктом якої є майнові відносини і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою одержання злочинних доходів» [5, с. 124]. Схожої думки щодо визначення поняття «економічна злочинність» притримується й вітчизняний науковець О.Г. Кальман та у своєму дослідженні зазначає, що: «це деструктивне для економіки соціально-економічне явище, яке проявляється у вчиненні особами умисних корисливих злочинів у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини у сфері виробництва та відносини власності, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг з метою отримання доходу» [6, с. 5].

У свою чергу Н.В. Лісова визначає поняття «економічна злочинність» як «українське небезпечне явище, яке вкоренилося в усіх сферах функціонування держави та є негативним чинником на шляху до розбудови країни європейського зразка» [7, с. 134]. Таке визначення більшою мірою схоже на політичний лозунг, але з автором можна погодитися в тому, що економічна злочинність в Україні дійсно вкоренилася в різні сфери суспільного життя та галузі економіки, а також впливає на

економічний розвиток країни, адже є загрозою для економічної безпеки держави, що в результаті проявляється на ефективності правоохоронної, оборонної та соціальної функцій держави.

З оглядом на вище окреслені думку науковців, можемо виокремити, що економічна злочинність в умовах сучасності являє собою сукупність правопорушень та протиправних дій, спрямованих на отримання неправомірної вигоди в економічній сфері. Вона охоплює різноманітні види порушень, пов'язаних з економічними процесами, включаючи фінансові махінації, корупцію, фальсифікацію документів, легалізацію доходів, підробку товарів та послуг, а також інші правопорушення, спрямовані на отримання неправомірної вигоди в контексті бізнесу та економічної діяльності. Так, економічна злочинність у сучасних умовах нерідко виявляється високотехнологічною та глобальною, використовуючи різноманітні фінансові, інформаційні та технічні інструменти для скоєння злочинів. Це явище породжує великі виклики для правоохоронних органів та регуляторів, а також вимагає розвитку ефективних стратегій та міжнародного співробітництва для протидії йому.

Останнім часом в Україні вчиняється велика кількість правопорушень у сфері економічної діяльності, а саме: приховування величини прибутків ухилення від сплати податків; шахрайство з фінансовими ресурсами, які вчиняються з метою отримання надприбутків різними фінансовими установами; у валютній сфері – приховування та зменшення продажу іноземної валюти з метою різкого збільшення ціни на іноземну валюту; штучне підвищення і утримання високих цін на товари, медикаменти і послуги та виготовлення неякісних, шкідливих для здоров'я товарів споживання тощо [8, с. 53].

У розрізі даного теми О. Ніпіаліді відзначає, що «проблеми запобігання злочинності у сфері економіки пов'язані з новими проявами діянь, застосуванням все більш винахідливих способів та обсягу вчинення кримінальних правопорушень, про що свідчить сучасний стан економіки України та збільшення прибутків заможних осіб. Боротьба з економічною злочинністю потребує «фронтального наступу», а саме: застосування ефективних методів виявлення і розслідування економічних кримінальних правопорушень; усунення причин і умов виникнення економічної злочинності та ліквідації з застосуванням оперативно-розшукових заходів, процесуальних і нетрадиційних, які є адекватними обставинам запобігання діяльності кримінально-протиправних угруповань. Інакше,

розкриття таких кримінальних правопорушень потребує застосування науково-обґрунтованих методів, про що раніше наголошували науковці, а система кримінальних правопорушень, що вчиняються у різних напрямках економіко-фінансової діяльності, передбачених Кримінальним кодексом України, визначена за х об'єднуючими ознаками» [9, с. 63].

У свою чергу, О. Новіков виділяє, що «проблемами державної політики запобігання та протидії економічній злочинності є: політична залежність процесу вироблення та реалізації реформ від олігархічних структур; неефективне ресурсне забезпечення суб'єктів запобігання та протидії економічній злочинності; низький рівень кадрового забезпечення системи запобігання та протидії економічній злочинності; відсутність комунікації та наявність конфлікту між суб'єктами запобігання та протидії економічній злочинності; високий рівень корупції в правоохоронній системі; відсутність механізму притягнення до відповідальності суб'єктів реалізації реформ; неіснуюча система профілактики економічних злочинів; відсутність просвітницького механізму населення щодо суспільної шкоди економічних злочинів; відсутність системи вивчення злочинів як суспільної загрози; низький рівень довіри населення до правоохоронних органів та несприйняття реформ [11, с. 54].

З цього приводу О. Г. Маркушин підкреслює, що «враховуючи численний перелік суб'єктів запобігання економічній злочинності, достатній стан нормативного забезпечення їх діяльності залишається необхідність в удосконаленні організацій щодо запобігання економічній злочинності, визначення основних напрямів профілактики в умовах цифровізації суспільства та з огляду на поступове поширення цього виду злочинності на всі сфери життєдіяльності суспільства. У європейських країнах, так само як і в Україні, система запобігання економічній злочинності передбачає такі основні елементи: поліцейські органи; спеціалізовані правоохоронні органи; податкові служби; митні служби; органи фінансової розвідки. Повна інтеграція економічних функцій у межах однієї правоохоронної структури становить виняток, а не правило [8, с. 54].

К. В. Малишев та О. О. Хробуст, досліджуючи проблеми запобігання економічній злочинності правоохоронної системи, вказують на наступні бар'єри:

– недовіра суспільства до правоохоронної системи та державної влади (виконавчої та законо-

давчої) в цілому, що чинить супротив будь-яким реформам;

- політична корупція та відсутність політичної волі щодо здійснення або ж завершення реформ в різних сферах суспільного життя та правоохоронній системі, зокрема;

- механізми державної політики та державного управління щодо реформування не в повній мірі враховують суспільні реалії, зокрема, інформаційна підтримка реформ;

- корупція в правоохоронних органах та відсутність мотивації до трансформації управління правоохоронною діяльністю;

- відсутність належного ресурсного забезпечення процесу реформування правоохоронної системи, зокрема: кадрового, фінансового, інформаційного, матеріального та іншого [12, с. 315–316].

Досить цікавим є підхід, що міститься в колективній монографії за загальною редакцією В.В. Євдокимова та Д.О. Грицишена. Так, колектив авторів наголошує на наступних системних проблемах запобіганні економічній злочинності:

- 1) заполітизованість правоохоронної системи держави, що в результаті призводить до низького рівня управління її функціональними та операційними процесами;

- 2) низький рівень інформованості суспільства про реформування правоохоронної системи;

- 3) відсутність комунікації між правоохоронними органами;

- 4) правовий механізм мінливий до політичних сил, що, як наслідок, призводить до значних змін в законодавстві та прийняття недосконалих початкових законів;

- 5) відсутність комплексності в реформуванні;

- 6) відсутність комунікації між центральними органами виконавчої влади, що реалізують політику в різних сферах суспільного життя, які є суміжними до правоохоронної системи;

- 7) недосконалість структури правоохоронної системи;

- 8) проблема фінансового забезпечення правоохоронної системи [13, 352].

Варто також звернути увагу на думку А. П. Дикого, який визначає наступні системні проблеми державної політики запобігання та протидії економічній злочинності, зокрема:

- «політична залежність процесу вироблення та реалізації реформ від олігархічних структур є найбільш важливою системною проблемою гарантування економічної безпеки держави через механізми запобігання та протидії економічній злочинності;

- неефективне ресурсне забезпечення суб'єктів запобігання та протидії економічній злочинності;

- низький рівень кадрового забезпечення системи запобігання та протидії економічній злочинності;

- заполітизованість правоохоронної та інших систем забезпечення державної безпеки призвели до відсутності комунікації та наявності конфлікту між суб'єктами запобігання та протидії економічній злочинності;

- високий рівень корупції в правоохоронній системі;

- відсутність механізму притягнення до відповідальності суб'єктів реалізації реформ;

- недієва система профілактики економічних злочинів;

- відсутність просвітницького механізму населення щодо суспільної шкоди економічних злочинів, призводить до того, що населення має високий рівень толерантності до економічних злочинів та не усвідомлює їх наслідків як в теперішньому, та і в майбутньому;

- відсутність системи вивчення злочинів як суспільної загрози;

- низький рівень довіри населення до правоохоронних органів та несприйняття реформ» [14, с. 61–62].

Слід врахувати, що серед економічних факторів зростання економічної злочинності найбільш вагоме місце посідає низький рівень доходів населення в країні, що безпосередньо впливає на формування корисливої мотивації та зубожіння населення. Недоліки в регулюванні кредитно-фінансових відносин, лібералізація цін, різноманітні маніпуляції з процентними ставками на кредити, ставками оподаткування, значна бюрократизація процесів державних закупівель створили підґрунтя для зростання як економічної злочинності, так і тіньової економіки [10, с. 105]. Також політичні й правові фактори є одними із основних криминогенних детермінантів економічно злочинності в Україні. Вони пов'язуються зі здійсненням державної політики у сфері економіки, гальмуванням економічних реформ, недосконалістю нормативного забезпечення запобігання економічній злочинності, недосконалістю організаційного механізму протидії [8, с. 55].

Підсумовуючи, варто відзначити, що проблема економічної злочинності в умовах сучасності є серйозним викликом для економічного розвитку та соціальної стабільності. Шляхи вирішення цієї проблеми вимагають комплексного та системного підходу. Удосконалення законодавства, зміц-

нення правоохоронних органів, міжнародне співробітництво, використання сучасних технологій та фінансовий моніторинг є ключовими напрямками дій. Важливо підкреслити роль громадськості та освіти у формуванні свідомого підходу до економічної безпеки. Освіта та підвищення рівня інформованості громадян та підприємців становлять важливий інструмент у запобіганні економічній злочинності та формуванні культури дотримання закону. Загалом, лише спільні зусилля держав, міжнародних організацій, підприємців та громадян можуть призвести до успішного вирішення проблем економічної злочинності та створення стійкої, прозорої та етичної економічної системи.

Висновки. Запобігання економічній злочинності в умовах сучасності є важливим завданням для забезпечення стабільності економічної системи та правопорядку в суспільстві. Актуальність цієї проблематики підкреслюється не лише зростанням різноманітних форм економічних злочи-

нів, але й їхньою складністю та високою технологізацією. Злочинці все частіше використовують сучасні технології та глобальні фінансові мережі для скоєння правопорушень.

Для ефективного протидії економічній злочинності необхідно вдосконалювати національні та міжнародні законодавчі рамки, вдосконалювати правоохоронні практики та зміцнювати співпрацю між країнами. Ключовим елементом є впровадження передових технологій та аналітичних інструментів для виявлення та передбачення економічних ризиків. Надійне забезпечення економічної безпеки вимагає комплексного підходу, включаючи навчання фахівців, розвиток сучасних систем моніторингу та взаємодію всіх зацікавлених сторін, від державних органів до бізнес-структур та громадськості. Лише такий об'єднаний зусилля може сприяти створенню ефективної системи запобігання економічній злочинності, яка враховує сучасні виклики та сприяє сталому розвитку суспільства.

Список літератури:

1. Дикий А. П. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави: понятійно-змістовні положення та властивості. *Економіка, управління та адміністрування*, (4 (102)). 2022. С. 3–17.
2. Гула Н.Л. Виявлення підрозділами ДСБЕЗ злочинів, що вчиняються у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 319–329.
3. Коваленко В.В. Організація профілактики економічної злочинності в Україні: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Харків. 2004. 398 с.
4. Харко Д.М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 597–601.
5. Денисов С.Ф. Кримінологія. Особлива частина. *Навчальний посібник*. Запоріжжя : КПУ, 2012. 705 с.
6. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.08. Харків, 2004. 48 с.
7. Лісова Н.В. Запобігання злочинам у сфері економічної діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 134–144.
8. Маркушин О. Г. Запобігання економічній злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів в Україні. *Юридична наука*, № 6 (96). 2019. Том 2. С. 51–57.
9. Ніпаліді О. Профілактика економічної злочинності як важливий напрямок діяльності правоохоронних органів: стан, тенденції, проблеми. *Актуальні проблеми правознавства*, № 4 (24). 2020. С. 61–67.
10. Кузьмін Р. Р. Запобігання злочинам у сфері господарської діяльності. *Монографія*. Київ: Нац. акад. внутр. справ., 2012. 408 с.
11. Новіков О. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 43. С. 52–57.
12. Малишев К.В., Хробуст О.О. Ідентифікація причин, бар'єрів та наслідків реформування правоохоронної системи України. *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 313–320.
13. Євдокимов В.В., Грицишен Д.О. Криза правоохоронної системи України. *Монографія*. Житомир: Видавничий дім «Бук-друк», 2023. 584 с.
14. Дикий А.П. Системні проблеми державної політики запобігання та протидії економічній злочинності. *Інвестиції: практика та досвід*, № 3. 2023. С. 57–63.

Chaikovskiy D.Z. PREVENTION OF ECONOMIC CRIME IN CONTEMPORARY CONDITIONS: CURRENT ISSUES

The article explores the essence of economic crime. It is noted that economic crime undoubtedly influences the state's economic security system, as it is a destructive factor that disrupts the system of economic relations at various levels both from within and from outside. Today, economic crime should be included in the field of economic sciences studying the economic security of the state, which will allow the development of mechanisms to ensure its appropriate level. The views of domestic scientists regarding the understanding of economic crime are investigated. It is emphasized that in contemporary conditions, economic crime is a combination of offenses and unlawful actions aimed at obtaining illegitimate benefits in the economic sphere. It is highlighted that economic crime in modern conditions is often highly technological and global, using various financial, informational, and technical tools to commit crimes. This phenomenon poses significant challenges for law enforcement agencies and regulators, requiring the development of effective strategies and international cooperation to counteract it. Current issues of preventing economic crime in contemporary conditions are considered. It is noted that the problem of economic crime in modern conditions is a serious challenge to economic development and social stability. Ways to address this problem require a comprehensive and systematic approach. In conclusion, it is stated that preventing economic crime in contemporary conditions is an important task to ensure the stability of the economic system and the rule of law in society. The relevance of this issue is underscored not only by the increase in various forms of economic crimes but also by their complexity and high level of technological sophistication. Criminals increasingly use modern technologies and global financial networks to commit offenses.

Key words: *economics, crimes, economic crime, issues.*

Чижиков О.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНА ПРИРОДА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, КОТРІ ЗДІЙСНЮЮТЬ НОТАРІАЛЬНІ ДІЇ

У статті аргументується необхідність удосконалення кримінально- правового захисту нотаріальних відносин. Зважаючи на відсутність окремої спеціальної кримінально-правової норми в Кримінальному кодексі України, яка б передбачала відповідальність за вказані проти-правні діяння у зв'язку з чим виникають певні різномісцеві розуміння. Сфера нотаріальних відносин є привабливою для створення незаконних документів та створення різного роду схем для заволодіння майном громадян.

У статті сфокусована увага на висновках, визначених під час вивчення судової практики щодо злочинної діяльності посадових осіб місцевого самоврядування під час здійснення ними нотаріальних функцій, а саме на суб'єктно орієнтований правозастосовний підхід. Органи досудового розслідування при розслідуванні, і суди під час розгляду справ про злочини, вчинені посадовими особами місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії, орієнтуються під час здійснення кваліфікації кримінальних правопорушень на ознаку спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а саме – службову особу, посадову особу органів місцевого самоврядування. Наголошено, що кримінальні правопорушення, що вчинялися посадовими особами органів місцевого самоврядування не через те, що вони мали статус цих самих осіб, а саме через те, що вони, як такі посадові особи місцевого самоврядування, були наділені правом здійснювати певні нотаріальні дії. Тобто в цих випадках органічно поєдналися ці дві характеристики суб'єкта, проте рушійною обставиною, так би мовити криміноспонукальною ознакою тут необхідно вважати саме можливість здійснити нотаріальні дії.

Акцентовано увагу, що визначення пріоритетності в кримінально-правовій охороні того чи іншого об'єкту повинно серед інших критеріїв спиратися на ті фактори, які стають визначальними для суспільно небезпечної поведінки особи.

У статті виокремлено спонукальну ознаку для протиправної діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні функції – це відповідні повноваження та законні можливості виконати певні нотаріальні дії. У положеннях статті обґрунтовано, що за своєю суттю не службове становище посадової особи місцевого самоврядування, а функціональне наповнення її діяльності створює організаційні можливості для можливих протиправних діянь. А визначальним фактором для суспільно небезпечної поведінки є не службове становище посадової особи місцевого самоврядування, а уповноваженість на вчинення нотаріальних дій. Виокремлення вказаної спонукальної ознаки як криміноутворюючої, було б логічним при подальшому розвитку кримінального законодавства в цій сфері. У якості висновків до цієї статті, а також задля вирішення вищенаведеної прогалини законодавчого врегулювання, запропоновано включення до проекту КК окремої статті в авторській редакції.

Ключові слова: зловживання службовим становищем, посадова особа органів місцевого самоврядування, кримінальна відповідальність, нотаріальні дії, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єкти уповноважені на вчинення нотаріальних дій.

Постановка проблеми. Нотаріат є унікальним самоврядним органом цивільної юрисдикції, який має цікаву багату історію та вирізняється доволі закритою корпоративністю. Разом із тим, навіть із урахуванням цієї закритості, держава через визначені законодавством процедури має вплив на систему нотаріату, урегульовує процедурні

моменти, передбачає певні виключення та специфікації. Однією з них можна назвати наділення статтею 37 Закону України «Про нотаріат» посадових осіб органів місцевого самоврядування (у сільських населених пунктах) повноваженнями щодо вжиття заходів із охорони спадкового майна; посвідчення заповітів (крім секретних);

видачі дублікатів посвідчених ними документів; засвідчення вірності копій (фотокопій) документів і виписок із них; засвідчення справжності підпису на документах; видачі свідоцтва про право на спадщину [4].

Незважаючи на те, що в ідеалі посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду, окремі суб'єкти обирають протиправну активність у цій сфері. Причини та мотиви, що спонукають посадових осіб місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії, вчиняти кримінальні правопорушення, можуть бути різними. Різняться й обставини, а часом – і наслідки таких діянь. Зважаючи на відсутність спеціальної кримінально-правової норми в Кримінальному кодексі України, яка б передбачала відповідальність за вказані протиправні діяння, виникають певні різотлумачення. Є випадки, коли органи досудового слідства й суди в схожих ситуаціях по-різному застосовують наявний кримінально-правовий інструментарій для кваліфікації, намагаючись використати ті норми закону, що не є спеціальними, а лише охоплюють більшість ознак вчиненого діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взагалі кримінально-правовому забезпеченню нотаріальної діяльності присвячувалися роботи О.В. Коротюк [1], І.П. Фріса [7], Ю.І. Шиндель [8], М.В. Саламатової [6], Р.О. Ніколенко [2], М.В. Рябенко [5] та інших учених-правників. Разом із тим, поточні реалії викликають потребу нового погляду на вказану проблематику.

Мета дослідження. Вищенаведені фактори зумовлюють актуальність аналізу внутрішньої організаційної природи кримінальних правопорушень, вчинюваних посадовими особами місцевого самоврядування, котрі здійснюють нотаріальні дії, із подальшою презентацією власного бачення подальшого розвитку кримінального законодавства щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Проведене нами в межах свого дисертаційного дослідження вивчення судової практики щодо злочинної діяльності посадових осіб місцевого самоврядування під час здійснення ними нотаріальних функцій демонструє, так би мовити, суб'єктно орієнтований правозастосовний підхід. Тобто, і органи досудового розслідування при розслідуванні,

і суди під час розгляду справ про злочини, вчинені посадовими особами місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні дії, орієнтуються під час здійснення кваліфікації кримінальних правопорушень на ознаку суб'єкта злочину, а саме – службову особу (у нашому випадку посадову особу) місцевого самоврядування. Виходячи з формулювання диспозиції ст. 365² КК України та її граматичного тлумачення при правозастосовуванні, це є цілком вірним підходом. Утім, ми під час свого наукового пошуку, на відміну від правозастосовних органів, маємо змогу більш детально вникнути в правову й організаційну природу окремих нотаріальних дій, які вчиняють саме посадові особи місцевого самоврядування.

Дійсно, ч. 1 ст. 365² КК України передбачає відповідальність за «зловживання своїми повноваженнями аудитором, *нотаріусом*, оцінювачем, уповноваженою особою або службовою особою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, *іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування*, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), або державним реєстратором, суб'єктом державної реєстрації прав, державним виконавцем, приватним виконавцем з метою отримання неправомірної вигоди, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб» (курсив наш – О.Ч.). Тобто, включивши до переліку можливих суб'єктів даного злочину «інших осіб», наголошуючи при цьому, що вони не повинні бути ні державними службовцями, ні посадовими особами місцевого самоврядування, законодавець свідомо вивів останніх за межі правового регулювання вказаної кримінально-правової норми навіть у тих випадках, коли вони здійснюють дії, притаманні не їхній основній професійній (службовій, посадовій) діяльності, а професійній діяльності саме можливих суб'єктів злочину, передбаченого ст. 365² КК України, у їхньому числі – й нотаріусам. Утім, чи правильно це? Повторимося – у контексті правозастосовування чинної редакції ст. 365² КК України вимушено правильно. Разом із тим, маємо наголосити, що злочини, про які йдеться в згаданих вище вироках, вчинялися посадовими особами місцевого самоврядування не через те, що вони

мали статус цих самих осіб, а саме через те, що вони, як такі посадові особи місцевого самоврядування, були наділені правом здійснювати певні нотаріальні дії. Тобто в цих випадках органічно поєдналися ці дві характеристики суб'єкта, проте рушійною обставиною, так би мовити криміноспонукальною ознакою тут необхідно вважати саме можливість здійснити нотаріальні дії. Якщо б посадова особа місцевого самоврядування здійснила їх, не будучи вповноваженою на це, тобто, виходячи за межі своїх службових обов'язків чи, правильніше сказати – посадових можливостей, то такі дії не мали б своїм наслідком настання певних юридичних фактів. Зважаючи на те, що в більшості випадків, досліджених судами, йшлося про незаконні реєстрації спадкових прав або права власності, здійснення цих дій не повноваженою на це особою було б швидко викрито вже на стадії отримання відповідних документів, які посвідчують право власності, або ж у результаті перевірки особою (тим самим спадкоємцем) відповідного права в відкритому (принаймні до введення правового режиму воєнного стану) реєстрі, наприклад, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

У роботі, яка за часи свого існування стала класичною, В.Я. Тацій наголошував, що основним безпосереднім об'єктом злочину є ті суспільні відносини, які якнайперше й головним чином намагався поставити під охорону законодавець, приймаючи кримінальний закон. На наш погляд, визначення пріоритетності в кримінально-правовій охороні того чи іншого об'єкту повинно серед інших критеріїв спиратися на ті фактори, які стають визначальними для суспільно небезпечної поведінки особи.

Також вище ми виокремили спонукальну ознаку для протиправної діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, які здійснюють нотаріальні функції – це відповідні повноваження та законні можливості виконати певні нотаріальні дії.

Тобто, за своєю суттю не службове становище посадової особи місцевого самоврядування, а функціональне наповнення її діяльності створює організаційні можливості для можливих протиправних діянь. А визначальним фактором для суспільно небезпечної поведінки є не службове становище посадової особи місцевого самоврядування, а вповноваженість на вчинення нотаріальних дій.

Наприклад, якщо б законом передбачалася можливість покладання нотаріальних функцій не на посадову особу місцевого самоврядування, а,

через певні процедури (наприклад, таємне головування мешканців певної місцевості), на будь-яку дієздатну особу (додатково можна було б передбачити віковий і освітній ценз та/або якість мінімальне навчання), то питання кваліфікації злочинів за статтями, суб'єктами яких є посадові особи місцевого самоврядування відпало б само собою. При цьому, спонукальна ознака (по суті – виділений В.Я. Тацієм визначальний фактор для суспільно небезпечної поведінки особи) у вигляді можливості здійснення нотаріальних функцій нікуди б не поділася, а навпаки – підтвердила б свій криміноутворюючий характер.

По суті ми виходимо на можливість здійснювати окремі нотаріальні дії за спеціальним повноваженням за аналогією зі службовими особами в світлі примітки до чинної ст. 364 КК України: «... особи, які постійно, тимчасово **чи за спеціальним повноваженням** (курсив наш – О.Ч.) здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування...». Більше того, самі посадові особи місцевого самоврядування вчиняють нотаріальні дії за спеціальним повноваженням, передбаченим у ст. 37 ЗУ «Про нотаріат» [4] і процедурно уточненим у Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування [3].

Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що виокремлення вказаної спонукальної ознаки як криміноутворюючої, було б логічним при подальшому розвитку кримінального законодавства в цій сфері. До того ж, така логіка й зараз проглядається в статті 365² КК України. Із одного боку, прив'язуючи в диспозиції норми діяння у вигляді зловживання повноваженнями до конкретних суб'єктів – аудитора, нотаріуса, оцінювача, уповноваженої особи або службової особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб тощо, із іншого боку законодавець у самій назві статті наголошує, що тим фактором, який є вирішальним у визначенні суспільної небезпечності вказаних діянь, є особлива діяльність певних осіб – надання ними публічних послуг. Також даний підхід розвивається й у диспозиції, де ведеться мова про «іншу особу, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але **здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг**» (курсив наш – О.Ч.).

В актуальному тексті проекту КК України (станом на 23 жовтня 2023 року) найбільше для розміщення пропонованої нами норми підходить книга дев'ята «Кримінальні правопорушення

проти держави та національної безпеки України», а саме – розділ 9.5 «Кримінальні правопорушення проти добросовісності у публічній сфері». Наразі з шести статей, запропонованих у ньому авторами проєкту, немає жодної, яка б могла охопити діяння, пов'язані з порушеннями в нотаріальній сфері. Так, наприклад, у проєкті найбільш наближена до реалій чинного кримінального кодексу стаття 9.5.4. «Зловживання службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями». І вона має такий вигляд:

«Публічна службова особа, яка вчинила зловживання службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями, тобто:

1) незаконно користувалась майном, що перебуває в державній чи комунальній власності, або надала його в користування (оренду, лізинг) іншій особі,

2) використала бюджетні кошти не за їх цільовим призначенням,

3) незаконно одержала кредит, субсидію, субвенцію, дотацію, пільгу чи сприяла іншій особі в їх одержанні,

4) незаконно визначила ціну, за якою реалізовано товари, надано послуги чи виконано роботи,

5) незаконно звільнила себе чи іншу особу від обов'язкового платежу або зменшила його,

6) незаконно встановила або збільшила собі чи іншій особі надбавку, доплату, премію, іншу заохочувальну, компенсаційну чи гарантійну виплату,

7) придбала товар, роботу чи послугу до чи без проведення встановленої законом процедури або з її порушенням, або

8) здійснила оплату товару, роботи чи послуги до чи без проведення встановленої законом процедури або з її порушенням,

9) якщо відповідне діяння спричинило істотну майнову шкоду, – вчинила злочин I ступеня».

Хоча, на наш погляд, вказана норма викликає достатньо багато питань і щодо загальної структури, і до виокремлених форм об'єктивної сторони, а також щодо інших моментів, головне, що стосується досліджуваної нами тематики, вона взагалі не охоплює можливостями кримінально-правового захисту відносини в нотаріальній сфері.

Висновки. У якості висновків до цієї статті, а також задля вирішення вищезазначеної прогалини законодавчого врегулювання, вважаємо за необхідне запропонувати включення до проєкту КК окремої статті в наступному формулюванні:

«Стаття 9.5. ... Зловживання повноваженнями при здійсненні нотаріальних дій.

Особа, яка умисно використала делеговані повноваження при вчиненні нотаріальних дій за відсутності передбачених законом підстав або за наявності підстав, які зобов'язують відмовити у вчиненні нотаріальної дії, або вчинила нотаріальну дію зумисним порушенням порядку її оформлення, – вчинила злочин...»

Що ж стосується актуального нині чинного кримінального кодексу, то до остаточного опрацювання нового КК України, із метою врегулювання питань відповідальності за діяння, які аналізуються, пропонуємо доповнити чинний Кримінальний кодекс України новою статтею 365⁴ наступного змісту:

«Стаття 365⁴. Зловживання повноваженнями при здійсненні нотаріальних дій.

1. Умисне використання своїх професійних або делегованих повноважень при вчиненні нотаріальних дій за відсутності передбачених законом підстав або за наявності підстав, які зобов'язують відмовити у вчиненні нотаріальної дії, або вчинення нотаріальної дії з умисним порушенням порядку їх оформлення – карається...»

Список літератури:

1. Коротюк О. В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину: монографія. Київ : ОВК, 2015. 224 с.
2. Ніколенко Р. О. Кримінально-правова протидія зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України від 11.11.2011 р. № 3306/5.
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n430>.
5. Рябенко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2016. 267 с.
6. Саламатова М. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері нотаріальної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 241 с.
7. Фріс І. П. Кримінально-правове забезпечення охорони нотаріальної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. 231 с.

8. Шиндель Ю. І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2014. 250 с.

Chyzykov O.O. INTERNAL ORGANISATIONAL NATURE OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LOCAL SELF-GOVERNMENT OFFICIALS PERFORMING NOTARIAL ACTS

The article argues that there is a need to improve the criminal law protection of notarial relations. Given the absence of a separate special criminal law provision in the Criminal Code of Ukraine which would provide for liability for these unlawful acts, certain interpretations arise. The sphere of notarial relations is attractive for the creation of illegal documents and the creation of various schemes for seizing property of citizens.

The article focuses on the conclusions drawn from the study of judicial practice regarding criminal activities of local self-government officials in the course of their notarial functions, namely, the subject-oriented law enforcement approach. Pre-trial investigation bodies during the investigation and courts during the consideration of cases of crimes committed by local self-government officials performing notarial acts are guided by the characteristics of a special subject of a criminal offence, namely, an official, an official of local self-government bodies, when qualifying criminal offences. The author emphasises that criminal offences committed by local self-government officials were committed not because they had the status of such persons, but because they, as such local self-government officials, were entitled to perform certain notarial acts. In other words, in these cases, these two characteristics of the subject were organically combined, but the ability to perform notarial acts should be considered the driving circumstance, so to speak, the criminal motivation.

The author emphasises that determining the priority in criminal law protection of a particular object should, among other criteria, be based on the factors which become determinative for a person's socially dangerous behaviour.

The article highlights the motivating factor for illegal activities of local self-government officials performing notarial functions – the relevant powers and legal opportunities to perform certain notarial acts. The provisions of the article substantiate that it is not the official position of a local self-government official, but the functional content of his/her activities which creates organisational opportunities for possible illegal acts. And the determining factor for socially dangerous behaviour is not the official position of a local self-government official, but the authority to perform notarial acts. It would be logical to distinguish this motivating factor as a crime-forming one in the further development of criminal legislation in this area. As conclusions to this article, and to address the above legislative gap, the author proposes to include a separate article in the draft CC in the author's version.

Key words: *abuse of office, local self-government official, criminal liability, notarial acts, special subject of a criminal offence, subjects authorised to perform notarial acts.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.9:343.95

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/18>

Пушкар О.А.

Державний податковий університет

СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ ТА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

У статті висвітлено деякі питання кримінально-правової характеристики суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди. Автором визначено поняття та ознаки службової особи як суб'єкта корупційних правопорушень, у тому числі кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. З'ясовано, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття службової особи як суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди, а положення законодавства у цій сфері є децю суперечливими.

Обґрунтовано, що дискусійним у науці кримінального права є питання про те, чи належать до суб'єктів кримінальної відповідальності особи, які не є державними службовцями, однак прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Автором досліджено ознаки службової особи, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище, та яка є суб'єктом кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки та одержання неправомірної вигоди. Визначено відмінності між службовою особою, службовою особою, яка займає відповідальне становище, та службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, в аспекті кримінально-правової характеристики суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди.

На підставі проведеного науково-правового аналізу автором аргументовано систему службових осіб, які можуть виступати суб'єктами кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. Доведено, що кримінальне правопорушення, передбачене статтею 368 Кримінального кодексу України, у своєму складі має спеціального суб'єкта.

Ключові слова: суб'єкт кримінальної відповідальності, службова особа, неправомірна вигода, особливо відповідальне становище.

Постановка проблеми. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 Кримінального кодексу України (КК України), віднесено до корупційних правопорушень, позаяк, у складі цього правопорушення передбачений спеціальний суб'єкт. Таким суб'єктом, як слідує з диспозиції ст. 368 КК України, є службова особа. Крім того, до кваліфікуючих ознак цього корупційного правопорушення відноситься його вчинення службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище.

Разом з тим, у науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння поняття службової особи як суб'єкта кримінальної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, а положення законодавства у цій сфері є суперечливими.

З огляду на зазначене, виникає необхідність у проведенні ґрунтовного наукового дослідження, присвяченого проблемі визначення поняття та ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання визначення поняття та ознак службової особи як суб'єкта корупційного правопорушення досліджували такі науковці, як О. В. Бобровник, Е. М. Кісілюк, О. Неклеса, І. С. Огерук, Д. Юр'єв та ін. Однак, у сучасній науці кримінального права на сьогодні недостатньо наукових робіт, присвячених дослідженню поняття та ознак суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

Метою статті є визначення поняття та ознак суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди. Для реалізації цієї мети поставлені такі завдання: провести огляд наукової літератури та визначити концептуальні підходи до розуміння поняття «службова особа» як суб'єкт корупційного правопорушення; проаналізувати положення законодавства у сфері регулювання поняття та ознак службової особи; визначити поняття та ознаки службової особи, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз диспозиції ч. 1 ст. 368 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею є службова особа [1]. Важливо, що службова особа є спеціальним суб'єктом більшості корупційних правопорушень.

Виключення складають лише ті кримінальні правопорушення, де суб'єктом є особи, на користь яких службова особа повинна вчинити неправомірну дію або прийняти рішення, користуючись своїм службовим становищем, або особи, які спонукають надання такої вигоди.

На це звертають увагу деякі науковці та зазначають, що особа, яку підкуповують, та суб'єкт вчинення злочину за ст. 354 КК України не зазначені у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», що суперечить обов'язковим ознакам законодавчо закріпленому поняття «корупція». Зокрема, І. С. Огерук наводить приклад суб'єктів відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України, яким не є службова особа, що, на думку науковця, не відповідає ознакам поняття «корупція» з об'єктивної сторони вчинення злочину. З огляду на це, І. С. Огерук висловлює думку про те, що включення таких кримінальних правопорушення до переліку корупційних, є суперечливим, оскільки вони не містять всіх обов'язкових ознак поняття «корупція», зокрема у частині, що стосується суб'єктів їх вчинення, а відтак не можуть

вважатися «корупційним правопорушенням», визначення якого надано Законом України «Про запобігання корупції» [2, с. 158].

Така думка видається дещо спірною, оскільки хоча суб'єкти таких кримінальних правопорушень безпосередньо не є суб'єктами, які відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» можуть виступати суб'єктами корупції, проте особи – набувачі вигоди за корупційні правопорушення виступають фактично другою стороною у корупційних правовідносинах, а тому вчинені такими суб'єктами кримінальні правопорушення не можна виключати з переліку корупційних, попри те, що вони можуть і не відноситися до службових або прирівняних до них осіб.

Повертаючись власне до визначення поняття службової особи як суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, необхідно зауважити, що таке поняття наводиться у примітці 1 до ст. 364 КК України [1].

Зі змісту цієї примітки вбачається, що службова особа як суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, характеризується такими ознаками:

1) за критерієм місця роботи (служби): органи державної влади; органи місцевого самоврядування; державні та комунальні підприємства; установи чи організації; центральний орган державного управління із спеціальним статусом; суд або інша судова установа; юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства;

2) за функціональним критерієм: здійснення представницьких чи управлінських функцій влади чи місцевого самоврядування; зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконанням таких функцій за спеціальним повноваженням;

3) за часовим критерієм: виконання зазначених функцій у відповідних органах, установах чи організаціях здійснюється постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням. Отже, фактично, часовий критерій не впливає на кваліфікацію особи як службової, що може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України.

Порівняльний аналіз визначення поняття «державний службовець», наведеного у ст. 1 Закону

України «Про державну службу» [3], та визначених вище ознак службової особи як суб'єкта корупційного правопорушення, свідчить про те, що «службова особа» є більш широким поняттям, ніж «державний службовець».

Зокрема, поняття «державного службовця» має такі «обмежувальні» (обов'язкові) ознаки: 1) зайняття посади державного службовця; 2) проходження служби саме в державному органі; 3) здійснення повноважень, безпосередньо пов'язаних з виконанням завдань і функцій державного органу; 4) отримання заробітної плати за рахунок коштів державного бюджету.

Таким чином, суб'єктом кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди може бути як державний службовець, так і інша службова особа.

На підставі аналізу законодавства України Е. М. Кісілюк доходить висновку про застосування в різних законодавчих актах таких суміжних понять як «посада», «служба» та «державний службовець» та «службова особа». На думку науковця, поняття «службова особа», яке вживається у КК України, та поняття «державний службовець», яке вживається у Законі України «Про державну службу», за змістом є суміжними поняттями, але на відміну від державного службовця, до службових осіб відносяться також і особи, що здійснюють функції представника влади, а також обіймають посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських обов'язків. Крім цього, Е. М. Кісілюк звертає увагу, що статус службової особи зумовлений не тільки постійністю, але й тимчасовістю здійснення відповідних функцій чи виконання обов'язків або наданням спеціальних повноважень, якщо вказані функції чи обов'язки покладені на таку особу правомочним органом [4, с. 96].

Щодо переліку службових осіб, які можуть бути суб'єктами корупційних правопорушень, зокрема й кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, у науковій літературі висловлюються різні точки зору.

Зокрема, деякі науковці з цього приводу висловлюють думку про те, що суб'єктом відповідного кримінального правопорушення є лише службова особа публічного права. На думку вчених, поняття «службової особи» є широким і може тлумачитися в різних аспектах, залежно від контексту правовідносин, суб'єктом яких виступає службова особа [5, с. 333].

Необхідно погодитися з такою думкою, яка цілком узгоджується з визначенням службової

особи, наведеним у примітці до ст. 364 КК України. Зокрема, про те, що суб'єктом кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, може бути саме службова особа публічного права свідчить характер виконуваних нею функцій, а також визначене місце проходження служби (державний орган, орган місцевого самоврядування, державне або комунальне підприємство, установа, організація).

До того ж назва розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» КК України, в якому розміщено ст. 368, свідчить про те, що суб'єктом кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, визначені у цьому розділі, так само як і ст. 368 КК України, є саме службові особи публічного права. Хоча справедливо зазначити, що всупереч назві розділу XVII КК України, у ньому також необґрунтовано розміщено ст. 364-1, яка передбачає кримінальну відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Звичайно, об'єктивна сторона вказаного правопорушення є сумісною з корупційними правопорушеннями, однак за суб'єктом вказане правопорушення не стосується службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Віднесення до суб'єктів кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, виключно службових осіб публічного права також узгоджується з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» стосовно визначення переліку осіб, які не є державними службовцями, але прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Зокрема, згаданий Закон до таких осіб відносить: посадових осіб юридичних осіб публічного права, осіб, які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку, господарського товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, члени Ради нагляду за аудиторською діяльністю органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю; осіб, які надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі тощо); представників громадських об'єднань, наукових установ, навчальних закладів, експертів відповідної кваліфікації тощо [6].

Перелічені особи визнаються суб'єктами вчинення корупційних правопорушень відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», проте виникає питання про те, чи всі із вказаного переліку осіб (прирівняних до осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування) можуть бути суб'єктом кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди.

Очевидно, що відповідь на це питання криється у примітці до ст. 45 КК України, яка кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК України, відносить до корупційного. З огляду на це, відповідь на вищевикладене питання є позитивною – державні службовці та прирівняні до них особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, визначені у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди.

Певні сумніви виникають лише стосовно такої категорії прирівняних до осіб, уповноважених на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, як кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом. Якщо ці особи не відповідають інших ознакам (крім того, що вони є зареєстрованими кандидатами на відповідний пост) службової особи, що визначені у примітці 1 до ст. 364 КК України, то ймовірно, вони не є суб'єктами кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України, оскільки певні службові повноваження у зв'язку з реєстрацією особи як кандидата на пост Президента України чи народного депутата у такої особи не виникають, позаяк, відсутній повний склад об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення.

В аспекті визначення службової особи як суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди, О. Неклеса та Д. Юр'єв звертає увагу, що службовими особами відповідно до вітчизняної та міжнародної практики можуть визнаватися посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних держа-

вах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій, члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [2, с. 333–334].

Вочевидь, можна дійти висновку, що такі особи не відповідають усім ознакам службової особи публічного права, визначеним у примітці 1 до ст. 364 КК України, зокрема, у частині, що стосується місця проходження служби та характеру повноважень.

Хоча з іншої сторони, з урахуванням положень ч. 4 ст. 18 КК України, яка до суб'єктів кримінальної відповідальності відносить також службових осіб з числа посадових осіб іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства) [1].

Таким чином, КК України не встановлює обмежень щодо приналежності суб'єкта кримінальної відповідальності виключно до громадянства України, однак, з примітки 1 саме до ст. 364 КК України, не вбачається, що до службових осіб, які можуть бути суб'єктом кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України, відносяться й посадові особи іноземних держав. З огляду на таке, наразі не можна останніх вважати суб'єктами кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України.

Досліджуючи питання суб'єктів кримінальної відповідальності за ст. 368 КК України, важливо зазначити, що ч. 3 та ч. 4 цієї статті до кваліфікуючих ознак цього злочину відносять його вчинення, зокрема службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище [1].

Деякі науковці справедливо звертають увагу, що правовий статус службової особи, включаючи її належність до категорії тих, що займають відповідальне або особливо відповідальне становище, відповідно до ч. ч. 4, 5 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) впливає на визначення правил підслідності у кримінальних провадженнях. Зокрема, зі змісту вказаної статті КПК України можна дійти висновку, що всі корупційні правопорушення, у тому числі й визначене ст. 368 КК України, відносяться до підслідності слідчих органів Національної поліції України [7]. Разом з тим, за ч. 5 цієї статті передбачено, що детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування злочину, передбаченого ст. 368 КК України за умови, якщо суб'єкт цього

злочину відповідає зазначеним у цій нормі ознакам [8, с. 31].

Такі ознаки частково відповідають визначенню службової особи, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище, наведеному у примітках 2 та 3 до ст. 368 КК України.

Зокрема, до службових осіб, які займають відповідальне становище є особи, посади яких згідно із ст. 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «Б», судді, прокурори, слідчі і дізнавачі, а також керівники і заступники керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць [1].

У свою чергу, до службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, відносяться вищі посадові особи держави (наприклад, Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, Голова та член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова та член Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та ін.), а також особи, посади яких згідно із ст. 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «А», та посади яких згідно із ст. 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» віднесені до першої та другої категорій посад в органах місцевого самоврядування [1].

При цьому деякі науковці, зокрема М. В. Фоменко, висловлюють думку про те, що звужувати коло суб'єктів корупційних правопорушень шляхом зазначення вичерпного кола службових осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище, не є дореч-

ним. На обґрунтування такої думки науковець зазначає, що для уникнення свавільного тлумачення норми закону, що може мати своїм наслідком безпідставне притягнення до кримінальної відповідальності або навпаки, непритягнення до кримінальної відповідальності за обставин, які цього вимагають, необхідно відобразити у відповідних примітках характерних ознак, типових для службових осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище, та вироблення рекомендацій, що відповідатимуть потребам практичної діяльності [9, с. 42].

Висновки. Отже, службову особу як суб'єкта кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди можна визначити наступним чином: це державні службовці, інші особи, які на постійній, тимчасові основі або за спеціальними повноваженнями виконують функції держави та місцевого самоврядування, а також прирівняні до них особи, визначені у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

Відмінними ознаками службової особи, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище, є характер рішень, що приймаються такими особами, та його значення в масштабах усієї держави. Зокрема, відповідні службові особи уповноважені приймати рішення, які мають стратегічно важливе значення в межах усієї держави або її окремих регіонів, або яке впливає на формування та реалізацію державної або регіональної політики у певній сфері, а також прийняття та реалізація якого може мати незворотні наслідки для держави. Саме тому вчинення правопорушення, передбаченого ст. 368 КК України, такою особою віднесено до кваліфікуючих ознак.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення – 17.01.2024).
2. Огерук І. С. Щодо переліку корупційних злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. 2019. № 7(19). С. 153–159.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення – 17.01.2024).
4. Кісілюк Е. М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції. 2017. № 42. С. 95–96.
5. Неклеса О., Юр'єв Д. Актуальна характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 330–336.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення – 17.01.2024).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 17.01.2024).

8. Бобровник О. В. Доказування слідчим прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 28–34.

9. Фоменко М. В. «Службова особа» як суб'єкт корупційних злочинів: становлення поняття у КК України, види та проблемні питання. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 48–56.

Pushkar O.A. SUBJECT OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE AND OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT

The article highlights some issues of the criminal-legal characteristics of the subject of criminal liability for accepting an offer, promise and receiving an illegal benefit. The author defined the concept and characteristics of an official as a subject of corruption offenses, including the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. It was found that there is no unified approach to defining the concept of an official as a subject of criminal liability for accepting an offer, promise and receiving an undue benefit in the scientific literature, and the provisions of the legislation in this area are somewhat contradictory.

It is substantiated that the question of whether persons who are not public servants, but are equated with persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, belong to the subjects of criminal responsibility is debatable in the science of criminal law.

The author researched the signs of an official who occupies a responsible and especially responsible position, and who is subject to criminal liability for accepting an offer, promise and receiving an illegal benefit. The differences between an official, an official who occupies a responsible position, and an official who occupies a particularly responsible position, in terms of the criminal-legal characteristics of the subject of criminal responsibility for accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit, are defined.

On the basis of the conducted scientific and legal analysis, the author argued the system of officials who can act as subjects of criminal responsibility for the commission of an offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. It has been proven that the criminal offense provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine includes a special subject.

Key words: *a subject of criminal liability, an official, an unlawful benefit, a particularly responsible position.*

Шевчук П.В.

Науково-дослідний інститут публічного права

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПЕРІОДІВ

Статтю присвячено питанню реформування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до вимог особливих періодів.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів, виокремлення використаних законодавцем підходів до їх реформування та формулювання напрямів до їх подальшого вдосконалення.

Автором застосовано міждисциплінарний підхід з представленням процедур реалізації заходів забезпечення кримінального провадження як юридичних алгоритмів.

Запропоновано широке трактування розуміння юридичного алгоритму, що дозволило комплексно врахувати повноваження суб'єктів правозастосування та інструменти, що ними застосовуються а також узгоджується з суб'єктно орієнтованим підходом до розуміння юридичного алгоритму.

На основі проведеного дослідження запропоновано такі напрями вдосконалення алгоритмів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів: 1) уніфікація в частині застосування під час правового режиму воєнного стану, врегулювання щодо правового режиму надзвичайного стану та інших особливих періодів – часу мобілізації, частково відбудовного періоду після закінчення воєнних дій тощо; 2) спрощення та автоматизація для критично важливих елементів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження; 3) делегування окремих повноважень слідчого судді щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження іншим суб'єктам (наприклад, керівнику прокуратури) із забезпеченням подвійного контролю за відповідними рішеннями – відомчого (прокурор вищого рівня) та інституційного (суд); 4) запровадження багаторівневої наступності повноважень суб'єктів, що ініціюють та ухвалюють рішення щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 5) дублювання процесуальних діджиталізованих інструментів та автоматизованих електронних процесів, аналоговими процедурами, що можуть бути реалізовані без спеціальних технічних засобів; 6) запровадження можливості застосування діджиталізованої процедури (з використанням доступних технічних рішень) для спрощення застосування заходів забезпечення кримінального провадження та (або) забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

***Ключові слова:** кримінальне провадження, заходи забезпечення, особливі періоди, воєнний стан, алгоритм, вдосконалення.*

Постановка проблеми. Питання реформування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до вимог воєнного стану актуалізувалося з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну. В цей період понад 20 разів вносилися зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), значна частина яких стосується саме заходів забезпечення кримінального провадження. Однак такі ситуативні зміни спричинили певні прогалини правового регулювання заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації заходів забезпечення кри-

мінального провадження в умовах особливих періодів є актуальним та досліджуваним в науці кримінального процесу, з огляду на сучасні реалії. Цьому питанню присвятили наукові праці Глов'юк І.В., Лоскутов Т.О., Михайленко В.В., Неледва Н.В., Рогальська В.В., Соцький А.М., Фоміна Т.Г., Черниченко І.В. та інші науковці. Водночас, питання подальшого вдосконалення заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до вимог особливих періодів залишається недослідженим, що обумовлює актуальність даної роботи.

Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання заходів забезпечення кримі-

нального провадження в умовах особливих періодів, виокремлення використаних законодавцем підходів до їх реформування та формулювання напрямів до їх подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Ефективне здійснення кримінального провадження під час війни є викликом для держави.

Аналіз чинного КПК України свідчить про закріплення норм, що врегульовують застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час воєнного стану в Главі 18 (Запобіжні заходи, затримання особи), Розділі IX-1 (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану) та Розділі XI (Перехідні положення) КПК України [1, с. 1]. Щодо надзвичайного стану, то з усіх заходів забезпечення особливі умови реалізації визначено лише щодо тимчасового доступу до речей і документів.

Однак надзвичайний стан та воєнний стан не вичерпують особливих періодів, настання який ускладнює здійснення кримінального провадження а відтак мало б передбачати спеціальну процедуру в КПК України.

Так, Закон України «Про оборону України» в абз. 13 ст. 1 визначає *особливий період* як період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [2, с. 1].

Вважаємо доцільним підхід Кисельова О.О., який в дисертаційному дослідженні комплексно аналізує особливості кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів [5]. Однак такий підхід щодо заходів забезпечення кримінального провадження на сьогодні не відображений законодавцем в чинному КПК України. Це свідчить про неповну відповідність існуючих процесуальних норм актуальним завданням та викликам, що з'являться під час частково відбудовного період після закінчення воєнних дій. Також потребують вдосконалення відповідні норми щодо правового режиму надзвичайного стану, а норми щодо реалізації заходів забезпечення кримінального провадження під час воєнного стану – уніфікації. Вказане вимагає формування системного підходу до вдосконалення процедури реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів.

В сучасних умовах технологічних трансформацій, актуальним є застосування міждисциплінарного підходу з представленням процедур реалізації заходів забезпечення кримінального провадження як алгоритмів.

Під алгоритмом розуміють скінчену послідовність чітко визначених дій, виконання яких призводить до розв'язання всіх задач даного типу [5, с. 5–6]. Подібні математичні та технічні терміни тривалий час застосовуються в юридичній науці, розширюючи методологію досліджень та інструментарій вчених.

Погоджуємося з Манько Д.Г., який визначає *поняття юридичного алгоритму* як закріплену у правовому акті юридичну конструкцію зобов'язуючого волевиявлення, якою чітко регламентується: хто, в якому порядку та що має зробити або утриматися від дій, або обсяг позбавлень чи наділень певними цінностями такої особи [7, с. 153]. Вчений зазначає, що юридичний алгоритм завжди орієнтовано на суб'єкта права бо в ньому закріплена модель поведінки [7, с. 209].

Манько Д.Г. зазначає, що юридичний алгоритм має свою структуру, яка складається з персоніфікації та моделі поведінки. Персоніфікація, як елемент юридичного алгоритму, являє собою виражену в тексті конкретної статті або іншому, меншому за об'ємом, елементі правового акта ідентифікацію та, в окремих випадках, характеристику особи, яка має здійснити діяння, указані в зазначеному елементі правового акта. Модель поведінки, як елемент юридичного алгоритму, являє собою виражену в тексті конкретної статті або іншому, меншому за об'ємом, елементі правового акта послідовність діянь, які має вчинити особа, указана у зазначеному елементі правового акта [6, с. 5]. Враховуючи зазначене, суб'єктний склад є невід'ємною складовою юридичного алгоритму загалом та алгоритму реалізації заходів забезпечення кримінального провадження зокрема.

Враховуючи вказане, на нашу думку, алгоритми реалізації заходів забезпечення кримінального провадження необхідно розглянути як сукупність трьох складових: процесуального механізму, суб'єктного складу (суб'єкти, учасники) та інструментального складу (засоби, інструменти). Таке трактування є доволі широким розуміння юридичного алгоритму, на відміну від науковців, що представляють його як схематичну, математичну або технічну модель норм права. Однак пропонується підхід дозволить комплексно врахувати повноваження суб'єктів правозастосування

та інструменти, що ними застосовуються а також узгоджується з суб'єктно орієнтованим підходом до розуміння юридичного алгоритму.

Процесуальний механізм в контексті даної роботи, на нашу думку, варто розглядати як норми права, визначені в КПК України та галузевих нормативно-правових актах, що визначають спосіб та порядок дій суб'єктів кримінального провадження при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження.

Погоджуємося з думкою Власової Г.П. щодо необхідності спрощення кримінального провадження [3]. Такий шлях вже застосовано як при реформуванні деяких інститутів кримінального процесу (наприклад, запровадження спрощеного порядку досудового розслідування та судового розгляду проступків), так і при внесенні «воєнних» змін до КПК України.

Щодо процесуального механізму реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах воєнного стану, то, порівняно зі стандартною процедурою, законодавець пішов шляхом його спрощення для сторони обвинувачення та автоматизації окремих процедур.

Наприклад, здійснення тимчасового доступу до речей і документів (окремо визначених – *прим. авт.*) на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури (пункт 20-7 Розділу XI КПК України), додаткові підстави для затримання особи уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду (абз. 10 ч. 1 ст. 615 КПК України), безальтернативне застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо визначених видів злочинів та окремих категорій правопорушників (ч. 6, ч. 8 ст. 176, абз. 8 ч. 4 ст. 183 КПК України), автоматичне продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання (ч. 5 ст. 615 КПК України) або ж у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про його продовження (ч. 6 ст. 615 КПК України).

Наведені норми суттєво підвищують ефективність реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в складних умовах воєнного стану. На нашу думку, щодо всіх особливих періодів таке спрощення та автоматизація мають бути розширені на критично важливі заходи забезпечення кримінального провадження. Однак вказане потребує обов'язкового балансу інтересів між потребами воєнного стану та інтересами захисту прав людини під час кримінального провадження.

Водночас варто додатково наголосити, що для правового режиму надзвичайного стану особливі умови реалізації визначено лише щодо тимчасового доступу до речей і документів, а щодо інших особливих періодів (наприклад, час мобілізації, частково відбудовного період після закінчення воєнних дій тощо) таке правове регулювання в КПК України відсутнє.

Отже, процесуальний механізм реалізації кожного з заходів забезпечення кримінального провадження для кожного з видів особливих періодів необхідно уніфікувати та закріпити в певному розділі КПК України, як це визначено відносно стандартних процедур реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в Розділі II КПК України.

Суб'єктний склад посадових осіб, що ініціюють та ухвалюють рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження в стандартних процедурах чітко визначений щодо кожного з них в нормах КПК України. Переважна більшість з них застосовується слідчим суддею, судом за результатами розгляду клопотання прокурора, слідчого за погодження з прокурором.

Під час дії правового режиму воєнного стану законодавець передбачив можливість делегування окремих повноважень слідчого судді щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження іншим суб'єктам, наприклад: продовження тримання під вартою до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором (ч. 2 ст. 615 КПК України); застосування приводу, тимчасового доступу до речей і документів та накладення арешту на майно керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором при відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею цих повноважень (абз. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Такий підхід є виправданим з огляду на організаційну складність забезпечення діяльності слідчого судді в умовах воєнного стану, особливо у районах ведення бойових дій. Вказане обумовлено залученістю значної кількості осіб до реалізації правосуддя (канцелярія суду, секретар судового засідання, помічник судді, слідчий суддя тощо) а також формалізованістю процедури розгляду відповідних клопотань, що передбачає прибуття учасників до будівлі суду, фіксацію за допомогою технічних засобів, внесення відомостей до електронних інформаційних систем тощо. В свою чергу робота

керівника органу прокуратури, прокурорів та слідчих, як відносно автономних осіб, у відповідних умовах, найвірогідніше, продовжуватиметься. Принаймні для реалізації відповідної процесуальної процедури фактично необхідні керівник органу прокуратури, прокурор (процесуальний керівник), слідчий та базова офісна техніка.

Також вартою уваги є норма абзацу 8 ч. 1 ст. 615 КПК України, що передбачає делегування повноважень з розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями в чіткій ієрархічній послідовності: у визначених КПК України випадках їх отримує голова суду, за його відсутності – заступник голови суду, а у разі відсутності голови суду та його заступника – найстарший за віком суддя.

Застосований законодавцем підхід до закріплення багатоступеневої наступності в делегуванні повноважень в умовах воєнного стану вбачається надзвичайно продуманим та доцільним. Очевидно, що в умовах воєнного стану, загрози ведення бойових дій чи ракетних обстрілів, надзвичайного стану та інших особливих періодів, саме такий алгоритм є важливою умовою забезпечення функціонування кримінального процесу та потребує обов'язкового використання для врегулювання роботи критично важливих елементів кримінальної процесуальної діяльності.

Наступний важливий підхід законодавця відображено в ч. 3 ст. 615 КПК України яка визначає, що про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених цією статтею, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення [1, с. 1].

З огляду на екстраординарні повноваження, якими в умовах воєнного стану наділено керівника органу прокуратури, такий спосіб подвійного контролю вбачається обґрунтованим та забезпечує можливість своєчасного реагування прокурора вищого рівня (в порядку ч. 6 с. 36 КПК України) та суду (в порядку ст. 206 КПК України).

Отже, на нашу думку, при розробці пропозицій до подальшого вдосконалення алгоритмів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів важливим є виявлення в процесуальному механізмі їх реалізації таких «критичних точок» та запровадження щодо них багаторівневої наступності повноважень суб'єктів, що ініціюють та ухвалюють відповідні рішення.

Інструментальний склад включає інструменти та засоби, що застосовуються при реалізації досліджуваного процесуального механізму.

Законодавець ілюструє два підходи до трансформації інструментів кримінального процесу в контексті реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів, обидва з яких мають діджиталізований елемент.

Відповідно до абз. 8 ч. 1 ст. 615 КПК України, передбачено неавтоматизований розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями при відсутності технічної можливості доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [1, с. 1] (далі – ЄСІТС). Вказане норма дублює автоматизований електронний інструмент – ЄСІТС, неіджиталізованою процедурою, що може бути реалізована без спеціальних технічних засобів, фактично за допомогою «листка і ручки». Важливо вказати, що аналогічний підхід застосовано щодо Єдиного реєстру досудових розслідувань в абз. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України. Такий підхід законодавця щодо дублювання повністю діджиталізованих процедур аналоговими у випадках припинення функціонування відповідних електронних інформаційних систем або відсутності доступу до них, для особливих періодів, є обґрунтованим.

Також запроваджено дистанційну участь затриманої особи у розгляді клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (абз. 13 ч. 1 ст. 615 КПК України). Цей підхід передбачає альтернативну можливість застосування діджиталізованої процедури за допомогою доступних технічних рішень, що спрощувала б процесуальний механізм або забезпечувала б безпеку учасників кримінального провадження.

Одночасне застосування цих двох підходів при вдосконаленні інструментальної складової алгоритмів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів дозволить ефективно застосовувати сучасні технічні рішення та, одночасно, уникнути ризиків паралічу кримінального процесу через недоступність безальтернативного технічного рішення.

Висновки. На основі проведеного дослідження необхідно визначити такі напрями вдосконалення алгоритмів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів:

1) уніфікація в частині застосування під час правового режиму воєнного стану, врегулювання щодо правового режиму надзвичайного стану та інших особливих періодів – часу мобілізації,

частково відбудовного періоду після закінчення воєнних дій тощо;

2) спрощення та автоматизація для критично важливих елементів реалізації заходів забезпечення кримінального провадження;

3) делегування окремих повноважень слідчого судді щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження іншим суб'єктам (наприклад, керівнику прокуратури) із забезпеченням подвійного контролю за відповідними рішеннями – відомчого (прокурор вищого рівня) та інституційного (суд);

4) запровадження багаторівневої наступності повноважень суб'єктів, що ініціюють та ухвалю-

ють рішення щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

5) дублювання процесуальних діджиталізованих інструментів та автоматизованих електронних процесів, аналоговими процедурами, що можуть бути реалізовані без спеціальних технічних засобів;

6) запровадження можливості застосування діджиталізованої процедури (з використанням доступних технічних рішень) для спрощення застосування заходів забезпечення кримінального провадження та (або) забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII (зі змін. і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

3. Власова Г.П. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика : монографія. Ірпінь : Вид-во Нац. ун-ту ДПС України, 2014. 422 с.

4. Караванова Т.П. Теорія алгоритмів. Частина 1. Необчислювальні алгоритми : навч. посіб. / Т.П. Караванова. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2022. 268 с.

5. Кисельов О.О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2023. 211 с.

6. Манько Д. Г. Структура юридичного алгоритму та його відображення у правових актах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2017. Вип. № 25. С. 4–8.

7. Манько Д. Г. Технології та алгоритми юридичної діяльності : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01. Одеса. 2020. 460 с.

Shevchuk P.V. DIRECTIONS FOR REFORMING MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS IN SPECIAL PERIODS

The article focuses on the issue of reforming the measures to ensure criminal proceedings in accordance with the requirements of special periods. The purpose of the article is to analyse the current state of legal regulation of measures to ensure criminal proceedings in the context of special periods, to identify the approaches used by the legislator to reform them and to formulate the directions for their further improvement. The author applies an interdisciplinary approach and presents the procedures for implementing measures to ensure criminal proceedings as legal algorithms. The author offers a broad interpretation of the understanding of a legal algorithm, which allows for a comprehensive consideration of the powers of law enforcement agencies and the tools they use, and is consistent with the subject-oriented approach to understanding a legal algorithm. Based on the study, the author proposes the following areas for improving the algorithms for implementing measures to ensure criminal proceedings in special periods: 1) unification in terms of application during the legal regime of martial law, regulation of the legal regime of the state of emergency and other special periods – mobilisation, partial reconstruction period after the end of hostilities, etc; 2) simplification and automation for critical elements of the implementation of measures to ensure criminal proceedings; 3) delegation of certain powers of the investigating judge to apply measures to ensure criminal proceedings to other entities (e.g., the head of the prosecutor's office) with double control over the relevant decisions – departmental (top-level prosecutor) and institutional (court); 4) introduction of a multi-level succession of powers of entities that initiate and decide on the application of measures to ensure criminal proceedings; 5) duplication of procedural digitalised tools and automated electronic processes by analogue procedures that can be implemented without special technical means; 6) introduction of the possibility of applying a digitalised procedure (using available technical solutions) to simplify the application of measures to ensure criminal proceedings and (or) ensure the safety of participants in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, interim measures, special periods, martial law, algorithm, improvement.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.94]:341.645

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/20>

Полетило П.С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПОНЯТТЯ «ПРАВИЛО» В ТЛУМАЧЕННЯХ ЄСПЛ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВИЛА «ЄДИНОГО ЧИ ВИРІШАЛЬНОГО ДОКАЗУ»)

У статті розглядається правова позиція Європейського суду з прав людини щодо поняття «правило», яке використовується ним у кримінальних справах. Оскільки в рішеннях, які прийняв Європейський суд з прав людини, поняття «правило» конкретно не визначене, бо тлумачення цього поняття з роками розвивається, уточнюється та доповнюється залежно від обставин справи, обрано спеціальний підхід.

Виходячи з того, що охопити аналізом усі рішення Європейського суду з прав людини у кримінальних справах є завдання надзвичайно складне, було вирішено дослідити визначення поняття «правило» в тих його рішеннях по кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судовому засіданні, тобто в рішеннях, в яких наднаціональний орган посилається на правило «єдиного чи вирішального доказу». Досліджено тлумачення Європейським судом з прав людини поняття «правило» у різних правових ситуаціях, коли свідок звинувачення не з'явився до суду.

Встановлено, що поняття «правило» може тлумачитись по-різному: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою Європейського суду з прав людини; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які встановлюють мінімально можливу основу справедливості судового розгляду по відношенню до обвинуваченого; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які орієнтують на вирішальний факт, відсіюють малозначимі докази і не дають змоги порушити право обвинуваченого на захист; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не дозволяють обмежити право обвинуваченого на захист до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; та інші.

Узагальнено правові позиції Суду щодо поняття «правило» і запропоновано таке: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, гарантують недопущення порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод по відношенню до кожного учасника кримінального провадження і забезпечують справедливе відправлення правосуддя.

Ключові слова: *справедливе правосуддя; право обвинуваченого на захист; процесуальні дії суду; поняття «правило», ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. В багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини у кримінальних справах використовуються правила, з допомогою яких забезпечується справедливість судочинства, хоча конкретного визначення поняття «правило» не пропонується. Дефініції поняття «правило» потребує практика судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти використання правил Європейським судом з прав людини в криміналь-

них справах торкалися Л.Винокурова, А.Костін, С.Кравченко, Б.Моніч, М.Оніщук, Я.Тацій, Г.Усик та інші науковці. Цінні рекомендації з піднятої проблеми надавались в роз'ясненнях Верховного Суду. Проте, публікацій, які б розкривали правову сутність поняття «правило», недостатньо.

Мета статті – запропонувати визначення поняття «правило» шляхом дослідження рішень Європейського суду з прав людини в тих кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не

з'явився в судові засідання, тобто в рішеннях, в яких використовується правило «єдиного чи вирішального доказу».

Виклад основного матеріалу. У кримінальних справах, які розглянув Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), поняття «правило» конкретно не визначене, оскільки тлумачення цього поняття з роками розвивається, уточнюється та доповнюється залежно від обставин справи. Підтвердженням може бути твердження Суду: «Хоча стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів як таких, бо це передусім питання, яке регулюється національним законодавством» [1, пп. 45–46; 2, п. 34; 3, п. 54]. Охопити аналізом усі рішення ЄСПЛ у кримінальних справах є завдання надзвичайно складне, тому вирішено дослідити визначення поняття «правило» в тих кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судові засідання, тобто в тих рішеннях, в яких Суд посилається на правило «єдиного чи вирішального доказу».

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визначає справедливість судочинства, пункт 1 якої стверджує: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір ... та встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4].

Кожен учасник судового процесу має права, в тому числі і обвинувачений в кримінальному провадженні, встановлені підпунктом «d» пункту 3 згаданої статті: «3.Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення»[4]. На думку Суду підпункт «d» пункту 3 разом з іншими положеннями пункту 3 статті 6 Конвенції являє собою одне з мінімальних прав, які мають бути надані будь-якій особі при пред'явленні їй кримінального обвинувачення [5, п. 89].

Для захисту прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ спирається на вироблені ним же принципи судочинства та правила, хоча їх визначення не пропонується. У правовій науці існують різні дефініції принципів судочинства. Зокрема,

принципи судочинства – це універсальні правові засади відстоювання конвенційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії [6, с. 29]. Проте, поняття «правила судочинства» (далі – правила) не визначені, тому, як відмічалось, варто проаналізувати рішення ЄСПЛ, які стосуються кримінальних справ, пов'язаних із використанням правила «єдиного чи вирішального доказу».

Розвиваючи гарантії, встановлені пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, у своїх тлумаченнях, Суд вважає, що використання в якості доказів показань відсутнього свідка, відібраних на стадіях розслідування та судового слідства, саме по собі не є несумісним зі згаданими гарантіями за умови, що дотримано право на захист [7, п. 43]. При цьому Суд наголошує, що у цілому ці правила вимагають надання обвинуваченому адекватної та належної можливості поставити під сумнів показання свідка звинувачення та допитати його, як під час надання ним показань, так і на подальших стадіях провадження [5, п. 118]. Виходячи із такого тлумачення ЄСПЛ правила «єдиного чи вирішального доказу» для забезпечення права на захист, можна запропонувати таку дефініцію: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд.

Великою Палатою ЄСПЛ було роз'яснено принципи, які мають застосовуватися у випадку неявки свідка в судові засідання [5, пп. 119–147; 8, пп. 131–135; 9, п. 58]. Серед них: «...(v) відповідно до правила “єдиного або вирішального доказу”, якщо визнання вини обвинуваченого виключно або переважно ґрунтується на показаннях свідків, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, його права на захист обмежуються неправомірно» [10, п. 75]. Виходячи із цього тлумачення, допустиме таке визначення: правила – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою ЄСПЛ.

ЄСПЛ допускає, щоб формулювання підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції не розглядалися як жорсткі, а тлумачилися як такі, що встановлюють мінімально можливу основу справедливості. Цей підхід спирався на правило «єдиного чи вирішального доказу» і був вірним [5, п. 106]. На основі процитованого: правила – це сукупність процесуальних дій суду, які встановлюють мінімально можливу основу справедливості судового розгляду по відношенню до обвинуваченого.

Суд констатує, що у випадку, коли суди не надали належного значення праву обвинуваченого допитати свідків обвинувачення, тим самим вони знехтували правом на захист як формальним чи історичним. Обвинувальний вирок, заснований виключно чи значною мірою на показаннях свідка, який не з'явився до суду, буде небезпечний та несправедливий. У суді, зокрема, можна спостерігати за станом обличчя, можна задавати запитання відносно сприйняття, пам'яті чи відвертості свідка, без яких існує ймовірність того, що помилки, перебільшення чи надмірна неправда будуть непомічені [5, п. 106]. Наведене твердження дає підстави для визначення: правило – це сукупність процесуальних дій суду по відстоюванню справедливості вироку обвинуваченому.

На думку Суду, обґрунтування правила було очевидним: оцінюючи достатність процедур, які застосовувалися у випадку прийняття до розгляду показань з чужих слів, для компенсації труднощів, у яких опинилася сторона захисту, належну увагу варто було б приділити тому, якою мірою відповідні докази були вирішальними, в сторони захисту виникало значно менше труднощів, а якщо вони були вирішальними, то таких труднощів було б значно більше [5, п. 107]. Спираючись на прецедентну практику ЄСПЛ, можна вважати: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які орієнтують на вирішальний факт, відсівають малозначимі докази і не дають змоги порушити право обвинуваченого на захист.

Оскільки правило «єдиного чи вирішального доказу» було чітко та зрозуміло сформульоване [11, п. 40] та міцно закріплене в прецедентній практиці ЄСПЛ, а також в межах принципового, практичного та розумного тлумачення підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції [5, п. 107], то можна наголошувати: правило – це чітко встановлена прецедентною практикою ЄСПЛ сукупність процесуальних дій суду, в межах принципового, практичного та розумного тлумачення підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції. Або: правило – сукупність процесуальних дій суду, які не дозволяють обмежити право обвинуваченого на захист до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

Виходячи з нагадувань Суду, що стаття 6 Конвенції не містить норм про допустимість доказів як таких, а дане питання має в першу чергу регулюватись законодавством держави-учасниці Конвенції [5, п. 126], стверджуємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які регулю-

ють допустимість доказів законодавством країни-учасниці Конвенції.

ЄСПЛ не погоджується з тим, що правило «єдиного чи вирішального доказу» базується на припущенні про те, що усі показання анонімого свідка, які мають вирішальне значення для справи, ненадійні чи не можуть бути належно оцінені, якщо вони не перевірені в ході перехресного допиту. Швидше вказане правило ґрунтується на тому, що чим вище значимість доказу, тим більш ймовірна несправедливість по відношенню до обвинуваченого, якщо свідку дозволено залишатись анонімним чи не з'являтися до суду, і тим більша необхідність в гарантіях з метою забезпечення того, щоб докази були явно надійними або щоб можна було належним чином перевірити та оцінити їх достовірність [5, п. 139]. Згадані тлумачення дозволяють стверджувати: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які забезпечують надійність та достовірність показань анонімого свідка на основі оцінки їх значимості та встановлення необхідності у гарантіях права на захист обвинуваченого.

В одному із рішень Суд відмітив, що анонімність двох свідків у справі створила для сторони захисту «труднощі, які зазвичай не повинні виникати в кримінальному провадженні, але при цьому порушення не може бути встановлене, якщо труднощі, з якими зіткнулась сторона захисту, були достатньою мірою компенсовані застосовуваними процедурами» [12, п. 72]. Як видно, правило – це сукупність процесуальних дій суду, спрямованих на усунення труднощів сторони захисту, з допомогою достатньою мірою компенсованих процедур.

Суд вважає, що в основі правила «єдиного чи вирішального доказу» лежать дві причини: 1) викривальні для обвинуваченого показання цілком можуть бути свідомо хибними чи просто помилковими; 2) обвинувачений не повинен опинитися в ситуації, коли він фактично позбавлений реального шансу захищати себе із-за неможливості оскаржити висунуту проти нього версію. Судовий розгляд має гарантувати, що права обвинуваченого, передбачені статтею 6 Конвенції, не можуть бути неприйнятно обмежені і що він як і раніше зможе ефективно брати участь у судовому провадженні [13, п. 83; 14, п. 26; 5, п. 142]. Враховуючи наведені причини, можна стверджувати, що правило – це сукупність процесуальних дій суду, які забезпечують справедливий судовий розгляд за рахунок виключення хибних показань, не допускають порушення конвенційних прав

обвинуваченого і забезпечують йому ефективну участь у судовому провадженні.

Оскільки, вважає Суд, було б невірно жорстко застосовувати дане правило («єдиного чи вирішального доказу» – *II.II.*) при розгляді питань справедливості, і було б невірно ігнорувати особливості конкретної правової системи і, зокрема, її правила доказування, не дивлячись на судові думки, які могли припускати інше [11, п. 40; 15, п. 56; 16, п. 83]. Це перетворило б правило на грубий не вибірковий інструмент, який суперечить традиційному підходу ЄСПЛ до питання загальної справедливості: зважування суперечливих інтересів сторони захисту, потерпілого та свідків, а також зацікавленості суспільства в ефективному відправленню правосуддя [5, п. 146]. Враховуючи застереження Суду, стверджуємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, ґрунтується на зважуванні суперечливих інтересів сторони захисту, потерпілого та свідків, а також зацікавленості суспільства в ефективному відправленню правосуддя.

Щоб не допустити автоматичне застосування правила «єдиного чи вирішального доказу» (коли осуждення ґрунтувалось на тому, що показання відсутнього свідка були єдиними чи вирішальними), Суд дотримується трьохступінчатого тесту, критеріями якого є встановлення: 1) чи були вагомими причини неявки свідка в суд; 2) чи були докази відсутніх свідків єдиними чи вирішальними для винесення вироку; 3) чи існували достатні врівноважуючі фактори, які компен-

сують складнощі, з якими зіткнулась сторона захисту [5, п. 152; 17, п. 112]. Це дає змогу встановити відповідність пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції розгляду, в якому в якості доказів були використані показання свідка, який не з'явився в судові засідання і не був допитаний на стадії досудового розгляду. Спираючись на практику Суду, вважаємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які застосовуються разом із з'ясуванням причин неявки свідка в суд та встановленням існування достатніх врівноважуючих факторів, що компенсують складнощі сторони захисту, і забезпечують одне з мінімальних прав, які мають бути надані будь-якій особі при пред'явленні їй кримінального обвинувачення у випадку, коли в якості доказів були використані показання свідка, який не з'явився в суд і не був допитаний на стадії досудового слідства.

Узагальнивши правові позиції Суду щодо поняття «правило», можна запропонувати таке: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, гарантують недопущення порушення норм Конвенції по відношенню до кожного учасника кримінального провадження і забезпечують справедливе відправлення правосуддя.

Висновки. З'ясовано визначення поняття «правило» шляхом дослідження рішень ЄСПЛ в кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судові засідання, тобто в рішеннях, в яких використовується правило «єдиного чи вирішального доказу».

Список літератури:

1. Decision of the ECtHR in the case “Schenk v. Switzerland”, № 10862/84, dated July 12.1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76800%22%5D%7D>.
2. Decision of the ECtHR in the case “Teixeira de Castro v. Portugal”, № 44/1997/828/1034, dated June 9. 1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58193%22%5D%7D>.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України», № 16404/03, від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург. 2010. 24 с.
5. Decision of the ECtHR in the case “Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom”[GC], № 26766/05, 22228/06, dated December 15, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108072%22%5D%7D>.
6. Музичук К.С. Демократичні основи судочинства (аспект інформаційних прав і свобод людини). Луцьк. 2019. 528 с.
7. Decision of the ECtHR in the case “Saidi v. France”, № 14647/89, dated September 20, 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57839%22%5D%7D>.
8. Decision of the ECtHR in the case “Horncastle and Others v. the United Kingdom”, № 4184/10, dated December 16, 2014. URL: <https://www.google.com/search?q=horncastle+and+others+v+the+united+kingdom&oq=Horncastle+and+Others+v.+the+United+Kingdom&aqs=chrome..69j0j9j69i6112.4746j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

9. Decision of the ECtHR in the case “Seton v. the United Kingdom”, № 55287/10, dated February 31, 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161738>.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Боєць проти України», № 20963/08 від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c64#Text.
11. Decision of the ECtHR in the case “Luca v. Italy”, № 33354/96, dated February 27, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=002-5791>.
12. Decision of the ECtHR in the case “Doorson v. Netherlands”, № 20524/92, dated March 26, 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-2799%22%5D%7D>.
13. Decision of the ECtHR in the case “T. v. the United Kingdom”, №24724/94, dated December 16, 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22t%20v%20united%20kingdom%22%5D%22%22%7D%7B%22itemid%22:%5B%22001-58593%22%5D%7D%7D>.
14. Decision of the ECtHR in the case “Stanford v. the United Kingdom”, № 73299/01, dated February 23, 1994. URL: <file:///C:/Users/PC/Downloads/001-22959.pdf>.
15. Decision of the ECtHR in the case “N.C v. Italy”, № 24952/94, dated January 11, 2001. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:ihrl/2989echr02.case.1/law-ihrl-2989echr02>.
16. Decision of the ECtHR in the case “Tacke v. Belgium” [GC], № 926/05, dated November 16, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-101739%22%5D%7D>.
17. Decision of the ECtHR in the case “Schatschaschwili v. Germany” [GC], № 9154/10, dated December 15, 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159566%22%5D%7D>.

Poletylo P.S. THE CONCEPT OF “RULE” IN INTERPRETATIONS OF THE ECHR (ON THE EXAMPLE OF THE “SOLE OR CONCLUDING EVIDENCE” RULE)

The article examines the legal position of the European Court of Human Rights regarding the concept of “rule” used by it in criminal cases. Since the concept of “rule” is not specifically defined in the decisions adopted by the European Court of Human Rights, because the interpretation of this concept develops over the years, is clarified and supplemented depending on the circumstances of the case, a special approach was chosen.

Based on the fact that is an extremely difficult task to analyze all decisions of the European Court of Human Rights in criminal cases, it was decided to investigate the definition of the concept of “rule” in those of its decisions in criminal cases in which the prosecution witness did not appear at the court session, that is, in decisions in which the supranational body refers to the rule of “single or decisive evidence”. The interpretation of the concept of “rule” by the European Court of Human Rights in various legal situations when the prosecution witness did not appear before the court was studied.

It has been established that the concept of “rule” can be interpreted in different ways: a rule is a set of procedural actions of the court that do not allow violation of the accused’s right to a fair trial; the rule is a set of procedural actions of the court that do not allow departure from the democratic principles developed by the judicial practice of European Court of Human Rights; the rule is a set of procedural actions of the court that establish the minimum possible basis for the fairness of the trial in relation to the accused; the rule is a set of procedural actions of the court that focus on the decisive fact, filter out insignificant evidence and prevent the accused from violating his right to defense; the rule is a set of procedural actions of the court that do not allow limiting the accused’s right to defense to a degree incompatible with the guarantees provided for in Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; and other.

The legal positions of the Court regarding the concept of “rule” are summarized and the following is proposed: a rule is a set of procedural actions of the court that take into account the specifics of a specific legal system, guarantee the prevention of violation of the norm of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in relation to each participant in criminal proceedings and ensure a fair administration of justice.

Key words: *fair justice; the accused’s right to defense; procedural actions of the court; concept of “rule”, ECHR.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/21>**Пахомі С.К.**

Міжнародний гуманітарний університет

ДОТРИМАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНОЮ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті аналізується дотримання зобов'язань Україною у сфері забезпечення екологічної безпеки.

У статті обговорюється важливість стратегії екологічної безпеки в Україні та підкреслюється необхідність вирішення екологічних проблем у системний спосіб. Стратегія повинна визначати пріоритетність права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та забезпечувати захист громадян за допомогою різних факторів, таких як політичні, правові, економічні, технологічні та гуманітарні заходи.

Державна система забезпечення екологічної безпеки в Україні складається з різних заходів, спрямованих на підтримку балансу між екосистемами та діяльністю людини. Структура управління цією системою повинна включати органи, сили і засоби, що забезпечують її ефективне функціонування. Ці заходи спрямовані на підтримку балансу між екосистемами країни та тиском, який чиниться на них людською діяльністю та природними силами.

У статті також підкреслюється, що на рівень національної безпеки впливають ризики, пов'язані з природними та техногенними катастрофами, а також негативні процеси, які можуть призвести до соціальних заворушень. Тому ефективна стратегія безпеки має бути спрямована на сталий економічний розвиток, мінімізацію споживання ресурсів та усунення ризику катастроф.

Також в роботі звертається увага на стан імплементації директив та регламентів ЄС щодо охорони довкілля, опис системних проблем які перешкоджають імплементації актів права ЄС, такі як відсутність офіційних перекладів, недостатнє кадрове забезпечення, потреба у зовнішній підтримці, обмеженість фінансових ресурсів та необхідність проведення переговорів з ЄС з певних питань. Крім того, існують специфічні проблеми в управлінні через збройний конфлікт на території України.

Проаналізовано загальний опис поточного стану дотримання Україною зобов'язань у сфері екологічної безпеки.

Зроблено висновок, що темпи імплементації європейських зелених директив дуже повільні, а багато актів відтерміновані до завершення збройного конфлікту. Імплементація директив та регламентів ЄС щодо охорони довкілля сприятиме створенню комплексної системи доступу до екологічної інформації, управлінню природними ресурсами та зменшенню промислового забруднення.

Ключові слова: екологічна безпека, зобов'язання, екологічна політика ЄС, Угода про асоціацію, екосистема, охорона довкілля.

Постановка проблеми. Імплементація норм ЄС в українське законодавство у сфері довкілля та зміни клімату вимагає значних змін, включаючи створення нових законів, перегляд чинного законодавства та створення нових інституцій. Це також передбачає запровадження нових інструментів та правовідносин, а також реалізацію технічних передумов та цифрових рішень.

Деякі з викликів на шляху імплементації права ЄС в Україні включають відсутність офіційних перекладів правових актів ЄС на українську мову та необхідність термінологічної верифікації. Існує також брак кваліфікованих фахівців у органах виконавчої влади та потреба в додатковому навчанні. Для врегулювання нових правовідносин та забезпечення належного застосування права

ЄС знадобиться зовнішня експертна підтримка та технічна допомога. Необхідні регулярні консультації з інституціями та організаціями ЄС з питань довкілля та зміни клімату, а обмеженість фінансових ресурсів державного бюджету може вимагати пошуку додаткових інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування концепції міжнародної екологічної безпеки нині є об'єктом не одного наукового дослідження, проте лише окремі вітчизняні роботи звертають ся до цього поняття, зокрема праці В.І. Андрейцева, Н.Р. Малишевої, О.В. Задорожного, М.О. Медведєвої тощо. Однак в більшості наукових праць достатня увага поняттю міжнародна екологічна безпека та її впливу на сучасний міжнародний правопорядок – не досліджується.

Метою статті є дослідження дотримання зобов'язань Україною у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення виконання екологічних зобов'язань необхідно використовувати різні механізми. Один з таких механізмів – збір інформації та звітування про виконання зобов'язань. Зрозуміти, як цей механізм працює, можна, розглянувши типи зобов'язань, які підлягають виконанню. Розмежування проводиться між «первинними нормами» і «вторинними нормами». Первинні норми передбачають конкретну поведінку, яку держави повинні приймати, як, наприклад, скорочення викидів або створення природоохоронних територій. Вторинні норми визначають наслідки, пов'язані з виконанням умов, встановлених первинними нормами. В межах первинних норм можна провести подальше розмежування на «матеріальні зобов'язання» і «процесуальні зобов'язання». Перша категорія включає різні види зобов'язань, такі як обов'язок запобігати шкоді навколишньому середовищу. Інші приклади включають договірні зобов'язання щодо скорочення споживання та виробництва.

Стратегія екологічної безпеки в Україні є життєво важливою для вирішення системного характеру екологічних проблем та їх зв'язку з політичними, соціальними та економічними факторами. Її слід розглядати як фундаментальну складову національної безпеки країни. Пріоритетом цієї стратегії має стати загально визнане право людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Право громадян на екологічну безпеку гарантується політичними, правовими, економічними, технологічними та гуманітарними чинниками.

Державна система забезпечення екологічної безпеки в Україні складається з різних заходів, включаючи правові, економічні, технічні, гуманітарні та медичні заходи. Ці заходи спрямовані на підтримку балансу між екосистемами країни та тиском, який чиниться на них людською діяльністю та природними силами. Важливо, щоб структура управління системою включала органи, сили і засоби, які забезпечують її ефективне функціонування.

На рівень національної безпеки України впливають ризики, пов'язані з потенційними катастрофами як природного, так і техногенного характеру, а також негативні процеси, які з часом можуть призвести до соціальних заворушень. Тому ефективна стратегія безпеки України має бути спрямована на сталий економічний розвиток, який мінімізує споживання ресурсів і практично виключає ризик виникнення надзвичайних ситуацій.

Концепція управління ризиками в екологічній безпеці має кілька стратегій: запобігання катастрофам і ліквідація небезпечних об'єктів, запобігання надзвичайним ситуаціям та пом'якшення наслідків катастроф. Основна мета – мінімізувати ризики, реалізуючи першу та другу стратегії.

Важливо вивчати та розуміти фактори підвищених ризиків, прогнозувати події та оцінювати наслідки катастроф. Знаючи ймовірності та збитки, можна знайти альтернативні рішення, зменшити вплив катастроф та створити компенсаційні механізми.

Вирішальну роль відіграють нормативно-правові акти, такі як закони і постанови. Такі акти регулюють питання управління ризиками і встановлюють правила для запобігання небезпекам та ліквідації їх наслідків. Усі три стратегії управління ризиками повинні поєднуватися для ефективності.

Протягом останніх 15 років Україна не виконувала свої міжнародні зобов'язання з охорони навколишнього середовища [1], зокрема укладених багатосторонніх угод, що стосуються оцінки впливу на довкілля. Система екологічної експертизи, зокрема її застосування до містобудівних проєктів, не відповідала принципам екологічної демократії та участі громадськості у прийнятті рішень. Це призвело до значної шкоди навколишньому середовищу і знищенню екологічних прав громадян. Реформа містобудівного законодавства та системи природоохоронних органів, проведена в Україні у 2011 році, не дала значних результатів у вирішенні проблеми [2]. Різноманітні ініціативи, спрямовані на виправлення ситуації, також не призвели до відчутних покращень.

Охорона довкілля є найважливішим аспектом європейської інтеграції та відбудови України після війни. Російська агресія спричинила значні пошкодження українській екосистемі, але не змогла зупинити країну на шляху до сталого розвитку. Україна виконала ряд заходів у сфері охорони довкілля, таких як прийняття стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року [3], природоохоронного законодавства, стратегії збереження морської природної спадщини до 2034 року, реформи лісового господарства, діджиталізації екологічного сектора та розробки Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року [4]. Участь України у природоохоронних програмах ЄС є ефективним способом подолання наслідків зміни клімату та відновлення пошкоджених екосистем. Розвиток партнерства з ЄС і зміцнення екологічної співпраці також підтверджують зобов'язання України в охороні довкілля.

Проте Україна отримала низький бал за дотримання європейського екологічного законодавства, незважаючи на те, що в цій сфері було досягнуто певного прогресу. Європейська комісія вказала на проблеми з оцінкою впливу на довкілля, стратегічною екологічною оцінкою та імплементацією Директиви про екологічну відповідальність. Це не перший раз, коли Україна стикається з критикою своїх інструментів екологічного менеджменту. На конференції 2003 року Маргот Вальстрем, колишній Європейський комісар з питань навколишнього середовища, зазначила, що міністерства охорони навколишнього середовища у Східній Європі мають тенденцію надавати пріоритет функціям контролю над управлінням природними ресурсами для суспільного блага [5]. Економічні інструменти часто використовуються для отримання доходів, а не для сприяння зміні поведінки. Критика підкреслює необхідність для України усунути процедурні порушення, нерівномірне впровадження та вдосконалити свій підхід до екологічного управління.

Україна офіційно привела своє законодавство у відповідність до Директиви ЄС щодо оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС) та Директиви щодо стратегічної екологічної оцінки (СЕО). Проте, як видно з критики ЄС, імплементація європейських стандартів екологічної оцінки залишає простір для вдосконалення.

Що стосується екологічної відповідальності та зобов'язань, Україна відхилила Директиву 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність, яка визначає відповідальність за усунення екологічної шкоди, зберігаючи при цьому позицію

«радянської епохи», згідно з якою екологічна відповідальність пов'язана виключно з порушеннями екологічного законодавства та зобов'язання держави зводиться до запобігання забрудненню навколишнього середовища, а не до усунення вже завданої шкоди.

Українські експерти мотивували невиконання Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України вимог Директиви 2004/35/ЄС так, що згідно з Конституцією України, забезпечення екологічної безпеки є обов'язком держави. Однак Міністерство екології запропонувало, щоб більша частина фінансування плану післявоєнного «зеленого» відновлення України надходила від компенсації екологічної шкоди, спричиненої несанкціонованими викидами, а не від дотримання міжнародних директив.

Україна історично зацікавлена у створенні вуглецевих ринків для фінансування свого «зеленого відновлення», але немає впевненості, що покладатися на торгівлю квотами на викиди буде практично доцільно. Вуглецевий ринок, створений відповідно до Паризької угоди, ще не повністю запрацював, а технічні правила, що регулюють його функціонування, все ще розробляються. Тому для України може бути складно фінансувати післявоєнну відбудову за рахунок торгівлі квотами на викиди.

Таким чином, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України було піддано критиці за недотримання міжнародних директив, а також за те, що воно запропонувало стратегію фінансування, яка може виявитися нездійсненою через обмеженість функціонування та технічні складнощі вуглецевого ринку.

Що стосується прогресу виконання Україною зобов'язань за напрямом «Навколишнє природне середовище та цивільний захист» передбачені Главою 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію становить 77% (загальний) та 16% (за 2022 рік) [6].

Україна активно впроваджує оцінку впливу на довкілля (ОВД) та стратегічну екологічну оцінку (СЕО) на основі європейських директив. Імплементація передбачає внесення змін до законодавства про ОВД та запровадження консультацій з іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Окремі етапи процедури ОВД були оцифровані, а громадські слухання тепер можна проводити в режимі відеоконференції, зокрема в умовах воєнного стану.

Крім того, було створено систему екологічного моніторингу, яка зосереджується на якості повітря та промислового забрудненні. Це включає розробку планів моніторингу та регулювання викидів забруднюючих речовин у повітря. Прийнято Закон України «Про вдосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин», докладаються зусилля для імплементації Директиви 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради про промислове забруднення.

На оновлення водних ресурсів в Україні була затверджена державна програма моніторингу вод до 2026 року. Враховуючи стандарти ЄС, Міністерство охорони здоров'я працює над оновленням законодавства щодо якості питної води. Оновлений Водний кодекс також був затверджений, а території річкових басейнів визначені.

У сфері поводження з відходами, був прийнятий новий рамковий Закон України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 р. № 2320-ІХ, і розпочато розробку відповідних нормативно-правових актів для його виконання, зокрема щодо розширеної відповідальності виробника та регіональних планів управління відходами. Однак, додаткові зусилля необхідні для забезпечення успішної реформи та модернізації інфраструктури управління відходами.

Наразі в Україні відсутні правила та критерії для управління та забезпечення безпеки хімічної продукції в країні. Однак було прийнято новий Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» від 1 грудня 2022 р. № 2804-ІХ, покликаний вирішити цю проблему та запобігти небезпечному впливу хімічних речовин на навколишнє середовище та здоров'я людей. В країні також відбувається комплексна реформа системи управління лісами з метою захисту лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників, хвороб та інших шкідливих впливів. Важливим є прийняття законопроекту про ринок деревини, який стане основою для імплементації законодавства ЄС. У сфері охорони природи докладаються зусилля для законодавчого закріплення управління та збереження територій Смарагдової мережі в Україні, спрямовані на збереження природних оселищ та охоронюваних видів фауни і флори. Затверджено різні заходи, зокрема порядок створення природоохоронних територій для збереження біорізноманіття в лісах та створення надійної інформаційно-комунікаційної системи для природоохоронних територій.

Уряд України прийняв оновлений Національно-визначений внесок до Паризької угоди до

2030 року. Разом з цим, була затверджена стратегія адаптації до зміни клімату, в рамках якої розробляється план дій для досягнення цілей НВВ та проводиться оцінка вразливості на різних рівнях. Україна також працює над розробкою комплексного закону про клімат, щоб узгодити свої кліматичні політики та заходи з європейським законодавством та забезпечити ефективну оцінку їхньої реалізації [7, р. 4]. Також розробляється система моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів на підприємствах, що дозволить отримувати достовірні дані. Нарешті, розробляється законодавство про національну систему торгівлі квотами на викиди парникових газів, що сприятиме скороченню викидів в Україні. Усі ці заходи спрямовані на покращення кліматичного управління та сприяння зменшенню викидів газів, відповідно до зобов'язань, прийнятих згідно з Паризькою угодою.

Загалом, Україна робить кроки, спрямовані на наближення до європейських екологічних стандартів, впроваджуючи процеси ОВД та СЕО, посилюючи моніторинг довкілля та регулюючи промислове забруднення, порядок створення природоохоронних територій для збереження біорізноманіття, покращення кліматичного управління

Висновки. Україна, яка отримала статус кандидата на вступ до ЄС трохи більше двох років тому, взяла на себе додаткові зобов'язання у сфері кліматичного законодавства. Однак імплементація європейського екологічного законодавства все ще перебуває на ранній стадії, згідно з першою оцінкою відповідності умовам членства, проведеною через шість місяців після отримання статусу кандидата. Незважаючи на постійні зусилля уряду, парламенту, деяких галузей промисловості та громадянського суспільства під час війни, темпи імплементації європейських зелених директив не дуже обнадійливі. Більше того, багато актів, ухвалених Верховною Радою та Кабінетом Міністрів, дозволяють відтермінувати їхню імплементацію на кілька років після завершення воєнного стану. Такий підхід перешкоджає прийняттю Україною європейських стандартів, зокрема у сфері промислового забруднення, що може вплинути на вступ країни до ЄС та здатність місцевих експортерів збільшити постачання товарів та енергоносіїв на європейські ринки. Це також може обмежити використання Європою української продукції та енергоресурсів у побудові нової моделі енергетичної безпеки.

Імплементація директив та регламентів ЄС щодо охорони довкілля сприятиме створенню

комплексної системи доступу до екологічної інформації, управлінню природними ресурсами та зменшенню промислового забруднення. Це надасть можливість громадянам насолоджуватися безпечним та чистим довкіллям, забезпечувати доступ до чистого повітря та водних ресурсів. Також, зусилля, спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, наприклад, скорочення вики-

дів парникових газів, сприятимуть переходу до низьковуглецевого розвитку, сприяючи також економічному зростанню. Реалізація заходів з адаптації до змін клімату підвищить стійкість регіонів, що страждають від підвищення температури, рівня води чи екстремальних погодних умов, покращуючи якість життя населення в цілому.

Список літератури:

1. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (ACQUIS ЄС). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55GOEEI/zvit_UA.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
2. Report of the Compliance Committee on its thirty-seventh meeting: ECE/MP.PP/C.1/2012/5. URL: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/compliance/CC-37/ece.mp.pp.c.1.2012.5.e.pdf> (дата звернення: 25.12.2023).
3. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.12.2023).
4. Стратегія низьковуглецевого розвитку до 2050 року. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/zmina-klimatu/pom-yakshennya-zminy-klimatu/strategiya-nyzkovugletsevogo-rozvytku-ukrayiny-do-2050-roku/> (дата звернення: 25.12.2023).
5. Compliance by Ukraine with its obligations under the Convention: ECE/MP.PP/2008/2/Add.14. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop3/ODS/ece_mp_pp_2008_2_add_14_e_Ukraine.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
6. Оцінка досягнення цілей угоди про асоціацію між Україною та ЄС URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploadedfiles/review_of_achievement_of_euua_aa_objectives_ukr_0.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
7. Ukraine on the way to the EU: realities and prospects. *National Security and Defence*. 2022. № 1–2 (185–186). 10 p. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_eng.pdf (дата звернення: 25.12.2023).

Pakhomi S.K. COMPLIANCE WITH UKRAINE'S OBLIGATIONS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY

The article analyses Ukraine's compliance with its obligations in the field of environmental safety.

The article discusses the importance of an environmental security strategy in Ukraine and emphasizes the need to address environmental issues in a systematic manner. The strategy should prioritize the human right to a safe environment for life and health and ensure the protection of citizens through various factors, such as political, legal, economic, technological, and humanitarian measures.

The state system for ensuring environmental safety in Ukraine consists of various measures aimed at maintaining a balance between ecosystems and human activity. The management structure of this system should include bodies, forces, and means that ensure its effective functioning.

The article also emphasizes that the level of national security is affected by the risks associated with natural and man-made disasters, as well as negative processes that can lead to social unrest. Therefore, an effective security strategy should be aimed at sustainable economic development, minimizing resource consumption and eliminating the risk of disasters.

The article also draws attention to the state of implementation of EU directives and regulations on environmental protection, and describes systemic problems that impede the implementation of EU law, such as the lack of official translations, insufficient staffing, the need for external support, limited financial resources and the need to negotiate with the EU on certain issues. In addition, there are specific governance challenges due to the armed conflict in Ukraine.

A general description of the current state of Ukraine's compliance with its environmental safety obligations is analyzed.

It was concluded that the pace of implementation of European green directives is very slow, and many acts are postponed until the end of the armed conflict. The implementation of EU directives and regulations on environmental protection will contribute to the creation of a comprehensive system of access to environmental information, management of natural resources and reduction of industrial pollution.

Key words: *environmental safety, commitments, EU environmental policy, Association Agreement, ecosystem, environmental protection.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.36.222 (477+4)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/22>

Фелик О.В.

Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ

У статті проводиться дослідження предмета кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. На підставі загальних теоретичних положень, які стосуються предмета кримінального правопорушення, автор з'ясовує погляди на предмет діяння, передбаченого ст. 384 КК України, виокремлює з них позитивні положення, полемізує з цього приводу з авторами існуючих публікацій. Крім того, аналізуючи позитивні погляди на предмет кримінального правопорушення автором формулюється власне поняття предмета кримінального правопорушення.

Враховуючи погляди науковців щодо окресленої у статті теми, автором з'ясовується питання місця предмета складу кримінального правопорушення, в структурі загального складу діяння і, зокрема, складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Також, автором розглядаються ознаки предмета окресленого діяння.

Аналізуючи предмет складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК), автор встановлює родові та видові ознаки предмета, притаманні конкретному предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, а також спеціальні його ознаки.

На підставі проведеного дослідження автором формулюється власне визначення предмета складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК

Ключові слова: предмет складу кримінального правопорушення, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, предмет відносин, ознаки предмета складу кримінального правопорушення, родові ознаки предмета, видові ознаки предмета, спеціальні ознаки предмета, склад кримінального правопорушення.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що предмет кримінального правопорушення відноситься до числа обов'язкових ознак діяння введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, отже, істотно зростає його роль при кваліфікації цього кримінального правопорушення, тому проблеми, які стосуються предмета аналізованого діяння, потребують подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі предмета кримінального правопорушення присвячені роботи М.І. Бажанова, В.Я. Тація, М.Й. Коржанського, В.К. Матвійчука, П.П. Андрушка, М.І. Панова, І.О. Харь, с. Б. Гавриша, П.С. Матишевського, Е.В. Фесенка та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК України.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

- дослідити предмет кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України);
- провести критичний аналіз існуючих поглядів на предмет кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України).

Викладення основного матеріалу. Перш за все звернемося до загальних теоретичних положень, які стосуються предмета кримінального правопорушення. У контексті зазначеного вище важливо звернути увагу на те, що досліджуваний нами склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 384 КК, належить до категорій так званих предметних діянь, обов'язковою ознакою

яких є предмет кримінального правопорушення, який можна зрозуміти з диспозиції ст. 384 КК. Проте дослідження, на наше переконання, цього надто складного предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК неможливо без його загальної характеристики на рівні загального поняття складу кримінального правопорушення. Це наштовхує нас на таку думку, згідно з якою той, хто береться за вирішення конкретних (часткових) питань без попереднього з'ясування загальних, – завжди так або інакше буде наштовхуватись на певні невирішені загальні питання.

У науці кримінального права відсутня єдність поглядів щодо загального поняття «предмет кримінального правопорушення». У той же час з'ясування цієї проблеми, на наше переконання, заслуговує істотної уваги, оскільки предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, вказує на зв'язок його з об'єктом цього діяння, з його об'єктивною стороною, а також з суб'єктом і суб'єктивною стороною цього кримінального правопорушення. Нам уявляється, що цілком справедливим у цьому плані є твердження М.М. Панова, що «поза з'ясуванням соціально-економічної правової суті предмета злочину іноді може бути суттєво ускладнене правильне встановлення і тих суспільних відносин, на які спрямоване злочинне посягання» [1, с. 50]. Перед тим як долучитись до з'ясування цієї, як ми вже зазначали, важливої проблеми, наголошуємо, що ми дотримуємося позиції, згідно з якою предмет кримінального правопорушення є самостійною обов'язковою ознакою лише для предметних складів діянь, до яких відноситься і кримінальне правопорушення, передбачене ст. 384 КК. У цьому контексті важливо наголосити, що питання про предмет, у тому числі й цього складу кримінального правопорушення, має не тільки теоретичне, але й надто важливе практичне значення. Це зумовлено тим, що міра відповідальності суб'єкта певним чином залежить від того, що буде визначено предметом такого складу кримінального правопорушення. Так, предмет складу цього кримінального правопорушення має значення для правильної кваліфікації вчиненого діяння, а також для відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК від суміжних складів кримінальних правопорушень. Крім того, предмет кримінального правопорушення може бути також і критерієм розмежування злочинного і не злочинного діяння.

Як ми вже зазначали вище, що стосовно поняття «предмет кримінального правопору-

шення» висловлювалися різноманітні погляди: 1) М.Й. Коржанський заявляв, що «предмет злочину – це матеріальна річ, в якій проявляються певні сторони (властивості) суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного або психічного впливу, якій завдається соціально небезпечна шкода у сфері суспільних відносин (тобто предмет – це матеріальна сторона об'єкта, але не сам об'єкт)» [2, с. 132]; 2) П.С. Матишевський та Е.В. Фесенко переконують, що «предметом злочину є речі матеріального світу (матеріалізовані утворення), безпосередньо впливаючи (діючи) на які шляхом їх вилучення, створення, знищення, зміни їх вигляду або правового режиму тощо, винна особа посягає на цінності (блага), що належать суб'єктам суспільних відносин...» [3, с. 132]; 4) В.Я. Тацій стверджував, що «предмет злочину – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину» [4, с. 17]; 5) М.І. Бажанов наполягав на тому що, «предмет злочину – це... та річ (фізичне утворення) матеріального світу, з поведженням з якою закон пов'язує певну кваліфікацію, а значить і відповідальність» [5, с. 33]. 6) М.І. Панов під предметом кримінального правопорушення розуміє «...предмети, речі матеріального світу, що виступають матеріальною формою вираження (субстратом) суспільних відносин або необхідною умовою, засновником або ж свідченням існування нормального функціонування суспільних відносин...» [6, с. 9]; 7) М.М. Панов повідомляв, що «до категорії предмет злочину включає не тільки фізичні предмети (речі, майно), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, енергію (електричну, теплову та ін.), а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або їх обігом вчиняється злочин» [7, с. 44]; 8) Є.В. Лашук запевняє, що «предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати своїми органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами, з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння» [8, с. 5]; 9) О.Ю. Вітко допускав, що «предмет злочину є необхідний (обов'язковий) для предметних складів злочинів елемент складу злочину, яким можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на який закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину

в діяннях особи» [9, с. 32]; 10) І.О. Харь заявляє що «як предмет злочину можуть виступати: майно, будь-які предмети, тварини, дерева тощо. Тобто усе, що доступне для сприйняття, фіксації та виміру» [10, с. 61]; 11) В.К. Матвійчук зазначав, що «предмет злочину – будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину» [10, с. 93].

Аналіз поглядів, викладених вище на предмет складу кримінального правопорушення дає нам можливість погодитися з думкою професора В.Я. Тація, який справедливо стверджує, що «в наш час у науці кримінального права головним чином привалює підхід до визначення предмета злочину як речі матеріального світу, з певними властивостями якої закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяннях особи ознак конкретного складу злочину» [4, с. 35; 12, с. 35]. Крім того, на наше переконання, зосереджується увага на тому, що «предметом злочину визначається лише предмет (зокрема, речі, майно)» [2, с. 134; 3, с. 132; 13, с. 75; 4, с. 17; 5, с. 33; 6, с. 67–73]. Крім того, важливо звернути увагу на те, що «існує інше бачення предмета кримінального правопорушення, а отже і визначення його поняття, який, певною мірою пов'язували з досягненням науки і техніки, новітніми (зокрема, в тому числі інформаційними) технологіями» [6, с. 54]. Нам подобається визначення предмета, кримінального правопорушення М.М. Панова [7, с. 47]. Крім того, на наше переконання, є підхід до описання предмета кримінального правопорушення Є.В. Лашука [8, с. 5]. Зазначені нами вище погляди стосовно поняття «предмет злочину» доповнює підхід О.Ю. Вітка, який зазначає, що «...ними можуть бути будь-які речі, будь-яка інформація, будь-яка енергія, які мають матеріальний вираз, з властивостями яких та з вказівкою на які закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність складу злочину в діянні особи» [9, с. 32]. Цікавими і такими, що мають бути врахованими є зміст визначення предмета кримінального правопорушення, запропонованого І.О. Харь та В.К. Матвійчуком. Крім того, у понятті «предмет кримінального правопорушення» потребують з'ясування тотожності або відмінності такі поняття, як: «інформація», «відомості». Також заслуговує на вирішення таке дискусійне положення стосовно місця предмета кримінального правопорушення: чи воно є складовою об'єкта діяння, чи воно є окремою ознакою

кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК.

Перш за все запропонуємо власне визначення поняття «предмет кримінального правопорушення» з врахуванням його доповнення позитивними приписами. Отже, під поняттям «предмет кримінального правопорушення» слід розуміти необхідну (обов'язкову) для предметних складів кримінальних правопорушень ознаку складу діяння, якою можуть бути не тільки фізичні предмети (будь-які речі, будь-яке майно, тварини, дерева, рослини), але й реально існуючі явища об'єктивного світу, енергія (електрична, тепла та ін.), інформація, відомості, які мають матеріальний вираз, які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами, тобто усе, що доступне для сприйняття, фіксації, виміру, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяннях особи ознаки конкретного складу кримінального правопорушення.

По-друге, з'ясуємо питання місця предмета складу кримінального правопорушення, в структурі загального складу діяння і, зокрема, складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Враховуючи зазначене, проаналізуємо погляди авторів щодо місця предмета складу кримінального правопорушення у структурі діяння, передбаченого ст. 384 КК. З цього приводу існують різні погляди: 1) В.К. Матвійчук, В.В. Матвійчук, В.О. Матвійчук, І.О. Харь запевняють, що «предмет складу кримінального правопорушення знаходиться за межами об'єкта того чи іншого діяння» [14, с. 61; 15, с. 53]; 2) Л. Брич, М.Й. Коржанський, А.А. Музика та Є.В. Лашук заявляють, що «предмет кримінального правопорушення як складова об'єкта кримінального правопорушення» [17, с. 222; 16, с. 9; 18, с. 9]; 3) В.Я. Тацій, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко запевняють, що «предмет злочинного діяння несамостійний елемент складу кримінального правопорушення а лише факультативна ознака діяння, що тісно пов'язана з об'єктом кримінального правопорушення» [19, с. 36-37; 3, с. 132-133]; 4) В.К. Матвійчук переконує, що «предмет злочину є самостійною ознакою конкретного складу злочину» [20, с. 136]; 5) О.Ю. Вітко вважає, що «предмет злочину є самостійним обов'язковим лише для предметних складів злочину елементом та пов'язаний з об'єктом злочину таким же чином, як і з іншими елементами складу злочину...» [9, с. 27–28]. Судження першої групи авторів, мають позитивні погляди, оскільки предмет складу кримінального

правопорушення відносять за межі об'єкта складу кримінального правопорушення.

Для більш поглибленого з'ясування такої ознаки досліджуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК та його ознаки – предмета, що впливає з змісту цієї статті, і зручності її виявлення, доцільно ці питання розглядати окремо. Ми підтримуємо в цьому плані твердження В.Я. Тація тому, що «певні властивості предмета злочину зумовлюють необхідність надання їй певної правової значимості в конкретному складі злочину». Так, наприклад властивості предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, дають нам можливість з'ясувати належним чином про відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. Тому, вкотре слід погодитися з думкою професора В.Я. Тація, що «виділення предмета кримінального правопорушення в окрему ознаку з наданням йому законодавцем того чи іншого значення, властивостей, функцій визначає його як самостійну і необхідну ознаку конкретного складу кримінального правопорушення (факультативну – загального складу кримінального правопорушення)» [4, с. 132]. Це, певною мірою підтвердив М.Й. Коржанський, зазначивши те, що «об'єктом злочину завжди є суспільні відносини, а предмет – це матеріальна річ, складова частина об'єкта злочину» [106, с. 9-10], але все-таки складова об'єкта. Не можна також підтримати групу авторів, які принципово дотримуються думки, що «предмет злочину може для певної мети мати інші правові функції, має інше призначення і є лише предметом суспільних відносин» [20, с. 136]. Крім того, слід підтримати позицію В.Я. Тація, що «предмет конкретного складу злочину і предмет відносин (складова структура об'єкта) не є тотожними» [19, с. 27]. Виходячи з означеного вище предмети кримінального правопорушення можна класифікувати залежно від вираження в них тих або інших властивостей. Тому ми дотримуємося концепції, що «предмет злочину перебуває за межею об'єкта та є самостійною ознакою предметних складів злочину» [21, с. 172], оскільки він має певні властивості (ознаки), які відділяють його від об'єкта.

Маючи таке теоретичне підґрунтя описане нами вище, перейдемо до аналізу предмета складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК). При цьому зосередимо увагу на тому, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК має наступне кримі-

нально-правове значення для: 1) встановлення у суспільно-небезпечному діянні складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності; 2) правильної кваліфікації кримінального правопорушення; 3) відмежування його від суміжних кримінальних правопорушень та аналогічного адміністративно-правового делікту; 4) оцінки суспільної безпеки кримінального правопорушення.

Розглянемо існуючі погляди на предмет складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу: 1) В.І. Борисов, В.І. Тютюгін під предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК розуміють «викривлені відомості про фактичні обставини справи або повідомлення неправдивих відомостей, що можуть призвести до порушення інтересів правосуддя і винесення незаконного рішення (в показаннях свідка чи потерпілого, висновок експерта, звіт оцінювача про оцінку майна, неправильний переклад, зроблений перекладачем)» [22, с. 75–76]; 2) В.І. Осадчий, С. С. Чернявський запевняють, що «предметом цього злочину є докази» [23, с. 959]; 3) В.М. Нікітенко наполягає на тому, що «стосовно ст. 384 КК законодавцем безпосередньо визначені... предмет, тому його встановлення є обов'язковим, зокрема: 1) показання (ст. 384 КК...); 2) висновки експерта, звіт оцінювача про оцінку майна, переклад (ст. 384 КК); 3) письмові, речові і електронні докази у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві (ст. 384 КК). Варто сказати, що визначення предмету злочину, передбаченого ст. 384 КК, пов'язано із суб'єктом злочину... до предмета злочину... слід віднести висновок спеціаліста, оскільки відомості зазначені в ньому, так само, як і в перекладі чи звіті про оцінку майна, можуть мати значення для встановлення фактичних обставин справи чи провадження. Предметами цих злочинів є інформація (відомості чи повідомлення) яка матеріалізована у відповідній формі» [24, с. 111]; 4) Н.Ю. Алексеева заявляє, що «предметом цих злочинів названо завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, завідомо неправдивий переклад» (ст. 384 КК) [25, с. 84]; 5) М.В. Шепітько стверджує, що «предметом злочину, передбаченого ст. 384 КК щодо діяння свідка та потерпілого необхідно розглядати таку, що відповідає дійсності, інформацію у вигляді показань, які містяться у протоколах слідчих або судових дій (допиту, очної ставки, пред'явлення до впізнання, протоколах судового засідання та інших

документованих носіях що спрямовані на встановлення доказового значення)» [26, с. 54–55]. Натомість цей же автор зазначає, що «відповідно до діяння експерта, передбаченого ст. 384 КК, предметом даного злочину слід вважати таку, що відповідає дійсності, інформацію, яка міститься у висновку експерта, що спрямований на отримання доказової форми, під час здійснення правосуддя» [26, с. 61]. Також, як стверджує цей же автор, «предметом злочину в контексті діяння оцінювача, вказаного в диспозиції ст. 384, є така, що відповідає дійсності, інформація, яка міститься у звіті про оцінку майна оцінювача та отримується під час виконавчого провадження» [26, с. 65].

Виокремимо позитивні положення з існуючих поглядів на предмет складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК: 1) це викривлені відомості про фактичні обставини справи (В.І. Борисов, В.І. Тютюгін); 2) інформація (відомості чи повідомлення), яка матеріалізована у відповідній формі (В.М. Нікітенко); 3) натомість недостатньо обґрунтовані визначення предмета кримінального правопорушення такі: 1) предметом цього злочину є докази (В.І. Осадчий, с. С. Чернявський); 2) показання (ст. 384 КК), висновок експерта, звіт оцінювача про оцінку майна, переклад (ст. 384 КК), письмові речові і електронні докази у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві (ст. 384 КК), висновок спеціаліста, оскільки відомості, зазначені в ньому, так само як і в перекладі чи звіті про оцінку майна можуть мати значення для встановлення фактичних обставин справи чи провадження (В.М. Нікітенко); 3) завідомо неправдиві показання свідка чи потерпілого, завідомо неправдивий висновок експерта, завідомо неправдивий переклад (Н.Ю. Алексеева); 4) що відповідає дійсності інформація у вигляді показань, які містяться у протоколах слідчих або судових дій та інших документованих носіях, що спрямовані на встановлення доказового значення щодо діяння експерта – що відповідає дійсності інформація, яка міститься у висновку експерта, що спрямовані на отримання доказової форми під час здійснення правосуддя, предметом злочину в контексті діяння оцінювача – є така, що відповідає дійсності інформація, яка міститься у звіті про оцінку майна (В.І. Шепітько).

Отже, до позитивного в предметі кримінального правопорушення слід віднести інформацію, відомості про фактичні обставини кримінального провадження, але завідомо неправдива, викривлена, яка матеріалізована у відповідній формі.

Щодо негативних положень, то вони викликані тим, що автори змінюють предмет кримінально-правових відносин, який завжди позитивний, оскільки суспільні відносини, які підлягають охороні завжди позитивні, а предмет складу кримінального правопорушення є негативною категорією, яка є осередком порушення позитивних суспільних відносин.

У процесі подальшого дослідження слід зазначити, що немає необхідності у безпосередній вказівці в диспозиції ст. 384 КК на всі матеріальні носії, в яких може міститися викривлена інформація. У цьому сенсі слід погодитися з думкою М. В. Шепітько, що «це зробило би кримінальне та процесуальне законодавство України нерухливим та відстаючим від науково-технічного процесу» [26, с. 46]. Тому законодавець виражено віднісся до формулювання ст. 384 КК.

На наше переконання, важливо встановити насамперед родові ознаки предмета цього кримінального правопорушення. Такий підхід надасть можливості глибше і повніше встановити видові ознаки, притаманні конкретному предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Оскільки в структурі суспільних відносин, які розглядаються, предмет відносин стосується нематеріальних відносин, у таких відносинах його функції виконують інші соціальні цінності (наприклад блага немайнового характеру) [20, с. 135]. У цьому випадку частіше всього відносини мають завдання регулювати певний порядок і обсяг використання цих предметів для запобігання шкідливим наслідкам або загрози настання таких наслідків. У той же час такий підхід до тлумачення предмета досліджуваного кримінального правопорушення є все ж таки надто узагальненим, тому необхідно чітко вказати ознаки предмета досліджуваного кримінального правопорушення і на цій підставі не тільки правильно кваліфікувати вчинене суспільно-небезпечне діяння за ст. 384 КК України, а й відмежувати його від суміжних кримінальних правопорушень.

Для розробки поняття «предмет кримінального правопорушення», передбаченого ст. 384 КК, треба виокремити (визначити) ознаки властиві саме цьому предмету (в його родовій характеристиці). У юридичних джерелах розглядаються загальні (універсальні) ознаки, властиві кожному предмету кримінального правопорушення [1, с. 58]: соціальна, фізична юридична (нормативна) [6, с. 67–73; 8, с. 8] – це ознаки, які в даному випадку мають своє специфічне відображення.

Крім того, необхідно визначитися зі спеціальними ознаками, які відображали особливості цього предмета в його зв'язку з безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення і доповнювали б його загальні ознаки.

Спеціальні ознаки предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, такі: інформативність, імперативність і спеціальне функціональне призначення [1, с. 59]. Перш за все розглянемо загальні ознаки. Соціальна ознака вказує на зв'язок предмета кримінального правопорушення з його об'єктом [6, с. 67]. Викривлені відомості про фактичні обставини провадження, неправдива інформація про фактичні обставини кримінального провадження та інші провадження, є нічим іншим, як предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК, а умови, що забезпечують належне правосуддя і обсяг використання правдивої інформації (відомостей) про фактичні обставини провадження для запобігання шкідливим наслідкам суспільним відносинам (об'єкту) або загрози настання таких наслідків, виступають як предмети суспільних відносин. Саме правдива інформація від свідків, потерпілих, у висновках експертів, спеціалістів, інформація правильна в перекладі, зробленому перекладачем, правдивий звіт оцінювача про оцінку майна, непідроблені докази, отримані під час провадження виступають предметом відносин, що зумовлює виникнення та існування суспільно-значущої (позитивної) діяльності суб'єктів суспільних відносин, які забезпечують умови й обсяг використання позитивної інформації та належного забезпечення від незаконних дій щодо суспільних відносин, які охороняються ст. 384 КК. Істотна шкода цьому об'єкту спричиняється протиправним учиненням певних дій стосовно предмету суспільних відносин. У цьому випадку у сфері досліджуваних суспільних відносин з'являються особи, які перераховані в диспозиції ч. 1 ст. 384 КК. Таким чином виникає реальна загроза існуванню аналізованих суспільних відносин. У той же час фізична ознака предмета кримінального правопорушення, на переконання М.М. Панова «як правило, свідчить, що він за загальним правилом є матеріальним вираженням існування тих

чи інших суспільних відносин (в одних випадках він є субстратом останніх, а в інших матеріальним відтворенням цих відносин або свідченням їх існування) [1, с. 60]. До предмета кримінального правопорушення, що нами досліджується (на підставі ознаки, що розглядається), слід «віднести й такі об'єктивно існуючі явища, що можуть емпірично визначитися і сприйматися органами чуття людини чи технічними засобами (наприклад, інформація, у нашому випадку – про фактичні обставини певного провадження)» [1, с. 60]. У той же час юридична (нормативна) ознака вказує на предмет складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, який впливає зі змісту ст. 384 КК, як обов'язкову ознаку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК. Юридична ознака свідчить, що стосовно інформації про фактичні обставини провадження, особи вчиняють визначені у ст. 384 КК незаконні дії. У той же час імперативність як ознака предмета складу кримінального правопорушення введення в оману суду або іншого уповноваженого органу тісно пов'язана з юридичною їх ознакою і вказує на те, що положення, а саме: заборони в ст. 384 КК повинні беззастережно виконуватися всіма фізичними особами.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати наступне визначення предмета складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК: «Під предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК слід розуміти (щодо свідка та потерпілого) завідомо неправдиву інформацію про фактичні обставини провадження, у вигляді показань, які містяться у протоколах слідчих або судових дій та інших документованих носіях; (щодо експерта та спеціаліста) завідомо неправдива інформація про фактичні обставини провадження, яка міститься у їх висновку; (щодо оцінювача) завідомо неправдива інформація, що міститься у звіті оцінювача про оцінку майна; (щодо перекладача) завідомо неправильна інформація, що міститься в перекладі про фактичні обставини провадження; (щодо доказів) завідомо недостовірні або підроблені докази впровадженні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення: дис. ... канд. юрид. наук. спец. 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Харків: Інститут вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України, 2006. 194 с.

2. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка. с. Д. Шапченка. К. : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
3. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія. Донецьк : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.
4. Тацій В.Я. Об'єкт та предмет злочину у Радянському кримінальному праві. Харків: Вища школа, 1988. 198 с.
5. Бажанов М.І. Кримінальне право України. Загальна частина [Конспект лекцій]. Дніпропетровськ: Пороги, 1992. 168 с.
6. Панов Н.І. Поняття предмета злочину за радянським кримінальним правом. Проблеми правознавства: Республ. міжвідом. наук. зб. Вип. 45. К.: Вища школа, 1984, с. 67–73.
7. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : Монографія. Наук. ред. д-р юрид. наук, професор, акад. АПрН України В.І. Борисов. Х. : Право, 2009. 184 с.
8. Вітко О.Ю. Об'єкт і предмет злочинів у сфері емісії, розміщення або видачі цінних паперів та їх обігу : Дис... на здобуття к.ю.н. : спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Київ : Вищий навчальний заклад «Національна академія управління». 2014, 252 с.
9. Лащук Є.Ф. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. 20 с.
10. Харь І.О. Предмет злочину. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: Навч. посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук, І. О. Харь, та ін. К.: КНТ, 2006, с. 61-62.
11. Матвійчук В.К. Предмет злочину. Кримінальне право України. Загальна частина. Практикум. Навчальний посібник / Ю.В. Нікітін, В.А. Мисливий, В.К. Матвійчук та ін. ; за заг. ред. В.В. Топчія, Г.В. Дідківської, Е.В. Катеринчук. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019, с. 93-95.
12. Кримінальне право України: Заг. Частина: Підручник; за ред. М.І. Бажана, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х.: Право, 1997. 412 с.
13. Фесенко с. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. с. 75–78.
14. Матвійчук В.К., Матвійчук В.В. Кримінально-правова характеристика діяння порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України) : монографія ; за заг. ред. В.К. Матвійчука. Київ : Вид-во Ліра. К. 2022. 232 с.
15. Кримінально-правова характеристика проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля ; за заг. ред. проф. В.К. Матвійчука, В.І. Фелика : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 204с.
16. Коржанський М.Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія. Донецьк : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. с. 152
17. Брич Л. Суміжні склади злочинів : поняття і основні ознаки. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 6. с. 102-109.
18. Музыка А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину : Теоретичні основи пізнання : Монографія. К. : Паливода А.В., 2011. 192 с.
19. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [навч. посібник]. Харків : Українська юридична академія, 1994. 80 с.
20. Матвійчук В.К. Екологічна політика в системі державного управління національним господарством : Монографія / В.К. Матвійчук, Ю.О. Чугасенко, О.І. Савенков. Київ : ВНЗ «Національна академія управління». 2013. 198 с.
21. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та криминологічне дослідження) : Монографія. К. : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
22. Злочини проти правосуддя : навч. посіб.; за заг. ред. проф. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Х. : Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2011. 160 с.
23. Осадчий В.І., Чернявський с. С. Коментар до ст. 384 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. с. 958-960.
24. Нікітенко В.М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів : дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.08. Київ, 2018. 259 с.
25. Алексеева Н.Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.08. Київ, 2017. 219 с.
26. Шепітько М.В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання : дис... канд. юрид. наук; спец. 12.00.08. Харків, 2011. 246 с.

Felyk O.V. THE SUBJECT OF A CRIMINAL OFFENCE, MISLEADING A COURT OR OTHER AUTHORISED BODY

The article examines the subject matter of the criminal offence of misleading a court or other authorised body. Based on the general theoretical provisions relating to the subject matter of a criminal offence, the author clarifies the views on the subject matter of the act under Article 384 of the Criminal Code of Ukraine, identifies the positive provisions from them, and argues with the authors of existing publications on this issue. In addition, analysing the positive views on the subject matter of a criminal offence, the author formulates his own concept of the subject matter of a criminal offence.

Taking into account the views of scholars on the topic outlined in the article, the author clarifies the place of the object of a criminal offence in the structure of the general corpus delicti and, in particular, the corpus delicti under Article 384 of the CC. Also, the author examines the features of the subject matter of the said act.

Analysing the subject matter of the criminal offence of misleading a court or other authorised body (Article 384 of the CC), the author identifies the generic and specific features of the subject matter inherent in the specific subject matter of the criminal offence under Article 384 of the CC, as well as its special features.

Based on the study, the author formulates his own definition of the subject matter of a criminal offence under Article 384 of the CC

Key words: *subject matter of a criminal offence, misleading a court or other authorised body, subject matter of relations, attributes of the subject matter of a criminal offence, generic attributes of the subject matter, species attributes of the subject matter, special attributes of the subject matter, corpus delicti of a criminal offence.*

Мацелюх І. А.

Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Джаряган К. А.

Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню і всебічному вивченню правовідносин, пов'язаних з наданням адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я в Україні. З'ясовано поняття та сутність адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, проаналізовано нормативно-правове регулювання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я в Україні. Особливо увага присвячена повноваженням суб'єктів надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, розглянуто особливості надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я центральними органами виконавчої влади. Окреслено сучасні виклики, що виникають у сфері надання адміністративних послуг з охорони здоров'я в умовах реформи національної медичної системи, відповідно до європейських стандартів.

На підставі аналізу нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я встановлено відсутність спеціального законодавчого акту у цій сфері, відтак керуватися слід ЗУ «Про адміністративні послуги», враховуючи приписи Міністерства охорони здоров'я України. Загалом означену сферу регулюють комплекс нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Наголошено, що умови воєнного стану, в яких перебуває Україна, змушують переосмислювати усі сфери суспільно-політичного життя, по новому дивитися на факти юридичної дійсності. По іншому мають працювати і органи державної влади, в тому числі по забезпеченню надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Остання нині має величезне значення.

Зазначено, що перспектива розвитку України за вектором євроінтеграції передбачає поступове переведення системи надання адміністративних послуг на загальноєвропейські принципи функціонування, наближення та гармонізацію вітчизняних стандартів їх якості до вимог, відображених у наднаціональних сервісних концепціях, узгодження інноваційних перетворень у даній сфері з відповідними тенденціями країн-членів співтовариства. Набуття Україною кандидата в члени ЄС зобов'язує посилення роботи над гармонізацією вітчизняного законодавства в частині внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, з метою їх адаптації до законодавства Європейського співтовариства.

Ключові слова: адміністративні послуги; охорона здоров'я; правовий статус; воєнний стан; регулювання діяльності.

Постановка проблеми. Життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Саме такі положення зафіксовані Конституцією України. Однак, повномасштабне вторгнення північного сусіда поставило під щоденну загрозу життя і здоров'я не лише військових, але й цивільного населення. Від щоденних атак ракетами та безпілотними літаючими апаратами страждають сотні жителів України, серед яких діти, частина з яких були позбавлені життя. Відтак, в таких умо-

вах особливо гостро постає питання охорони не лише здоров'я, а й життя загалом. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Саме тому дослідження особливостей надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я в Україні в умовах воєнного стану має зриму актуальність.

Розпочата медична реформа, яка мала замінити застарілу радянську систему охорони здоров'я, допоки не є завершеною. Саме вона мала повністю замінити успадковану з радянського періоду

модель, за якої вся сфера охорони здоров'я належала до державної власності та фінансувалася нею, на комбіновану, що поєднує бюджетне і приватне фінансування від страхових внесків та можливість отримувати медичну допомогу як в клініках державної, так і приватної власності.

Разом з тим, Україна перебуває на стадії реформування і покращення сфери надання адміністративних послуг. Вектор у цій сфері був переорієнтований з початком війни та умовами переформатування органів влади на тимчасові військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації, діяльність яких спрямовується на забезпечення безпеки та життєдіяльності в суворих реаліях війни. Відтак, в таких умовах дослідження сфери надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я в Україні отримує неабияку актуальність та вотребуваність часом.

Окрім того, на сьогодні ми фіксуємо критичний стан здоров'я серед населення. Це пов'язано, насамперед, із умовами війни, соціально-економічною кризою, поганою екологічною ситуацією, високим рівнем поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних засобів, недостатні фізичні навантаження, нездорове харчування та стан постійного психологічного напруження, тривожності, в якому перебуває кожен українець. З огляду на зазначене, переконані, що сучасне реформування системи охорони здоров'я має, передусім, враховувати означені виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні надання адміністративних послуг є об'єктом багатьох наукових досліджень серед вітчизняних і зарубіжних вчених. Означеній проблематиці не одноразово приділялася увага А. Берлачем, О. Проневичем, П. Діхтієвським, В. Бевзенком, Н. Задиракою, Т. Гуржієм, Т. Коломоєць та іншими дослідниками адміністративного права. Проте лише окремі роботи частково висвітлювали питання надання адміністративних послуг саме у сфері охорони здоров'я. Тут слід згадати напрацювання Р. Гревцової, О. Музики-Стефанчук, Н. Литвин, А. Омельченка, Р. Майданіка, І. Сенюти, М. Кокошко та інших, а комплексне дослідження правового забезпечення надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я до нині відсутнє. Відтак, обрана тема дослідження має зриму актуальність.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Вирішення будь-якої проблеми, в тому числі і обраної нами, безумовно потребує теоретико-правового осмислення основних понять і категорій. Тривалий процес реформування в системі охорони здоров'я призводив до неодноразових намагань здійснити докорінні зміни у сфері надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Проте в цілому результати таких змін характеризувалися не системністю, відсутністю єдиного підходу до визначення концепції реформи та незавершений її характер. Однією з причин таких наслідків А. Міськевич вбачає у відсутності законодавчого закріплення понятійного апарату основних категорій [1, с. 27].

Означена проблема присутня і у сфері охорони здоров'я, адже чинне законодавство України не містить визначення поняття адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Ми можемо лише послугоуватися Законом України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI, де є поняття адміністративної послуги, як результату здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [2].

Для з'ясування поняття «охорона здоров'я» слід звернутися до Закону України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р., де охорона здоров'я визначається як «система заходів, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними та фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя» [3].

Таким чином, адміністративні послуги в сфері охорони здоров'я можна визначити як напрямок діяльності органів системи охорони здоров'я, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, закладів охорони здоров'я, що полягає у виконанні обов'язків держави перед фізичними або юридичними особами, спрямованих на юридичне оформлення умов, необхідних для забезпечення належної реалізації ними своїх прав і охоронюваних законом інтересів у сфері охорони здоров'я, за заявою фізичної або юридичної особи, шляхом викорис-

тання владних повноважень та видання адміністративного акту в межах їх повноважень.

Загалом, нормативно-правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні закріплене Законом України «Про адміністративні послуги», Законом України «Про адміністративну процедуру» [4] та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Спеціального законодавчого акту, щоб регулював питання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я, немає. Відтак, означена сфера підпадає під регламентацію конгломерату нормативно правових актів різної юридичної сили. Так, зокрема, Закон України «Про адміністративні послуги» визначає загальні правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг [2].

Згідно положень даного Закону державна політика у сфері надання адміністративних послуг базується на принципах: верховенства права, у тому числі законності та юридичної визначеності; стабільності; рівності перед законом; відкритості та прозорості; оперативності та своєчасності; доступності інформації про надання адміністративних послуг; захищеності персональних даних; раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, що вимагаються для отримання адміністративних послуг; неупередженості та справедливості; доступності та зручності для суб'єктів звернень.

Суб'єкти звернення мають право на безоплатне отримання інформації про адміністративні послуги та порядок їх надання, що забезпечується шляхом надання їм безоплатного доступу до Реєстру адміністративних послуг, розміщеного на Урядовому порталі, функціонування телефонної довідки та інформування таких суб'єктів через засоби масової інформації.

Основи законодавства України про охорону здоров'я визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості [3].

Вагому роль у сфері нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я мають Наказ МОЗ України від 25.11.2011 № 826 «Про запровадження

надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України за принципом «Єдиного вікна» [5], Наказ МОЗ України від 07.05.2013 № 362, «Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України» [6], Наказ МОЗ України від 28.12.2011 № 986 «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України з атестації лікарів» [7].

Так, згідно Наказу МОЗ України від 07.05.2013 № 362 «Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України» бачимо перелік адміністративних послуг в охороні здоров'я. До них належать: адміністративні послуги з видачі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; анулювання власної ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики за заявою ліцензіата; переоформлення ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; проведення акредитації закладу охорони здоров'я; видача дублікату акредитаційного сертифіката; переоформлення акредитаційного сертифіката; видача спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); переоформлення спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); видача дублікату спеціального дозволу на зайняття народною медициною (цілительством); видача листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів; видача листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою індивідуального використання громадянами; видача листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою використання у випадках стихійного лиха, катастроф, епідемічного захворювання тощо; декларування зміни оптово-відпускних цін на лікарські засоби і виробу медичного призначення, що закуповуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, та ведення відповідного реєстру; видача реєстраційного посвідчення на лікарський засіб та реєстраційного посвідчення на лікарський засіб (медичний імунобіологічний препарат); проведення державної реєстрації косметичних засобів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням; видача ліцензії на провадження господарської діяльності банків

пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; переоформлення ліцензії на провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України; анулювання власної ліцензії на провадження господарської діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України за заявою ліцензіата [6].

Інформаційна карта містить інформацію про суб'єкта надання адміністративної послуги, нормативні акти, якими регламентується надання такої послуги, умови її отримання, строк надання, перелік підстав для відмови у наданні адміністративної послуги, кінцевий результат та способи його отримання. Інформація щодо оплати в інформаційній картці не зазначається, що породжує питання, які з наведених послуг надаються на платній основі, а які на безкоштовній, та яка калькуляція нарахування за отримання відповідної адміністративної послуги.

Особливість надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я полягає в тому, що Міністерство охорони здоров'я України здійснює публічне адміністрування сферою. Разом з тим, численні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я надає Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Вона здійснює ліцензування господарської діяльності з виробництва ліків та анулювання ліцензій; державну реєстрацію лікарських засобів; державну реєстрацію медичної техніки та виробів медичного призначення; сертифікацію оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами; ліцензування імпорту лікарських засобів та пере-

оформлення ліцензій, анулювання ліцензій; сертифікацію виробництва лікарських засобів; сертифікацію лікарських засобів для міжнародної торгівлі.

Висновки. Таким чином, умови воєнного стану, в яких перебуває Україна, змушують переосмислювати усі сфери суспільно-політичного життя, по новому дивитися на факти юридичної дійсності. По іншому мають працювати і органи державної влади, в тому числі по забезпеченню надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Остання нині має величезне значення, адже ризики із порушенням охорони здоров'я в сучасних реаліях збільшилися із геометричною прогресією.

Аналіз нормативно-правового регулювання надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я засвідчив відсутність спеціального законодавчого акту у цій сфері, відтак керуватися слід ЗУ «Про адміністративні послуги», враховуючи приписи Міністерства охорони здоров'я України. Загалом означену сферу регулюють комплекс нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Перспектива розвитку України за вектором євроінтеграції передбачає поступове переведення системи надання адміністративних послуг на загальноєвропейські принципи функціонування, наближення та гармонізацію вітчизняних стандартів їх якості до вимог, відображених у наднаціональних сервісних концепціях, узгодження інноваційних перетворень у даній сфері з відповідними тенденціями країн-членів співтовариства. Набуття Україною кандидата в члени ЄС зобов'язує посилення роботи над гармонізацією вітчизняного законодавства в частині внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, з метою їх адаптації до законодавства Європейського співтовариства.

Список літератури:

1. Міськевич А. Щодо визначення поняття адміністративних послуг у сфері соціального захисту в Україні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. С. 27–31.
2. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 32, ст. 409.
3. Закон України «Про Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 4, ст. 19.
4. Закон України «Адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2023, № 156 ст. 50.
5. Наказ МОЗ України «Про запровадження надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України за принципом «Єдиного вікна» від 25.11.2011 № 826.
6. Наказ МОЗ України «Про затвердження інформаційних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України» від 07.05.2013 № 362.
7. Наказ МОЗУ «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України з атестації лікарів» від 28.12.2011 № 986.

Matseliukh I. A., Dzharagian K. A. REGULATORY AND LEGAL BASIS OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF HEALTH CARE IN UKRAINE

The article is devoted to the research and comprehensive study of legal relations related to the provision of administrative services in the field of health care in Ukraine. The concept and essence of administrative services in the field of health care are clarified, the regulatory and legal regulation of the provision of administrative services in the field of health care in Ukraine is analyzed. Special attention is devoted to the powers of subjects providing administrative services in the field of health care, the peculiarities of providing administrative services in the field of health care by central executive authorities are considered. Modern challenges arising in the field of providing administrative health care services in the context of the reform of the national medical system, in accordance with European standards, are outlined.

Based on the analysis of the regulatory and legal regulation of the provision of administrative services in the field of health care, it was established that there is no special legislative act in this area, therefore, the Law «On Administrative Services» should be guided, taking into account the prescriptions of the Ministry of Health of Ukraine. In general, this area is regulated by a complex of legal acts of different legal force.

It was emphasized that the conditions of the martial law in which Ukraine is, force us to rethink all spheres of social and political life, to look at the facts of legal reality in a new way. State authorities should also work on the rest, including the provision of administrative services in the field of health care. The latter is now of great importance.

It is noted that the perspective of Ukraine's development along the vector of European integration involves the gradual transfer of the system of providing administrative services to pan-European principles of functioning, approximation and harmonization of domestic standards of their quality to the requirements reflected in supranational service concepts, coordination of innovative transformations in this area with the corresponding trends of the member countries of the community. The acquisition of Ukraine as a candidate for EU membership obliges the strengthening of work on the harmonization of domestic legislation in the area of amendments to the relevant normative legal acts, with the aim of their adaptation to the legislation of the European Community.

Key words: *administrative services; health care; Legal Status; martial law; activity regulation.*

УДК 343.364

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/24>**Вознюк А.А.**

Національна академія внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-3352-5626

Каменський Д.В.

Бердянський державний педагогічний університет

ORCID ID: 0000-0002-3610-2514

ВВЕДЕННЯ В ОМАНУ СУДУ АБО ІНШОГО УПОВНОВАЖЕНОГО ОРГАНУ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано проблеми, які виникають під час притягнення до відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 384 Кримінального кодексу України, – введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. Досліджено проблеми правозастосування, пов'язані з об'єктивними та суб'єктивними ознаками цього делікту. Визначено предмети окремих складів введення в оману суду або іншого уповноваженого органу – завідомо неправдиві показання свідка та/або потерпілого, висновок експерта чи спеціаліста, звіт оцінювача, недостовірні або підроблені докази, а також неправильний переклад. Аргументовано складність встановлення потерпілих від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 Кримінального кодексу України. Водночас таким потерпілим запропоновано визнавати щонайменше особу, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні правопорушення, якщо кримінально протиправне діяння спрямоване на притягнення її до відповідальності. Розглянуто питання тлумачення спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення – свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, оцінювача, перекладача. В контексті реформування кримінального законодавства звернено увагу на положення проєкту КК, в якому зазначені діяння диференційовано в межах різних складів кримінальних правопорушень. За результатами порівняльного аналізу диференціації кримінальної відповідальності у ст. 384 (Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) КК та в ст. 8.2.16. (Неправдиві показання), 8.2.18. (Ненадання висновку або надання неправдивого висновку судовим експертом), 8.2.27. (Ненадання висновку або надання неправдивого висновку спеціалістом), 8.2.17. (Незаконні діяння щодо доказів), 8.2.19. (Неправдивий переклад) проєкту КК визначено напрями удосконалення зазначених кримінально-правових заборон як в чинному законі про кримінальну відповідальність, так і в його проєкті.

Ключові слова: введення в оману, неправдиве показання, кримінальні правопорушення проти правосуддя, суд, потерпілий, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, розслідування, доказування.

Постановка проблеми. Необхідність кримінально-правової охорони сучасного механізму правосуддя обумовлена зокрема потребою в кримінально-правових заборонах, які б убезпечували громадян, з одного боку, від незаконного притягнення їх до кримінальної відповідальності, а з другого – забезпечували б реалізацію принципу невідворотності застосування заходів кримінально-правового характеру. Помітну роль у цьому відіграють питання правдивості показань свідка, потерпілого, висновків експерта та спеціаліста, звіту оцінювача про оцінку майна, правильності перекладу, зробленого перекладачем, а також подання достовірних доказів.

Саме тому ключова роль у системі деліктів проти правосуддя, що перешкоджають отриманню необхідних доказів та встановленню об'єктивної істини під час досудового розслідування та судового розгляду, відводиться ст. 384 Кримінального кодексу України (далі – КК), яка визначає підстави кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу присвячено роботи Н. Ю. Алексєєвої, Г. Д. Борейко, О. М. Броневицької, О. І. Габро, Ю. О. Глоб, О. О. Дудорова, С. П. Кучевської, Р. Л. Макси-

мовича, М. І. Мельніченка, В. О. Навроцької, В. М. Нікітенко, В. І. Опанасенка, М. В. Осадчого, Л. М. Палюх, О. В. Фелика, М. І. Хавронюка, М. В. Шепітька, К. А. Шуневич, Б. І. Яворського, Г. З. Яремко та інших. Водночас, ця тематика і надалі залишається вкрай актуальною.

Метою статті є з'ясування сучасних проблем кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, а також формулювання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Застосування ст. 384 КК правоохоронними та судовими органами дозволило виявити ряд проблем теоретичного та практичного характеру, розв'язання яких здане покращити якість цієї кримінально-правової заборони або створити досконалішу норму в новому законі про кримінальну відповідальність.

Предмети кримінального правопорушення. Дослідження варто розпочати із факультативних ознак об'єкта кримінального правопорушення – предмета та потерпілого. Предмет кримінального правопорушення визначають як факультативну ознаку об'єкта кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється кримінально протиправне діяння [1, с. 167]. Предметом складу кримінального правопорушення визнають також матеріальний об'єкт (річ, інформація, енергія), який має інтелектуальну, майнову чи іншу цінність, та щодо якого вчинене кримінальне правопорушення (ст. 2.2.2. проєкту КК) [2].

Виходячи з цього предметом складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, Ю. О. Гломб слушно визнає завідомо неправдиві показання свідка та/або потерпілого, висновок експерта чи спеціаліста, звіт оцінювача, що містять у собі певну інформацію, яка має значення та стосується обставин справи, що розглядається та які мають інформаційну форму [3, с. 10]. Має рацію і Н. Ю. Алексеева в тому, що інформація, яка міститься у показаннях свідка, висновку експерта чи перекладі, не може бути визнана предметом злочину, доки не буде матеріалізована (висновок, протокол інші документи, в тому числі відео-, аудіозаписи) [4, с. 142].

Водночас поза увагою дослідників залишилися недостовірні або підроблені докази, а також неправильний переклад, зроблений перекладачем, які також логічно визнавати предметами цього

кримінального правопорушення. Ці речі матеріального світу безпосередньо пов'язані з кримінально-протиправними діяннями: поданням – у випадку з доказами та підготовкою – у випадку з перекладом. Тобто діяння у цих випадках безпосередньо пов'язані з предметом, оскільки вчиняються щодо доказів та перекладу.

Потерпілі від кримінального правопорушення. Важливо встановити, чи є в складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, потерпілі та кого до них слід віднести. Потерпілим в теорії кримінального права визнають різних суб'єктів, передусім лише фізичну особу [1, с. 82–83; 5, с. 397] або фізичну та юридичну особу [6, с. 77; 7, с. 6; 8, с. 15]. Водночас частина дослідників називає широке коло потерпілих: фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому (М. В. Сенаторов) [9, с. 60], фізичну особу, певну спільність фізичних осіб, юридичну особу, об'єднання громадян або організацій, що виконують законодавчо унормовані завдання без створення юридичної особи, державу та органи місцевого самоврядування (В. І. Борисов) [10, с. 103]. Дискусійність цієї ознаки складу кримінального правопорушення очевидна і може бути вирішена шляхом доповнення закону про кримінальну відповідальність визначенням потерпілої особи. Тому, намагаючись розв'язати проблему, автори проєкту КК потерпілою особою пропонують визнавати фізичну особу (людину) чи юридичну особу, якій спричинено шкоду кримінальним правопорушенням (ст. 2.2.2.) [2]. На перший погляд складається враження, що потерпілою визнається лише особа, якій спричинено реальну шкоду, а не створено загрозу чи висловлено погрозу її спричинення. Однак системний аналіз положень проєкту КК свідчить про те, що в ньому передбачається система різних видів шкоди – неістотна, істотна, значна, тяжка, особливо тяжка, винятково тяжка та мізерна. Водночас окремі різновиди цієї шкоди включають, окрім власне самої шкоди, ще й створення загрози чи висловлення погрози її спричинення (наприклад, видами істотної шкоди у ст. 2.5.3. проєкту КК визнається «створення реальної небезпеки спричинення значної, тяжкої чи особливо тяжкої шкоди...», а видами значної шкоди у ст. 2.5.4. проєкту КК є «погроза спричиненням тяжкої чи особливо тяжкої шкоди»).

Таким чином, потерпілим є передусім той, кому завдано шкоди або створено загрозу чи висловлено погрозу її завдання. Виходячи з назви статті, (Введення в оману суду або іншого уповноваже-

ного органу) потерпілим на перший погляд є суд або інший уповноважений орган. На підставі аналізу диспозиції статті, окрім суду, можна виділити такі уповноважені органи як орган, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, Вища рада правосуддя, тимчасова слідча чи спеціальна тимчасова слідча комісія Верховної Ради України. Однак кому заподіюється шкода в результаті введення в оману зазначених суб'єктів – суду або іншому уповноваженому органу чи можливо стороні обвинувачення або захисту? Можливо усім в певній мірі, про що свідчить зміст безпосереднього основного та безпосереднього додаткового об'єктів цього делікту, однак, чи будь-яка шкода є достатньою для визнання певної особи потерпілою – питання відкрите.

З цього приводу А. С. Беніцький зауважує, що така ознака, як потерпілий від злочину, має значення при кваліфікації діянь, передбачених ст. 371, 372, 374, ч. 2 ст. 375, 376–381, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, 386, ч. 2 ст. 387, 391–393, 397–400 КК та ін. Потерпілими від злочину можуть бути: учасники кримінального процесу, судді, представники адміністрації установи виконання покарань, захисники або представники особи з надання правової допомоги тощо [11, с. 510]. Як відомо в ч. 2 ст. 384 КК йдеться про введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, поєднане з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту. Водночас, якщо в ч. 2 ст. 384 КК йдеться про поєднаність відповідного діяння з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, то можна припустити, що ч. 1 цієї статті охоплює аналогічне діяння щодо обвинувачення в нетяжкому злочині чи кримінальному проступку. Тому виникає логічне питання: чому А. С. Беніцький не визнає потерпілими певних осіб у випадку обвинувачення в нетяжкому злочині чи кримінальному проступку?

Аналіз судової практики свідчить, що надання суду завідомо неправдивих показань свідком може здійснюватися з метою притягнення до кримінальної відповідальності особи за кримінальне правопорушення, якого вона не вчиняла [12; 13] або, навпаки, для сприяння уникненню кримінальної відповідальності особою, яка вчинила кримінальне правопорушення [14]. Таким чином, щонайменше у випадку надання показань щодо притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка не вчиняла кримінальне правопорушення, таку особу можна визнати потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого

ч. 1 ст. 384 КК, оскільки виникає загроза незаконного притягнення її до кримінальної відповідальності. Якщо ж завдяки неправдивим свідченням певна особа уникає кримінальної відповідальності, то потерпілий не може реалізувати своє право на справедливе судове рішення та/або відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Відтак питання щодо статусу суду та іншого уповноваженого органу у ст. 384 КК залишається дискусійним. Розв'язання проблеми вбачається передусім в уточненні поняття потерпілого в теорії кримінального права та його відмежуванні від інших учасників кримінально-правових відносин. Варто також дослідити питання щодо визначення кримінально-правового статусу окремих осіб, які безпосередньо не відносяться до потерпілих чи суб'єктів кримінальних правопорушень, однак пов'язані з ознаками складу злочину чи кримінального проступку.

Отже, потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, може бути щонайменше особа, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні правопорушення, якщо неправдиві показання свідка та/або потерпілого, висновок експерта чи спеціаліста, звіт оцінювача, недостовірні або підроблені докази, а також неправильний переклад спрямовані на притягнення її до відповідальності.

Суб'єкти кримінального правопорушення. Аналіз диспозиції ст. 384 КК дає підстави стверджувати, що суб'єкт цього кримінального правопорушення спеціальний – свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст, оцінювач, перекладач. Важливо звернути увагу на той факт, що тлумачення більшості цих суб'єктів слід здійснювати передусім на основі положень КПК України, оскільки здебільшого це учасники кримінального провадження. Виключення становить лише оцінювач, який підписує звіт про оцінку майна – документ, що містить висновки про вартість майна. Його діяльність регламентується Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року.

Однак у певних ситуаціях йдеться також про осіб, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення – потерпілий, свідок, експерт, перекладач. Наприклад, Особа-3 перебуваючи в судовому засіданні, під час розгляду справи про адміністративне правопорушення щодо притягнення Особи-7 до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 130 КУпАП, та будучи попередженим судом

про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК, надавши суду присягу говорити лише правду, усвідомлюючи характер своїх свідчень, які мають значення для повного, об'єктивного та всебічного з'ясування всіх обставин справи, свідомо ввів суд в оману, шляхом надання завідомо неправдивих показань, бажаючи визнання судом Особи-7 не винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення. Дії Особи-7 кваліфіковано як введення в оману суду шляхом надання завідомо неправдивого показання, як свідка, тобто вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК [15].

Водночас особа може давати завідомо неправдиві показання в судах різних юрисдикцій, оскільки окрім кримінального провадження існують цивільне, господарське, адміністративне провадження та провадження у справі про адміністративне правопорушення. Не випадково автори проекту КК пропонують криміналізувати у ст. 8.2.16 надання завідомо неправдивих показань під час досудового розслідування або в суді будь-якої юрисдикції.

Термін «потерпілий» в контексті суб'єкта кримінального правопорушення у ст. 384 КК слід тлумачити обмежено залежно від сфери провадження. Якщо це кримінальне провадження, то йдеться фактично не про будь-якого потерпілого, визначеного ст. 55 КПК України, а лише про фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також адміністратора за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, за умови, що вони набули такого кримінального процесуального статусу, тобто подали заяву про вчинення кримінального правопорушення або заяву про залучення до провадження як потерпілого. Неможливість визнання суб'єктом цього кримінального правопорушення юридичної особи обумовлена тим, що таке діянням як неправдиве показання може вчинити лише фізична особа.

Особливість делікту, підстави кримінальної відповідальності за який встановлено у ст. 384 КК, полягає зокрема і в тому, що його суб'єктом може бути особа, що набула статусу потерпілого від іншого правопорушення (наприклад, потерпіла від тілесних ушкоджень надає неправдиві покази).

Диференціація кримінальної відповідальності. У ч. 1 ст. 384 КК криміналізовано такі діяння: 1) завідомо неправдиве показання свідка, потерпі-

лого; 2) завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста; 3) подання завідомо недостовірних або підроблених доказів; 4) завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна; 5) завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем.

Кримінальна відповідальність настає, якщо зазначені предмети, які фактично є доказами та джерелами доказів, складаються для надання або надаються чітко визначеним адресатам – органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України. Як слушно зауважують К. А. Шуневич та Н. А. Федорович не до кінця зрозуміла логіка (причина), чому у диспозиції обрані саме ці органи [16, с. 181; 17, с. 209]. На проблему звертають увагу й інші вчені, зокрема Л. М. Палюх пропонує виключити вказівку на тимчасові слідчі комісії зі ст. 384 КК та закріпити чітку вказівку на правову охорону діяльності МКС та КСУ [18, с. 147-149]. К. А. Шуневич обґрунтовує необхідність складання завідомо неправдивого висновку судовим експертом визнати кримінально-караним діянням, незалежно від того, для якого органу цей висновок складений [17, с. 14].

Задля визначення перспектив удосконалення формулювань зазначених діянь в контексті реформування кримінального законодавства варто звернутися до положень проекту КК, в якому зазначені діяння диференційовано в межах різних складів кримінальних правопорушень.

Завідомо неправдиві показання. Щодо неправдивих показань в ст. 8.2.16. проекту КК перелік суб'єктів цього діяння не обмежується виключно свідком і потерпілим, а включає фактично будь-яку особу, яка «надала завідомо неправдиві показання під час досудового розслідування або в суді будь-якої юрисдикції, крім підозрюваного або обвинуваченого, за винятком випадку, передбаченого п. 2 ст. 8.2.4 проекту КК». У п. 2 ст. 8.2.4 проекту КК пропонується криміналізувати обмову підозрюваним чи обвинуваченим іншої людини у вчиненні кримінального правопорушення.

Г. Д. Борейко з цього приводу зауважує, що питання вимоги надання правдивих показань підозрюваним/обвинуваченим в юридичній літературі є дискусійним, адже закон надає можливість захищатися всіма засобами і способами: як тими, що передбачені, так і тими, що не передбачені законом, але не суперечать йому. Встановлювати чи не встановлювати таку заборону залежить виключно від волі законодавця та його бажання навантажувати кримінальне провадження вста-

Діяння у ст. 384 КК та статтях проєкту КК

Форми об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 384 КК	Кримінально-правові заборони в проєкті КК
завідомо неправдиве показання свідка, потерпілого, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України	Стаття 8.2.16. Неправдиві показання Особа, яка надала завідомо неправдиві показання під час досудового розслідування або в суді будь-якої юрисдикції, крім підозрюваного або обвинуваченого, за винятком випадку, передбаченого пунктом 2 статті 8.2.4 цього Кодексу ¹ , – вчинила злочин 1 ступеня.
завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста, складені для надання або надані органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України	Стаття 8.2.18. Ненадання висновку або надання неправдивого висновку судовим експертом Судовий експерт, який всупереч закону: 1) не надав висновок без поважної причини, 2) надав завідомо неправдивий висновок або 3) відмовився роз'яснити наданий ним висновок чи завідомо неправдиво роз'яснив його, – вчинив злочин 1 ступеня. Стаття 8.2.27. Ненадання висновку або надання неправдивого висновку спеціалістом Спеціаліст, який всупереч закону: 1) не надав висновок без поважної причини або 2) надав завідомо неправдивий висновок, – вчинив проступок.
подання завідомо недостовірних або підроблених доказів органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України	Стаття 8.2.17. Незаконні діяння щодо доказів Особа, яка підробила, приховала, знищила чи зіпсувала доказ, що використовується у цивільному, господарському, адміністративному провадженні чи провадженні у справі про адміністративне правопорушення, – вчинила злочин 1 ступеня.
завідомо неправдивий звіт оцінювача про оцінку майна, складений для надання або наданий органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України	
завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем для надання або наданий органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України	Стаття 8.2.19. Неправдивий переклад Перекладач, який здійснив завідомо неправдивий переклад для органу, що здійснює досудове розслідування, або в суді будь-якої юрисдикції, – вчинив злочин 1 ступеня.

новленням істини чи визнанням існування неправди. На даний час законодавство України не містить прямої заборони використання підозрюваним/обвинуваченим при своєму захисті неправдивих повідомлень про вчинення кримінального правопорушення завідомо невинуватою особою. Водночас, на її думку, встановлення в ст. 384 КК кримінальної відповідальності підозрюваного/обвинуваченого за неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення завідомо невинуватою особою забезпечить ефективність кримінального судочинства [19, с. 118-121]. Така позиція підтримується й іншими вченими, які зокрема зазначають, що підозрюваний, обвинувачений має нести відповідальність за введення

суду та органів досудового розслідування в оману, навіть якщо таке введення було використано для захисту від підозри (обвинувачення), щоб уникнути кримінальної відповідальності [20].

Водночас у контексті цього постає інша проблема, яка стосується випадків обмови підозрюваним чи обвинуваченим працівників правоохоронних органів у застосуванні ними незаконним методів досудового розслідування. Закриття кримінального провадження щодо правоохоронців у таких випадках може відбуватися як через відсутність факту застосування протиправних методів досудового розслідування, так і недоведення їх вчинення. Тому С. П. Кучевська, Б. І. Яворський пропонують у таких ситуаціях спеціальні під-

¹ Будучи підозрюваним чи обвинуваченим, обмовила іншу людину у вчиненні кримінального правопорушення.

стави виключення кримінальної відповідальності, зокрема за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину особи, яка повідомила про застосування щодо неї насильства працівниками правоохоронних органів [21].

Важливо звернути увагу на те, що у ст. 8.2.16. проекту КК суттєво обмежується адресат завідомо неправдивих показань вказівкою на час вчинення цього діяння (під час досудового розслідування) та його місце/обстановку (в суді будь-якої юрисдикції). У ст. 384 КК замість вказівки на час і місце вчинення делікту законодавець безпосередньо зазначив про адресата неправдивих показань – орган, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суд, Вища рада правосуддя, тимчасова слідча чи спеціальна тимчасова слідча комісія Верховної Ради України. Таким чином, ст. 8.2.16 проекту КК не включає завідомо неправдиві показання, надані органу, що здійснює виконавче провадження, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України.

Завідомо неправдивий висновок експерта та спеціаліста. У ст. 384 КК криміналізовано лише завідомо неправдивий висновок експерта та спеціаліста. Натомість у ст. 8.2.18. проекту КК пропонується встановити кримінальну відповідальність ще й за ненадання висновку без поважної причини, відмову роз'яснити наданий висновок чи завідомо неправдиве його роз'яснення. У ст. 8.2.27 проекту КК йдеться про такі ж діяння щодо висновку спеціаліста, окрім завідомо неправдивого його роз'яснення. А відтак, відповідальність спеціаліста за завідомо неправдиве роз'яснення свого висновку ст. 8.2.27 проекту КК не охоплюється.

Водночас ні в КК, ні в його проекті, не передбачене вчинення зазначених діянь з необережності, адже можуть мати місце випадки, коли експерт чи спеціаліст через свою несумлінність надає неправильний висновок.

Подання завідомо недостовірних або підроблених доказів. Щодо доказів кримінально протиправних діянь в КК та його проекті ситуація парадоксальна. Відповідно до ст. 384 КК особу можуть притягнути до кримінальної відповідальності лише за подання завідомо недостовірних або підроблених доказів. Відтак, кримінальна відповідальність за підроблення, приховування, знищення чи псування доказів за цією статтею не настає. Натомість в проєктованій ст. 8.2.17 все навпаки: до кримінальної відповідальності можуть притягнути за підроблення, приховування, знищення чи псування доказів,

однак не за подання завідомо недостовірних або підроблених доказів. У ст. 8.2.17 проекту КК важливою є вказівка на те, що значений доказ використовується у цивільному, господарському, адміністративному провадженні чи провадженні у справі про адміністративне правопорушення. Це значно полегшує тлумачення кримінально-правової заборони, однак складно не помітити відсутності тут згадки про кримінальне провадження.

Завідомо неправильний переклад. Щодо завідомо неправдивого перекладу варто зазначити, що в обох нормах (ст. 384 КК та ст. 8.2.19 проекту КК) йдеться про завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем. Водночас, як видається, вказівка в проекті КК на те, що переклад здійснено в суді, а не для суду у певних випадках може спричинити труднощі у правозастосовній діяльності, адже сам процес перекладу може відбуватися в іншому місці, якщо йдеться скажімо про якийсь документ.

Висновки. Визначено предмети окремих складів введення в оману суду або іншого уповноваженого органу – завідомо неправдиві показання свідка та/або потерпілого, висновок експерта чи спеціаліста, звіт оцінювача, недостовірні або підроблені докази, а також неправильний переклад.

Аргументовано, що складність встановлення потерпілих від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, обумовлена потребою визначення шкоди від цього делікту, а також необхідністю визначення статусу суду та іншого уповноваженого органу. Розв'язання проблеми вбачається якщо не у розширенні поняття потерпілого, то у виділенні нового учасника кримінально-правових відносин, відмінного від потерпілого. Водночас потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, може бути щонайменше особа, яку підозрюють чи обвинувачують у вчиненні правопорушення, якщо неправдиві показання свідка та/або потерпілого, висновок експерта чи спеціаліста, звіт оцінювача, недостовірні або підроблені докази, а також неправильний переклад спрямовані на притягнення її до відповідальності.

Встановлено, що особа може давати завідомо неправдиві показання в судах різних юрисдикцій, оскільки окрім кримінального провадження існують цивільне, господарське, адміністративне провадження та провадженні у справі про адміністративне правопорушення. Теж саме стосується й інших спеціальних суб'єктів цього делікту.

У контексті удосконалення підстав кримінальної відповідальності за введення в оману

суду або іншого уповноваженого органу запропоновано: 1) у ст. 384 КК конкретизувати місце/обстановку вчинення цього делікту або адресат, до якого спрямовані відповідні кримінально-протиправні діяння, вказівкою на суд будь-якої юрисдикції або будь-який вид провадження (кримінальне, цивільне, господарське, адміністративне провадження та провадженні у справі про адміністративне правопорушення); 2) терміни, що позначають спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 384 КК, тлумачити обмежено залежно від виду суду чи провадження з урахуванням відповідних законодавчих положень, що визначають статус учасників судочинства; 3) розглянути питання щодо доцільності криміналізації в ст. 384 КК ненадання судовим

експертом висновку без поважної причини, відмову роз'яснити наданий висновок чи завідомо неправдиве його роз'яснення, а також ненадання спеціалістом висновку без поважної причини, відмову роз'яснити наданий висновок подібно до того, як це пропонується в ст. 8.2.18 та 8.2.27 проєкту КК; 4) дослідити питання встановлення відповідальності за підготовку експертом чи спеціалістом неправильного висновку через несумлінне ставлення до своїх професійних обов'язків; 5) розглянути питання доцільності встановлення кримінальної відповідальності за підроблення, приховування, знищення чи псування доказів, а не лише за подання завідомо недостовірних або підроблених доказів; 6) у ст. 8.2.19. проєкту КК уточнити, що переклад здійснено для суду, а не в суді.

Список літератури:

- Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
- Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 13 жовтня 2023 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/14/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-13-10-2023.pdf>
- Гломб Ю. О. Кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2023. 229 с.
- Алексеева Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 236 с.
- Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова О. О. Дудорова. Вінниця, 2020. 1152 с.
- Ткаченко І. М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4 (18). С. 73–85. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06
- Панов М. І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали круглого столу* (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 5–8.
- Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
- Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
- Борисов В. І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
- Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 2. 780 с.
- Вирок Добропільського міськрайонного суду Донецької області від 17 травня 2023 р. у справі № 933/167/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110914513>
- Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 23 листопада 2023 р. у справі № 463/10535/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115118561>
- Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 30 червня 2023 р. у справі № 676/4290/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111934991>
- Вирок Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 07 лютого 2023 р у справі № 447/1522/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108837582>
- Шуневич К. А., Федорович Н.А. Доцільність встановлення кримінальної відповідальності судового експерта за надання завідомо неправдивого висновку та ознаки такого кримінального правопорушення. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Випуск 74. 2022. С. 176–187. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.176>
- Шуневич К. А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні: дис. ... докт. філософії: 081. Львів, 2023. 351 с.

18. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 554 с.
19. Борейко Г. Д. Обмова підозрюваним/обвинуваченим завідомо невинуватої особи як свобода від самовикриття чи зловживання правом? *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 118–121.
20. Navrotska, V., Bronevytska, O., Yaremko, G., Maksymovych, R., & Matolych, V. (2021). The criminal responsibility for defamation of knowingly innocent. *Amazonia Investiga*, 10(44), 241–251. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.23>
21. Кучевська С. П., Яворський Б. І. Право обвинуваченого на неправдиві показання як елемент favor defensionis. *Адвокат*. 2011. № 2. С. 18–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_2_2

Vozniuk A.A., Kamensky D.V. MISLEADING THE COURT OR OTHER AUTHORIZED BODY: PRESSING ISSUES OF CRIMINAL LIABILITY

The article examines issues, which arise during prosecution for a criminal offense provided for in Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine, – misleading the court or other authorized body. The issues of law enforcement related to the objective and subjective features of this offense have been studied. The objects of individual components of misleading the court or other authorized body have been identified – knowingly false testimony of a witness and/or victim, an expert or specialist opinion, an appraiser's report, unreliable or forged evidence, as well as incorrect translation. The difficulty of establishing the victims of the criminal offense provided for in Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine has been argued. At the same time, such victims are asked to be recognized at least as a person who is suspected or accused of committing a crime, if the criminal act is aimed at bringing him to justice. The issue of interpretation of special subjects of a criminal offense, such as witness, victim, expert, specialist, evaluator, translator, has been considered. In the context of reforming criminal legislation, attention has been drawn to the provisions of the draft Criminal Code, in which the specified acts are differentiated within the limits of different types of criminal offenses. Based on the results of a comparative analysis of the differentiation of criminal liability in Art. 384 (Misleading the court or other authorized body) of the Criminal Code and in Art. 8.2.16 (False statements), 8.2.18 (Failure to provide an opinion or providing a false opinion by a forensic expert), 8.2.27 (Failure to provide a conclusion or provision of a false conclusion by a specialist), 8.2.17 (Illegal actions regarding evidence), 8.2.19 (False translation) the draft Criminal Code defines directions for improvement of the specified criminal law prohibitions both in the current law on criminal liability and in its draft.

Key words: *misleading, false testimony, criminal offenses against justice, court, victim, witness, expert, specialist, translator, investigation, evidence.*

УДК 346.58:623.4/.5](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/25>**Сердюк Є.В.**

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ORCID ID: 0000-0002-5467-7207

Замрига А.В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ORCID ID: 0000-0001-8919-6633

Діденко С.В.

Херсонський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом

ORCID ID: 0000-0002-3115-7524

**АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ**

У статті розкрито адміністративні послуги Державної служби експортного контролю України. Доведено, що вона надає адміністративні послуги відповідно до законних повноважень лише за зверненням фізичних та юридичних осіб із метою набуття, зміни, припинення прав або законних інтересів. Основні послуги включають отримання дозволу на експорт/імпорт, посвідчення для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності тощо. Діяльність служби базується на законодавстві щодо забезпечення національної безпеки, зовнішньоекономічної діяльності та міжнародних зобов'язань України. Основними джерелами надання адміністративних послуг Державною службою експортного контролю України є Закони України «Про адміністративну процедуру» та «Про адміністративні послуги», а також «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання». Державна служба експортного контролю України надає основні адміністративні послуги, включаючи посвідчення для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; дозвіл на експорт/імпорт певних товарів; документи для тимчасового ввезення/вивезення товарів через митний кордон; дозвіл на транзит товарів через Україну; дозвіл на переговори з партнерами із зовнішньоекономічних питань; міжнародний сертифікат для імпорту товарів за міжнародними стандартами; атестація суб'єктів внутрішньої торгівлі та експортної компетентності; попередня ідентифікація товарів для експорту/імпорту. Актуалізовано, що адміністративна послуга щодо надання дозволу на експорт/імпорт товарів військового призначення та подвійного використання в Україні здійснюється на основі законодавства, насамперед Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», та регулюється низкою постанов Кабінету Міністрів та наказів Держекспортконтролю. Здійснення експорту та імпорту товарів у сфері оборони потребує відповідного дозволу від Державної служби експортного контролю України. Для цього суб'єкти господарювання України подають відповідні заявки, які розглядаються Держекспортконтролем з урахуванням міжнародних зобов'язань і національних інтересів безпеки України.

Ключові слова: державний контроль, експорт, експортна компетенція, законодавчі повноваження, звернення фізичних та юридичних осіб, зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, міжнародна сертифікація, міжнародні зобов'язання України, набуття, зміна чи припинення прав або законних інтересів, національна безпека, отримання дозволу, суб'єкти господарювання, суб'єкти зовнішньої внутрішньої торгівлі, товари військового та подвійного використання.

Вступ. Україна здійснює відбиття повномасштабного російського терористичного вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. у ході російсько-української війни, що в свою чергу ведеться від 2014 р. Ця війна є першою повномасштабною

в Європі після закінчення Другої світової війни. У цій війні український народ, Збройні Сили, інші сили безпеки й оборони України здійснюють захист не тільки своєї Вітчизни, але й усіх західних і європейських демократичних цінностей

від світового тоталітаризму в особі російського рашизму. Усе більше цю думку поділяють західні політичні лідери та народи демократичних правових держав. Відповідно Україні надається безпрецедентна, хоча й недостатня, фінансова допомога та здійснюється постачання зброї, боєприпасів і товарів військового призначення.

Об'єктивно, що в таких умовах режим імпорту зазначених товарів стає більш ліберальним. Однак питання щодо запобіжників експорту зброї з України посилюються, виходячи з потреби забезпечення Збройних Сил України, інших сил оборони вітчизняної зброєю, а також недопущення реекспорту західної зброї з України. Ці питання стають безсумнівно головними в національній безпеці у воєнній сфері.

Аналіз останніх досліджень. До певних аспектів адміністративних послуг Державної служби експортного контролю України звертали свою увагу вітчизняні вчені О. Бокій, О. Буханевич, С. Діденко, І. Долуда, О. Кіян, С. Параниця, В. Юсупов та ін. Однак їх наукові зусилля не стосувалися безпосередньо предмета нашого аналізу. Тим самим ця стаття є актуальною.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії адміністративного права, доктринальних підходів до цієї проблематики вчених-правників та чинного законодавства з'ясувати особливості надання адміністративних послуг Державною службою експортного контролю України.

Виклад основного матеріалу. На думку О. Буханевича, адміністративні послуги надаються відповідно до владних повноважень органів публічної адміністрації. Такі послуги можуть надавати тільки суб'єкти, які мають відповідні повноваження, закріплені у законодавстві. Повноваження органів публічної влади щодо надання адміністративних послуг чітко визначаються законодавством. Це гарантує, що надання послуг відбувається в межах, визначених законом. Адміністративні послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб. Діяльність органів публічної адміністрації з надання послуг здійснюється лише за ініціативою осіб, які звертаються. Звернення на адміністративні послуги має на меті набуття, зміну або припинення прав, обов'язків або задоволення законних інтересів особи. Процедура їх надання визначена Законом України «Про адміністративну процедуру». Діяльність органів публічної влади з надання адміністративних послуг завершується ухваленням відповідного адміністративного акта, який безпосередньо

(індивідуально) впливає на права та обов'язки осіб [1].

Згідно з однойменним Законом України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Законодавство у сфері надання адміністративних послуг складається з Конституції України, цього та інших законів, ухвалених відповідно до них нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері надання адміністративних послуг. Надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до законів України «Про адміністративну процедуру» [2], «Про адміністративні послуги» з урахуванням особливостей, визначених цими законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах, зокрема й Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [3].

Адміністративні послуги, що надаються Державною службою експортного контролю України, включають, але не обмежуються ними, такі: посвідчення про реєстрацію через видання посвідчення про реєстрацію для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; надання дозволу на здійснення експорту або імпорту товарів певного виду або класу; видання документа, який дозволяє тимчасово ввозити або вивозити товари через митний кордон; видання дозволу на транзит товарів через територію України до місця призначення; надання документа, який дозволяє вести переговори з партнерами щодо зовнішньоекономічних питань; видання міжнародного сертифіката для імпорту товарів відповідно до міжнародних стандартів; атестація суб'єкт внутрішньої торгівлі та експортної компетентності; проведення атестації суб'єктів, які здійснюють внутрішню торгівлю та експорт; надання повноважень щодо попередньої ідентифікації товарів для здійснення експорту/імпорту [4].

Наприклад, адміністративна послуга щодо надання дозволу на експорт/імпорт товарів військового призначення та подвійного використання, крім вище зазначених законів, здійснюється на основі реалізації норм Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», постанов Кабінету Міністрів України від: 20 листопада 2003 р. № 1807 «Про затвердження Порядку здійснення державного

контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення», від 28 січня 2004 р. № 86 «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання», від 13 липня 2011р. № 746 «Про затвердження Порядку справляння плати за надання платних адміністративних послуг з оформлення та видачі документів у галузі державного експортного контролю» [5], наказу Держекспортконтролю від 9 січня 2004 р. «Про затвердження Інструкції про порядок заповнення заяв щодо отримання дозвільних документів, документів про гарантії та інших документів, що надаються Держекспортконтролем» [6].

Експорт та імпорт товарів може здійснюватися державними замовниками у сфері оборони та суб'єктами господарювання України за наявності відповідного дозволу, що надається Державною службою експортного контролю України. Розгляд заяв суб'єктів господарювання України щодо експорту товарів до держав, стосовно яких встановлено часткове ембарго або обмеження на експорт, виходячи з міжнародних зобов'язань України чи інтересів національної безпеки, здійснює Держекспортконтроль з урахуванням рекомендацій, ухвалених Міжвідомчою комісією з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю. Для отримання адміністративної послуги залежно від найменувань та опису товару, виду та умов його міжнародної передачі до Держекспортконтролю подаються визначені Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807 [7], та Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004р. № 86, документи [8].

Для отримання адміністративної послуги уповноважена особа платника подає до Держекспортконтролю документи та здійснює оплату. Адміністративну послугу можуть отримувати державні замовники у сфері оборони та суб'єкти господарювання (юридичні особи чи фізичні особи-підприємці), які зареєстровані у Держекспортконтролі як суб'єкти здійснення міжнародних передач товарів. Умовою отримання генерального або відкритого дозволу на здійснення експорту/імпорту товарів є створення суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів системи внутрішньофірмового експортного контролю, яка атесту-

ється Держекспортконтролем. Умовою отримання дозволу на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, є наявність у суб'єкта господарювання України повноважень на право здійснення зазначених експорту та імпорту, які йому надані Кабінетом Міністрів України. Дозвіл на здійснення експорту/імпорту товарів може бути разовим, генеральним або відкритим [9].

Висновки. Адміністративні послуги Державної служби експортного контролю України характеризуються такими особливостями:

- на доктринальному рівні визначено, що адміністративні послуги надаються відповідно до законних повноважень адміністративних органів лише відповідно до наданих законом повноважень, виключно за зверненням фізичних та юридичних осіб, з метою набуття, зміни або припинення прав або законних інтересів;

- основними джерелами надання адміністративних послуг Державною службою експортного контролю України є закони України «Про адміністративну процедуру» та «Про адміністративні послуги», а також «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання»;

- Державна служба експортного контролю України надає основні адміністративні послуги, включаючи посвідчення для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; дозвіл на експорт/імпорт певних товарів; документи для тимчасового ввезення/вивезення товарів через митний кордон; дозвіл на транзит товарів через Україну; дозвіл на переговори з партнерами із зовнішньоекономічних питань; міжнародний сертифікат для імпорту товарів за міжнародними стандартами; атестація суб'єктів внутрішньої торгівлі та експортної компетентності; попередня ідентифікація товарів для експорту/імпорту;

- актуалізовано, що адміністративна послуга щодо надання дозволу на експорт/імпорт товарів військового та подвійного використання в Україні здійснюється на основі законодавства, насамперед Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», та регулюється низкою постанов Кабінету Міністрів та наказів Держекспортконтролю;

- здійснення експорту та імпорту товарів у сфері оборони потребує відповідного дозволу від Державної служби експортного контролю України. Для цього суб'єкти господарювання України подають відповідні заявки, які розглядаються Держекспорт-

контролем з урахуванням міжнародних зобов'язань і національних інтересів безпеки України;

– для отримання адміністративної послуги уповноважена особа подає необхідні документи та здійснює оплату до Держекспортконтролю. Цю послугу можуть отримувати державні замовники та суб'єкти господарювання, що мають відповідну реєстрацію. Для отримання дозволу на експорт/імпорт необхідно створити внутрішньофірмовий експортний контроль та мати відповідні повноваження. Дозвіл може бути одноразовим, генеральним або відкритим.

Отже, Державна служба експортного контролю України надає адміністративні послуги відповідно до законних повноважень лише за зверненням фізичних та юридичних осіб з метою набуття, зміни або припинення прав або законних інтересів. Основні послуги включають отримання дозволу на експорт/імпорт, посвідчення для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та інші. Діяльність служби базується на законодавстві щодо забезпечення національної безпеки, зовнішньоекономічної діяльності та на міжнародних зобов'язаннях України.

Список літератури:

1. Буханевич О. Щодо поняття «адміністративна послуга». *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади»* (м. Хмельницький, 23–30 квітня 2018 р.). 2018. URL: http://old.univer.km.ua/doc/tezy2018/Bukhanevych_O_M.pdf
2. Про адміністративну процедуру. Закон України 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
3. Про адміністративні послуги. Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. С. 409.
4. Адміністративні послуги. *Державна служба експортного контролю України*. 2023. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/>
5. Порядок справляння плати за надання платних адміністративних послуг з оформлення та видачі документів у галузі державного експортного контролю і переліку платних адміністративних послуг, що надаються Державною службою експортного контролю, та розміру плати за їх надання. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 746. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-2011-%D0%BF#Text>
6. Інструкція про порядок заповнення заяв щодо отримання дозвільних документів, документів про гарантії та інших документів, що надаються Держекспортконтролем. Затверджено наказом Державної служби експортного контролю України від 9 січня 2004 р. № 5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 січня 2004 р. за № 90/868. *Ліга Закон*. 2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/REG8689?an=1571>
7. Порядок здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2003 р. № 1807. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-2003-%D0%BF#Text>
8. Дозвіл на експорт/імпорт. *Державна служба експортного контролю України*. 2023. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/ua/dozvil-na-export-import>
9. Інформаційна картка адміністративної послуги. *Державна служба експортного контролю України*. 2023. URL: <https://www.dsecu.gov.ua/ua/dozvil-na-export-import>

Serdiuk Ye.V., Zamryha A.V., Didenko S.V. ADMINISTRATIVE SERVICES OF THE STATE EXPORT CONTROL SERVICE OF UKRAINE

The article describes the administrative services of the State Export Control Service of Ukraine. It is proven that it provides administrative services in accordance with legal powers only at the request of individuals and legal entities for the purpose of acquiring, changing, or terminating rights or legal interests. The main services include obtaining export/import permits, certificates for subjects of foreign economic activity, and others. The activity of the service is based on the legislation on ensuring national security, foreign economic activity, and international obligations of Ukraine. The main sources of administrative services provided by the State Export Control Service of Ukraine are the Laws of Ukraine “On Administrative Procedure” and “On Administrative Services”, as well as the Law of Ukraine “On State Control of International Transfers of Military and Dual-Use Goods”. The State Export Control Service of Ukraine provides basic administrative services, including: certificates for subjects of foreign economic activity; permission to export/import certain goods; documents for temporary import/export of goods across the customs border; permission to transit goods through Ukraine; permission to negotiate with partners on foreign economic issues; international certificate for importing goods according to international standards; certification of subjects of domestic trade and export competence;

preliminary identification of goods for export/import. It has been updated that the administrative service for granting permission for the export/import of military and dual-use goods in Ukraine is carried out based on legislation, primarily the Law of Ukraine «On State Control of International Transfers of Military and Dual-Use Goods» and is regulated by several Cabinet resolutions Ministers and orders of the State Export Control. The export and import of goods in the field of defense requires an appropriate permit from the State Export Control Service of Ukraine. For this purpose, business entities of Ukraine submit appropriate applications, which are considered by the State Export Control, considering international obligations and national security interests of Ukraine.

Key words: *acquisition, change or termination of rights or legal interests, business entities, export competence, export, foreign economic activity, getting permission, goods of military purpose and dual use, imports, international certification, international obligations of Ukraine, legislative powers, National security, state control, subjects of foreign domestic trade, the appeal of individuals and legal entities.*

Шишка Р.Б.

Київський університет інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-0532-1909

Бородін І.Л.

Київський інститут інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-1874-3238

Мельник О.О.

Київський університет інтелектуальної власності та права
ORCID ID: 0000-0002-2088-630X

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОГО КОНТРОЛЮ

У статті на основі аналізу теорії права, наукових доктрин та чинного законодавства з'ясовано ключові проблемні питання трансферу технологій через призму експортно-імпортного контролю. Узагальнено, що у практиці правового забезпечення трансферу технологій існують недоліки, що потребують удосконалення. Зокрема, варто посилити адміністрування в цій сфері, використовуючи наявний інтелектуальний потенціал для розвитку інфраструктури та створення малих наукомістких підприємств при закладах вищої освіти. Стратегія протидії тролінгу експорту/імпорту технологій потребує змін. Замість звинувачувального підходу доцільно перейти до оспорювально-забезпечувального, де встановлюється максимальна сума вимог у грошах, не перевищуючи статутного капіталу троя, та забезпечення його вимог у розмірі очікуваних втрат при затримці переміщення технологій через митний кордон. Це може значно знизити інтерес до тролінгу технологій. Реалізація Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» вимагає усунення колізій з іншими актами, зокрема з Митним Кодексом України, щоб сприяти просуванню вітчизняних технологій на світовий ринок і підтримати експорт наукомісткої продукції, а також уникнути можливостей для зловживання правами. Це може сприяти професійному розвитку фахівців, розширенню патентного портфоліо та зростанню комерційно перспективних трансферів. Підкреслено, що трансфер технологій у сфері контролю за переміщенням товарів військового та подвійного призначення має величезне значення для безпеки та міжнародного співробітництва. Цей процес може стати загрозою для безпеки, якщо потрапить у руки небажаних суб'єктів, таких як недружні держави або нелегальні збройні групи. Розвинуті держави прийняли міжнародні договори та угоди, спрямовані на регулювання трансферу технологій військового та подвійного призначення, включаючи механізми контролю за експортом та імпортом товарів подвійного призначення. Це включає отримання ліцензій на експорт або імпорт певних технологій, а також перевірку кінцевого користувача. Незважаючи на обмеження, існує співпраця між країнами у сфері розвитку та використання військових технологій, яка може бути спрямована на спільне виробництво, розробку нових систем або обмін знаннями та досвідом. З огляду на важливість технологій у цій сфері, захист інтелектуальної власності є суттєвим аспектом трансферу технологій.

Ключові слова: експорт та імпорт, інтелектуальна власність, контроль, контракт, митне оформлення, національна безпека, норма права, переміщення технологій, правове регулювання, протидії тролінгу, реєстрація, суб'єкти господарювання, товари військового та подвійного призначення, трансфер, тролінг технологій.

Вступ. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», як указано в його преамбулі, визначив правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері

трансферу технологій і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або

їх складові на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва в цій сфері. Само по собі термінологічно це спричиняє зауваження, й не тільки стосовно виділеного нами терміна, а й співвідношення з іншими елементами механізму правозастосування. У п. 13 ч. 1 ст. 1 цього Закону трансфер технології визнано як передача технології, що оформляється через укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким установлюються, змінюються чи припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових [1].

Трансфер технологій у його гносеологічно виправданому ракурсі як зовнішньоекономічного контракту (ст. 4 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») не можливий без митного оформлення та пов'язаного з ним тролінгу, де за заявою патентного троля митне оформлення призупиняється, вантаж переміщується на митний склад із відповідними витратами на його перебування та логістику до встановлення обставин набуття володіння майновими правами чи/та чи отримання згоди від патентного троля на переміщення через митний кордон, за умови виплати йому відступного від уявного, уміло змодельованого та вчасно заявленої вимоги. Стороні такого контракту діватися нікуди, бо втрати він затримки переміщення перевищать значно розмір відкупного. Тому прихований меркантилізм патентного троля під сумнівне володіння майновими правами на об'єкти трансферу технологій за неповороткості судової системи домінує над верховенством права та справедливістю, а патентний троль, здебільшого в організаційно-правовій формі товариства з обмеженою відповідальністю, відбувається з мінімальними втратами.

Виникає слушне запитання: кому це вигідно, і чому нормотворець залишив очевидні лазівки для зловживання правами троля, а не забезпечив надійно права, що передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій та особам, які здійснюють їх трансфер» [2].

Ці та інші питання міжгалузевого походження виникають при трансфері технологій. Відповідно завдання полягає в обґрунтуванні доктринального підґрунтя для змін у позитивному регулюванні трансферу технологій та усунення розбіжностей актами права, зокрема Митним кодексом України та зазначеним законом, висловлення з позицій

верховенства права виваженого підходу до правозастосування.

Об'єктом стали правовідносини міжгалузевого спрямування, які виникають при трансфері технологій та його оперативному забезпеченні, а предметом – акти позитивного права, практика їх застосування, наукова доктрина.

Автори цієї роботи не претендують на абсолютну істину, оскільки стосовно зазначеного об'єкта відомі позиції фахівців з адміністрування відносин інтелектуальної власності (П. Цибульова, В. Чеботарьова, В. Зінова, Ю. Суїні), господарського права (Д. Задихайло, О. Кашинцева, О. Россомахіна). Відомі напрацювання таких фахівців, як Н. Буняк, Т. Зінчук, К. Кащук, О. Козачок, О. Ляшенко, В. Олейко, В. Омеляненко, А. Ямчук та інших. Проте постановка та актуалізація проблематики не завжди втілювалася в нормопроєкти, а висловлене потребувало логічного завершення у пропозиціях та їх доведення до нормотворців. Наразі з ухваленням Закону України «Про правотворчу діяльність» та появою профільної спеціалізованої наукової установи з проблем нормотворчості склалася сприятлива нагода комплексного підходу до правовідносин і вирішення питань правозастосування та вдосконалення врегулювання відносин з трансферу технологій.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії права, наукових доктрин і чинного законодавства з'ясувати проблемні питання трансферу технологій через призму експортно-імпортного контролю.

Виклад основного матеріалу. Попри наведену вище неоднозначну дефініцію зазначимо, що в доктрині досі не склалось жодного загальноприйнятого підходу до визначення поняття «трансфер технологій» та до адміністрування відносин, зокрема й митного забезпечення. Так, Т. Зінчук та К. Кащук визначили його «як послідовності дій, в ході яких нові знання, отримані в результаті фундаментальних та прикладних досліджень в університетах та науково-дослідних інституціях, вільно розповсюджуються, передаються через надання науково-технічних послуг або купуються підприємствами для впровадження в якості продукції чи технологій» [3]. Проте це не проста послідовність, а певний алгоритм, що інформаційно, безпеково та юридично є забезпеченим і підпорядкованим комерціалізації прав і зазначених технологій.

В. Омеляненко розглянув трансфер технологій з позицій відносин, які виникають «між двома або більше партнерами, коли хоча б один з парт-

нерів передає свою технологію через ноу-хау, патенти або технічне сприяння іншому партнерові, який бажає впровадити і використати цю технологію для конкретної мети» [4]. Більш ширше визначення поняття «трансфер технологій» виробили М. Йохна та О. Козачок як «переміщення на комерційно-договірних засадах конструкторських рішень, систематизованих знань та виробничого досвіду від власника до виробника, які розділені структурними, організаційними та культурними бар'єрами для виробництва товарів, використання процесу чи надання послуг, які включають маркетинг та управлінську діяльність» [5].

Можна погодитися, що трансфер технологій не обмежується продажем нової ідеї, а охоплює «і творчий процес винаходу, і наукове дослідження, і масштабне виробництво, і оптимізацію, і маркетинг, і турботу про збутову і сервісну мережу і багато іншого» [6]. Проте інтелектуальну діяльність, результатом якої є технології чи та об'єкти інтелектуальної діяльності, варто відмежувати від самого їх трансферу, що охоплює не стільки передавання технології, як її практичне використання (комерційне та некомерційне), що забезпечує реципієнту доступ до новітніх розробок і скорочує його витрати ресурсів на одержання бажаного результату [7]. Відповідно попри договірний його концепт тут субсидіарно трансфер забезпечений на макрорівні Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», а на локальному – актами органів місцевого самоврядування та менеджментом реципієнтів, зокрема практикою укладення та виконання договорів трансферу.

Щодо зазначеного Закону ми вище звернули увагу на термін «засади», що є тотожним терміну «принципи». Проте сам Закон вийшов за межі його преамбули та охопив й інші правовідносини. Одним з його упущень є ігнорування інтересів ліцензіатів та ліцензіарів таких договорів, які перед їх укладенням визначилися з приналежністю майнових прав на згадані технології, ліцензіями та їх трансфер, надання технічного та професійного забезпечення. Також до укладення угоди про трансфер технологій сторонам рекомендовано укласти протокол про наміри та угоду про нерозголошення конфіденційної інформації, в якій фіксуються наміри сторін та умови передання і збереження інформації, чи договір про співдружність. Легально підгрунтям узагальненої назви сторін є визначений цим Законом договір про трансфер технологій як договір, що укладений у письмовій формі між особами, яким належать та/або яким

повністю чи частково передаються майнові права на технологію або її складові (ст. 1 Закону).

За ст. 20 цього Закону, укладання договору про трансфер технологій визнано одним із визначених главою 75 Цивільного кодексу України договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (перелік договорів наведено у ст. 1107 ЦК України), а саме ліцензування на використання об'єкта права інтелектуальної власності, та з обов'язковим урахуванням істотних умов щодо ліцензійного договору, визначених ст. 1109 ЦК України [8].

За наявності прогалин у стратегії науково-технічної політики наразі склалось розуміння, що використання суб'єктом господарювання виключно власних наукових розробок є неефективним і слід використовувати потенційно корисні для нього ідеї, що доступні на ринку за відносно невисокими цінами. Тактично таке вбачається й у запозичені виправданого позитивного досвіду країн-лідерів. Так, асоціація університетських менеджерів технологій (AUTM), що має більш ніж сорокарічний досвід, визначила чотири ключові причини для просування технологій, зокрема: сприяти комерціалізації результатів досліджень для суспільного блага; винагороджувати фінансово винахідників; мати більше можливостей для залучення нових висококласних дослідників; побудувати більш тісні зв'язки з промисловістю; генерувати дохід для подальших досліджень і, таким чином, сприяти економічному зростанню [9].

Свобода підприємництва (ст. 42 ГК України) охоплює право суб'єктів господарювання як продавати, так і купувати інноваційні технології (тим самим економлячи кошти та час на проведення власних досліджень і розробок). Відповідно трансфер технологій здійснюється в таких організаційних формах, як продаж патентів, ліцензій, ноу-хау, інжиніринг, лізинг, створення високотехнологічних підприємств, організація спільного виробництва чи підприємства тощо. Завдання держави – допомогти це зробити суб'єктам господарювання, зокрема завдяки виваженому адмініструванню передусім у міжнародних трансферах [10].

При цьому мають бути захищені суб'єктивні права основних суб'єктів зовнішнього трансферу технологій, передусім недостатньо захищених учених, дослідників, винахідників-технологів. Зазвичай суб'єкти господарювання зацікавлені в упровадженні результатів наукових досліджень, однак вони не витрачаються на інформацію про

досягнення сучасної науки та техніки/технологій і не здатні правильно оцінити ринкову ефективність від комерціалізації майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, що зумовлені вимогами рентабельності та скорочення ряду фахівців, зокрема у сфері інтелектуальної власності (наприклад, патентознавців). Тому це віддано посередникам, якими стали центри трансферу технологій, що можуть бути структурними підрозділами закладів вищої освіти й науково-дослідних установ («прямий трансфер») або ж здійснювати свою діяльність на комерційних засадах («непрямий трансфер»). Вони надають сторонам трансферу науково-технічні, маркетингові та навчальні послуги, зокрема проводять на замовлення науково-технічні дослідження; здійснюють охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності; сприяють налагодженню ділових контактів між учасниками трансферу технологій; допомагають в обґрунтуванні економічної доцільності результатів науково-технічної діяльності; формують базу даних про наявні розробки, а також про наявний на ринку попит на інноваційні ідеї; організують та проводять курси та семінари щодо залучення та поширення нових знань тощо. У міжнародному трансфері слід зважати на витрати на фахівців з міжнародних відносин, митного оформлення, протидії патентному тролінгу тощо. Якщо великий бізнес такі витрати може собі дозволити, то дрібний та малий і навіть середній – не завжди.

Тож ефективність трансферу технологій передусім залежить від його організаційного, правового та фінансового забезпечення. Механізми трансферу технологій вирізняються й детерміновані особливостями національних інноваційних систем. Так, у лідера світової економіки – США – створення національної системи закладене ще від середини XIX ст. системою Land-Grant College, яка передбачала виділення земельних ділянок університетам безкоштовно, за що вони зобов'язувалися надавати певні послуги суспільства. Завдяки тому інтегрувалися наука й освіта, які набули прикладного спрямування. До того ж у 80-х роках XX ст. було ухвалено низку законів із захисту інтелектуальної власності на внутрішньому та світовому ринках – наприклад, Закон про патентні процедури між університетами і малим бізнесом, що дозволив університетам отримувати патенти на винаходи, зроблені за державні кошти (субсидії). Згодом було започатковані технопарки. Це спонукало вчених працювати в інтересах корпоративного сектору та перейматися комерціалізацією власних і не тільки власних розробок [11].

Пізніше, у 90-х роках, було сформовано Національну мережу передачі технологій, яка складалася з головного національного й шести регіональних центрів. Вона сприяла активізації діяльності щодо проведення наукових досліджень; трансферу інноваційних технологій на всіх рівнях. До того ж у всіх університетах були створені центри трансферу технологій. Наразі там створено одну з найбільш розвинутих організаційно-правових інфраструктур підтримки інноваційної діяльності, і здебільшого трансферт технологій вчиняється з університетів за допомогою венчурних компаній, стартапів, спін-офф- та спін-аут-компаній) [12].

У ЄС також формується єдина інноваційна система для активізації комерціалізації прав на результати наукових досліджень. Було створено Європейську мережу підприємств (Enterprise Europe Network), яка сприяє процесу трансферу технологій, отриманню ліцензій на технології.

В Україні здійснено суттєві кроки в питаннях формування національної інноваційної системи та створення сприятливих умов для трансферу технологій. За цим майнові права на технологію та/або її складові, що створені при виконанні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, належать установам, організаціям та підприємствам – виконавцям цих робіт [13]. Також створено Українську інтегральну систему трансферу технологій та Національну мережу трансферу технологій. Принципи та завдання роботи цих мереж майже ідентичні, оскільки вони побудовані за зразком Європейської мережі підтримки підприємництва та інновацій (Enterprise Europe Network – EEN). Україна приєдналась до Європейської мережі підприємництва EEN через створення консорціуму EEN-Україна, до якого увійшли наукові організації, представники бізнесу та державних установ [14].

Водночас хронічним є низький рівень взаємодії між наукою та бізнесом, мотивації виконавців, а трансфер технологій не набув належного розвитку: вищі заклади освіти здійснюють чи навіть імітують розробки та створюють технології, які далекі від сучасних потреб ринку, а суб'єкти господарювання не поінформовані про гідні їх уваги розробки як і пріоритетні фундаментальні та прикладні дослідження. За умов оптимізації менеджменту у структурі ВЗО відсутні підрозділи з комерціалізації їх розробок, а лівова їх доля за формування проблематики від можливого потенціалу і результату залишаються у вигляді згенеро-

ваних наукових ідей, розробленої документації чи у кращому разі – запатентованого винаходу [15].

Очевидними є й недоліки судової системи з при- таманним їй хронічним затягуванням вирішення суперечки по суті, невідкладним виконанням ухвалених рішень, проблемах оновлення суддівського корпусу, кваліфікації претендентів на судді.

Певні особливості має трансфер технологій у сфері контролю за переміщенням товарів військового та подвійного призначення, що має велике значення для безпеки та міжнародного співробітництва. Трансфер технологій у цій сфері може створити загрози для безпеки, якщо потрапить у руки небажаних суб'єктів, таких як недружні держави або нелегальні збройні групи. Тому контроль та обмеження такого трансферу є критичними для міжнародної безпеки. Наприклад, влада Данії запобігла спробам росії вкрати енергетичні технології, влада Нідерландів вислала двох російських агентів під прикриттям за спробу вкрати технології штучного інтелекту та нанотехнології в місцевих компаній [16].

Відповідно є зрозумілим, що розвинуті держави ухвалили міжнародні договори та угоди, спрямовані на регулювання трансферу технологій військового й подвійного призначення. Вони мають механізми контролю за експортом та імпортом товарів подвійного призначення (тобто товарів, які можуть мати як цивільне, так і військово- використання) [17]. Це включає отримання ліцензій на експорт або імпорт певних технологій, а також перевірку кінцевого користувача. Незважаючи на обмеження, існує також співпраця між країнами у сфері розвитку та використання військових технологій. Ця співпраця може бути спрямована на спільне виробництво, розроблення нових систем або обмін знаннями та досвідом [18]. З огляду на важливість технологій у цій сфері, захист інтелектуальної власності є суттєвим аспектом трансферу технологій. Технологічно розвинуті держави зазвичай приділяють увагу заходам щодо захисту своїх технологічних розробок від незаконного

використання чи крадіжки. Загалом трансфер технологій у сфері контролю за переміщенням товарів військового й подвійного призначення потребує ретельного регулювання та співпраці між країнами для забезпечення безпеки та міжнародної стабільності.

Висновки. Очевидні вказані та невказані проблеми запозичення відповідного кращим світовим зразкам правового забезпечення трансферу технологій потребує свого вдосконалення, зокрема за рахунок посилення адміністрування в цій сфері. Для цього склалися відповідні умови, зокрема з використання наявного ще інтелектуального потенціалу розбудови її інфраструктури, розроблення пропозицій щодо створення та розвитку малих наукомістких підприємств при вищих закладах.

Парадигмально слід змінити стратегію протидії тролінгу експорту/імпорту технологій зі звинувачувального підходу на оспорювально-забезпечувальний, за якого при тролінгу встановлюється максимальна сума вимог у грошах не більше статутного капіталу троля та забезпечення його вимог у розмірі очікуваних втрат при затримці переміщення технологій через митний кордон. Такий підхід вважаємо виправданим, а якщо ще встановити, що такі заяви можуть висувати тільки товариства з додатковою відповідальністю, то можна передбачити, що охочих тролити трансфер технологій суттєво знизиться. Реалізація положень Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» потребує усунення його колізій з іншими актами, зокрема Митним Кодексом України, задля як просування вітчизняних технологій на світовий ринок та стимулювання експорту наукомісткої продукції, так і усунення можливостей для зловживання правами. Сподіваємось, що це стимулюватиме професійних фахівців, розширить їхні можливості для патентного портфоліо та сприятиме зростанню комерційно перспективних трансферів.

Список літератури:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>
2. Про затвердження мінімальних ставок винагороди авторам технологій та особам, які здійснюють їх трансфер: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1030. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2019-%D0%BF#Text>
3. Зінчук Т., Кащук М. Трансфер інноваційних технологій: сутність та значення у розвитку вітчизняної економіки. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2012. № 2(18). Т. 4. С. 199–208.
4. Омеляненко В. А. Методичні основи оцінки потенціалу трансферу технологій. *Становлення економіки України у післякризовий період: ризики та проблеми розвитку*: монографія / під ред. д.е.н.,

проф. О.О. Непочатенко (Ч. 1). Умань: Видавець «Сочінський», 2012. С. 350–353. Кіровоград: КОД, 2009. 200 с.

5. Йохна М., В. Козачок. Трансфер технологій: суть, форми і значення. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3. Т. 3. С. 69–72.

6. Чухрай Н. І. Вітчизняні університети на ринку інновацій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління*. 2012. №725. С. 221–226.

7. Ямчук А. В. Теоретико-методичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення трансферу технологій в національному господарстві. *Проблеми науки*. 2012. № 2. С. 2–7.

8. Цивільний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

9. Кам'янська, О. В., & Смоляр, Л. Г. Національні системи управління трансфером технологій провідних країн світу. *Ефективна економіка*. 2017. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5540>

10. Господарський кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

11. Войнова Є. І. Інновації в системі міжнародних економічних відносин: навчально-методичний посібник. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. 132 с.

12. Ляхов О. О. Перспективи венчурного фінансування інноваційних проєктів в Україні. *CORE*. 2023. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32611787.pdf>

13. Правове регулювання інноваційних відносин: монографія / кол. авторів: С. М. Прилипко, А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова та ін. Харків: Юрайт, 2013. 688 с.

14. Enterprise Europe Network. 2023. URL: <http://nova.org.ua/een>

15. Семикіна М.В., Іщенко Н.А., Родіонова М.О. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії: монографія. Кіровоград: КОД, 2009. 200 с.

16. Росія довго працювала над агентурною мережею в Європі. Тепер із нею намагаються якнайшвидше розправитися. *NV*. 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiyski-shpiguni-v-yevropi-50229096.html>

17. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 23. Ст. 148.

18. Виробник «Байрактарів» почав будувати завод в Україні. *Радіо Свободи*. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bayraktar-zavod-ukraina/32808131.html>

19. Зінчук Т. О. Трансфер інноваційних технологій: сутність та значення у розвитку вітчизняної економіки. *Збірник наукових праць Таврійського Державного агротехнічного університету (економічні науки)*. 2012. № 2(18). Т. 4. С. 199–208.

20. Ляшенко О. М. Модель національної системи трансферу технологій в Україні. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 6–10.

Shyshka R.B., Borodin I.L., Melnyk O.O. TECHNOLOGY TRANSFER THROUGH THE PRISM OF EXPORT-IMPORT CONTROL

The article, based on the analysis of legal theory, scientific doctrines, and current legislation, clarified the key problematic issues of technology transfer through the prism of export-import control. It is summarized that there are shortcomings in the practice of legal support of technology transfer that require improvement. It is worth strengthening the administration in this area, using the available intellectual potential for the development of infrastructure and the creation of small science-intensive enterprises at higher education institutions. Strategy against trolling export/import of technology needs changes. Instead of an accusatory approach, it is advisable to switch to a contested secured one, where the maximum number of claims in money is established, not exceeding the authorized capital of the troll, and securing his claims in the number of expected losses in the event of delay in the transfer of technologies across the customs border. This can significantly reduce interest in technology trolling. The implementation of the Law of Ukraine "On state regulation of activities in the field of technology transfer" requires the elimination of conflicts with other acts, with the Customs Code of Ukraine, to promote the promotion of domestic technologies to the world market and support the export of science-intensive products, as well as to avoid opportunities for rights abuse. This can contribute to the professional development of specialists, the expansion of the patent portfolio and the growth of commercially promising transfers. It was pointed out that the transfer of technologies in the field of control over the movement of military and dual-purpose goods is of great importance for security and international cooperation. This process can become a security threat if it falls into the hands of undesirable actors, such as unfriendly states or illegal armed groups. Developed countries have adopted international treaties and agreements aimed at regulating the transfer of military and dual-purpose technologies, including mechanisms for controlling the export and import of dual-purpose goods. This includes obtaining licenses to export or

import certain technologies, as well as end-user verification. Despite the limitations, there is cooperation between countries in the development and use of military technology, which can be aimed at joint production, development of new systems or exchange of knowledge and experience. Given the importance of technology in this area, the protection of intellectual property is an essential aspect of technology transfer.

Key words: *business entities, contract, control, countering trolling, customs clearance, export and import, Intellectual Property, legal regulation, military and dual-purpose goods, National security, registration, rule of law, technology transfer, technology trolling, transfer.*

Швидкий О.О.

АБ «BSB Partners»

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТА ТА ПРЕДМЕТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті підкреслено, що криміналізація діянь, які пов'язані з відмиванням (легалізацією) майна, одержаного злочинним шляхом, є однією з невід'ємних умов для їх протидії та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Наголошено, що кримінально-правова характеристика об'єкта та предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, дозволяє визначити ознаки названих протиправних діянь, які мають важливе значення під час їх кваліфікації та дозволяють розмежувати із суміжними кримінальними правопорушеннями. Зазначено, що, враховуючи постійне оновлення нормативно-правових актів, які регулюють сферу господарської діяльності, протидію та запобігання легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, багато питань, пов'язаних із кримінальною правовою характеристикою окреслених протиправних діянь, не втрачають своєї актуальності та потребують подальших наукових розробок. Установлено, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення відіграє важливу роль у доктрині кримінального права, оскільки забезпечує встановлення сутності і змісту конкретного злочину, характеру й міри його суспільної небезпечності, їх відповідності визначеним законодавством засобам реагування на його вчинення. З'ясовано, що об'єкт кримінального правопорушення як елемент складу кримінального правопорушення є багатокомпонентною категорією. Зазначено, що родовим об'єктом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є суспільні відносини у сфері господарської діяльності, а безпосереднім об'єктом – встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині протидії набуттю, володінню, використанню, розпорядженню майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Визначено, що кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, які прямо чи опосередковано отримані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилання особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення; підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінально-правова характеристика, об'єкт, предмет, кримінальне правопорушення, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Державна політика спрямована на забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів людини, а також безпеки та правопорядку в державі. Тому одним із пріоритетних напрямів діяльності нашої держави є «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень» [1]. При цьому особлива увага приділяється протидії кримінальній протиправній діяльності в окремих сферах суспільних відносинах, що відрізняються підвищеною небезпекою та завдають особливої шкоди суспільним інтересам. Приміром є прийняття Закону України, спрямованого «на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, забез-

печення національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2].

Наведені обставини підкреслюють важливість «побудови ефективної системи запобігання та боротьби з відмиванням майна» [3, с. 6] в Українській державі, що, своєю чергою, є одним із необхідних кроків на шляху до «адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в сфері боротьби з відмиванням грошей» [3, с. 6]. З огляду на що криміналізація

діянь, які пов'язані з відмиванням (легалізацією) майна, одержаного злочинним шляхом, є однією з невід'ємних умов для їх протидії та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Саме цим і обумовлюється актуальність обраної тематики дослідження в представленій науковій роботі, адже кримінально-правова характеристика об'єкта та предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, дозволяє визначити ознаки названих протиправних діянь, які мають важливе значення під час їх кваліфікації та дозволяють розмежувати із суміжними кримінальними правопорушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та значення кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень та/чи окремих елементів їх складу в доктрині кримінального права досліджуються постійно. При цьому особлива увага приділяється як загальним положенням, так і особливостям такої характеристики з урахуванням видової приналежності кримінального правопорушення. Так, кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності взагалі та пов'язаних з легалізацією (відмиванням) коштів зокрема є предметом дослідження великої кількості наукових праць, зокрема таких учених, як: А.О. Винник, А.Б. Кудлак, О.З. Мармура, О.Ф. Пасека [4, 5] та інших. Проте, враховуючи постійне оновлення нормативно-правових актів, які регулюють сферу господарської діяльності, протидію та запобігання легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, багато питань, пов'язаних із кримінальною правовою характеристикою окреслених протиправних діянь, не втрачають своєї актуальності та потребують подальших наукових розробок.

Метою статті є за допомогою аналізу наукових напрацювань і законодавства України здійснити кримінально-правову характеристику об'єкта та предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення відіграє важливу роль у доктрині кримінального права, оскільки «забезпечує встановлення сутності і змісту конкретного злочину, характеру й міри його суспільної небезпечності, їх відповідності визначеним законодавством засобам реагування на його вчинення» [6, с. 75]. При цьому під кримінально-правовою характеристикою кримінального правопорушення прийнято розуміти сукупність відомостей (інфор-

мацію) про істотні ознаки кримінального протиправного діяння, які в своїй сукупності дозволяють його розглядати як злочин/кримінальний проступок [7, с. 155].

Як відомо, склад будь-якого кримінального правопорушення представлений чотирма елементами, а саме: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною. З наведеного помітно, що одним із обов'язкових елементів кримінального правопорушення є об'єкт. Останній «використовується для позначення суспільних інститутів, яким завдано шкоду внаслідок вчинення кримінального протиправного діяння (бездіяльності)» [8, с. 7].

При цьому, як зазначає І.О. Бандурка, «об'єктом охорони, згідно з КК України, є суспільні відносини, зокрема, права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довілля, конституційний лад України, мир і безпека людства. Єдиною й дійсною підставою кримінальної відповідальності є наявність складу злочину, тобто сукупності ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин, передбачений Кримінальним кодексом України» [9, с. 70]. Тобто об'єкт кримінального правопорушення корелюється з тими суспільними інтересами, на охорону яких і спрямований КК України, про що йдеться в ч. 1 ст. 1 цього нормативно-правового акта.

Разом із тим варто відзначити, що в теорії кримінального права поняття «об'єкт кримінального правопорушення» вживається в різних тлумаченнях. Зокрема, В.Я. Тацій, Ю.А. Пономаренко підкреслюють, що «об'єкт кримінального правопорушення – елемент складу кримінального правопорушення, що поєднує в собі ознаки, які характеризують те, проти чого спрямоване кримінальне правопорушення. До ознак об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення належать: 1) об'єкт як ознака складу кримінального правопорушення (об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні); 2) предмет кримінального правопорушення; 3) потерпілий від кримінального правопорушення. При цьому лише об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні є обов'язковою ознакою цього елемента складу кримінального правопорушення; предмет кримінального правопорушення і потерпілий від кримінального правопорушення є його факультативними ознаками» [10, с. 207].

При цьому зустрічається позиція, згідно з якою під об'єктом кримінального правопорушення варто розуміти «не абстрактні суспільні відносини, а конкретні цінності» [6, с. 75]. Нам більше імпонує підхід, відповідно до якого «об'єкт кримінального правопорушення як ознака складу кримінального правопорушення – це те, на що посягає кримінальне правопорушення, чому воно заподіює істотної шкоди або створює загрозу заподіяння істотної шкоди» [10, с. 207].

Отже, з наведеного вище вбачається, що об'єкт кримінального правопорушення як елемент складу кримінального правопорушення є багатокомпонентною категорією. Мова йде про те, що об'єкт у широкому розумінні представлений не тільки суспільними відносинами, на які посягає кримінальне правопорушення, а й предметом посягання. Проте, зважаючи на те, що не у всіх кримінальних правопорушеннях є предмет посягання, останній прийнято вважати додатковою, тобто факультативною, а не основною ознакою об'єкта кримінального правопорушення. Тому в теорії кримінального права сформувалися два підходи до трактування об'єкта кримінального правопорушення – вузький і широкий. У першому випадку йдеться виключно про суспільні відносини, а в другому – ще й про предмет посягання та потерпілого як його факультативні ознаки. У цьому контексті в представленому дослідженні розкривається кримінально-правова характеристика об'єкта та предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, по-окремо.

Склад кримінального правопорушення визначено в ст. 209 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Зокрема, в ч. 1 вказаної правової норми зазначається, що легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, є «набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом» [11]. Кваліфікуючі ознаки вказаного правопорушення законодавець наводить у ч. ч. 2 і з цієї ж статті Особливої

частини КК України. При цьому в примітці до ст. 209 КК України вказується, в яких випадках легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, визнається вчиненою у великому та особливо великому розмірах.

Зважаючи на диспозицію ст. 209 КК України, а також з урахуванням того факту, що вказана правова норма структурно знаходиться в Розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», можна виокремити родовий об'єкт вказаного різновиду правопорушень. Він «має значення для практики кримінального права <...> дає змогу провести класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення» [9, с. 73].

Родовим об'єктом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є суспільні відносини у сфері господарської діяльності, тобто «у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт чи послуг» [4, с. 5], тобто «такий їх стан, який забезпечує встановлений у державі порядок господарювання» [9, с. 73]. Проте родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, можна визначити ще більш детально, а саме як «сферу забезпечення порядку зайняття підприємницькою чи іншою господарською діяльністю» [5, с. 30].

Разом із тим, поряд із родовим об'єктом досліджуваного різновиду кримінального правопорушення, прийнято виокремлювати й безпосередній об'єкт, тобто «ті конкретні суспільні відносини, які поставлено законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким завдається шкоди злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину» [12, с. 99]. Іншими словами, безпосереднім об'єктом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є ті суспільні відносини, на які посягає й, як наслідок, завдається шкода кримінальним правопорушенням, передбаченим саме ст. 209 КК України. Відповідно об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209 КК України, є «встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині протидії легалізації майна, одержаного злочинним шляхом» [4, с. 40; 5, с. 50]. Більш уточнено безпосередній об'єкт вказаного різновиду кримінального правопорушення можна сформулювати наступним чином: встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині протидії «набуттю, володінню, використанню, розпорядженню майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом» [11].

Щодо кримінально-правової характеристики предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, насамперед слід з'ясувати, що прийнято розуміти під категорією «предмет посягання (кримінального правопорушення)» в доктрині кримінального права.

Так, предметом кримінального правопорушення в кримінальному праві «слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діяч особи ознак конкретного складу» кримінального правопорушення [13, с. 100]. При цьому «вважається, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійної ознаки складу злочину. Таке рішення викликане тим, що склад злочину являє собою сукупність його обов'язкових елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони та суб'єкта злочину). Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає склад злочину і, отже, кримінальну відповідальність. Предмет же злочину, як уже відзначалося, є не обов'язковим, а факультативним стосовно загального поняття складу злочину, а тому його можна називати лише ознакою, а не елементом складу злочину. Слід мати на увазі, що предмет злочину як самостійна ознака злочину завжди існує поряд з об'єктом. Саме об'єкт і предмет у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину. Однак якщо об'єкт злочину є обов'язковою, то предмет – факультативною ознакою складу злочину. Предмет відрізняється від об'єкта ще й тим, що йому не завжди заподіюється шкода» [13, с. 103].

З наведеного помітно, що предметом кримінального правопорушення не можуть бути суспільні інтереси. Зокрема, це певні речі матеріального світу, яким властиві певні ознаки, зазначені в статті Особливої частини КК України, якою визначено склад конкретного кримінального правопорушення.

Здійснивши аналіз ст. 209 КК України, можна дійти висновку, що предметом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є майно, яке одержане злочинним шляхом. При цьому законодавець не уточнює, що слід розуміти під майном, одержаним злочинним шляхом. Фактично, предмету легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, притаманні дві основні ознаки. Це, по-перше, те, що йому повинні бути властиві риси, які в своїй сукупності дозволяють визначити його як майно, по-друге, спосіб його отримання.

Передусім зазначимо, що для з'ясування питання, що слід розуміти під майном, варто

проаналізувати положення цивільного, господарського та податкового законодавства. Наприклад, у ст. 190 Цивільного кодексу України майно визначено як «окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки» [14], у ст. 139 Господарського кодексу України – «сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів» [15], у пп. 14.1.105 п. 4.1 ст. 14 ПК України міститься вказівка, що у податковому законодавстві термін «майно» застосовується «у значенні, наведеному в ЦК України» [16]. Крім того, тлумачення терміну «майно» зустрічається в положеннях Закону України Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», де в ст. 3 указується, що «майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності» [17].

Разом із тим підкреслимо, що у спеціальному Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» законодавець використовує термін «доходи, одержані злочинним шляхом» та наводить його тлумачення – це «будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості» [2]. При цьому повністю поділяємо думку О.В. Пчеліної з приводу того, що «керуючись ч. 1 ст. 962 КК України та п. 6 ч. 1 ст. 91 КПК України, до активів, одержаних злочинним шляхом, варто відносити гроші, цінності та інше майно: одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; підшукані, виготовлені, пристосовані або

використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення» [8; 18, с. 19]

Висновки. Отже, здійснивши кримінально-правову характеристику об'єкта та предмета легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, встановлено, що: 1) об'єктом указанного кримінального правопорушення є встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині протидії набуттю, володінню, використанню, розпорядженню майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом; 2) предметом цього протиправного

діяння є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, які «прямо чи опосередковано отримані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення; є предметом кримінального правопорушення; підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення» [18, с. 20].

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.
3. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України асquis Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Київ: Міністерство юстиції України, Центр європейського та порівняльного права, 2003. 180 с.
4. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері господарської діяльності: посібник для підрозділів Національної поліції у схемах / А.Б. Кудлак, О.Ф. Пасека. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 120 с.
5. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (в схемах): навчальний посібник / [А.О. Винник, О.З. Мармура, О.Ф. Пасека]; за ред. О.Ф. Пасеки. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 160 с.
6. Цховребов А.О. Кримінально-правова характеристика об'єкта й предмета втручання у діяльність працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 31. Том 3. С. 75–77.
7. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.
8. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка та В.В. Сташиса. Харків: ТОВ «Одісей», 2004. 1152 с.
9. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.іа*. 2015. № 2. С. 70–75.
10. Тацій В.Я., Пономаренко Ю.А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 207–210. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267697>.
11. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341–III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
12. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. 450 с.
13. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.
14. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
15. Господарський кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
16. Податковий кодекс України: закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
17. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: закон України від 12.07.2001 № 2658-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 47. Ст. 251.
18. Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник / Цуцкірідзе М.С., Пчеліна О.В., Романюк В.В., Бурлака В.В. та ін. Київ: 7БЦ, 2021. 90 с.

Shvydkyi O.O. CRIMINAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF THE OBJECT AND SUBJECT OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL WAYS

In the article has been emphasized that the criminalization of acts related to the laundering (legalization) of property obtained through criminal means is one of the indispensable conditions for their countermeasures and bringing guilty persons to criminal responsibility. It has been emphasized that the criminal-legal characterization of the object and subject of legalization (laundering) of property obtained through criminal means allows to determine the signs of the said illegal acts, which are important during their qualification and allow to distinguish them from related criminal offenses. It has been noted that, taking into account the constant updating of normative legal acts that regulate the sphere of economic activity, counteraction and prevention of legalization (laundering) of property obtained through criminal means, many issues related to the criminal legal characteristics of the outlined illegal acts do not lose their relevance and need further scientific developments. It has been established that the criminal-legal characterization of a criminal offense plays an important role in the doctrine of criminal law, as it ensures the establishment of the essence and content of a specific crime, the nature and degree of its social danger, their compliance with the means of response to its commission determined by legislation. It has been found that the object of the criminal offense as an element of the composition of the criminal offense is a multi-component category. It has been noted that the general object of legalization (laundering) of property obtained through criminal means is social relations in the sphere of economic activity, and the immediate object is the established procedure for carrying out economic activity in terms of countering the acquisition, possession, use, disposal of property, in respect of which the actual circumstances indicate that it was obtained by criminal means. It has been determined that the criminal offense provided for in Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine, is a separate thing, a collection of things, as well as property rights and obligations, which are directly or indirectly obtained as a result of committing a criminal offense and/or are income from such property; were intended (used) to induce a person to commit a criminal offense, finance and/or provide material support for a criminal offense or reward for its commission; is the subject of a criminal offense; sought out, manufactured, adapted or used as means or instruments of committing a criminal offence.

Key words: *criminal-legal characteristics, object, subject, criminal offense, legalization (laundering) of property obtained by criminal means.*

Набокова О.Г.

Запорізький національний університет

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ» В КАТЕГОРІАЛЬНОМУ АПАРАТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті були охарактеризовані методологічні передумови виникнення в категоріальному апараті адміністративного права поняття «публічне адміністрування». Важливе значення для розвитку теорії адміністративного права, адміністративного законодавства і вдосконалення правозастосовної практики у відповідній сфері суспільних відносин має категоріальний апарат адміністративного права. Сьогодні на місце системо-утворюючої категорії адміністративного права претендує поняття «публічне адміністрування», втім в науковій літературі відсутні висвітлені аргументи щодо необхідності впровадження у категоріальний апарат адміністративного права даного поняття. Доведено, що до методологічних передумов виникнення поняття «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права слід віднести: 1) перегляд в доктрині адміністративного права місця і ролі виконавчої влади в механізмі розподілу державної влади; 2) переосмислення напрямів діяльності органів виконавчої влади; 3) переосмислення предмету адміністративного права; 4) переосмислення методу, способів та типів адміністративно-правового регулювання; 5) необхідність оновлення категоріального апарату адміністративного права. З'ясовано, що ідея запровадження в категоріальний апарат адміністративного права нового поняття, яке б характеризувало тільки діяльність органів виконавчої влади, витала в науковому середовищі давно, але вона довгий час не виникала з наступних поважних причин: 1) місце поняття «державне управління» було настільки непорушним в категоріальному апараті адміністративного права, що більшість науковців не наважувалися пропонувати та обґрунтовувати свої альтернативні поняття; 2) запропоновані ж в науковій літературі альтернативні поняття (до них відноситься і поняття «публічне адміністрування») мали стільки недоліків, що сприймати їх як категорії адміністративного права було неможливо. Такі поняття не тільки не сприяли дослідженням адміністративно-правових явищ, а ще більше заплутували дослідників в розумінні сутності функціонування виконавчої влади в Україні. Встановлено, що поняття «державне управління» перестало бути системо-утворюючою категорією для адміністративного права. Воно поступово втрачало свої методологічні властивості і не допомагало описувати та розкривати специфіку нових адміністративно-правових явищ і процесів, які відбувалися у суспільстві. Констатується, що поняття «публічне адміністрування» раптово з'явилося серед понять адміністративного права, витіснило собою категорію «державне управління», але гармонійно так і не було узгоджено із іншими категоріями адміністративного права.

Ключові слова: публічне адміністрування, категоріальний апарат адміністративного права, державне управління, реформа адміністративного права, методологічні передумови, доктрина адміністративного права, виконавча влада, публічно-партнерські відносини, предмету адміністративного права, метод адміністративно-правового регулювання, суб'єкти публічного адміністрування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливе значення для розвитку теорії адміністративного права, адміністративного законодавства і вдосконалення правозастосовної практики у відповідній сфері суспільних відносин має категоріальний апарат адміністративного права. Довгі роки ключовим

поняттям адміністративного права була категорія «державне управління». Навколо неї будувалася система адміністративного права, предмет адміністративно-правового регулювання, класифікація адміністративних правовідносин і суб'єктів адміністративного права.

Сьогодні на місце системо-утворюючої категорії адміністративного права претендує поняття

«публічне адміністрування», у зв'язку з чим, актуалізувалися дослідження методологічних передумов виникнення даного поняття у категоріальному апараті адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст поняття «публічне адміністрування» розкривається в чисельних наукових та навчально-методичних публікаціях з права, зокрема, цьому питанню присвятили свої праці такі вчені, як В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, М.С. Ковтун, Н.П. Матюхіна, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко і ін.

Разом з тим, в науковій літературі відсутні вичерпні аргументи щодо необхідності впровадження у категоріальний апарат адміністративного права поняття «публічне адміністрування». Вся аргументація зводиться до твердження, що в будь-якій демократичній країні, до яких відноситься і Україна, функціонування виконавчої гілки влади здійснюється на засадах публічного адміністрування і цим засадам не в повній мірі відповідають застарілі уявлення про державне управління, які були розповсюджені в радянському адміністративному праві. На жаль, така аргументація не має методологічного підґрунтя і базується на особистих враженнях окремих науковців.

Постановка завдань. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена дана стаття, є наступні: а) виявити методологічні передумови виникнення в категоріальному апараті адміністративного права поняття «публічне адміністрування»; б) охарактеризувати кожен із таких виявлених методологічних передумов виникнення поняття «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Концепція реформи адміністративного права [1] частково називає методологічні передумови розвитку науки адміністративного права і її категоріального апарату, втім користуючись власним баченням проблематики пропонуємо авторський перелік таких передумов.

Отже, до методологічних передумов виникнення в категоріальному апараті адміністративного права поняття «публічне адміністрування», на нашу думку, відносяться наступні.

1. *Перегляд в доктрині адміністративного права місця і ролі виконавчої влади в механізмі розподілу державної влади.* Автори Концепції реформи адміністративного права, посиляючись на досвід демократичних країн Європи, підкреслюють: «Все це примушує і на доктринальному рівні, і на практиці переглянути традиційне в минулому визнання пріоритетності у виконанні

державою завдань з організації управління суспільними справами» [1], що відбувалося без врахування прав і свобод приватної особи як учасника таких публічно-правових відносин. Тобто в радянському адміністративному праві наукова свідомість обмежувалася наступними судженнями: «Є держава, яка реалізує свою владу через законодавчу, судову та виконавчу гілки влади. Виконавча влада забезпечує реалізацію положень законів та реалізує державну політику у багатьох сферах суспільного життя, а тому необхідно створити для органів виконавчої влади максимально комфортні умови для реалізації покладених на них завдань».

Підкреслюємо, що в цих судженнях загалі не фігурували такі поняття як «адміністративно-правовий статус приватної особи» та «забезпечення прав і свобод особи у публічно-правовій сфері». Таким чином, предметом концентрації уваги адміністративістів радянського періоду була виконавча влада та її ефективна діяльність, тоді як сьогодні (у сучасній Україні) таким предметом виступають публічно-партнерські відносини між суб'єктами, що реалізують виконавчу владу, та приватними особами, а також діяльність суб'єктів виконавчої влади, пріоритетами якої є визнання, повага прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечення їх реалізації, охорони та захисту.

Дану передумову ми виділяємо і тому, що пов'язуємо її із фактом виникнення поняття «публічне адміністрування» в категоріальному адміністративного права. Значимо, що такі гілки державної влади як законодавча і судова мають свій особистий вид державної діяльності (точніше їхнє термінологічне визначення) – «законодавча діяльність» та «правосуддя». Виконавча влада такого специфічного виду державної влади (у термінологічному вигляді) не має. Поняття «державне управління», наприклад, в політології, теорії державного управління та конституційному праві визначається як організуючий вплив, який здійснюють законодавча, судова та виконавча влади. Зокрема, В.С. Папуша стверджує: «Сучасні демократичні держави в процесі здійснення державного управління важко увити без поділу гілок влади на законодавчу виконавчу і судову» [2]. Тому із поняттям «державне управління» завжди в категоріальному апараті адміністративного права виникали проблеми. Ідея ж запропонувати в межах адміністративного права термін, який би свідчив про державну діяльність органів виконавчої влади, вітала в науковому середовищі давно, але:

по-перше, місце поняття «державне управління» було настільки непорушним в категоріальному апараті адміністративного права, що більшість науковців не наважувалися пропонувати та обґрунтовувати свої альтернативні поняття;

по-друге, запропоновані в науковій літературі альтернативні поняття (до них відноситься і поняття «публічне адміністрування») мали стільки недоліків, що сприймати їх як категорії адміністративного права було неможливо. Такі поняття не тільки не сприяли дослідженням адміністративно-правових явищ, а й ще більше заплутували дослідників в розумінні сутності функціонування виконавчої влади в Україні.

2. *Переосмислення напрямів діяльності органів виконавчої влади.* Автори Концепції реформи адміністративного права акцентували увагу на необхідності посилення правозабезпечувальної діяльності органів виконавчої влади, втім вони постійно зловживали терміном «державне управління» і на жаль не бачили необхідності оновлення категоріального апарату адміністративного права в цій частині. Проблема полягає в тому, що органи виконавчої влади здійснюють підзаконну правотворчу діяльність (розпорядча діяльність), правозастосовну діяльність (мова йде про видання актів індивідуальної дії), публічно-сервісну (правозабезпечувальну), правоохоронну, юрисдикційну, контрольну-наглядову, профілактичну та багато інших видів діяльності. Які ж із цих видів діяльності охоплюються поняттям «публічне адміністрування» і сьогодні не зрозуміло, бо наука адміністративного права не дає на це запитання однозначної відповіді. Втім, поява поняття «публічне адміністрування» в адміністративному праві це спроба систематизувати знання про державну діяльність, що здійснюють органи виконавчої влади. На нашу думку, ця спроба сьогодні є більше невдалою, ніж успішною, бо цю наукову (теоретичну) проблему можуть вирішити лише адміністративісти, які працюють на третьому (загальнотеоретичному) рівні пізнання адміністративно-правових явищ. Аналіз же наукових джерел, що присвячені публічному адмініструванню, підштовхує нас до висновку, що таких науковців в Україні сьогодні немає, і це загальна проблема формування наукових кадрів для дослідження адміністративно-правових явищ. Тобто існує безліч альтернативних авторських думок на правове явище, але відсутнє системне сприйняття його як категорії адміністративного права. За амбіціями науковців не можна розглядати користь їх «наукової новизни» для самої науки.

3. *Переосмислення предмету адміністративного права.* Не є секретом той факт, що майже до 2014 року в окремих навчально-методичних публікаціях предмет адміністративного права визначався як суспільні відносини, які складаються в сфері реалізації державного управління [3, с. 13; 4, 26–28; 5, с. 21]. Таким чином, хоча в навчально-методичній літературі відбувалася поступова трансформація наукової свідомості щодо розуміння предмету адміністративного права, але переважна більшість суспільних відносин, які, на думку вчених, відносились до предмету адміністративно-правового регулювання, традиційно продовжувала характеризуватись через використання термінів «відносини державного управління» і «управлінські відносини». Втім, в якийсь момент для більшості провідних науковців (у одних науковців таке прозріння відбулося в 2001 році [6, с. 3–8], у інших – пізніше [7, с. 20–31]) стало очевидним, що поняття «державне управління» перестало бути системо-утворюючою категорією для адміністративного права. Воно поступово втрачало свої методологічні властивості і не допомагало описувати і розкривати специфіку нових адміністративно-правових явищ і процесів, які відбувалися у суспільстві. Наприклад, одними із перших, хто в навчально-методичній літературі відкрито заявив про неспроможність категорії «державне управління» і далі виконувати методологічні функції, були автори підручника «Курс адміністративного права України» (2012 р.) [7]. Вони зазначають: «Публічна адміністрація вже фактично посідає місце, яке у радянському адміністративному праві належало категорії «державне управління». Сьогодні наукове осмислення і подальша розробка теорії публічної адміністрації є одним із головних напрямів доктринального оновлення адміністративного права України, важливим підґрунтям його трансформації у сучасну юридичну галузь європейського змісту» [7, с. 23]. Власне з цього моменту і почався поступовий процес впровадження поняття «публічне адміністрування» в категоріальний апарат адміністративного права, бо без цього поняття важко було поєднати між собою різні суспільні відносини, які регулюються нормами адміністративного права. Сам же процес впровадження даної категорії в адміністративне право достатньо багатограний і іноді – комічний, але це питання варте уваги в межах окремої наукової публікації.

4. *Переосмислення методу, способів та типів адміністративно-правового регулювання.* Взагалі це актуальна тема для окремого дисертаційного

дослідження, яка потребує, особливо сьогодні, коли суттєво змінилися взаємовідносини між публічно-владними суб'єктами та приватними особами в адміністративному праві, ретельного та комплексного дослідження. Втім, лаконічно окреслимо основні проблеми в цій сфері, які безпосередньо стосуються процесу впровадження в адміністративне право категорії «публічне адміністрування».

По-перше, слід чітко визначитись із роллю методу адміністративного права в нових умовах та обов'язково розмежовувати між собою поняття «метод», «способи» та «типи» адміністративно-правового регулювання. У першому випадку мова йде про імперативний, диспозитивний, диспозитивно-імперативний (про нього сьогодні заговорили представники цивільного права [8, с. 87–91]) та імперативно-диспозитивний методи (про нього все частіше стали говорити представники адміністративного права [9, с. 13]). До способів адміністративно-правового регулювання слід відносити приписи, заборони і дозволи, а до типів правового регулювання – особливості розповсюдження дозволів, заборон і приписів на окремих учасників галузевих правовідносин. Суб'єкти публічного адміністрування є одними із головних суб'єктів, що встановлюють (якщо мова йде про підзаконні акти) та реалізують (як суб'єкти правозастосовної діяльності) норми адміністративного права. Поява публічно-партнерських відносин в адміністративному праві (їх можна назвати і «імперативно-диспозитивні відносини») вимагає від нас відповіді на запитання – чи є такі відносини проявом публічного адміністрування чи можливо є сенс відділяти публічно-владну діяльність у чистому вигляді від діяльності публічно-владного суб'єкта, яка породжує публічно-партнерські (імперативно-диспозитивні відносини)? Тобто, впровадження в категоріальний апарат адміністративного права поняття «публічне адміністрування» вимагає від нас і пояснень щодо його прояву у нових, раніше невідомих для адміністративного права, правовідносинах.

По-друге, через аналіз правозастосовної діяльності органів виконавчої влади можна визначитись із співвідношенням у такій діяльності долі забезпечення приписів, заборон і дозволів. В демократичних країнах доля забезпечення дозволів суттєво превалує над долями забезпечення приписів і заборон.

По-третє, традиційно в радянському адміністративному праві все оцінювалось з позиції держави та її органів, а тому тип адміністративно-

правового регулювання стосувався виключно державних органів. Наприклад, автори Концепції реформи адміністративного права зазначали ще в 2000 році наступне: «Якщо в адміністративно-правовому регулюванні компетенції органів виконавчої влади діє принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», то стосовно громадян має бути найповніше врахований загальнодозвільний принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Це цілком відповідає призначенню держави забезпечувати права і свободи громадян» [1]. Автори Концепції реформи адміністративного права, на жаль, вживають термін «принцип», тоді як мова йде про тип адміністративно-правового регулювання. Тобто, для суб'єктів публічного адміністрування повинен залишатись тип адміністративно-правового регулювання, який звучить – «дозволено лише те, що прямо передбачено законом», то для приватних осіб він повинен звучати по іншому – «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Дуже мало в науковій літературі думок стосовно цієї проблеми, але вона має принципове значення для обґрунтованого правосуддя, що здійснюється адміністративними судами. Часто судді оцінюють дії приватної особи, що звернулась за захистом до адміністративного суду, з позицій архаїчного типу адміністративно-правового регулювання – «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Але для суттєвих змін у цій сфері треба змінювати правосвідомість всіх без виключення громадян України.

5. *Необхідність оновлення категоріального апарату адміністративного права.* Всі вище перераховані нами методологічні передумови неминуче приводять до необхідності оновлення категоріального апарату адміністративного права. Просто змінювати зміст певного поняття, не змінюючи його термінологічне визначення (як це довгий час намагалися робити із поняттям «державне управління»), не вийде. Кожній епохі, кожному історичному періоду притаманний свій набір категорій, за допомогою яких здійснюються дослідження. Наприклад, автори колективної монографії за редакцією Ю.М. Оборотова зазначають: «Правові категорії – це граничні за рівнем, найглибші за змістом й широкі за обсягом фундаментальні поняття, які відображають найсуттєвіші властивості та взаємозв'язок правових явищ. Вони являють собою логічну основу, на якій вибудовується система правових понять, що утворюють значеннєвий ряд» [10, с. 396]. Не дивлячись на те, що у нас виникли сумніви стосовно

того, що в українській мові існує слово «значеневий», в цілому погоджуємось з думками науковців. Категорії це поняття, на яких базується логічність, узгодженість, системність будь-якої науки. Як тільки в науці виникають проблеми із її категоріальним апаратом, то це свідчення того, що вона (наука) починає втрачати логічність, узгодженість і системність. Іншими словами, категорії адміністративного права це індикатори «здоров'я» науки адміністративного права. При цьому, важливо не просто «заштовхнути» в систему існуючих категорій адміністративного права нову категорію, необхідно щоб вона була гармонійно вплетена в категоріальний апарат адміністративного права. Стосовно поняття «публічне адміністрування» це сказати важко, бо воно раптово з'явилося серед понять адміністративного права, витіснило собою

категорію «державне управління», але гармонійно так і не було узгоджено із іншими категоріями адміністративного права.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що до методологічних передумов виникнення поняття «публічне адміністрування» в категоріальному апараті адміністративного права слід віднести: 1) перегляд в доктрині адміністративного права місця і ролі виконавчої влади в механізмі розподілу державної влади; 2) переосмислення напрямів діяльності органів виконавчої влади; 3) переосмислення предмету адміністративного права; 4) переосмислення методу, способів та типів адміністративно-правового регулювання; 5) необхідність оновлення категоріального апарату адміністративного права.

Список літератури:

1. Про Концепцію реформи адміністративного права України: Проект Постанови Верховної Ради України від 11.09.2000 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=8943
2. Папуша В.С. Виконавча влада: місце та роль в системі державної влади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=936>
3. Гладун З.С. Адміністративне право України: навч. посіб. Тернопіль: Карт-бланш, 2004. 579 с.
4. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х.: Право, 2010. 624 с.
5. Біла-Гіунова Л.Р., Кравець В.Р., Могил С.К. Адміністративне право України : Навчально-методичний посібник. Одеса : Фенікс, 2011. 400 с.
6. Васильєв А.С. Адміністративне право України (загальна частина). Навч. посіб. Х.: Одиссей, 2001. 288 с.
7. Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух В.Д. Сущенко [та ін.] за ред. В.В. Коваленка. К.: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
8. Васильєв В.В. Диспозитивність та імперативність норм цивільного права в контексті визначення меж саморегулювання цивільних відносин: змістовно-методологічний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. С. 87–91.
9. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
10. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.

Nabokova O.H. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE EMERGENCE OF THE CONCEPT “PUBLIC ADMINISTRATION” IN THE CATEGORICAL APPARATUS OF ADMINISTRATIVE LAW

The article described the methodological prerequisites for the emergence of the concept of “public administration” in the categorical apparatus of administrative law. The categorical apparatus of administrative law is important for the development of the theory of administrative law, administrative legislation and the improvement of law enforcement practice in the relevant sphere of social relations. Today, the concept of “public administration” claims the place of the system-forming category of administrative law, however, there are no comprehensive arguments in the scientific literature regarding the need to introduce this concept into the categorical apparatus of administrative law. It has been proven that the methodological prerequisites for the emergence of the concept of “public administration” in the categorical apparatus of administrative law should include: 1) review of the place and role of executive power in the mechanism of distribution of state power in the doctrine of administrative law; 2) rethinking the areas of activity of executive authorities; 3) rethinking the subject of administrative law; 4) rethinking the method, methods and types of administrative and legal regulation; 5) the need to update the categorical apparatus of administrative law. It was found that the idea of introducing a new concept into the categorical apparatus of administrative law, which would

characterize only the activities of executive authorities, was welcomed in the scientific environment for a long time, but it did not arise for a long time for the following important reasons: 1) the place of the concept of “state administration” was so inviolable in the categorical apparatus of administrative law that most scientists did not dare to propose and substantiate their alternative concepts; 2) alternative concepts proposed in scientific literature (including the concept of “public administration”) had so many shortcomings that it was impossible to perceive them as categories of administrative law. Such concepts not only did not contribute to the study of administrative and legal phenomena, but even more confused researchers in understanding the essence of the functioning of the executive power in Ukraine. It was established that the concept of “state administration” ceased to be a system-forming category for administrative law. It gradually lost its methodological properties and did not help to describe and reveal the specifics of new administrative-legal phenomena and processes that occurred in society. It is noted that the concept of “public administration” suddenly appeared among the concepts of administrative law, supplanted the category of “state administration”, but was not harmoniously coordinated with other categories of administrative law.

Key words: *public administration, categorical apparatus of administrative law, state administration, reform of administrative law, methodological prerequisites, doctrine of administrative law, executive power, public-partner relations, subject of administrative law, method of administrative-legal regulation, subjects of public administration.*

Аганова О.В.

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

ORCID ID: 0000-0003-1024-0238

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СФЕРИ ЮСТИЦІЇ

У статті аналізується підходи адміністративно-правової науки до визначення дефініції та правової природи сфери юстиції. Так, авторкою досліджено теоретичні підходи до визначення поняття «юстиція» та зміст цього поняття. Авторкою наводяться позиції вчених, які досліджували поняття «сфера юстиції» і пропонують умовно виділяти «вузький» та «широкий» підходи до розуміння юстиції. У статті стверджується, що відбувається перехід у розумінні юстиції від монособ'єкта до полісуб'єктної ознаки юстиції. Акцентується увага, що поняття «юстиція» не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно лише із здійсненням судочинства. Наводиться підхід за яким стверджується, що сфера юстиції формується та функціонує між виконавчою та судовою гілками влади. Юстиція у широкому розумінні може розглядатись: як форма здійснення правосуддя – судова гілка влади, і як сукупність органів, установ, організацій, що належать до виконавчої гілки влади. Вченою в процесі дослідження робиться висновок, що внаслідок змін у суспільно-політичній обстановці сфера юстиції швидко розвивається та набуває нових рис та характеристик. Аналіз за класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД 84.23 – «Діяльність у сфері юстиції та правосуддя») дозволив встановити, що близько 800 суб'єктів зареєстровано як такі, що здійснюють свою діяльність у сфері юстиції та правосуддя. Для повного розкриття змісту поняття, авторкою робиться детальний аналіз спеціальних (галузевих) нормативно-правових актів. Авторкою робиться висновок, що доцільно говорити про адміністративну (позасудову) правову природу сфери юстиції та наводить дефініцію поняття сфера юстиції, під яким пропонується розуміти простір однорідних суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права, які виникають під час реалізації основних напрямів діяльності Міністерством юстиції України, системою суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, з метою забезпечення дотримання прав, свобод людини і громадянина, законності, а також гарантування справедливості та верховенства права.

Ключові слова: сфера юстиції, публічне адміністрування, Міністерство юстиції України, адміністративно-правове регулювання, адміністративне право.

Постановка проблеми. Сфера юстиції як змістовне та комплексне поняття поглинає чималу кількість органів, установ, організацій та інших суб'єктів, що безпосередньо задіяні у процесі забезпечення законності та справедливості у суспільстві.

Якщо «юстиція» (латин. *justitia*) у перекладі з латинської мови це справедливість, законність, правосуддя, то визначення напрямів діяльності у цій сфері стають цілком очевидними. Чи дійсно за такою логікою можна визначити і абсолютно точно встановити коло напрямів діяльності, що реалізуються у сфері юстиції, або існують обставини які перешкоджають такому умовиводу? З таких позицій буде цілком доцільним здійснити аналіз наукових досліджень присвячених визначенню етимології та правової природи дефініції поняття «юстиція».

Слово «*justitia*», за підходом римських філософів розуміється як справедливість, де «*ius*» — це нормативні вимоги, породжені природою речей, тому право (*jus*) сприймається як породжене справедливістю, а не навпаки. «Тому, хто займається правом, слід спочатку з'ясувати, звідки прийшло найменування права». Воно походить від справедливості (*justitia*): адже як влучно зазначає Цельс, право є мистецтво добра і еквівалентності (*ius est ars boni et aequi*) [1].

В контексті дослідження дефініції поняття «юстиція» через призму конституційних гарантій здійснення правосуддя, варто визначити, що в Україні правосуддя здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України) [2]. Суд, як орган, якому делеговано функції здійснення правосуддя на засадах верховенства права забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до

інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [3].

Аналіз наукових публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися в працях таких учених, як Ю. П. Битяк, Т.О. Коломоєць, О. Гусарева, Н. П. Матюхіна, Р. С. Мельник та інші, однак системний аспект поставленого на дослідження питання залишається наразі недостатньо вивченим.

У фахових наукових джерелах також зустрічаються положення, із «акумуляванням» у формулюванні визначення юстиції тез про її ототожнення або зв'язок із правосуддям, судочинством, судовою владою, судовою системою, правом тощо, зумовлюючи тим самим розмаїття доктринальних підходів щодо розуміння юстиції. Так, наприклад, О. Тихомиров, О. Гусарева слушно зазначають, що умовно можна виділити т. зв. «вузьке» та «широке» розуміння юстиції. Якщо перше, в основному, пов'язане із розумінням юстиції як «...судових установ, їхньої діяльності, насамперед, правосуддя, а також із судовим відомством» [3], що зумовлене акцентом уваги на монособ'єкта її здійснення (основного, «домінуючого», «базового», оскільки має вказівка й на «судове відомство») – судових інституцій, як в аспекті їх правового статусу, організаційної структури, функціонального призначення, процесуального аспекту. І саме з акцентом на зазначеного суб'єкта й формується т. зв. «вузьке» розуміння юстиції, навіть не зважаючи на обґрунтування комплексного підходу стосовно нього. Тим не менш саме такий «виокремлений», «вибірковий» підхід стосовно суб'єкта юстиції й обумовлює висновок про те, що так зване «вузьке» розуміння юстиції є умовним. На противагу йому можна зустріти й т. зв. «широке» розуміння юстиції, під яким прийнято розуміти «...правосуддя, правду, систему судових навчальних закладів, судове відомство, діяльність судових установ із здійснення судочинства і правосуддя, забезпечення охорони прав і законних інтересів держави, територіальних організацій громадян, організацію роботи судів, систематизацію та підготовку пропозицій щодо кодифікації законодавства» [3].

Не зважаючи на те, що таке формулювання було запропоноване вченими-теоретиками права ще десять років назад, воно і до цього часу вважається одним із «вдалих» прикладів визначення так званого «широкого» розуміння юстиції й посилення на нього (згадування) у наукових фахових

джерелах можна зустріти досить часто. Отже, аналіз вищезазначеного визначення дозволяє стверджувати, що має місце відхід від монособ'єкта у розумінні юстиції (зокрема організаційний та функціональний аспекти) – судових інституцій й перехід до полісуб'єктної ознаки юстиції, діяльність яких безпосередньо або ж опосередковано пов'язана із правосуддям, судочинством, забезпеченням охорони і захисту прав, законних інтересів особи та держави, що й обґрунтовується деякою мірою обрання різних латинських термінів як «базис» для формулювання визначення юстиції, а саме: «justitia», «justicia», «jus». Саме цих латинських термінів, які варто вважати своєрідним «базисом» для формулювання всього суміжного термінологічного ряду.

Отже, у сучасних методологічних підходах поняття «юстиція» не обмежується сферою правосуддя і не пов'язується виключно лише із здійсненням судочинства. Юстиція у широкому розумінні може розглядатись: як форма здійснення правосуддя – судова гілка влади, і як сукупність органів, установ, організацій, що належать до виконавчої гілки влади.

Мета статті – розкрити зміст поняття «сфера юстиції» з урахуванням досягнень доктрини адміністративно-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Сфера юстиції настільки швидко розвивається, у зв'язку з чим і набуває нових рис та характеристик. Виходячи із поділу гілок влади, можна стверджувати, що сфера юстиції формується та функціонує між двома гілками влади виконавчою та судовою (див. рис. 1).

Цікавим для нашого подальшого розгляду є практика систематизації видів діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання в Україні за класифікатором видів економічної діяльності (далі – КВЕД) 84.23 «Діяльність у сфері юстиції та правосуддя». Так, цей клас включає: – управління та забезпечення функціонування адміністративних, цивільних та карних судів, військових трибуналів та судової системи, у тому числі юридичне представництво та консультації від імені уряду або від імені інших осіб, якщо вони забезпечуються коштами або послугами з боку уряду; – винесення судових рішень та тлумачення закону; – арбітражний розгляд цивільних справ; – управління в'язницями та надання послуг у сфері виправних мір, у тому числі реабілітаційні послуги, незалежно від того, чи проводять цю діяльність урядові організації або приватні структури на договірній основі або за винагороду

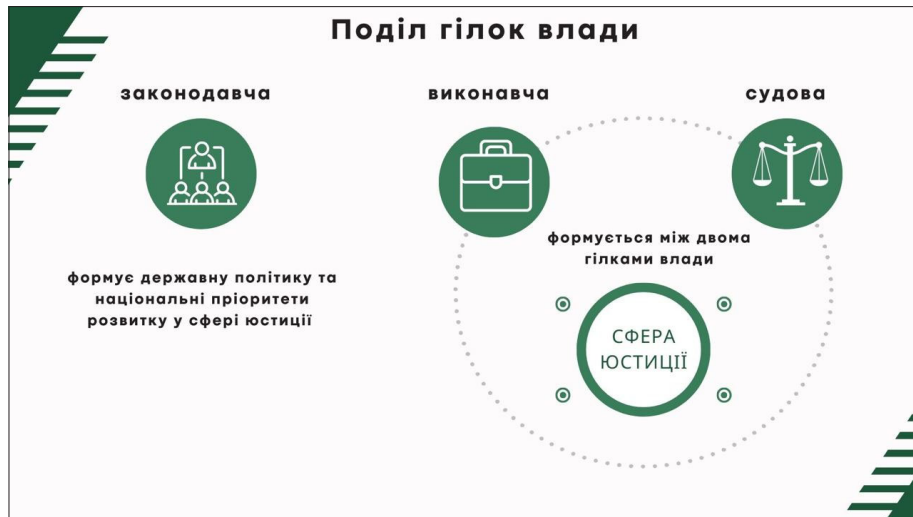

Рис. 1

[4]. Серед зареєстрованих суб'єктів за цим КВЕД належить: Вища Рада Правосуддя; Національне Антикорупційне Бюро України; Офіс Генерального Прокурора; Конституційний Суд України; Координаційний центр з надання правової допомоги; Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України; нотаріальні контори; міжрегіональні управління юстиції; відділи державної реєстрації актів цивільного стану; відділи державної виконавчої служби; державні пенітенціарні установи; адвокатські об'єднання та інші.

Близько 800 суб'єктів зареєстровано як такі, що здійснюють свою діяльність у сфері юстиції та правосуддя. За авторським підходом, вважаємо за доцільне говорити про особливість сфери юстиції, зокрема про її адміністративну (позасудову) правову природу, і про реальність або ж об'єктну ускладненість такої діяльності.

Доречним є зазначити, що вагому роль в публічному адмініструванні сферою юстиції (адміністративної або позасудової) здійснює Міністерство юстиції України як центральний орган виконавчої влади, якому делеговані повноваження у сфері юстиції. Мін'юст здійснює свій владно-організуючий вплив через відповідних суб'єктів: 1) у сфері експертного забезпечення правосуддя; 2) у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб); 3) у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії; 4) у сфері нотаріату; 5) у сфері безоплатної правничої допомоги; 6) у сфері діяльності арбітражних керуючих та з питань банкрутства; 7) у сфері архівної справи і діловодства.

Беззаперечно, важливого значення набуває Закон України «Про центральні органи виконав-

чої влади», положення якого визначають засади функціонування Міністерства юстиції України як «центрального», «основного» суб'єкта в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері юстиції, зокрема її позасудової (адміністративної) складової. Зокрема, розділ II «Міністерства» закону присвячений характеристиці відповідного різновиду центральних органів виконавчої влади, в тому числі й Міністерства юстиції України, яке варто розглядати як «...центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України» (ст. 6 Закону) [5] і самі ці положення фактично слугували підґрунтям для підготовки Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 (з наступними змінами та доповненнями), яке фактично й визначає правовий статус цього органу як головного органу «...у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації

статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації; забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції» (п. 1 Положення) [6]. При цьому п. 2 цього ж Положення уточнює, що варто розуміти під «законодавством», яке Міністерство юстиції України, застосовує у своїй діяльності, – «... Мін'юст у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства», що також підтверджує «широкий» підхід щодо розуміння законодавства й акцент уваги не тільки на законодавчі акти, а й на підзаконні акти.

Аналіз законодавства, яке визначає засади адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування у сфері позасудової (адміністративної) юстиції в Україні, дозволяє стверджувати, що воно є досить великим за своїми кількісними показниками, включає як законодавчі акти, так і численні підзаконні акти. Більше того, є характерною його кількарівневність, що передбачає наявність законодавчих актів стосовно кожного із елементів змісту позасудової (адміністративної) юстиції. І тут варто вести мову, наприклад, про наявність Законів України «Про безоплатну правничу допомогу», «Про нотаріат», із фіксацією положень стосовно того, що нотаріатом в Україні визначається система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, з метою надання їм юридичної вірогідності [7]. Не варто також забувати і про Закон України «Про судову експертизу», згідно з положеннями якого судовою експертизою варто вважати дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [8]. Законодавець уточнює свою позицію, зазначаючи, що законодавством стосовно цього елементу позасудової юстиції він вважає «...законодавство України про судову експертизу, яке складається із

цього Закону, а також інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачено законодавством України про судову експертизу, застосовуються правила міжнародного договору України» (ст. 1 Закону), тим самим підтверджуючи свою прихильність «широкого» розуміння законодавства й підтверджуючи тезу про те, що не тільки цей закон визначає відповідні засади, а й інші акти.

Варто згадати і про Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», положення якого визначають сферу регулюючого впливу на відносини, пов'язані з проведенням державної реєстрації актів цивільного стану, внесенням до актових записів цивільного стану змін, їх поновленням і анулюванням, визначає засади діяльності органів державної реєстрації актів цивільного стану, визначення актів цивільного стану як подій та дій, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків (ст. 2 Закону), а також систему органів державної реєстрації актів цивільного стану (розділ II) [9].

Для кожної складової змісту позасудової юстиції можна навести в якості прикладів значну кількість підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих різними суб'єктами публічного адміністрування, що і визначають особливості адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері відносин. Так, зокрема, у сфері нотаріату такими актами є: Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністра юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5 [10], Правила ведення нотаріального діловодства, зареєстровані наказом Міністра юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5 [11], Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, затверджене наказом Міністра юстиції України від 22.03.2011 року N 871/5 [12] тощо.

При цьому варто зазначити, що рівень підзаконної регламентації може бути різним, а відповідно й підзаконні нормативно-правові акти, які визначають засади адміністративно-правового регулювання у сфері позасудової (адміністративної) юстиції, також різними. І це не тільки постанови, укази, розпорядження, накази, а й інші акти, серед яких можуть бути і доручення й інструктивні листи тощо. Так, наприклад, Міністерством юстиції України у сфері пенітенціарної діяльності

відносини регламентуються не тільки наказами (наприклад, Наказ Міністерства юстиції України від 11.10.2023 № 3603/5 «Про затвердження Змін до Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження або позбавлення волі») [13], а й, наприклад, дорученнями (Доручення заступника начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Північно-східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України про надання інформації, що стосується службового житла від 11.01.2024 № Б-44/48-24/51-1/50-24) [14], що, беззаперечно, дозволяє оперативно реагувати на потреби регулювання суспільних відносин, враховувати специфіку таких відносин, про, водночас, й ускладнює таке регулювання саме завдяки особливостям самих підзаконних нормативно-правових актів.

Все це зумовлює появи підстав для різновариантностей для тлумачення положень цих актів та їх застосування, формуючи підстави для різновариантності практики правозастосування, що негативно може впливати на стан та ефективність регулювання відносин публічного адміністрування у сфері позасудової юстиції.

Висновки. На наше глибоке переконання «широке» розуміння юстиції дозволяє охопити суб'єктивний, функціональний аспекти, визначити специфіку цільового аспекту й обумовлену цим своєрідність процесуального аспекту. Комплексний характер юстиції, сформований завдяки поєднанню унікальності кожного із запропонованих аспектів, й дозволяє виокремлювати її як об'єкт правового регулювання, із використанням релевантного механізму такого регулювання стосовно як кожного, так і окремого її прояву. Важливим для дослідження є кожен аспект її розуміння, оскільки від цього залежить й усвідомлення її змісту сфери юстиції в цілому.

Під поняттям *сфера юстиції (позасудової/адміністративної)* пропонується розуміти простір однорідних суспільних відносин, що регулюються нормами адміністративного права, які виникають під час реалізації основних напрямів діяльності Міністерством юстиції України, системою суб'єктів публічної адміністрації спеціальної компетенції, з метою забезпечення дотримання прав, свобод людини і громадянина, законності, а також гарантування справедливості та верховенства права.

Список літератури:

1. Corpus Iuris Civilis. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/corpjurciv.htm>
2. Конституція України (1996). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Тихомиров О., Гусарева А. (2009). Сучасні підходи до розуміння адміністративної юстиції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, (1), 45–50.
4. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. Клас 84.23 «Діяльність у сфері юстиції та правосуддя». URL: <https://opendatabot.ua/c/kved/O/84.23>
5. Про центральні органи виконавчої влади (2011). *Відомості Верховної Ради України*. № 38. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>
6. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України (2014). *Офіційний вісник України*. № 54. Ст. 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text>
7. Про нотаріат (1993). *Відомості Верховної Ради України*. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
8. Про судову експертизу (1994). *Відомості Верховної Ради України*. № 28. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану (2010). *Відомості Верховної Ради України*. № 57. Ст. 1935. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>
10. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (2012). *Офіційний вісник України*. № 17. Ст. 632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>
11. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства (2010). *Офіційний вісник України*. № 98. Ст. 3515. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text>
12. Про затвердження Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса (2011). *Офіційний вісник України*. № 25. Ст. 1028. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0388-11#Text>
13. Про затвердження Змін до Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження або позбавлення волі (2023). *Офіційний вісник України*. № 96. Ст. 5780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1796-23#Text>

14. Про надання інформації, що стосується службового житла (2024). Доручення заступника начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Північно-східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України № Б-44/48-24/51-1/50-24.

Agapova O.V. ADMINISTRATIVE APPROACH TO DETERMINING THE LEGAL NATURE OF THE JUSTICE AREA

This paper investigates how administrative and legal scholarship conceptualizes and defines the notion and legal framework of justice. The author examines various theoretical perspectives on the definition and essence of “justice,” drawing upon insights from scholars who have analyzed the concept of the “field of justice” and propose to distinguish between “narrow” and “broad” interpretations of justice. The paper argues that there has been a shift in the understanding of justice from a singular to a multifaceted characteristic. It underscores that the concept of “justice” extends beyond the realm of legal adjudication and is not confined solely to the judicial system. The author introduces an approach suggesting that the field of justice emerges and operates at the intersection of the executive and judicial branches of government. Justice, in a broader sense, encompasses both the judiciary as a mechanism of justice and the array of bodies, institutions, and organizations within the executive branch. The paper concludes that, owing to changes in the socio-political landscape, the field of justice is evolving rapidly, acquiring new dimensions and attributes. An examination of the economic activities classification (classified under KVED 84.23 – “Justice and Legal Activities”) reveals approximately 800 registered entities engaged in activities related to justice and law. To provide a comprehensive understanding of the concept, the author conducts a detailed analysis of specialized regulatory and legal instruments. The paper suggests that it is pertinent to characterize the field of justice as having an administrative (extrajudicial) legal nature. A definition of the field of justice is proposed, encompassing a field of uniform social relations governed by administrative law norms, emerging from the execution of key functions by the Ministry of Justice of Ukraine and specialized public administration entities. Its purpose is to ensure the protection of human and civil rights, uphold legality, and safeguard justice and the rule of law.

Key words: *field of justice, public administration, Ministry of Justice of Ukraine, administrative and legal regulation, administrative law.*

Сівак В. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Актуальність дослідження полягає в необхідності формування такої форми правління, яка б адекватно відображала мети функціонування держави. Обрання пріоритетної форми правління зумовлюється комплексом чинників різної природи. Їх врахування є наслідком обрання правильної методології.

Здійснено аналіз досліджень форми правління як правового феномена, а також з'ясовано структуру методологічних підходів, що була застосована.

Констатовано, що розуміння важливості методологічних питань обумовлено формуванням можливості до екстраполяції на сучасну проблематику сучасної форми правління того чи того типу праворозуміння, антропологічного, аксіологічного й онтологічного вимірів ролі держави та особи, права і справедливості, закону і природного права, висвітлення граней співвідношення відповідальності інститутів громадянського суспільства і реалізації державної політики.

Обґрунтовано наукову позицію, що правильне визначення методології закладає підвалини для коректного розуміння й інтерпретації принципів формування, форм і методів ефективного функціонування тієї чи тієї форми правління.

Окремо доведено необхідність послугоування національною державно-правовою думкою, зокрема працями С. Дністрянського, Д. Донцова, М. Драгоманова, Ю. Липи, Б. Кістяківського, М. Колодзінського, М. Міхновського, П. Скоропадського, М. Сціборського та інших.

Відзначено, що системні трансформації політико-безпекового і соціально-економічного спрямування, потребують переосмислення сталих методологічних підходів до класифікації та типологізації форм правління, обрання коректних класифікаційних критеріїв. Акцентовано на необхідності застосування антропоцентричного підходу.

Констатовано на необхідності застосування концепції неопрагматизму щодо реалізації стратегічних національних інтересів, стратегічної політики і формування стратегічного курсу держави на основі верховенства права.

Ключові слова: форма правління, форми держави, методологія дослідження форми правління, республіка, монархія, війна проти України, концепція неопрагматизму, республіканська форма правління, держава, президентсько-парламентська форма правління.

Постановка проблеми. Питання методології, на нашу думку, мають важливе значення, адже від правильно обраних методів залежить взагалі можливість досягнення мети дослідження, розв'язання усіх поставлених наукових завдань.

Питання форми правління здебільшого розглядаються в теоретичному контексті щодо ідеальної моделі республіканської форми правління з демократичним режимом.

Однак наразі як свідчить практика, демократичні процедури під час війни функціонують не завжди належним чином, окремі питання потребують альтернативних варіантів вирішення під час війни, а роль Президента України як глави держави, Верховного Головнокомандувача і голови РНБОУ суттєво збільшується. Тож постає завдання в адекватному аналізові оточуючого середовища, реального стану та виду форми правління.

Актуальність теми полягає в необхідності правильного розуміння змісту трансформаційних процесів із подальшим виробленням оптимальної моделі модифікації форми правління саме для Української держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи питання використання методології передусім відзначаємо на комплекс загально-теоретичних праць Я. О. Бариської, С. О. Болдіжар, С. К. Бостана, О. Т. Волощук, А. З. Георгіци, І. І. Дахової, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, В. В. Копейчикова, В. В. Кравченка, О. В. Марцеляка, М. П. Орзіха, Р. М. Павленка, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілка, В. Є. Протасової, С. Г. Серьогіної, Ю. М. Тодики, М. В. Цвіка, В. М. Шаповала, О. Н. Ярмиша та ін.

Утім питання методологічного шару в даних дослідженнях визначено не акцентовано. Тож

нашим завданням є певним заповнити цю прогалину, навівши конкретні методологічні прийоми як уможливають більш глибоко і всебічно дослідити такий правовий феномен як форма правління.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників при аналізі теоретичних дисертацій з проблематики форм правління, здебільшого занурюються у правові методи, певним чином нівелюючи аналіз того середовища, в якому розвивається форма правління як організм. У даному аспекті важливим виступає не лише декларування подолання догматичного позитивізму, а й реальне ставлення до методології як тих концептуальних прийомів і способів, які дають змогу досягати поставленої мети. Позитивізм, втрачаючи вагу, має бути трансформований до нових форм, більш органічних із правом природним, більшим вpleтанням юснатуралістичних позицій. Також дедалі більше спостерігається тенденція застосування і провідних наукових дослідженнях міждисциплінарного підходу, адже вузькість і звуженість методології предметом дослідження не дає змоги досягти відповідності критеріям повноти, всебічності та значно ускладнює отримання об'єктивних висновків.

Інструментальний підхід має стосуватися не лише безпосереднього змісту методології, а й права як регулятора суспільних відносин, інструмента далеко не єдиного впливу на них.

А отже, застосування філософсько-правових, історико- і політико-правових концепцій збагачує як безпосереднє дослідження, так і значно сприяє досягненню системного результату.

На сьогодні більшість правових досліджень щодо форми правління все одно акцентовано розглядають теоретичні питання співвідношення різних компонентів у рамках республіканської форми правління. А поза увагою залишаються питання відповідності форми правління проголошеній меті розвитку держави, її стратегічному курсу. Недосягнення цих завдань має низку причин, однією з яких виступає недостатньо правильне і коректне обрання методології.

Одним із прикладів є оцінки в рамках історіографії діяльності П. Скоропадського. Якщо у форматі *народницької школи* здебільшого критично оцінюють діяльність цього державного діяча, відносячи його до кола реакційних діячів національної історії через намагання сформувати в Україні політичну еліту, припинити соціальні експерименти, пронімецьку політичну орієнтацію, абсолютизацію влади. Натомість у рамках *держав-*

ницької школи українських істориків до гетьмана ставилися апологетично, вважаючи його зразком державного та політичного діяча за дієві спроби утвердити в Україні чіткий державний лад [1, с. 7].

Більше того, при аналізі тих чи тих форм правління і діяльності політичних діячів доцільно зважати на умови, в яких протікали означені процеси. Адже давати оцінки, через століття, маючи почасти поверхові знання про: суспільно-політичні умови і воєнний потенціал, рівень правозастосування під час відновлення української державності, політичну кон'юнктуру, орієнтацію суспільних сил, об'єктивні потреби зміцнення влади в умовах революційних потрясінь, не завжди коректно.

Аналіз діяльності П. Скоропадського, наприклад, дає змогу констатувати, що ідея державного суверенітету логічно пов'язана з ідеєю соборності України. Тож, як і В. Липинський, він був переконаний, що держава має стати об'єднувальним началом для численних націй і народностей, які проживали в Україні.

Так, П. Скоропадський дуже виразно акцентував на необхідності формування національної еліти, адже від моменту розроблення форми правління до відповідної реалізації її сутності, саме їй має належати активна та дієва участь. Під елітою П. Скоропадський розумів єдність усіх елементів громадянства, завдяки яким вони перетворилися на провідну верхівку свого класу.

Свого часу, сповідуючи географічний детермінізм, коли хліборобське населення переважало міське, було обґрунтовано такі форми правління, як монархія та класократичну.

Розглядаючи питання методології, важливо послуговуватись історичним доробком і тими працями, в яких приділено значну увагу саме методологічним питанням. Зокрема, звертаючись до надбання Б. Кістяківського і розробленої ним концепції „плюралістичної методології права” відзначаємо наступність традицій правознавства у сучасній правничій науці.

Зважаючи на праці Б. Кістяківського, формуємо комплекс важливих методологічних проблем правознавства, розв'язання яких сприятиме вироблення наукової концепції еволюції форм правління:

– стан і проблеми пізнання форм правління, завдання правової науки щодо вироблення підходів до її раціонального вибору й ефективного застосування;

– методологічна природа форм правління: співвідношення і взаємодія у пізнанні форм правління

філософії, соціальних і політичних наук, право- і державознавства, антропології;

– методологічні особливості трансформації форм правління, співвідношення ефективних форм із догматичними постулатами, а також сучасними концепціями управління в умовах невизначеності, співвідношення національного і міжнародного права, державного і національного суверенітету, державної і особистої та громадської безпеки, геополітичних концепцій і правових доктрин, юриспруденцією та філософією права;

– необхідність методологічного плюралізму, застосування міждисциплінарного підходу до пізнання форм правління (методологія трансформації форм правління);

– деякі методологічні аспекти вивчення форм правління як політико-правового явища, методологічні труднощі в державознавстві (ефективність форм правління щодо реалізації цілей держави та суспільства);

– методологічні проблеми історико-правових досліджень (еволюція форм правління);

– методологічні проблеми інтеграції гуманізму, антропоцентризму, софійності, стратагемності та розумної ойкумени для опису внутрішнього світу глави держави, моральних цінностей політичної еліти, віри в людину, її силу духу, внутрішню енергетику нації.

Розвиток форм правління їх еволюція і трансформація свідчать також про розвиток методологічної науки в Україні, віддзеркалюють напрями історико-правових учень, а також формують умови для розроблення правових прогнозів розвитку соціальної системи в умовах тих чи тих форм правління. Таким чином методологічна наука здатна суттєво підсилити, наприклад при президентсько-парламентській республіці, її прогностичну функцію.

Як можемо констатувати із вищевикладеного, високо піднімається не лише планка права, вчень про нього, їх ролі у формуванні української держави, а й передусім української науки право- і державознавства. Цікавими у цьому аспекті є дослідження С. Гусарева і О. Тихомирова про співвідношення державорозуміння і державознавства [2].

Методологічним підґрунтям формулювання й обґрунтування державознавчих ідей Б. Кістяківського стала його *теорія множинності понять права*, що поєднала етичний *природно-правовий нормативізм та психолого-соціологічні підходи*, уможливаючи на різних концептуальних засадах осмислювати конкретні поняття (наприклад,

„держава”, „влада”) як кількісні виміри реальності, особливостями яких є суттєві відмінності (включно із протиставленням) „множинності” („плюральності”) від одності (єдиного як одного). Тож плюралізм теоретичного пояснення, що доповнюється дослідженням статистичних імовірностей (у цьому роль ученого як соціолога), набував рис системності й увиразнювання як методологічний плюралізм, за яким можливі різні (методологічно зумовлені) формулювання однієї, трансцендентної істини [3, с. 488].

Важливе місце у дослідженні форм правління має посідати *порівняльно-історичний метод, який уможливорює шляхом конкретного аналізу державно-правових і політичних явищ у тісному зв'язку з певно визначеною історичною ситуацією, у якій вони виникли і мали місце, узагальнювати державно-творчий досвід і науковий спадок з метою розуміння обрання тих чи тих форм правління на певних етапах історичного розвитку соціальної системи.*

Названий метод органічно доповнюватиме *принцип історизму*, який допомагає здійснювати історичне відтворення та регенерацію із подальшою екстраполяцією за допомогою конкретних подій у певних соціальних системах.

При вивченні методологічних питань варто враховувати відмінність методів, у рамках яких вивчається походження влади і відповідної їй форми правління і методів, якими описується виправдання влади і відповідна їй форма правління.

Також доцільно зважати на *антропологізм* сучасної правової науки, розповсюдження *концепції людиноцентризму*, превалювання певний час соціальної держави над безпековою. Це стало наслідком пріоритезації використання антропологічного підходу в дослідженнях державно-правових явищ, його застосування до аналізу праворозуміння, інтерпретації в умовах війни (людиноцентрична мілітаризація).

Отже, чітко формуються такі напрями і відповідні їм методи дослідження:

– біосоціальний – людина вільна тією мірою, якою вона не посягає на права і свободи інших осіб за відповідної форми правління;

– етнографічний – етнічна зумовленість права і правового статусу особистості, зумовленість форми правління здатністю збереження національних інтересів, цінностей, традицій та самобутності.

Тож важливим методологічним підходом у дослідженні форм правління має виступати *пра-*

вова антропологія як галузь, що спрямована на виявлення антропологічно вимірних і обумовлених основ правової і державної сфер життєдіяльності. Вона дає змогу пошуку інтерпретаційних моделей правової реальності, модерних антропологічно зорієнтованих напрямів як наукового дослідження, так і впровадження відповідної республіканської форми правління.

Окрім правової, вагоме місце серед методологічних підходів посідає *політична антропологія* [4, с. 26]. Вона має велике значення для розуміння політичних процесів та механізмів організації владних відносин у сучасних соціальних системах, адже у фокусі уваги опиняється необхідний спектр владної проблематики:

- з'ясування антропологічного виміру й онтологічного змісту державної влади;
- уточнення структури вищих органів державної влади як еволюційна форма структури влади, заснованої на традиціях, символіці, ритуалах, самотності української нації;
- вивчення процесу адаптації традиційних відносин влади до новостворених адміністративних та політичних інститутів насамперед після війни;
- виявлення неефективних елементів, форм і проявів владних відносин;
- аналіз правового становища вищих органів державної влади та їх співвідношення крізь призму антропологічного виміру політичного простору, негативні прояви людського фактора як глави держави.

Визначним є використання основних положень сучасного праворозуміння, поєднання та інтеграція *юридичного позитивізму, соціологізму, інтегративної юриспруденції*. Важливим у даному контексті є також принцип розмежування права і закону, взаємної відповідальності інституційних структур та інститутів громадянського суспільства. Відтак, коли йдеться про концентрацію влади науково обґрунтовано наступний принцип: концентрація влади має дорівнювати концентрації відповідальності.

Корисним є застосування системно-структурного, структурно-функціонального, догматико-юридичного підходів, які уможливають аналізувати правові засади формальної і практичної форми правління.

Зокрема, системний міждисциплінарний підхід дає змогу розглядати форму правління у нерозривній єдності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, виявити сучасні фактори, що впливають на модифікацію форм правління та зумовлюють їх, встановити закономірності їх типологізації.

Використання методів формальної логіки (аналізу й синтезу, узагальнення, абстрагування) уможливає встановити елементи форми правління, визначити основні поняття та сформулювати науково обґрунтовані висновки

Безперечно, активно мають застосовуватися у дослідженні й *емпіричні методи*, що формують підстави для перевірки відповідності проголошеної мети реальним результатам, яких досягла соціальна система під час функціонування у рамках певної форми правління. Також емпіричний метод активно залучається при формулюванні класифікаційних критеріїв типології форм правління.

Корисним нам видається і застосування *порівняльно-правового методу*, який використовується на всіх етапах дослідження, аналізу еволюції та розуміння векторів трансформації форми правління у сучасних умовах.

Герменевтичним підходом послуговуємося у дослідженні з метою пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, навчальних матеріалів, а також текстів нормативних актів. Це дало змогу розкрити зміст та сформулювати правильні інтерпретаційні схеми для розуміння властивостей форм правління, відповідно до часу і місця, в якому перебував автор, методологічної парадигми, яку сповідував на певному етапі власного наукового пошуку.

За допомогою формально-юридичного методу уможливується послідовне формування і розуміння системних параметрів форми правління, зважаючи на етапи українського державотворення, зміст правового статусу відповідних суб'єктів, війну, фрагментацію безпекових структур, зменшення ролі міжнародного права, дисфункціоналізацію окремих елементів інституційної системи.

Науковий підхід до дослідження проблем еволюції форми правління зумовлює отримання відповіді на питання, якою мірою розв'язання проблем функціонування правильної форми правління потребує створення адекватної теоретико-методологічної бази. Відповідь на це питання може бути отримано в рамках теорії систем, при якій формуються можливості для виділення іманентних та системостворювальних ознак будь-якої системи як органічної єдності взаємопов'язаних компонентів. Причому форму правління ми інтерпретуємо як елемент форми держави, а тому розглядаємо необхідність застосування *системного підходу і теорії систем* необхідним й контекстуально відповідним авторському баченню.

Власну концепцію системного аналізу, яка

передбачає при дослідженні політичної системи структур, що виконують політичні функції, сформулював Г. Алмонд. Дослідник виділив два рівні функціонування політичних структур – інституційний і асоціативний [5].

Розмірковуючи в цьому напрямі, С. Бостан розглядає форму правління за допомогою *системного аналізу* [5].

Для адекватного розуміння причин обрання коректної форми правління необхідно мати чітке уявлення щодо таких чинників:

- структури національних цінностей, національних інтересів, їхньої пріоритетності;
- ідеологічного виміру держави, її візії і бачення у світі, сприйняття її статусу як активного суб'єкта міжнародних відносин;
- походження, рівня і характеру джерел загроз державі, відповідності форми правління сучасному безпековому середовищу;
- наявності ресурсного потенціалу для реалізації у рамках тієї чи тієї форми правління цілей держави і особи;
- закономірності формування, організації, функціонування, розвитку і зникнення різноманітних форм правління в умовах трансформаційних змін.

Водночас у працях правників не отримали належної уваги підходи до застосування *методів діалектики* при дослідженні форм правління, зокрема, співвідношення форми і змісту в умовах війни і в поствоєнній Україні.

Через це потрібним є використання *еволюційного підходу*, адже форма правління нами аналізується крізь призму еволюції держави, відповідної суспільно-політичної та економічної формації, розвитку соціальної системи, а також розвитку історії політико-правових учень про державу і право. Залучення цього методу дає змогу визна-

чити в динаміці прогресивність і демократичність держав, позбавляючи оцінні категорії суб'єктивізму.

Висновки. У складних умовах суспільно-політичної та військової боротьби за незалежність, український народ здійснював незвідані пошуки найкращих форм та способів розв'язання складних проблем і завдань державного будівництва в Україні. І цей багатий досвід, успіхи і поразки, досягнення і невдачі — все це велика наука для сучасного покоління, для державотворення сучасної Української держави.

Розуміння важливості методологічних питань обумовлено з-поміж вказаних вище причин також і тим, що за їх допомогою формується можливість до екстраполяції на нинішню проблематику сучасної форми правління того чи того типу праворозуміння, антропологічного, аксіологічного й онтологічного вимірів ролі держави та особи, права і справедливості, закону і природного права, висвітлення граней співвідношення відповідальності інститутів громадянського суспільства і реалізації державної політики. Усе це закладає підвалини для коректного розуміння й інтерпретації принципів формування, форм і методів ефективного функціонування тієї чи тієї форми правління.

Ідеї оживлюють люди – правові особистості (дисципліновані правом і стійким правопорядком) – за допомогою тих форм і методів, які відповідають рівню їхньої правової культури та вихованості, правової свідомості і правомірної поведінки. Як казав свого часу М. Коцюбинський: „... не сокира рубає, а той, хто її держить” [7, с. 214]; „народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали” [8, с. 77].

Тож, від обрання правильної методології залежать напрями модифікації форми правління з метою виділення її пріоритетної форми.

Список літератури:

1. Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – історія та теорія держави і права; історія політичних і правових вчень. Львів, 2003. 19 с.
2. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Державорозуміння і державознавство: діяльнісний та компаративний контексти. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна* : зб. наук. ст. Київ : Дух і літера, 2013. С. 221–232.
3. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Довіра, 2002. 744 с.
4. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах) О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.
5. Almond G. Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*. 1956. Vol. XVIII. № 3. P. 393–394.
6. Форма держави як предмет системного аналізу / С. К. Бостан. *Держава та регіони*. Сер. Право. 2012. Вип. 1. С. 12–16.

7. Коцюбинський М. *Persona grata*. Михайло Коцюбинський. Твори в 3 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 2. С. 214 – 216.

8. Коцюбинський М. *Fata Morgana*. Михайло Коцюбинський. Твори в 3 т. Київ : Дніпро, 1979. Т. 3. 375 с.

Sivak V. M. A METHODOLOGY RESEARCH OF GOVERNMENT FORM

The relevance of the study lies in the need to form such a government form that would adequately reflect the goals of the State's functioning. The choice of the preferred form of government is determined by a set of factors of different nature. Considering them is an outcome of choosing the proper methodology.

The author analyzes the studies of a government form as a legal phenomenon and clarifies the structure of methodological approaches used.

It is stated that the understanding of the importance of methodological issues is driven by the capacity to extrapolate a particular type of legal understanding, anthropological, axiological and ontological dimensions of the role of the State and the individual, law and justice, law and natural law to the modern issues of the current form of government and highlight the facets of the relations between the responsibility of civil society institutions and the implementation of public policy.

The author substantiates the scientific position that the appropriate determination of methodology lays the foundation for a correct understanding and interpretation of the principles of formation and forms and methods of effective functioning of a particular form of government.

It is individually proved the need to refer to national state and legal thought, in particular, the works of S. Dnistrianskyi, D. Dontsov, M. Drahomanov, Yu. Lypa, B. Kistiakivskyi, M. Kolodzinskyi, M. Mikhnovskyi, P. Skoropadskyi, M. Sciborsky, and others.

It is noted that systemic transformations of the political-security and socio-economic areas require a rethinking of the established methodological approaches to the classification and typology of government forms, and the selection of correct classification criteria. The need to apply an anthropocentric approach is emphasized.

It is also highlighted the need to apply the concept of neopragmatism to implementing strategic national interests, strategic policy and developing the strategic course of the State based on the rule of law.

Key words: *form of government, forms of state, methodology for studying form of government, republic, monarchy, war against Ukraine, neopragmatism concept, republican form of government, state, presidential-parliamentary form of government.*

Мартинюк І.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-7067-3188

СТАН ПРАВОВОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ ПРАВ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті досліджено проблеми визначення категорії правової захищеності прав промислової власності і співвіднесення її з категоріями «захист» і «охорона». Ззначається, що будь-які практичні зусилля в напрямку вдосконалення категоріального апарату в сфері захисту прав промислової власності мають здійснюватися в межах єдиної філософської та етико-правової парадигми, виступаючи елементом широкого та узгодженого програмного підходу. Мета такого підходу – правова захищеність прав інтелектуальної, зокрема промислової власності як в Україні, так і в єдиному Європейському просторі та співдружності демократичних держав, пов'язаних економічними зв'язками, технологічними обміном й ціннісно-правовими принципами державного будівництва. Проведене дослідження дає підстави вважати, що юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених і ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони і захисту основних прав людини, а отже і творчості у будь-якій сфері людського буття, є однією із формальних ознак правової держави. В свою чергу, категорія правової захищеності має розумітися, на наш погляд, як сукупний результат та кінцева мета функціонування інститутів правової охорони, судових органів держав та ЄС, зусиль міжнародних неурядових організацій та доктринальних досліджень. При цьому стан захищеності результатів прав у сфері промислової власності, на нашу думку, слід розуміти як сукупність параметрів, що характеризують безпечно і ефективно функціонування сфери промислової власності. До таких параметрів слід включити: нормативну базу, відповідність умовам охороноздатності об'єктів як підставу правової охорони, патентний і інший захист, розвинену систему інституцій правової охорони і захисту. В даному ключі визначено, що пріоритетною ціллю тут виступає захищеність результатів інтелектуальної праці, а не техніко-юридичні чи формально-бюрократичні зручності здійснення процесу та алгоритму їх захисту. Захищеність прав промислової власності та доступність законних засобів захисту таких прав для правоволодільця є критеріями ефективності нормативного підґрунтя та державного механізму правового захисту. Вказане, на думку автора, висвітлює абсолютно визначену практичну мету державної правової політики та пріоритетні цілі реформ – забезпечення захищеності промислової власності шляхом органічного об'єднаного організованого функціонування усіх правозахисних інституцій.

Ключові слова: інтелектуальна власність, право промислової власності, захист прав, охорона права, правова захищеність, стан правової захищеності.

Актуальність теми. Право промислової власності є самостійним специфічним інститутом галузі права інтелектуальної власності, що являє собою цілісний окремий комплекс правових положень щодо регулювання, адміністрування, охорони та захисту прав осіб щодо результатів їх інтелектуальної (творчої) діяльності у науково-технічній, технологічній та промисловій сферах. Фактично ознакою права промислової власності є зв'язок об'єктів права промислової власності із технологічними рішеннями (винаходи, корисні моделі, промислові зразки), або технологічним супроводом торгівлі чи ідентифікації товарів

(торговельні марки, комерційні (фірмові) найменування та географічні зазначення).

При цьому вказані та інші (закріплені законодавством) критерії не вичерпують правового змісту об'єкту промислової власності, оскільки, наприклад, промислові зразки включають суттєву візуально-естетичну складову, яка, на думку багатьох дослідників, є елементом більш притаманним сфері авторського права. Тоді як географічні зазначення не містять складової результатів інтелектуальної праці тією мірою, як це має місце при створенні винаходу, промислового зразка тощо. В п. 3 Закону України «Про правову охорону гео-

графічних зазначень» [18] зазначено, що географічне зазначення, ідентифікуючи товар, із певним географічним походженням, фактично враховує його особливі якості, репутацію чи інші характеристики, які «...зумовлені головним чином цим географічним місцем походження».

Суб'єктивне цивільне право лише тоді становить реальну соціальну цінність, коли воно забезпечене ефективним і дієвим механізмом захисту на випадок його порушення, інакше воно залишається декларативним.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить про найбільший науковий інтерес до таких понять, як «захист права інтелектуальної власності» і «охорона інтелектуальної власності». Так, зокрема, найбільш поширеною точкою зору щодо захисту прав інтелектуальної власності є та, відповідно до якої захист включає передбачену законодавством діяльність відповідних державних органів по визнанню, поновленню прав, а також усуненню перешкод, що заважають реалізації прав та законних інтересів суб'єктів права в сфері інтелектуальної власності [10, с. 69]. У загальному вигляді право на захист визначають як надану правомочній особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушених прав чи таких, що оспорується [3, с. 36]. Він є сукупністю нормативно-визначених матеріально-правових заходів, за допомогою яких здійснюються дії, спрямовані на припинення порушення, невизнання чи оспорування прав інтелектуальної власності, а також дії, спрямовані на відновлення порушених прав інтелектуальної власності [16, с. 349], відшкодування завданої шкоди та інших негативних наслідків таких порушень з метою забезпечення безперешкодного використання об'єктів права інтелектуальної власності [14, с. 174]. Право на захист розглядається в доктрині найчастіше в аспекті самостійного суб'єктивного права, а отже таке право з'являється у суб'єкта права лише в момент порушення або оспорування його прав та охоронюваних законом інтересів і реалізується в рамках охоронних цивільних, кримінальних та адміністративних правовідносин, які виникли при цьому [8, с. 8]. Поширеною є думка, що право на захист є складовою більш широкого поняття «охорона» [12; 15, с. 263; 9, с. 340]. Правова категорія захищеності прав інтелектуальної власності застосовується у наукових працях як поняття загальне, без аналізу його змісту і складових. Тому аналіз зазначеної категорії є доцільним

з точки зору правової визначеності і вдосконалення термінологічної бази права інтелектуальної власності взагалі і права промислової власності, зокрема.

Метою є дослідження питань правової захищеності прав промислової власності і формулювання поняття відповідної категорії

Виклад основного матеріалу. З точки зору філософсько-правового підходу, основою охорони та захисту прав промислової власності у широкому аспекті є визначення правової, економічної, технологічної, інтелектуальної природи та цінності промислової власності, що робить більш повноцінним єдиний державно-правовий механізм її правового захисту. На сучасному етапі вдосконалення вказаного механізму може полягати в урахуванні законодавцем, судами та дослідниками проблематики дослідження захищеності прав промислової власності. В Україні та державах європейського правового простору цьому сприятиме:

1) чітка визначеність, повнота та оптимальна формалізованість переліку та змісту кожного конкретного суб'єктивного права особи щодо об'єкту промислової власності;

2) невідворотність застосування, оперативність та доступність механізму юридичної відповідальності за порушення прав промислової власності або за посягання на такі дії;

3) перманентна ініціативна участь органів державної влади у правовій охороні та захисті прав промислової власності в межах всієї сукупності правовідносин в зазначеній сфері (закріплення окремого вектору правоохоронної, аналітичної діяльності, державної статистики, інформування, попереджувальні заходи та ін.);

4) державна політика стимулювання, забезпечення інтелектуальної діяльності та захисту результатів інтелектуальної праці (програмні заходи популяризації отриманих національних досягнень в технічній та творчій сферах; посилення престижності високотехнологічних і наукових результатів, досягнень в промисловому дизайні, винахідництві; підвищення правової культури в сфері конституційних та загально-правових основ захисту, гарантування та поваги до результатів інтелектуальної праці та ін.).

Таким чином, будь-які практичні зусилля в напрямку вдосконалення категоріального апарату в сфері захисту прав промислової власності мають здійснюватися в межах єдиної філософської та етико-правової парадигми, виступаючи елементом широкого та узгодженого програмного

підходу. Мета такого підходу – правова захищеність прав інтелектуальної, зокрема промислової власності як в Україні, так і в єдиному Європейському просторі та співдружності демократичних держав, пов'язаних економічними зв'язками, технологічними обміном й ціннісно-правовими принципами державного будівництва.

Захист об'єкту, що визнаний таким, який вимагає правової визначеності та охорони, є комплексним і складним, однак необхідним процесом, забезпечуваним відповідною системою нормативно-правових основ та функціонуючих інституцій. Однак в основі механізму правового захисту міститься також інша концептуально важлива складова, що визначає екзистенційний сенс будь-яких ресурсів, діючих структур та зусиль, які спрямовуються на захист відповідного об'єкту правової охорони – його ціннісно-правова основа, що слугує самодостатнім аргументом на користь ідеї необхідності такого захисту. Формулювання основних її тез є завданням філософсько-правового характеру та одночасно комплексною діяльністю із залученням різних векторів наукового пошуку та окремих аспектів. Зокрема слід враховувати причини та характер протиправних посягань на основи інтелектуальної власності, технічні можливості їх скоєння, психологічні, зокрема «віктимологічні», культурологічні та етичні основи таких явищ, та, лише як наслідок, сукупність техніко-юридичних інструментів їх запобіганню.

Інтелектуальна діяльність у технологічному секторі не відзначається позитивною динамікою, а іноді взагалі не видається можливою поза умов гарантованої свободи та належної захищеності результатів. Так, наприклад, проблематику ступеню свободи дизайнера проаналізовано у п. 31 рішення Загального Суду (судовий орган у складі Суду Європейського Союзу) у справі Хванг Янг Мотор ко. (Тайвань) проти Офісу з гармонізації на внутрішньому ринку (торговельні марки та промислові зразки) [2]. У вказаній справі своїм рішенням Суд постановив, що при оцінці індивідуального характеру промислових зразків, про які йде мова, їх видимих рис і, отже, загального враження на поінформованого користувача промислового зразка, необхідно враховувати ступінь свободи дизайнера при розробці оскаржуваного дизайну.

Відтак, завданням держави є не лише ефективне регулювання відносин в сфері інтелектуальної власності в сенсі адміністрування процесів у галузі, але й встановлення стійких юридичних гарантій правової охорони та захисту в даній

сфері. Одночасно, важливо враховувати, що запорукою розвитку галузі є створення інвестиційної зацікавленості зовнішніх гравців, адже залучення зростаючої кількості власників винаходів, розробників технологій до економічних процесів всередині держави є сьогодні одним із пріоритетних завдань усіх урядів та транснаціональних корпорацій у світі. Тоді як окремі країни з менш розвинутою правовою традицією та суспільною культурою орієнтуються на територіальну анексію географічної площі, розвинуті суспільства та держави ведуть прагматичну конкурентну боротьбу за технологічний розвиток власних територій та раціональне використання наявних інтелектуальних, виробничих ресурсів, в тому числі за рахунок заохочення зовнішніх фінансових інвестицій та інтелектуального капіталу.

Слід також визнати, що Україна є державою, яка не наповнює власний інформаційний простір, а надто не насичує власну (зокрема зовнішню) державну політику ідеями територіальних завоювань, однак і не приймає активної участі у цілком цивілізованій «технологічній експансії» за легальними ринковими правилами. За таких умов сучасна держава опиняється перед вибором: сприяти власній правовій та, як наслідок, економічній і технологічній спроможності, або ж обмежитись власними можливостями профілактики «відтоку мізків» [11, с. 245–249; 6]. Тож помірковані мирні ідеї розбудови вітчизняної державності можна, з одного боку, сприймати як позитивну ознаку, однак поміркованість не має перейти у пасивність, а надто в питаннях розвитку технологічної сфери. Така помилкова позиція може занадто дорого коштувати суспільству та ринку сучасної держави з точки зору пошуку оптимальної та справедливої ніші у співдружності демократичних держав із високим рівнем економіки. Поринання у технологічний та правовий вакуум в умовах сучасної динаміки науково-технічного прогресу, на нашу думку – не найкращий шлях. Отже опрацювання правового аспекту організації відносин у сфері високих технологій, винахідництва, точному машинобудуванню з метою сприяння високому рівню захищеності прав промислової власності має очевидний практичний сенс та більше того є нагальною потребою.

Для європейської правової культури, практики та сталої традиції захищеність (підкреслено мною – І.М.) результатів інтелектуальної та будь-якої іншої охоронюваної правом праці є одним із фундаментальних принципів екзистенційного порядку. Так, стаття 30 Договору про заснування

Європейської Спільноти [5] в якості одного з принципів застосування положень, що передбачені цим договором, визначає можливість застосування певних заборон чи обмежень (на імпорту, експорт чи транзит товарів) зокрема з мотивів дотримання суспільної моралі, порядку, безпеки, а також захисту промислової та комерційної власності, за умов незастосування вказаних обмежень в якості засобів свавільної дискримінації чи прихованого обмеження торгівлі між державами-членами. Близьким за змістом прикладом є п. 38 Директиви 98/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів [4], яким визначено «ілюстративний список винаходів, виключених з числа патентоспроможних», що декларує мету надання національним судам та патентним бюро загальних принципів тлумачення посилок на суспільні інтереси та мораль. Так, на рівні актів ЄС вищої юридичної сили насамперед встановлюються загальні положення та ціннісно-правові основи діяльності судових органів та здійснення правосуддя щодо прав промислової власності. З огляду на викладене видається практично необхідним детальне опрацювання змісту досліджуваного правового феномену захищеності прав як самостійної ідеї, а надто з урахуванням певних розбіжностей у підходах науковців до його змісту.

Насамперед, в обґрунтування додаткових дослідницьких зусиль в даній темі доречним буде навести наявні найбільш поширені позиції колег щодо категорії права промислової власності.

Як зазначає Т. В. Ярошевська, в Україні важливого значення набуває соціальна значущість особистих немайнових прав творців на об'єкти інтелектуальної власності, яким притаманний абсолютний характер, і ці права мають бути більш вагомими для людини у порівнянні з майновими [20, с. 125–126]. Тож погоджуємось із висновком вченої про необхідність стимулювання творчої праці людини, визнання й охорони її прав на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема як цінностей, затверджених Конституцією України, що свідчить про переосмислення ролі та значення людини в системі соціальних пріоритетів та залежності розвитку і прогресу суспільства від результатів її інтелектуальної, творчої діяльності [20, с. 125–126].

Спроба визначення категорії «захищеності» прав промислової власності має ґрунтуватися на тих наукових доробках, які існують з цього питання у інших галузях права. Найбільш розробленим дане поняття є у конституційному праві.

Як зазначає А. Єзеров, категорія захищеності є тісно пов'язаною з категорією конституційної безпеки. Так, на його думку, розробка універсального визначення конституційної безпеки, що включає в себе всі аспекти даного явища та підходи до його тлумачення, можлива при зверненні до нормативних і наукових визначень національної безпеки як вихідної категорії, корелюючи останню відповідним чином із конституційно-правовими відносинами. Можна виділити дві тенденції визначення даного поняття – по суті і по формі, які, на наш погляд, доповнюють один одного. Тлумачення цього терміна «по суті» передбачає визначення національної безпеки через поняття «стан захищеності». Даючи визначення національної безпеки «по формі», слід звернутися до системи нормативних, організаційних, інституційних гарантій (заходів), що забезпечують стабільний розвиток держави і суспільства [7]. Українське законодавство визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [17, с. 1433]. Такого ж сутнісного підходу до визначення національної безпеки (проте акцентуючи увагу на різних аспектах) дотримуються і деякі науковці, говорять про національну безпеку як про стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в усіх сферах їх життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх небезпек і загроз, що характеризується таким станом країни, при якому забезпечується її цілісність і внутрішня стабільність, суверенний і прогресивний розвиток, можливість виступати самостійним і повноправним суб'єктом міжнародних правовідносин.

Погоджуємось із висновком, що юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених і ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони і захисту основних прав людини [13, с. 21]. Так, справедливо видається теза, що захищеність є однією із формальних ознак правової держави. Акцент на необхідність саме процедурно – процесуального забезпечення здійснення прав особи покликаний відзначити ту обставину, що самого лише номінального, номенклатурного їх закріплення в тексті Конституції, інших важливих законах – недостатньо. Таке закріплення само по собі набуває не більш ніж пропагандистського значення. Не відповідаючи на питання: як, яким способом, якими конкретними діями втілити

в життя поійменоване право людини, закон перетворюється лише в обіцянку, декларацію, гасло, мету, програму, але ще не набуває змісту, сенсу, атрибутів та головне правового ефекту явища власне юридичного.

В спрощеному викладенні ми розуміємо, що захищеність прав промислової власності – це показник ефективності державно-правового механізму щодо регулювання галузі. Тоді як ефективний непохитний механізм правового захисту прав промислової власності – це надійний фактор наближення значної долі вітчизняної економіки до європейських стандартів та подолання перешкод внутрішньодержавного походження. Невипадково, чітко визначенні умови, що поставлені перед Україною на шляху вступу до Європейського союзу, багато в чому зведені до суттєвих внутрішніх змін, а не лише вимагають прийняття відповідних міжнародних обов'язків та адаптаційних кроків.

Зазначимо принагідно, що категорія правової захищеності має розумітися, на наш погляд, як сукупний результат та кінцева мета функціонування інститутів правової охорони, судових органів держав та ЄС, зусиль міжнародних неурядових організацій та доктринальних досліджень.

При цьому стан захищеності результатів прав у сфері промислової власності, на нашу думку, слід розуміти як сукупність параметрів, що характеризують безпечно і ефективно функціонування сфери промислової власності. До таких параметрів слід включити: нормативну базу, відповідність умовам охороноздатності об'єктів як підставу правової охорони, патентний і інший захист, розвинену систему інституцій правової охорони і захисту.

Зрозуміло, що гостра ситуація в сфері національної безпеки в Україні додатково ускладнює зазначені процеси, однак не скасовує визначених потреб. Розглянемо підходи науковців щодо окресленої проблематики. Г. Широкий та Р. Юлдашев, дослідивши результати Всесвітнього економічного форуму, що відбувся у січні 2023 року у Давосі, висловлюють висновки щодо впливу війни РФ проти України як однієї з наріжних глобальних проблем, що має вплив не лише на становище України, але й на світову ситуацію (масштаб її наслідків у вказаному матеріалі оцінюється на рівні з наслідками пандемії COVID-19 та сукупності заходів щодо її ліквідації, а також питаннями переходу до чистої енергетики та здійснення цифрової трансформації з використанням технологій ШІ, ризиками високої інфляції, зростанням

вартості життя, побоюваннями рецесії тощо. Аналітики визначають, що за результатами Форуму констатовано необхідність урахування в процесі відновлення України неодмінної модернізації економіки з метою забезпечення її сталого та стійкого розвитку (сприяння цифровому та зеленому переходу економіки України відповідно до Європейського зеленого та цифрового курсу; вивчення можливостей участі компаній з України та українських товарів у реалізації інвестиційних планів з розвитку чистих технологій за кордоном, зокрема передбачених планом відновлення ЄС «Next Generation EU» та законом США про зниження інфляції; додаткове опрацювання питання доцільності приєднання України до міжнародних ініціатив зі створення умов для залучення інвестицій, зокрема до ініціативи в межах COT щодо сприяння інвестиціям заради розвитку [19].

Так, можемо зробити висновок, що бачення світових інституцій, впливових суб'єктів економічного процесу, топ-посадовців, представників еліт світової економічної спільноти по-перше, відкрито визнають факт фундаментальної вбудованості України у глобальні економічні, безпекові механізми та процеси розвитку, а по-друге – констатують векторну визначеність та необхідність розвитку економіко-правової структури України задля її наближення до світових стандартів та органічної інтеграції до економічного та правового простору розвинутих держав. Це накладає на Україну обов'язок визнання, формулювання, закріплення та дотримання стратегічного курсу зокрема і в контексті правового розвитку.

Враховуємо водночас прогнози Джона Ледзінга, що підхід формату «план Маршала» через низку причин (зокрема той факт, що Україна посіла 116 місце серед країн в останньому Індексі сприйняття корупції Transparency International) ймовірно, не повториться після закінчення війни в Україні. Так, експертна спільнота, за висновком Джона Ледзінга, розраховує на відбудову України не лише в контексті відновлення втраченого, а здебільшого надання допомоги Україні у переході на новий рівень з точки зору інновацій та стійкості. Згідно бачення експертної спільноти Україна потребує, серед іншого, «зеленої реконструкції» задля виправлення стану довкілля як жертви війни та програмних кроків на шляху антикорупційної діяльності уряду України [1].

Отже, розуміємо, що пріоритетний, стратегічний вектор розвитку держави в Україні, закріплений в Конституції України вимагає значних структурних змін, зокрема правового блоку, що

втілюються саме в контексті наближення до європейського законодавства насамперед в аспекті його сучасних трендів. Можемо констатувати, що вдосконалення законодавства з охорони та захисту прав промислової власності є однією зі складових модернізації ключових інститутів національної правової системи та суттєвим елементом правового розвитку і спрямований на встановлення стану захищеності промислової власності. А з урахуванням технологізації процесів практично у кожній сфері діяльності суспільства не дивно, що акцент на вдосконаленні юридичного забезпечення технологічних досягнень в Україні ставиться у вищенаведених позиціях на один рівень пріоритетності із питаннями екологічної безпеки, економічної відбудови та іншими стратегічними завданнями України. Таким чином розвиток державно-правового захисту промислової власності виступає окремим самостійним напрямом державної політики.

Т. В. Ярошевська зазначає, що обраний курс означає для України обов'язок досягати такого рівня забезпечення охорони прав на об'єкти права промислової, який вже існує в економічно розвинених європейських країнах та передбачає органічне, а не застосоване шляхом копіювання узгодження нормативних основ регулювання сфери промислової власності в Україні за відповідними зразками країн-членів ЄС, засноване на системному науковому підході до внутрішньої узгодженості із урахуванням усіх елементів позитивного права України [21, с. 22].

Існуючі підходи до визначення всього спектру прав промислової власності потребують урахування, аналітичної обробки й органічного поєднання. Щодо державно-правового механізму захисту прав промислової власності на території України та ЄС – в його структурі можуть спостерігатись різні конфігурації та пріоритетні положення. Втім, у будь-якому випадку головною метою сформованого механізму захисту прав промислової власності є всебічне, повне та деталізоване урахування всіх компонент результатів інтелектуальної праці, що виражений у формі сформульованого нового науково-технічного творчого досягнення, яке підлягає охороні як об'єкт (складова об'єкту) промислової власності.

В даному ключі слід визначити, що пріоритетною ціллю тут виступає захищеність результатів інтелектуальної праці, а не техніко-юридичні чи формально-бюрократичні зручності здійснення процесу та алгоритму їх захисту. Захищеність прав промислової власності та доступність

законних засобів захисту таких прав для праводільця є критеріями ефективності нормативного підґрунтя та державного механізму правового захисту. Вказане, на нашу думку, висвітлює абсолютно визначену практичну мету державної правової політики та пріоритетні цілі реформ – забезпечення захищеності промислової власності шляхом органічного об'єднаного організованого функціонування усіх правозахисних інституцій. Завданням науково-дослідницькою діяльністю, на нашу думку, є в даному напрямку аналітичне опрацювання найбільш гострих проблем сфери.

Також важливою компонентою філософсько-правового підходу до стимулювання розвитку галузі інтелектуальної власності є саме ціннісно-правова ідея захисту результатів інтелектуальної праці – визнання факту примату права людини на охорону її особистих досягнень як самостійного важливого об'єкту прав. Чітка визначеність критеріїв охороноздатності таких результатів насамперед полягає у визначеності їх правового змісту. Таким чином, встановлення відповідного категоріального апарату – єдиної та узгодженої системи визначень категорій – є насамперед практико-правовим інструментом ефективного спрямування правового ресурсу на забезпечення захищеності результатів інтелектуальної праці й встановлення справедливого балансу прав і обов'язків для всіх учасників відносин у сфері. Тож необхідним є формальне визначення структурних основ кожного результату інтелектуальної праці, його деталізація, що наблизять до розуміння правової природи об'єкту.

Ефективність правового забезпечення творчої, художньої, винахідницької та інших форм інтелектуальної діяльності людини має розумітися як комплексна організована та систематизована діяльність, що ґрунтується на пріоритетності прав людини, свободи вираження, права на працю, розвиток. В такому випадку сфера інтелектуальної власності, що де-факто являє собою формально-юридичне вираження процесу та результатів технологічного та творчого розвитку в суспільстві може отримати позитивний імпульс до змін.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави вважати, що юридична захищеність особи, тобто наявність розвинених і ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони і захисту основних прав людини, а отже і творчості у будь-якій сфері людського буття, є однією із формальних ознак правової держави. В свою чергу, категорія правової захищеності має розумітися, на наш погляд, як

сукупний результат та кінцева мета функціонування інститутів правової охорони, судових органів окремих держав та судів ЄС, зусиль міжнародних неурядових організацій та доктринальних досліджень. При цьому стан захищеності результатів прав у сфері промислової власності, на нашу думку, слід розуміти як сукупність параметрів, що характеризують безпечно і ефективно функціонування усіх складових забезпечення правових відносин сфери промислової власності. До таких параметрів слід включити: нормативну базу, відповідність умовам охороноздатності об'єктів як підставу правової охорони, патентний і інший захист, розвинену систему інституцій правової охорони і захисту. В даному ключі слід визна-

чити, що пріоритетною ціллю тут виступає захищеність результатів інтелектуальної праці, а не техніко-юридичні чи формально-бюрократичні зручності здійснення процесу та алгоритму їх захисту. Захищеність прав промислової власності та доступність законних засобів захисту таких прав для праволодільця є критеріями ефективності нормативного підґрунтя та державного механізму правового захисту. Вказане, на нашу думку, висвітлює абсолютно визначену практичну мету державної правової політики та пріоритетні цілі реформ – забезпечення захищеності промислової власності шляхом органічного об'єднаного організованого функціонування усіх правозахисних інституцій.

Список літератури:

1. John Letzing. What would a «Marshall Plan» for Ukraine look like? URL: <https://www.brinknews.com/what-would-a-marshall-plan-for-ukraine-look-like/>
2. Kwang Yang Motor Co., Ltd, established in Kaohsiung (Taiwan) vs Office for Harmonisation in the Internal Market (Trade Marks and Designs) (OHIM), In Case T-10/08 9 September 2011. Judgment of the General Court (first chamber). URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=109283&doclang=en>
3. Андрейцева О. Б. Цивільно-правові способи захисту прав на об'єкти промислової власності : дис. ... канд. юрид. наук. Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. К. 2009. 222 с.
4. Директива 98/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 липня 1998 року про правову охорону біотехнологічних винаходів. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67064&pf35401=520006>
5. Договір про заснування Європейської Спільноти: Багатостороння угода від 1957. URL: https://ips.ligazakon.net/document/mu57013?ed=1957_03_21
6. Ерман Г. Особиста євроінтеграція : як «втікають мізки» з України і чи можна їх повернути. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45890286>
7. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. Український часопис конституційного права. 2017. № 2. С. 60–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjourcoml_2017_2_9.
8. Жаров В. О. Захист права інтелектуальної власності. Захист авторського права і суміжних прав. Захист права промислової власності. Навч. посібник. К. ЗАТ «Інститут інтелектуальної власності». 2003. 64 с.
9. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин у сфері промислової власності : монографія. Донецьк. 2013. 640 с.
10. Кулініч О. О., Романадзе Л. Д. Право інтелектуальної власності: навч. посібник. Одеса: Фенікс. 2011. 492 с.
11. Нікітенко Л. О. «Відтік мізків» та його наслідки для України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір. 2019. С. 245–249.
12. Орлюк О. П. Захист прав інтелектуальної власності: проблеми правозастосування. Інтелектуальна власність. 2007. № 2. С. 24–29.
13. Основи права України : навчальний посібник / За редакцією М. Я. Ващишин / М. Ващишин, Н. Отчак, М. Теличко, С. Холявка. Львів : Галицька спілка видавців. 2016. 228 с. URL: <https://repository.lidufk.edu.ua/bitstream/34606048/24294/1/%d0%9f%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%9e%d0%a1%d0%9d%d0%9e%d0%92%d0%98%20%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%d0%90.pdf>
14. Потоцький М. Ю. Господарсько-правовий захист інтелектуальної власності в Україні: монографія. К.: Вид Дім «Персонал». 2014. 620 с.
15. Право інтелектуальної власності : навч. посібник / Еннан Р. Є., Кулініч О. О., Мазуренко С. В., Менсо І. В., Романадзе Л. Д. К.: Алерта, 2016. 492 с.
16. Право інтелектуальної власності. Підручн. за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Б. Булеци, к.ю.н., доцент Чепис О.І. Ужгород : РІК0У. 2019. 488 с.

17. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (Редакція станом на 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
18. Закон України «Про правову охорону географічних зазначень» від 16.06.1999 р. // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1999, № 32, ст.267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-14#Text>
19. Широкий Г., Юлдашев Р. Всесвітній економічний форум: торговельний та інвестиційний виміри URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vsesvitniy-ekonomichnyy-forum-torhovelnyy-ta-investytsiynnyu>
20. Ярошевська Т. В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: моногр. / Т. В. Ярошевська. Дніпро : Видавець Біла К. О. 2020. 372 с.
21. Ярошевська Т.В. Охорона прав промислової власності: приватно-правовий аспект: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Ярошевська Тамара Василівна. Одеса, 2021. 506 с.

Martyniuk I.V. THE STATE OF LEGAL PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS: ON THE CONCEPT'S DEFINITION

The article examines the issues of defining the category of legal protection of industrial property rights and its correlation with the categories of «protection» and «enforcement». It is noted that any practical efforts to improve the categorical apparatus in the field of industrial property rights protection should be carried out within a single philosophical, ethical and legal paradigm, being an element of a broad and coherent programmatic approach. The purpose of such an approach is to ensure legal protection of intellectual property rights, including industrial property rights, both in Ukraine and in the European area and the community of democratic states linked by economic ties, technological exchange and the value and legal principles of state building. The study suggests that legal protection of a person, i.e., the availability of developed and effective procedural and legal means (mechanisms) for the free exercise, protection and defense of fundamental human rights, and thus creativity in any sphere of human existence, is one of the formal features of the rule of law. In turn, the category of legal security should be understood, in our opinion, as the aggregate result and ultimate goal of the functioning of legal protection institutions, judicial authorities of states and the EU, efforts of international non-governmental organizations and doctrinal research. At the same time, the state of protection of the results of rights in the field of industrial property, in our opinion, should be understood as a set of parameters characterizing the safe and efficient functioning of the industrial property sphere. Such parameters should include: the regulatory framework, compliance with the conditions of protectability of objects as the basis for legal protection, patent and other protection, and a developed system of legal protection and enforcement institutions. In this vein, it is determined that the priority goal here is to protect the results of intellectual labor, rather than the technical and legal or formal bureaucratic convenience of the process and algorithm of their protection. The protection of industrial property rights and the availability of legal remedies for the right holder are the criteria for the effectiveness of the regulatory framework and the State mechanism of legal protection. In the author's opinion, the above-mentioned highlights the absolutely defined practical goal of the State legal policy and the priority goals of the reforms – ensuring the protection of industrial property through the organic unified organized functioning of all human rights institutions.

Key words: intellectual property, industrial property rights, protection of rights, protection of rights, legal security, state of legal security.

НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Запольський Д.Є.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID ID: 0009-0006-3093-501X

Статтю присвячено проблематиці нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

У процесі євроінтеграції України, адміністративної реформи, забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, подолання негативних наслідків військової агресії РФ, захисту довкілля, розвитку економіки України, важливого значення набуває дослідження проблематики нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Сформульовано авторське визначення поняття «нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» як внутрішньо взаємоузгодженої цілісної сукупності норм та й принципів права, що закріплені в відповідних актах внутрішньодержавного та міжнародного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні наступні містить елементи:

- 1. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом.*
- 2. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом.*

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена цілісна сукупність норм та й принципів права, що відображені в відповідних нормативно-правових актах внутрішньодержавного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних актах міжнародного права України, котрі регламентують адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, довкілля, права людини, система адміністративно-правового забезпечення, нормативна система, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Постановка проблеми. У сучасній Україні, в контексті її розвитку як правової держави, євроінтеграції, еволюції прав людини, захисту довкілля, розвитку адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, адміністративної реформи, важливого значення має дослідження нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Дослідження питання нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права

на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, сприятиме пошуку оптимальних рішень задля удосконалення сучасної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні і вдосконалення в цій сфері законодавства та практики діяльності уповноважених суб'єктів.

Внаслідок цього дослідження проблематики нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні є важливим для подальшого розвитку науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні є актуальним, а його окремі аспекти є предметом дослідження різних науковців, зокрема: Д. Белова, Л. Васильчук, Я. Лазура та О. Рогача.

Л.Васильчук наголошує про те, що серед природних прав людини значення важливе має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, без реалізації належної якого неможливо забезпечити достойне життя людини [1, с. 41].

І. Алмаші наголошує про те, що права людини, захист і сприяння реалізації прав завжди були і залишаються пріоритетним напрямком діяльності України як держави. На сучасному етапі в умовах воєнного стану, запровадженого в Україні, актуальною є необхідність вдосконалення існуючих механізмів захисту прав людини [2, с. 185].

Метою статті є охарактеризувати проблематику нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Завданнями даної статті є: сформулювати авторське визначення поняття «нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні»; проаналізувати окремі елементи нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативну систему адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні доцільно розглядати як внутрішньо взаємоузгоджену сукупність норм та й принципів права, котрі відображені у відповідних актах внутрішньодержавного та й міжнародного права, що регламентують адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Отже, нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це є внутрішньо взаємоузгоджена цілісна сукупність норм та й принципів права, що закріплені в відповідних актах внутрішньодержавного та й міжнародного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя

і здоров'я довкілля в Україні наступні містить елементи:

1. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом.

2. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом – це є внутрішньо взаємоузгоджена цілісна сукупність норм та й принципів права, що відображені в відповідних нормативно-правових актах внутрішньодержавного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом містить наступні складові:

1. Конституції України [3] від 28 червня 1996 року, зокрема, згідно ст. 13 Конституції України всі природні ресурси, які знаходяться у межах території України – це об'єкти права власності народу України. Кожен громадянин право має користуватися такими природними об'єктами права власності народу відповідно до чинного законодавства. А згідно ст. 16 Конституції обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України. Відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України кожному гарантовано право вільного доступу до інформації про стан довкілля.

2. Кодекси України, зокрема: Лісовий кодекс України [4] від 21 січня 1994 року, Кодекс про надра України [5] від 27 липня 1994 року, Кодекс України про адміністративні правопорушення [6] від 7 грудня 1984 року, Водний кодекс України [7] від 06 червня 1995 року, Земельний кодекс України [8] від 25 жовтня 2001 року.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Земельного кодексу України до земель лісгосподарського призначення належать всі землі, вкриті лісовою рослинністю, а також і не вкриті лісовою рослинністю, і нелісові землі, які надані й використовуються для потреб лісового господарства.

А згідно ч.8 ст. 20 Земельного кодексу України зміну цільового призначення земель лісгос-

подарського призначення здійснюють за умови відшкодування власником земельної ділянки (а відповідно для земель державної та комунальної власності – користувачем) відповідних втрат лісгосподарського виробництва, окрім випадків, прямо визначених законом. Внесення до Державного земельного кадастру відповідних відомостей про зміну цільового призначення земельної ділянки у таких випадках здійснюється за умови надання її власником чи користувачем забезпечення виконання зобов'язання із відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, окрім випадків, визначених законом, в вигляді гарантії. Державний кадастровий реєстратор, котрий вносить до Державного земельного кадастру відповідні відомості про зміну цільового призначення даної земельної ділянки, за допомогою відповідного програмного забезпечення Державного земельного кадастру повідомляє негайно установу, що видала гарантію, про настання відповідної підстави для відшкодування втрат лісгосподарського виробництва.

Відповідно до ст. 65 Водного кодексу України користування водами для потреб сільського та лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так й спеціального водокористування. Під час зрошення земель лісгосподарського призначення водокористувачі здійснювати зобов'язані заходи щодо попередження підтоплення, засолення, заболочення та забруднення цих земель. Якість води, яка використовується для зрошення земель лісгосподарського призначення, повинна відповідати встановленим нормативам. А згідно ч. 2 ст. 54 Водного кодексу України лісосплав на водних об'єктах заборонено в Україні. Хоча ще століття тому була поширена в Закарпатті така спеціальність як боко-раш – спеціалісти по лісосплаву, які активно здійснювали лісосплав на численних гірських ріках Закарпаття.

3. Закони України, зокрема, наступні: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9] від 25 червня 1991 р, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [10] від 19 листопада 1992 р., Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р., Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [11] від 23 травня 2017 року та Закон України «Про заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових лісах Карпатського регіону» [12] у редакції від 30 жовтня 2019 р.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 року оцінка впливу на довкілля – це процедура, що передбачає:

- проведення громадського обговорення відповідно до Закону;

- підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля відповідно до Закону;

- аналіз уповноваженим органом відповідно до Закону інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля, будь-якої додаткової інформації, яку надає суб'єкт господарювання, а також інформації, отриманої від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінки транскордонного впливу, й іншої інформації;

- надання уповноваженим органом мотивованого висновку із оцінки впливу на довкілля, що враховує результати вищезгаданого аналізу;

- врахування висновку з оцінки впливу на довкілля у рішенні про провадження планованої діяльності відповідно до Закону.

Оцінка впливу на довкілля здійснюється з дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, з урахуванням стану довкілля в місці, де планується провадити плановану діяльність, екологічних ризиків і прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу (прямого та опосередкованого) на довкілля, у тому числі з урахуванням впливу наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності або розглядається питання про прийняття таких рішень.

Суб'єктами оцінки впливу на довкілля є суб'єкти господарювання, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які є замовниками планованої діяльності і для цілей даного Закону прирівнюються до суб'єктів господарювання (далі – суб'єкт господарювання), уповноважений центральний орган, уповноважені територіальні органи, інші органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, громадськість, а у випадках, визначених статтею 14 даного Закону, – держава походження та зачеплена держава.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня

2011 р. у разі якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових лісах Карпатського регіону» з метою збереження корисних властивостей лісів і забезпечення запобігання проявам згубних наслідків природних явищ в Карпатському регіоні встановлена заборона на проведення суцільних рубок головного користування і суцільних рубок формування й оздоровлення лісів, крім розробки суцільних вітровалів та буреломів, а також суцільно вражених шкідниками та хворобами насаджень.

Підзаконні нормативно-правові акти з питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні, зокрема, наступні: Постанова ВРУ «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля [13] від 4 листопада 2004 року, Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство захисту довкілля і природних ресурсів України» [14] від 25 червня 2020 р. № 614, Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [15] від 22 грудня 2022 року № 309.

Згідно Постанови КМУ «Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів й здійснення побічних лісових користувань в лісах України» порядок заготівлі другорядних лісових матеріалів й здійснення побічних лісових користувань в лісах України встановлюється з метою раціонального використання другорядних лісових матеріалів і здійснення невиснажливих побічних лісових користувань задля задоволення потреб населення та виробництва у лісових ресурсах й є обов'язковим для виконання всіма постійними та тимчасовими лісокористувачами. Такі лісові ресурси використовуються у порядку спеціального й загального використання.

Заготівля другорядних лісових матеріалів й здійснення побічних лісових користувань

для потреб виробничої й комерційної діяльності належать до спеціального використання, здійснюються за плату на підставі спеціального дозволу – лісового квитка й тільки в межах відведених земельних ділянок лісового фонду. Форма лісового квитка та порядок його видачі визначається законодавством.

Загальне використання лісових ресурсів місцевого значення може бути обмеженим місцевими органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування згідно із чинним законодавством.

Збір громадянами в лісах дикорослих трав'янистих рослин, грибів, квітів, ягід, горіхів й інших плодів для власного споживання належать до загального використання лісових ресурсів й проводиться безкоштовно.

Заготівля другорядних лісових матеріалів й побічні лісові користування повинні здійснюватися способами і у терміни, які виключають можливість заподіяння шкоди лісу. Дія даного Порядку не поширюється на заготівлю лікарської сировини та ягід і здійснення користувань: заготівля сіна, випасання худоби, на сільськогосподарських угіддях, котрі надані для потреб лісового господарства.

Після початку повномасштабної війни у 2022 році в багатьох областях заборонили населенню відвідувати ліси. Так, у Харківській області заборонили на період дії воєнного стану відвідування лісів і полювання. Відповідне розпорядження 8 серпня 2022 року підписав голова Харківської обласної військової адміністрації О.Синегубов. Це зроблено з метою забезпечення безпеки населення, оскільки є проблема замінування лісових насаджень, наявність там деяких боєприпасів, які не розірвалися. Артилерійські і ракетні удари завдаються фактично по усій області. Є випадки, коли заходять диверсійно-розвідувальні групи на доволі значні відстані [16].

Нижче проаналізуємо нормативну систему адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних актах міжнародного права України, котрі регламентують адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом складається з наступних складових:

1. Міжнародні договори ООН з питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, учасником яких є Україна, зокрема: Загальна декларація прав людини [17] від 10 грудня 1948 р. та Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень й доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) [18] від 25 червня 1998 р.

2. Міжнародні договори Ради Європи з питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, учасником котрих є і Україна, зокрема: Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод [19] 1950 року.

3. Міжнародні договори ОБСЄ з питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, учасником котрих є і Україна, зокрема: Прикінцевий акт наради з питань безпеки і співробітництва в Європі [20] від 1 серпня 1975 р., Декларація Будапештської зустрічі на найвищому рівні [21] від 6 грудня 1994 р.

4. Двосторонні й багатосторонні міжнародні договори України із питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зокрема: Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво у галузі охорони навколишнього середовища [22] від 24 січня 1994 року, Рамкова конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат [23] від 22 травня 2003 року.

5. Рішення Європейського суду з прав людини із питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, зокрема: Справа «Гримковська проти України» [24], Справа «Хамер проти Бельгії» [25].

При вирішенні справ щодо екологічної шкоди заподіяної у зв'язку з лісокористуванням, застосовувати доцільно судову практику Європейського суду з прав людини, котра згідно ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду із прав людини» [26] є джерелом права, тобто такі рішення є юридично обов'язкові прецеденти для судів України, що розглядатимуть у майбутньому справи між різними суб'єктами.

6. Міжнародні договори Міністерської конференції із захисту лісів в Європі, зокрема,

наступні: Резолюція Н1 «Загальні принципи сталого господарювання у лісах Європи» [27] 1993 р. і Резолюція Н2 «Загальні принципи збереження різноманіття європейських лісів» [28] 1993 р.

Лісове господарство є одним із найважливіших сегментів в економіці України. Сталий розвиток лісового господарства ґрунтується на збалансованому поєднанні екологічних, економічних і соціальних функцій лісів. Україна доєдналась до численних міжнародних угод з підтримки сталого розвитку лісового господарства. Тому національна лісова політика має здійснюватись на засадах сталого розвитку.

Сталий розвиток лісового господарства повинен забезпечувати поступовий рух вперед для використання потенційних ресурсних можливостей лісів України. В останні десятиріччя у зв'язку із глобальними змінами кліматичних умов і антропогенним навантаженням зростає екологічна роль лісів України. Ліси виконують корисні водоохоронні, ґрунтозахисні, природоохоронні функції. Ліси поглинають атмосферний вуглекислий газ акумулюючи його у деревині і гумусі, знижують викиди парникових газів.

Соціальні функції сталого розвитку лісового господарювання спрямовані на покращення умов для працівників галузі. Для забезпечення сталого розвитку лісового господарства доцільно збільшувати інвестиції в екологічну освіту та науку. У лісозабезпечених регіонах важливою є підтримка побуту і добробуту громад і мешканців лісових оселищ.

Для забезпечення сталого розвитку лісового господарювання всі економічні, екологічні та соціальні функції є рівнозначними. Однак за певних умов кожна із них може провідного значення набувати. Для досягнення ефективності в стійкому розвитку лісового господарства усі функції мають діяти комплексно [29].

Висновки. На основі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це є внутрішньо взаємоузгоджена цілісна сукупність норм та й принципів права, що закріплені в відповідних актах внутрішньодержавного та і міжнародного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя

і здоров'я довкілля в Україні наступні містить елементи:

1. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом.

2. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні за внутрішньодержавним правом – це є внутрішньо взаємоузгоджена цілісна сукупність норм та й принципів права, що відображені в відповідних нормативно-правових актах внутрішньодержавного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне

для життя і здоров'я довкілля в Україні за міжнародним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних актах міжнародного права України, котрі регламентують забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: порівняльно-правового аналізу адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні та в державах-членах ЄС; міжнародного співробітництва з питань забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні; реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Отже, у даній статті охарактеризовано проблематику нормативної системи адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

Список літератури:

1. Васильчук Л.Б. Міжнародна інституційна система реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 40–42.
2. Алмаші І.М. Співробітництво органів державної влади України і Управління Верховного комісара ООН у справах біженців: правові засади та напрями вдосконалення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 184–190.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року (в редакції Закону України від 08.02.2006 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст. 170.
5. Кодекс про надра України від 27 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
7. Водний кодекс України від 06 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
8. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
9. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
11. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 травня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.
12. Про заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових лісах Карпатського регіону: Закон України в редакції від 30 жовтня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 51. Ст. 383.
13. Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля: Постанова Верховної Ради України від 04 листопада 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 72.
14. Про затвердження Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. *Офіційний вісник України*. 2020. № 59. Ст. 1853.
15. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій

України від 22 грудня 2022 року № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n15> (дата звернення: 22.06.2023).

16. Замінування насаджень: на Харківщині пояснили заборону відвідування лісів. URL: <https://suspilne.media/272671-zaminuvanna-nasadzen-na-harkivsini-poasnili-zaboronu-vidviduvanna-lisiv/> (дата звернення: 22.06.2023).

17. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 22.06.2023).

18. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 22.06.2023).

19. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.06.2023).

20. Прикінцевий акт наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. Права людини в Україні. Вип. 21. К., 1998. С. 187–208.

21. Декларація Будапештської зустрічі на найвищому рівні від 6 грудня 1994 р. Права людини в Україні. Вип. 21. К., 1998. С. 327–337.

22. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища від 24 січня 1994 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_073 (дата звернення: 23.06.2023).

23. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22 травня 2003 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_164 (дата звернення: 23.06.2023).

24. Справа «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 21 липня 2011 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_729 (дата звернення: 23.06.2023).

25. Справа «Хамер проти Бельгії» (Заява № 21861/03): Рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2007 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118634%22%5D%7D> (дата звернення: 23.06.2023).

26. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

27. Resolution No H1 General Guidelines for the Sustainable Management of Forests in Europe: Second Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe from 16-17 June 1993, Helsinki, Finland. URL: https://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH1.pdf (дата звернення: 23.06.2023).

28. Resolution No H2 General Guidelines for the Conservation of the Biodiversity of European Forests: Second Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe from 16-17 June 1993, Helsinki, Finland. URL: https://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH2.pdf (дата звернення: 23.06.2023).

29. Жежжун А. Сталий розвиток лісового господарства Східного Полісся: регіональні аспекти. URL: <https://chernigivlis.gov.ua/novini/stalij-rozvitok-lisovogo-gospodarstva-sxidnogo-polissya-regionalni-aspekti/> (дата звернення: 23.06.2023).

Zapolskyi D.Ye. NORMATIVE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING OF THE RIGHT OF SAFE ENVIRONMENT FOR LIFE AND HEALTH

The article is devoted to the problematic of the normative system of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine.

In the process of European integration of Ukraine, administrative reform, ensuring the right to a safe environment for life and health in Ukraine, overcoming the negative consequences of the military aggression of the Russian Federation, protecting the environment, developing the economy of Ukraine, the study of the issues of the regulatory system of administrative and legal protection of the right is of great importance for a safe environment for life and health in Ukraine.

The author's definition of the concept of "normative system of administrative-legal ensuring of the right to a safe environment for life and health in Ukraine" is formulated as an internally coherent set of norms and principles of law, enshrined in the relevant acts of domestic and international law of Ukraine, which regulate the provision of the right to a safe environment for life and health in Ukraine.

The normative system of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine contains the following elements:

1. Normative system of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine under domestic law.

2. *Normative system of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine under international law.*

The normative system of administrative and legal ensuring of the right to an environment safe for life and health in Ukraine under domestic law is an internally coordinated and integral set of norms and principles of law reflected in the relevant normative legal acts of the domestic law of Ukraine, which regulate the ensuring of the right for a safe environment for life and health in Ukraine.

The normative system of administrative-legal ensuring of the right to a safe environment for life and health in Ukraine under international law is an internally coordinated set of norms and principles of law, which are reflected in the relevant acts of international law of Ukraine, which regulate the administrative-legal ensuring of the right to a safe environment for life and health of the environment in Ukraine.

Key words: *administrative and legal ensuring, environment, human rights, system of administrative and legal ensuring, normative system, right to a safe environment for life and health, ensuring the right to a safe environment for life and health.*

УДК 351:305

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/33>**Чорна В.Г.**

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

ORCID ID: 0000-0002-6072-0283

Шкарупа К.В.

Науково-дослідний інститут публічного права

ORCID ID: 0000-0002-1816-3559

**ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО СВІТУ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Запропонована стаття досліджує питання гендерної рівності в історико-правовій площині. Описано історичні процеси становлення рівних прав між обома статями: проаналізовано події обох світових воєн, визначено зміну статусу жінки та становлення епохи фемінізму. Досліджено поняття «дискримінація» з точки зору міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, а також розглянуто його у доктринальному розрізі. Встановлено, що заборона будь-яких проявів дискримінації слугує ключовим механізмом для впровадження справедливого та демократичного порядку у світі. Проаналізовано положення національного законодавства та виявлено, що правова основа забезпечення гендерної рівності в Україні виходить з норм Конституції, а саме визнання найвищою соціальною цінністю людини, її життя, здоров'я, честі гідності та недоторканності; зроблено висновок, що цінність людини не залежить від її статі. Визначено, що ключовими сферами прояву гендерної дискримінації є освітня та трудова галузі, що на пряму зумовлено патерналістськими та патріархальними соціальними нормами. Досліджено основні нормативно-правові акти українського законодавства, які висвітлюють питання праворегулювання гендерної рівності, встановлено, що більшість згаданих документів носять більше декларативний характер. Виявлено високий ступінь юридичної неграмотності серед жінок та відсутності налагодженої системи кваліфікованих кадрів, які здатні ідентифікувати правопорушення у сфері гендерної рівності. Зроблено висновок, що наразі в Україні наявна нормативна база, яка повинна реалізовувати політику гендерної рівності залишається достатньо недопрацьованою. Норми носять декларативний характер, а населення не орієнтується у власних гендерних правах, розглядаючи прояви дискримінації як належне. Дефініція «гендерна рівність» визначена у вітчизняному законодавстві та має конституційне походження, однак для нашої держави необхідно спрямовувати вектор своєї політики на подолання гендерної дискримінації у всіх сферах суспільного життя та створити якісний фундамент для повної реалізації, який носитиме не лише теоретичний, але й практичний характер.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерна політика, дискримінація, заборона дискримінації, дискримінаційне ставлення.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграції та ведення війни з російською федерацією опозиціонування Україною себе в якості демократичної держави, яка стоїть на захисті свободи усього світу є, скоріш, потребою часу, а не викликом. Саме впровадження законодавчої бази, яка реалізує рівність між обома статями визначає нас як достойного учасника цивілізованого світу. Гендерна рівність – запорука розвитку і творення демократії, відтак створення психологічно здорового суспільства на основі справедливості та соці-

альності неможливо уявити без розуміння чоловіків і жінок як рівних у своїх правах, свободах та обов'язках.

Стан дослідження проблеми. Проблемами правового регулювання гендерної рівності в Україні та міжнародній площині займалися такі науковці як: Наливайко Л.Р, Марценюк Л.В. [1], Гурський В.Є [2], Заїка А.А. [3] та інші.

Метою дослідження виступає розгляд історичних аспектів становлення гендерної рівності як соціального явища, дослідження нормативного

закріплення рівних прав між обома статями на глобальному рівні, а також на національному.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність є однією із найактуальніших та найобговорюваніших тем XXI століття. Зважаючи на широкий полемічний спектр, який точиться навколо рівноправ'я між чоловіками і жінками, прогресивні держави давно ввели ряд законодавчих рішень, маючи на меті досягнути високого рівня соціальної справедливості та представити себе в якості сучасного довершеного гравця на міжнародній політичній арені, а також як носія основоположних демократичних цінностей. Однак, попри нестримні потуги досягнення поступу, на сьогоднішній день права, якими наділені обидві статі, не до кінця залишаються рівними, а в окремих країнах, де законодавство будується на релігійних догмах, гендерна рівність табуована.

Важко уявити, однак працююча жінка на початку XX століття викликала в суспільстві нестримну хвилю обурення та засудження, відтак для кращого розуміння потреби у рівності статей необхідно глянути на питання під історико-культурною призмою.

Перша світова війна внесла значні корективи у повсякденне життя, оскільки ніколи ще в історії Європи така велика кількість чоловічої частини населення одночасно не була вимушена приєднатися до масштабних бойових дій, тому тим, хто залишився удома знадобилося перевернути загальноприйняті установи з ніг на голову. По-перше, жінки відзначилися більшою соціальною активністю, оскільки долучалися до різноманітних робіт на виробництвах і, загалом, почали вести будь-який інший спосіб життя окрім ведення домашніх господарських справ. Варто наголосити, що поруч із суто чоловічими видами зайнятості жінки почали переймати й звички, притаманні представникам сильної статі. По-друге, поняття сім'ї, в класичному значенні значно видозмінилося, оскільки їх голови та сини перебували на війні і не було чіткої впевненості, що вони повернуться живими чи цілком здоровими, тому роль основного годувальника і під час війни, і в післявоєнний час брали на себе матері та старші сестри.

Після завершення Другої світової війни усі європейські країни потрапили вже не під авіаційний, а під демографічний удар. Лише втрати серед народу України оцінюються в понад тринадцять мільйонів осіб, серед яких рахуються і померлі, і емігранти, і, навіть, ті, хто не народився [4, с. 651]. Через дві кровопролитні війни

суспільство, переживши смертоносні історичні події, було уже зовсім іншим: в повітрі літали розмови про відбудову та відновлення усіх галузей. Вже інакше сприймалася роль жінки, починається епоха фемінізму, а разом з тим міжнародні організації приймають ряд конвенцій, що активно сприяють гендерній рівності.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод передбачено заборону дискримінації: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [5].

Ще одним ключовим документом у галузі гендерної рівності вважається Конвенція з подолання дискримінації в освіті. Відповідно, у межах згаданої Конвенції, термін «дискримінація» охоплює будь-яке виокремлення, виключення, обмеження чи надання переваги за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, економічного стану чи народження, що має на меті або є наслідком знищення або порушення рівності в освіті, зокрема:

- позбавлення будь-якої особи чи групи осіб доступу до освіти будь-якого типу чи рівня;
- обмеження будь-якої особи чи групи осіб освітою нижчого рівня;
- створення або підтримку окремих освітніх систем або закладів для осіб чи груп осіб, крім випадків, передбачених положеннями статті 2 цієї Конвенції; або
- створення будь-якій особі або групі осіб умов, несумісних з гідністю людини [6].

На думку автора, саме заборона дискримінації за статтю є рушійним елементом в контексті прийняття нового світового укладу, де жінки і чоловіки розглядаються як люди, а не члени традиційної ієрархії. Загалом, доступ до освіти відкриває можливість вибору професії для кожного: саме у сучасній демократичній соціальній державі людина, наділена конституційними правами, стає тим, ким хоче, а не тим, ким її хоче бачити суспільство.

У 1979 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнята Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. В згаданому нормативі дискримінація розглядається саме з точки зору статі, оскільки у 1 статті мова йде про їх рів-

ноправність з чоловіками та можливість реалізувати свої права і свободи у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [7].

В умовах євроінтеграції питання гендерної рівності в Україні набуває особливого значення, оскільки напряму асоціюється зі свободою та демократією. Звідси випливає конституційна норма: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [8]. Доходимо до висновку, що значимість людини не визначається її статтю. Також зазначимо, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свої дії. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [8]. Відтак, саме держава виступає у якості гаранта рівних прав для жінок та чоловіків, несучи відповідальність за можливі випадки дискримінації.

В основі будь-якої нерівності між протилежними статями лежить поняття «дискримінація». Зауважимо, що в деяких східних країнах його тлумачать в контексті звичаєвих норм, зокрема, йдеться мова про мусульманські держави, а тому не сприймають в негативному значенні. Однак з латинської мови (*discrimination*) перекладається як «відмежування», «розрізнення». Тут присутнє умисне обмеження або утиски відповідних кагорт населення/ громадян, що ґрунтується на звичаєвих поняттях, що є суспільно неприйнятними [9, с. 61].

У вже згаданій Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» дефініція «дискримінація щодо жінок» розкривається як будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [7].

Важливу роль також відіграє поняття «дискримінаційне ставлення», що являє собою ставлення, яке напряму чи дотично вказує на те, що певні соціальні групи не повинні бути учасниками соціального, політичного, економічного життя держави, що сприймається на рівні норми [10, с. 98]. Основною відмінною рисою категорій «дискримінація» та «дискримінаційне ставлення» є те, що «дискримінація» – це пряма дія, що відмежовує

осіб, відносячи їх до відповідної категорії, коли «дискримінаційне ставлення» розпізнається лише як ідея нерівності, наслідком якої виступатиме «дискримінація».

Саме усвідомлення превалювання однієї статі над іншою – плід звичаєвого та менталітетного сприйняття, пов'язаного з відповідним вихованням та нормативним регулюванням питання у тій чи іншій державі.

За загальним правилом, гендерна нерівність найчастіше виявляється в наступних галузях суспільного життя:

- нерівність в трудових правовідносинах, зокрема, в галузі оплати праці, прийому на роботу та кар'єрному зростанні;

- нерівність в галузі освіти [11, с. 1].

В. Волинець зазначає, що однією із ознак дискримінації у праці є дискримінація за ознакою статі, зокрема, активно такий вид утисків розповсюджений в Україні, що зумовлено патерналістськими та патріархальними соціальними нормами [12, с. 15].

Зважаючи на бачення А. Сорокіна, можна дійти до висновку, що відповідні нормативні акти, покликані не допустити будь-яку дискримінацію за ознакою статі здійснюють протилежний ефект, тим самим обмежуючи жінкам здійснювати власний вибір [13, с. 331].

Основою гендерної рівності, в межах вітчизняного законодавства, вважається стаття 24 Конституції України, якою гарантовано, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Однак заборона можливості будь-яких привілеїв тут розглядається не лиш за ознаками статі, але й раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, а також майнового стану, місця проживання за мовними чи іншими ознаками. Також передбачається рівність прав обох статей, шляхом забезпечення:

- рівних можливостей у культурній та громадсько-політичній діяльності;

- рівних можливостей у сфері освіти та можливості професійної підготовки;

- рівних можливостей у реалізації трудових прав та нарахування заробітної плати;

- рівних можливостей щодо застосування спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок;

- рівних можливостей при встановленні пенсійних пільг;

- умов, при яких жінки матимуть змогу комбінувати трудову діяльність та материнство;

– рівних можливостей при отриманні правового захисту, а також можливостей отримання матеріальної та моральної підтримки материнства та дитинства, беручи до уваги оплачувані відпустки та деякі інші пільгові заходи для матерів та вагітних жінок [8].

В Україні питання гендерної рівності врегульоване низкою законодавчих актів, серед яких Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [14], Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [15], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [16], Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [17], постанова Кабінету Міністрів України «Про консультативно-дорадчий орган з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання та протидії домашньому насильству та протидії торгівлі людьми» [18], однак аналіз вказаних документів вказує на декларативний характер норм, які там містяться.

Саме Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» гендерна рівність визначена як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [14].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. «Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації

на 2022-2024 роки» [19]. Цим нормативом покликано реалізовувати єдину державну політику у галузі гендерної рівності та зазначено про необхідність звітувати про виконання вже згаданої Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок кожні чотири роки.

На думку В. Гурського це зумовлено такими чинниками як юридична неознаність серед жінок із їхніми правами, а також вітчизняними та міжнародними правовими нормами, що регламентують основні засади гендерної рівності. Мається на увазі, що порушення гендерних прав не сприймаються як протиправне діяння, а приймаються за звичні життєві ситуації. Також вчений акцентує увагу на непрофесійності представників державної влади або юристів, які надають правову допомогу на договірних підставах, що проявляється у невмінні надати кваліфіковану оцінку дискримінаційній ситуації [2, с. 7].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновок, що наразі в Україні наявна нормативна база, яка повинна реалізовувати політику гендерної рівності залишається достатньо недопрацьованою. Норми носять декларативний характер, а населення не орієнтується у власних гендерних правах, розглядаючи прояви дискримінації як належне. Дефініція «гендерна рівність» визначена у вітчизняному законодавстві та має конституційне походження, однак для нашої держави необхідно спрямовувати вектор своєї політики на подолання гендерної дискримінації у всіх сферах суспільного життя та створити якісний фундамент для повної реалізації, який носитиме не лише теоретичний, але й практичний характер.

Список літератури:

1. Наливайко Л.Р., Марценюк Л.В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61–65.
2. Гурський В.Є. Правове регулювання гендерної рівності жінок в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 6–11.
3. Заїка А.А. Гендерна рівність як принцип правового статусу особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Вип. 41. Т. 1. С. 65–70.
4. Макар Ю.І. Друга світова війна в долях українців. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. 2012. С. 647–651.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Конвенція з подолання дискримінації в освіті: Конвенція від 14 грудня 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text.
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: ООН від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

9. Пожарова О.В., Пожаров Ю.В. Поняття дискримінації за міжнародними актами та законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 56. С. 60–63.
10. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Люксембург : Вид. дім Європ. Союзу, 2010. 196 с.
11. Статистики мова скупа. Київська міська державна адміністрація: Київський міський Центр роботи з жінками. *Київське міське управління статистики. Інформаційний бюлетень*. 2000. № 4. 16 с.
12. Волинець В. В. Правова сутність дискримінації та недискримінації у трудових відносинах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2017. № 2 (34). С. 14–22.
13. Сорокін А.А. Принцип недискримінації в громадянському суспільстві. Гендерна політика очима української молоді: мат. II Всеукр. наук.-практ. конф. (30 лист. 2016 р., Харків). Харків: ХНУМГ імені О.М. Бекетова, 2016. С. 329–332.
14. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
17. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Указ Президента України від 26.07.2005 р. № 1135/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005#Text>.
18. Про консультативно-дорадчий орган з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання та протидії домашньому насильству та протидії торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2007 р. № 1087. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-2007-%D0%BF#Text>.
19. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>.

Chorna V.H., Shkarupa K.V. GENDER EQUALITY AS THE BASIS OF THE MODERN WORLD: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

The proposed article examines the issue of gender equality in the historical and legal plane. The historical processes of the establishment of equal rights between both sexes are described: the events of both world wars are analyzed, the change in the status of women and the formation of the era of feminism are determined. The concept of «discrimination» has been studied from the point of view of international and domestic normative legal acts, and it has also been considered in a doctrinal context. It has been established that the prohibition of any form of discrimination serves as a key mechanism for the implementation of a just and democratic order in the world. The provisions of the national legislation were analyzed and it was found that the legal basis for ensuring gender equality in Ukraine stems from the norms of the Constitution, namely the recognition of the highest social value of a person, his life, health, honor, dignity and inviolability; it was concluded that the value of a person does not depend on his gender. It was determined that the key areas of manifestation of gender discrimination are the educational and labor sectors, which are directly determined by paternalistic and patriarchal social norms. The main normative-legal acts of Ukrainian legislation, which highlight the issue of legal regulation of gender equality, were studied, and it was established that most of the mentioned documents are more declarative in nature. A high degree of legal illiteracy among women and the absence of an established system of qualified personnel capable of identifying offenses in the field of gender equality were revealed. It was concluded that currently the existing regulatory framework in Ukraine, which should implement the policy of gender equality, remains insufficiently developed. Norms are declarative in nature, and the population is not oriented in their own gender rights, considering manifestations of discrimination as appropriate. The definition of “gender equality” is defined in domestic legislation and has a constitutional origin, but for our state it is necessary to direct the vector of its policy to overcome gender discrimination in all spheres of social life and create a quality foundation for full implementation, which will be not only theoretical, but also practical in nature.

Key words: gender equality, gender policy, discrimination, prohibition of discrimination, discriminatory attitude.

Касьян В.В.

Департамент по роботі з персоналом Державної митної служби України

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджено та з'ясувано особливості правових засад дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів та з'ясовано основні напрями удосконалення їх правового закріплення в контексті євроінтеграції. Проаналізовано стан дослідженості вказаної тематики, з'ясовано, що системно питання дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів досліджено недостатньо, особливо в контексті євроінтеграції. Наголошено, що засади правової відповідальності є складовою правового статусу державних службовців, оскільки впливають з обов'язку нести юридичну відповідальність за результати їх діяльності (бездіяльності) і домінуючим серед заходів примусу, які пов'язані з відповідальністю посадових осіб митних органів, є застосування дисциплінарних стягнень. З'ясовано, що в ст. 30 Митного кодексу визнано пріоритет Закону України «Про державну службу» в регулюванні питань дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, проте уніфікація видів дисциплінарних проступків державних службовців, що міститься в ньому не виключає можливості закріплення особливостей притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів в митних та інших спеціальних законах, з огляду на положення ч. 12 ст. 91 Закону України «Про державну службу». Особливість правового регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів зумовлена також: 1) особливостями положень законів, що закріплюють спеціальні положення щодо дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, що закріплені зокрема в ст. 41 та 252 КзПП, а також в ч. 12 ст. 91 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої особливості припинення державної служби в митних органах регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством у відповідній сфері; 2) особливостями матеріального складу порушень посадових обов'язків, зміст яких деталізований в Митному кодексі, інших митних законах та на підзаконному рівні нормативно-правовими актами Уряду, Міністерства фінансів України, Державної митної служби України відповідно до специфіки місця проходження державної служби – державної служби в митних органах, в тому числі до таких порушень нажать порушення Правил етичної поведінки в Державній митній службі України (2020), що затверджені з врахуванням вимог Протоколу ЄС з митної етики (2007), порушення допущенні при проведенні митних процедур та інші. Відповідно з ході приведення митного законодавства України у відповідність до права ЄС в частині регулювання правил здійснення митних процедур та в частині регулювання правового статусу посадових осіб митних органів, матеріальний зміст таких порушень змінюватиметься, у зв'язку з чим постають питання вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, на вирішення яких і спрямований, зокрема, проект Закону № 6490-д.

Ключові слова: державна служба, митна служба, посадові особи митних органів, дисциплінарна відповідальність, правовий статус.

Постановка проблеми. Правові норми, що регулюють суспільні відносини в сфері проходження, включаючи проходження державної служби в митних органах, як окремого спеціалізованого виду державної служби, потребують правової охорони, що забезпечується інститутом правової відповідальності. Саме його правові норми спрямовані на забезпечення діяльності посадових осіб митних органів відповідно до їх службових

обов'язків та додержання ними як уповноваженими посадовими особами, встановлених законом меж, способів реалізації повноважень, що покладені на митну службу України. Засади правової відповідальності є складовою правового статусу державних службовців, оскільки впливають з обов'язку нести юридичну відповідальність за результати їх діяльності (бездіяльності). В Юридичній енциклопедії «юрисдикційні обов'язки»

визначаються як «обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень» [1, с. 330]. Тріада правового закріплення, усвідомлення посадовими особами своїх обов'язків та відповідальності, дотримання в ході реалізації ними державної митної політики меж здійснення ними повноважень митних органів у встановлений законом спосіб формує правовий режим, що націлений на захист прав та інтересів громадян, суб'єктів переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України. Це потребує чіткого визначення засад та підстав кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, матеріальної відповідальності посадових осіб митних органів в разі допущення порушення прав учасників митних правовідносин, спричинення їм шкоди неправомірними діями (бездіяльністю) залежно від характеру вчиненого правопорушення і його наслідків.

Метою написання статті є з'ясування особливостей закріплення правових засад дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів та з'ясування напрямів вдосконалення зазначеного правового інституту в контексті євроінтеграції.

Дослідженість. Проблеми поняття посадової особи, їх правового положення, правового статусу, його елементів та ознак є досі одним з актуальних напрямів вітчизняної адміністративно-правової науки. Вагомий внесок в їх дослідження здійснили передусім такі вчені як В.Б.Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, В.В. Васильківська, В.М. Гарашук, Є.В. Додін, Л.В. Коваль, М.І. Мельничук, О.В. Петришин, О.В. Терещук та інші, а саме посадових осіб митних органів Н.М. Дудкова, І.Г. Калетнік, В.Т. Комзюк, О.В. Тодощак, В.К. Шкарупа, інші.

Питання адміністративно-правової відповідальності посадових осіб виступали об'єктом дослідження таких вчених як О.М. Бандурка, А.С. Васильєв, С.В. Ващенко, І.П. Голосніченко, С.С. Засуцько, В.В. Зуй, А.Т. Комзюк, А. Матіос, О.М. Плаз, М.М. Тищенко, О.В. Терещук, Н.П. Христинченко та інші. Питання відповідальності посадових осіб митних органів була спеціальним предметом аналізу також ряду вчених, зокрема таких як Т.В. Аверочкіна, В.І. Данелюк, Л.М. Дорофєєва, В.П. Жданова, О.О. Кравченко, В.В. Прокопенко, О.І. Ткачук. Проте системно питання дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів досліджено недостатньо, особливо в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Основу правового положення посадових осіб митних органів, як суб'єктів правовідносин складає їх адміністративно-правовий статус, який характеризують, як вірно зазначає О.В. Ткаченко, передусім такі елементи як: адміністративна правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність) посадової особи; службова залежність (організаційна підпорядкованість) посадової особи; адміністративно-правові принципи, встановлені для посадової особи; адміністративно-правові функції посадової особи; заходи адміністративного примусу, які застосовуються до посадової особи [2, с. 71].

Серед дослідників правового статусу посадових осіб, його складових здійснювали передусім слід відзначити таких вчених як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, Р.Я. Заяць, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.В. Матіос, С.А. Федчишин, Н.В. Янюк. Більшість з них досліджували його крізь призму аналізу адміністративно-правового статусу посадової особи, однак зауважимо, що одночасно правове положення посадових осіб митних органів, включає в себе ряд правових статусів, передусім: адміністративно-правовий та правовий статус працівника. Відповідно, заходи примусу, що можуть бути застосовані до них в разі вчинення правопорушення можуть мати як адміністративно-, так і дисциплінарно-правовий характер, а в разі скоєння злочину – кримінально-правовий характер. Окрім того, в разі порушення обов'язків, що впливають з їх статусу працівника, та завдання майнової шкоди митному органу як роботодавцю, може наступати притягнення до матеріальної відповідальності працівника, в ході чого до нього можуть бути застосовано заходи майнового характеру, що передбачені трудовим та митним законодавством, у вигляді відшкодування збитків, завданих порушенням трудових обов'язків чи завданих у зв'язку з протиправною діяльністю.

Загалом примус характеризується застосуванням до посадових осіб та інших працівників митних органів різного роду примусових заходів, пов'язаних та не пов'язаних з юридичною відповідальністю (відсторонення від виконання посадових обов'язків, дисциплінарна, адміністративна та інша відповідальність) [3, с. 45]. Варто погодитися з думкою, що висловив Д.С. Припутень, що серед заходів примусу у службовому праві, які пов'язані з відповідальністю, домінує саме застосування дисциплінарних стягнень [4, с. 7].

В ст. 30 Митного кодексу України закріплено, що «Посадові особи та інші працівники митних органів, які прийняли неправомірні рішення, вчинили неправомірні дії або допустили бездіяльність при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків, у тому числі в особистих корисливих цілях або на користь третіх осіб, несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність відповідно до закону» [5]. Тобто, МК України містить відсылку до спеціальних законів, що встановлюють кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та іншу відповідальність посадових осіб.

Тривалий час час, а саме в період 2006-2013 років, суть службової дисципліни, права та обов'язки посадових осіб митної служби України, а також види та порядок застосування до них дисциплінарних стягнень визначав Дисциплінарний статут митної служби України, що був затверджений Законом України від 06.09.2005 року № 2805-IV [6], який втратив чинність відповідно до Закону України від 04.07.2013 № 406-VII [7]. Скасування Дисциплінарного статуту було обумовлене новим етапом формування України як сучасної європейської правової держави, процесами євроінтеграції, проведенням адміністративної реформи та реформування центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, підготовкою нового Митного кодексу України. Це спричинило прийняття Указу Президента України «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2012 № 726/2012 [8], Постанови Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів» № 67 від 01 березня 2014 року [9] та прийняття вказаного Закону України від 04.07.2013 № 406-VII.

На сьогодні таким, спеціальним законом, що встановлює засади дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, є Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (далі – Закон № 889), в якому міститься Розділ VII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» (статті 61–82) [10], окремими главами якого визначено основи службової дисципліни, засади дисциплінарної відповідальності та матеріальної відповідальності державних службовців, зокрема і посадових осіб митних органів, що перебувають на посадах державної служби. В ч. 1 ст. 65 Закону № 889 закріплено, що «підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної

відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення» [10], а в ч. 2 ст. 65 вказаного Закону закріплено перелік дисциплінарних проступків.

З цього приводу Л.Р. Біла-Тіунова зазначає, що прелік діянь, які визнають дисциплінарними проступками є вичерним [11, с. 408]. Однак, додаткові підстави закріплені в Кодексі України законів про працю (КзПП), а саме в п. 1 ч. 1 ст. 41 КзПП, де встановлено, що «крім підстав, передбачених ст. 40 цього Кодексу, трудовий договір з ініціативи роботодавця може бути розірваний також у випадках <...> одноразового грубого порушення трудових обов'язків <...> службовими особами податкових та митних органів, яким присвоєно спеціальні звання» [12]. Зазначимо, що джерела правового регулювання державної служби закріплені в ст. 5 Закону України «Про державну службу», в якій закріплено, що «дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом», а такий дисциплінарний проступок як «одноразове грубе порушення» прямо в ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу» не передбачений, однак, вважаємо, що йдеться не про окремий вид дисциплінарного проступку, а його характер, що обумовлює можливість здійснення звільнення за його вчинення. В ч. 5 ст. 66 Закону України «Про державну службу» закріплено, що «звільнення з посади державної служби є винятковим видом дисциплінарного стягнення і може бути застосоване лише у разі вчинення дисциплінарних проступків, передбачених» пунктами 1 (порушення Присяги державного службовця), 3 (вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу), 7 (перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення), 9 (використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб), 9-1 (порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» у частині подання, дотримання строків подання декларації

про контакти державним службовцем, який займає посаду державної служби категорії «А» або «Б»); 10 (подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби); 11 (неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення), 13 (поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння), 14 (прийняття державним службовцем необґрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо такі дії не містять складу кримінального або адміністративного правопорушення) «частини другої статті 65 цього Закону, а також вчинення систематично (повторно протягом року) дисциплінарного проступку, передбаченого пунктом 12 (прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин) частини другої статті 65 цього Закону [10]. Отже, підставою для звільнення з посади державної служби посадової особи митного органу є вчинення перелічених в ч. 5 ст. 66 Закону України «Про державу службу» із загального переліку, встановленого в ч. 2 ст. 65 вказаного Закону, які мають характер одноразових грубих порушень трудових обов'язків службовими митних органів, яким присвоєно спеціальні звання. Погоджуємося з Т.В. Аверочкиною, яка зазначає, що підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців, зазначені в ст. 65 Закону України «Про державну службу», є загальними, але з можливістю виокремлення: 1) дисциплінарних проступків, які не потребують деталізації положеннями профільного законодавства; 2) дисциплінарних проступків, зміст яких має бути деталізований відповідно до специфіки місця проходження державної служби [13, с. 196]. До числа дисциплінарних проступків, зміст яким деталізується відповідно до специфіки місця проходження державної служби належать порушення посадовими особами митних органів Правил етичної поведінки в Державній митній службі України, що затверджені Наказом Державної митної служби України від 15.12.2020 № 577 [14].

Загалом види дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до посадових осіб закріплені в ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу», серед яких: 1) зауваження; 2) догана; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з посади державної служби [10]. У цій же статті закріплені підстави їх застосування.

Загальні засади трудового законодавства, а саме Кодексу законів про працю України (КзПП) [12], щодо притягнення до відповідальності працівників, поширюються передусім на осіб, що працюють в митних органах, які не перебувають на державній службі, за якими закріплено, зокрема: гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації (глава IX, статті 130–138), загальні засади трудової дисципліни (глава X, статті 139–146), засади дисциплінарної відповідальності (ст. 21-1, 40, 41, 60, 147–152, 232 та інші) та підстави звільнення від дисциплінарної відповідальності (ст. 32 та інші). Однак, окремі підстави звільнення від дисциплінарної відповідальності поширюються і на посадових осіб митних органів, і на інших осіб, що працюють в митних органах, зокрема такі як: «Працівник, який повідомив про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», вчинених іншою особою, не може бути звільнений чи змушений до звільнення, притягнутий до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з таким повідомленням або підданий іншим негативним заходам впливу, або загрози таких заходів впливу. Викривачі корупції користуються також іншими правами та гарантіями захисту, встановленими Законом України «Про запобігання корупції» (ст. 32 КзПП) [12]. Це положення відповідає Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якого викривач має право «на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законом випадках (п. 12 ч. 2 ст. 53-3), а тому «викривач, його близькі особи, звільнені з роботи у зв'язку з повідомленням про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, підлягають негайному поновленню на попередній роботі (посаді), а також їм виплачується середній заробіток за час вимушеного прогулу, але не більш як за один рік. Якщо заява про поновлення викривача, його близької особи на роботі (посаді) розглядається більше одного року не з їхньої вини, їм випла-

чується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу» (ч. 5 ст. 53-4) [15]. Зауважимо, що в ч. 2 ст. 53-4 Закону України «Про запобігання корупції» закріплено гарантії здійснення оплати праці відстороненому не з його вини працівнику, який є викривачем, на період відсторонення, в ч. 6 ст. 53-4 – гарантії від переведення викривача (його близьких осіб) та іншу постійну нижчеоплачувану роботу (посаду), а в ч. 7 цієї статті – гарантії поновлення на роботі та виплати компенсації працівнику, звільненому у зв'язку із здійсненням ним (його близькою особою) повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень [15]. Зауважимо, що ст. 67 Закону України «Про державну службу», яка визначає обставини, що пом'якшують або обтяжують дисциплінарну відповідальність [10], не містить відсилання до вказаних положень Закону України «Про запобігання корупції».

Зазначимо окремо, що положення ст. 252 КзПП, яка встановлює гарантії для працівників підприємств, установ, організацій, обраних до профспілкових органів, відповідно до ч. 9 ст. 252 КзПП «в частині особливостей притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення, а також положення частин другої і третьої статті 49⁴ цього Кодексу не поширюються на <...> працівників <...> органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового та митного законодавства» [12].

З цього приводу відмітимо, що в ч. 12 ст. 91 Закону України «Про державну службу» з початку 2020 року закріплено, що «особливості вступу, проходження та припинення державної служби в <...> митних та податкових органах регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством у відповідній сфері» [10]. Тобто підстави припинення у формі звільнення також можуть бути закріплені в Митному кодексі України. На сьогодні такі положення відсутні, проте потреба в їх закріпленні виникає з огляду процес узгодження митного законодавства України із правом ЄС, роботу з розробки нових митних ІТ систем та боротьбу з корупцією, а також вдосконалення вітчизняного митного законодавства з урахуванням кращого досвіду держав ЄС в регулюванні питань проходження служби та поведінки митників, враховуючи положення Декларації Ради з митного співробітництва з належного управління та доброчесності в митницях (Арушської декларації), що схвалена в 1993 та оновлена Всесвітньою митною організацією в 2003 році

[16]. В п. 7 Арушської декларації закріплено, що «ключовим елементом будь-якої ефективної програми доброчесності є розробка, випуск і прийняття комплексного кодексу поведінки, який в дуже практичних і недвозначних термінах визначає поведінку, яка очікується від усього персоналу митних органів. Покарання за невиконання повинні бути сформульовані в кодексі, вивірені відповідно до серйозності порушення та підкріплені відповідними адміністративними та законодавчими положеннями».

Процеси Євроінтеграції спрямовані, зокрема, на « поступове наближення до митного законодавства ЄС, як це визначено в стандартах ЄС та міжнародних стандартах, що здійснюється згідно з Додатком XV до цієї Угоди», як це зазначено в ст. 84 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII (Угода про асоціацію) [17]. Відповідно до ч. 2 ст. 76 Глави 5 Угоди про асоціацію Україною та ЄС для поліпшення робочих методів, а також для забезпечення недискримінації, прозорості, ефективності, цілісності та звітності операцій Сторони мають, зокрема «забезпечувати збереження найвищих стандартів чесності, зокрема на кордоні, шляхом застосування заходів, що відображають принципи відповідних міжнародних конвенцій та документів у цій сфері, зокрема Декларації з професійної етики ВМО (переглянута Арушська декларація 2003 року) та Прототипу ЄС з митної етики (2007)» [17]. Прототип ЄС з митної етики (2007), четвертий з числа «Митних прототипів» (customs blueprints) – стандартів покликаних допомогти, поліпшити та розвинути оперативні й адміністративні можливості митних служб, що має на меті забезпечення дотримання принципу верховенства права, а також справедливого, неупередженого, доброчесного та професійного виконання митниками своїх обов'язків. Загалом митні прототипи Європейського Союзу від 2007 року, мають на меті сприяти державам в досягненні певних результатів в сфері реалізації митної політики та служити критеріями для визначення недоліків у діяльності митних органів, а також для подальшого її вдосконалення.

Як зазначає Л. Доровєєва, задачами реалізації четвертого стандарту Митних прототипів має стати: «розвиток та реалізація етичних принципів для митної адміністрації, які передбачають обов'язкові стандарти професійної і особис-

тої поведінки; розвиток і впровадження систем в сфері набору персоналу, навчання, внутрішнього контролю та комунікацій, котрі забезпечують виконання та визнання етичних принципів; розвиток та впровадження системи управління і організації, за допомогою якої забезпечується усунення чи зменшення можливостей для неправомірної поведінки і корупції, а також система реагування на неправомірні дії співробітників» [18, с. 242]. З метою приведення законодавства України до права ЄС в частині регулювання правового статусу посадових осіб митних органів до Верховної Ради України внесено Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів (від 06.04.2023 реєстр. номер 6490-д).

Висновки. Засади правової відповідальності відповідальності посадових осіб митних органів, що включає дисциплінарну відповідальність, є складовою їх правового статусу, оскільки на митників покладається обов'язок понести відповідальність за вчинення ними дисциплінарних проступків. Уніфікація видів дисциплінарних проступків державних службовців в Законі України «Про державну службу» не виключає особливостей притягнення до дисциплінарної відповідальності залежно від правового положення органу державної влади, де відбувається проходження державної служби. Особливість правового регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів зумовлена також:

1) особливостями положень законів, що закріплюють спеціальні положення щодо дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, що закріплені зокрема в ст. 41 та 252 КзПП, а також в ч. 12 ст. 91 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої особливості припинення державної служби в митних органах регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством у відповідній сфері; 2) особливостями матеріального складу порушень посадових обов'язків, зміст яких деталізований в Митному кодексі, інших митних законах та на підзаконному рівні нормативно-правовими актами Уряду, Міністерства фінансів України, Державної митної служби України відповідно до специфіки місця проходження державної служби – державної служби в митних органах, в тому числі до таких порушень нажать порушення Правил етичної поведінки в Державній митній службі України (2020), що затверджені з врахуванням вимог Прототиту ЄС з митної етики (2007), порушення допущенні при проведенні митних процедур та інші. Відповідно з ході приведення митного законодавства України у відповідність до права ЄС в частині регулювання правил здійснення митних процедур та в частині регулювання правового статусу посадових осіб митних органів, матеріальний зміст таких порушень змінюватиметься, у зв'язку з чим постають питання вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів, на вирішення яких і спрямований, зокрема, проект Закону № 6490-д.

Список літератури:

1. Юридична енциклопедія : в 6 томах / редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін. К. : Українська енциклопедія, 1998. Т. 4 : Н–П. 720 с.
2. Ткаченко О.В. Адміністративна відповідальність посадових осіб в системі державного управління. Державне управління. 2016. № 1 (5). С. 69–72.
3. Плетньова Т.Р. Адміністративно-правові засади управління персоналом на державній службі. Дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023. 238 с.
4. Припутень Д.С. Примус у службовому праві: теорія, досвід та практика реалізації: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 36 с.
5. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
6. Про Дисциплінарний статут митної служби України: Закон України від 06.09.2005 року № 2805-IV (втрагив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-15#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 04.07.2013 № 406-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-18#Text>
8. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012.
9. Про ліквідацію Міністерства доходів і зборів: Постанови Кабінету Міністрів України № 67 від 01 березня 2014 року.

10. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
11. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навч. посібник. Одеса, 2020. 511 с.
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n328>
13. Аверочкіна Т.В. Особливості підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб митних органів. *Правова позиція* 2023. № 1 (38) С. 193–198.
14. Правила етичної поведінки в Державній митній службі України, затверджені Наказом Державної митної служби України від 15.12.2020 № 577. URL: <https://customs.gov.ua/en/documents/pro-zatverdzhennia-pravil-etichnoyi-povedinki-v-derzhavnii-mitnii-sluzhbi-ukrayini-155>
15. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
16. Declaration of the customs co-operation council concerning good governance and integrity in customs (The revised Arusha Declaration). Done at Arusha, Tanzania, on the 7th day of July 1993. URL: https://rad.wcoomd.org/wp-content/uploads/2022/04/revised_arusha_declaration_en.pdf
17. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, що ратифікована із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
18. Dorofeieva Liliia. Professional training of customs officials: standards, current state and prospects. Chapter 2. Training of specialists in the educational programme “customs” in modern conditions. Scientific monograph. С. 240–258. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/308/8521/17792-1?inline=1>

Kasian V.V. PECULIARITIES OF ESTABLISHING THE LEGAL BASIS OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF OFFICIALS OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article examines and elucidates the peculiarities of the legal basis of disciplinary responsibility of officials of customs authorities and elucidates the main directions of improvement of their legal consolidation in the context of European integration. The state of research on the specified topic was analyzed, and it was found that the issue of disciplinary responsibility of officials of customs bodies has not been systematically investigated, especially in the context of European integration. It is emphasized that the principles of legal responsibility are a component of the legal status of civil servants, as they derive from the obligation to bear legal responsibility for the results of their activities (inaction). The dominant among coercive measures related to the responsibility of officials of customs authorities is the application of disciplinary sanctions. It was found that in Art. 30 of the Customs Code of Ukraine recognizes the priority of the Law of Ukraine “On Civil Service” in regulating issues of disciplinary responsibility of officials of customs authorities. This Law have rulls about the unification of the types of disciplinary offenses of civil servants cbut does not exclude the possibility of fixing the features of bringing officials of customs authorities to disciplinary responsibility in customs and other special laws, taking into account the provisions of Part 12 of Art. 91 of the Law of Ukraine “On Civil Service”. The peculiarity of the legal regulation of disciplinary responsibility of officials of customs authorities is also determined by: 1) the peculiarities of the provisions of the laws establishing special provisions regarding the disciplinary responsibility of officials of customs authorities, which are enshrined in particular in Art. 41 and 252 of the Code of Criminal Procedure, as well as in part 12 of Art. 91 of the Law of Ukraine “On Civil Service”, according to which the specifics of termination of civil service in customs bodies are regulated by this Law, taking into account the specifics defined by special legislation in the relevant field; 2) the specifics of the material composition of violations of official duties, the content of which is detailed in the Customs Code, other customs laws and, at the sub-legal level, by normative legal acts of the Government, the Ministry of Finance of Ukraine, the State Customs Service of Ukraine in accordance with the specifics of the place of public service – public service in customs authorities, including violations of the Rules of Ethical Conduct in the State Customs Service of Ukraine (2020), which were approved taking into account the requirements of the EU Prototype on Customs Ethics (2007), violations of admissions during customs procedures, and others. In accordance with the process of bringing the customs legislation of Ukraine into compliance with EU law in terms of regulation of the rules of implementation of customs procedures and in terms of regulation of the legal status of officials of customs authorities, the material content of such violations will change, in connection with which the issue of improving the institution of disciplinary responsibility of officials arises customs authorities, which are addressed, in particular, by the draft Law No. 6490-d.

Key words: *civil service, customs service, officials of customs authorities, disciplinary responsibility, legal status.*

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/35>**Коломосць Т.О.**

Запорізький національний університет

Курінний Є.В.

Запорізький національний університет

Титаренко М.В.

Запорізький національний університет

ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ

Метою наукової статті визначено здійснення принципів забезпечення фінансової спроможності територіальної громади в умовах децентралізації податків та зборів. Підкреслено, що місцеві бюджети є тією нормативною формою, що здатна відобразити функціональні напрями розподілу й перерозподілу публічних фінансових ресурсів на відповідній території, що очевидно впливає на забезпечення якості життя територіальної громади, соціально-економічному розвитку регіону, його інфраструктури, а також позначається на рівні дотримання стандартів надання соціальних, адміністративних, житлово-комунальних та інших видів публічних послуг населенню. Наголошено, що реалізація реформи децентралізації суттєво вплинула на рівень та стан розвитку органів місцевого самоврядування в Україні. Акцентовано, що запровадження більш ефективних форм для базису утворення органів місцевого самоврядування, що базуються на функціонуванні об'єднаних територіальних громад, які утворюються шляхом об'єднання розрізнених сіл, селищ чи навіть міст через їх укрупнення, дозволяє створити більш ефективний економічний базис для задоволення потреб населення. У роботі зроблено висновок, що до системи принципів формування дохідної частини місцевих бюджетів необхідно віднести такі принципи, як: принцип забезпечення потреб громади; принцип достатності; принцип сталості та обґрунтованості доходів бюджетів; принцип оптимальності надходжень; принцип територіальності. На підставі аналізу конструктивних авторських розробок зроблено висновок про складність проблематики фінансово-правового регулювання накопичення публічних фінансових ресурсів в умовах необхідності забезпечення достатності дохідної частини місцевих бюджетів та реалізації завдань із створення умов для розвитку майнової спроможності територіальних громад. Акцентовано, що принципи формування місцевих бюджетів мають корелюватися із їх принципами національної бюджетної системи як ціле та його частина.

Ключові слова: децентралізація, дохідна частина, місцеві бюджети, майнова спроможність, нормативно-правове регулювання, податок, податкова реформа, публічні потреби, публічні інтереси, територіальна громада, фінансово-правове регулювання.

Постановка проблеми. Запровадження більш ефективних форм для базису утворення органів місцевого самоврядування, що базуються на функціонуванні об'єднаних територіальних громад, які утворюються шляхом об'єднання розрізнених сіл, селищ чи навіть міст через їх укрупнення, дозволяє створити більш ефективний економічний базис для задоволення потреб населення.

Стан наукової розробки проблеми. Питання децентралізації влади та забезпечення ефективності органів місцевого самоврядування досліджувалось у публікаціях ряду вчених різних часів, де варто виділити праці таких науковців,

як досліджувалися у роботах таких науковців, як: О.Ф. Андрійко, Л. К. Воронова, Н. В. Воротіна, Л.В. Горбайчук, М.П. Кучерявенко, Т.О. Коломосць, Ю.О. Легеза, В.П. Мельник, Н.В. Мішина, О. А. Музика-Стефанчук, В. П. Нагребельний та інші. Варто виокремити ряд дисертаційних монографічних наукових праць, присвячених проблемі ефективності формування місцевих бюджетів. У дисертації М. В. Вікторчук на тему «Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції» (2016 р.) досліджено системи місцевих податків та зборів [1]; у дисертації Л.В. Горбайчук

на тему «Правові засади забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів в умовах децентралізації влади» (2022 р.) зроблено наголос на застосування процедури міжбюджетних трансфертів [2]; у дисертації О. П. Полякова на тему «Правове регулювання місцевого оподаткування в Україні в умовах фінансової децентралізації» (2022 р.) вироблено авторський підхід до ідеї сталості принципів децентралізації [3] та ін.. Однак питання ефективності формування публічних фінансових ресурсів місцевих бюджетів територіальних громад і досі не є належним чином вирішеним і потребує звернення додаткової дослідницької уваги до нього.

Метою наукової статті визначено здійснення принципів забезпечення фінансової в умовах децентралізації податків та зборів.

Виклад основного матеріалу. Запровадження принципів децентралізації влади пов'язується із ухваленням Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року [4]. Європейська хартія була ратифікована Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР [5], що є позначенням визнання її складової національної системи права та встановлення її загальнообов'язкової дії на території України.

Варто зазначити, що побудова принципів формування дохідної частини місцевих бюджетів закріплюється у Європейській хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, і має бути відображена у національній правовій системі. Так, відповідно до ст. 9 Європейської хартії місцевого самоврядування [4] встановлюються такі принципи, як:

1) принцип забезпечення власних надходжень до бюджетів органів місцевого самоврядування, що має бути адекватним та відповідним потребам, і базуватися на режимі вільного розпорядження в межах своїх повноважень;

2) встановлення розміру та обсягу фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування має корелюватися із системою власних та делегованих повноважень, що визначаються конституційними та законодавчими актами;

3) принцип достатності надходжень від справляння місцевих податків та зборів, що має покривати більшу частину витрат місцевих бюджетів;

4) принцип диверсифікації та гнучкості фінансової та бюджетної системи, які повинні належним чином реагувати на наявні суспільні потреби та інтереси, і забезпечувати здатність їх задовольнити;

5) принцип вирівнювання місцевих бюджетів за рахунок наявності системи міжбюджетних трансфертів, що мають реагувати на наявну нерівномірність надходжень від справляння місцевих та загальнонаціональних платежів та податків, зокрема, пов'язаною із складною оборонною ситуацією, надзвичайними екологічними ситуаціями, що є базовим для розбудови держави, і полягає у встановленні принципів її цілісності;

6) принцип дотаційності місцевих бюджетів, у разі наявності виконання потреб фінансування не конкретних цільових проєктів, обумовлених потребами часу;

7) принцип сприятливості інвестування до національного економічного ринку на умовах встановлених актами внутрішньо національних правових систем [4].

У дослідженні І.С. Щебетун виділяються такі принципи формування місцевих бюджетів, як: принцип забезпечення достатності ресурсів, що розуміється як принцип створення умов для забезпечення потреб територіальної громади; принцип обмеженості ресурсів території, що розуміється як базис для функціонування системи міжбюджетних трансфертів та дотацій; принцип інфраструктурної цілісності, що розуміється як створення базису для комплексного фінансово-правового регулювання відносин місцевого самоврядування [6, с. 67–74].

М.І. Кульчицький в межах економіко-правових досліджень виокремлює такі принципи формування дохідної частини місцевих бюджетів як ототожнює з принципами організації системи доходів органів місцевого самоврядування. До зазначених принципів автор відносить:

1) принцип забезпечення потреб громади, що розуміється як принцип достатності;

2) принцип сталості та обґрунтованості доходів бюджетів, що має впливати на реалізацію процедури внесення змін до національної податкової системи;

3) принцип оптимальності надходжень, що вимагає застосування методів моніторингу та планування економічного прогнозування та розвитку різних стадій [7, с. 345–350].

Формування дохідної частини місцевих бюджетів Ю.О. Легеза обґрунтовує розуміти через впровадження принципу територіальності розташування об'єктів оподаткування, що дозволяє вчентій обґрунтувати доцільність віднесення екологічного податку до місцевих податків [8].

У наукових працях О.А. Вінницької [9, с. 139–142] визначено, що базисом для визначення прин-

ципів формування місцевих бюджетів мають бути такі основоположні засади, як:

- принцип єдності доходів, що формують місцеві та державний бюджети;
- принцип обґрунтованості та об'єктивності встановлення доходів державного та місцевих бюджетів, що має враховувати показники соціально-економічного розвитку територій;
- принцип самостійності та достатності, що відображується у впровадженні процедур диспозитивного розгляду органом місцевого самоврядування доходів та видатків місцевих бюджетів;
- принцип співмірності та збалансованості, що вимагає застосування підходів рівності витрат відповідних бюджетів з урахуванням встановленого граничного дефіциту бюджету та вжитих заходів щодо його покриття;
- принцип гласності та прозорості, реалізації яких є базисом для виконання функцій громадського контролю на місцях, в тому числі шляхом створення доступу до публічної фінансової інформації.

Таким чином, до системи принципів формування дохідної частини місцевих бюджетів необхідно віднести такі принципи, як: принцип забезпечення потреб громади; принцип достатності; принцип сталості та обґрунтованості доходів бюджетів; принцип оптимальності надходжень; принцип територіальності.

Зазначені конструктивні авторські розробки є свідченням складності проблематики фінансово-правового регулювання накопичення публічних фінансових ресурсів в умовах необхідності забезпечення достатності дохідної частини місцевих бюджетів та реалізації завдань із створення умов для розвитку майнової спроможності територіальних громад. При цьому необхідно акцентування, що принципи формування місцевих бюджетів мають корелюватися із принципами національної бюджетної системи як ціле та його частина.

Відповідно до європейських стандартів відображення бюджетних правовідносин обстоюються такі принципи формування доходів територіальної громади, як принципи: принципи повноти та достатності, що встановлюють зміст доходів та видатків; принцип ясності та прозорості джерел надходжень до бюджетів місцевого рівня; принцип комплексності та прогнозованості оцінки доходності бюджетів; принцип розумності строків, що вимагає дотримання часових періодів щодо ухвалення бюджету.

Я.О. Колісник розглядає ідею встановлення відповідальності держави та суб'єктів владних

повноважень за прострочення ухвалення державного та місцевих бюджетів, що завдає суттєву шкоду економічній системі держави, призводить до дестабілізації бюджетної системи та позначається на рівні інвестиційного клімату тощо [10, с. 2].

Важливе значення відіграє необхідність реалізації принципу спеціалізації джерел формування публічних ресурсів, що пов'язується визначенням кількісно-якісних показників місцевих бюджетів, що обґрунтовується необхідністю забезпечення належності дотримання бюджетної дисципліни [11, с. 450–454]. В цьому сенсі вартою уваги є пропозиція Л.В. Горбайчук, яка обґрунтовує необхідність перегляду законодавчих підходів до закріплення механізму застосування адміністративно-правової відповідальності за порушення вимог бюджетної дисципліни та бюджетного законодавства [2, с. 192–193].

Відповідно до Бюджетного кодексу України у ст. 7 БК України встановлюються такі принципи бюджетної системи, як: принцип збалансованості; обґрунтованості; ефективності; субсидіарності та результативності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості і неупередженості; публічності і прозорості [12].

Очевидно, що законодавче закріплення системи принципів бюджетної системи пов'язується із необхідністю їх дотримання та впровадження. Однак при цьому встановлені чинним законодавством України принципи бюджетної системи не повною мірою відображають зміст таких правовідносин, і мають бути доповнені такими принципами, як принцип публічності та прозорості, що вимагає налагодження взаємовідносин між громадськістю та органами державної та муніципальної влади [13].

До принципів формування місцевих бюджетів, які мають бути визначені законодавством України, як зазначає Л.В. Горбайчук, необхідно віднести принцип співмірності та його збалансованості [2, с. 56–60].

При цьому такий результат має досягатися не за рахунок зниження витратної частини місцевих бюджетів, а на підставі реальних та об'єктивних обрахунків, громадських обговорень, ухвалення так званих партиципаторних бюджетів як форми контролю за якістю здійснення бюджетного процесу на регіональному рівні.

Висновки. Надзвичайно важливе значення для забезпечення ефективності бюджетного процесу є дотримання принципу майнової самостійності, що має розглядатися як гарантія від необ-

грунтованого перерозподілу доходів бюджетів та їх перерозподілу на користь інших адміністративно-територіальних одиниць. Лише на підставі дотримання принципу майнової самостійності є можливим сформулювати фінансово спроможну територіальну громаду, органи управління якої здатні вирішувати покладені на них функціональні завдання та обов'язки.

Таким чином, ефективність бюджетного процесу залежить від дієвості механізму формування дохідної та видаткової частини формування

публічних фінансів територіальної громади. Беззаперечно, неможливо говорити про ефективність певної системи у разі відсутності належної системи основоположних засад встановлення її змісту. Тому, вважаємо за доцільне відобразити у чинному законодавстві систему принципів здійснення бюджетного процесу, зокрема, на територіальному рівні, що здатна забезпечити фінансову спроможність відповідних громад, і як наслідок – здатність задовольнити потреби населення та його інтереси.

Список літератури:

1. Вікторчук М. В. Адміністративно-правове регулювання місцевих податків і зборів в Україні в умовах євроінтеграції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внут. справ. Харків, 2016. 219 с.
2. Горбайчук Л. В. Правові засади забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів в умовах децентралізації влади: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – «Право» (08 – Право). Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. 251 с.
3. Поляков О. П. Правове регулювання місцевого оподаткування в Україні в умовах фінансової децентралізації: дис. ... доктора філософії : 081 / Держ. подат. ун-т. Ірпінь, 2022. 209 с.
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. (дата оновлення: 16.11.2009 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036
5. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
6. Щebetун І. С. Модель місцевого самоврядування: поняття, взаємозв'язок з концепцією та системою місцевого самоврядування. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 1. С. 67–74.
7. Кульчицький М. І. Міжбюджетні відносини в економічній системі України: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Львів, 2016. 475 с.
8. Leheza Yu.O. Public environmental funds as a source of the formation of local budgets of Ukraine. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 522–524.
9. Вінницька О. А. Вплив міжбюджетних трансфертів на дохідну частину місцевих бюджетів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 14. Ч. 1. С. 139–142.
10. Колісник О. Я. Інтерференція бюджетних циклів як джерело загроз бюджетній безпеці держави. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apre/2008_4_2/53.pdf
11. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки / за наук. ред. В. М. Федосова. Київ: Либідь, 2000. 654 с.
12. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
13. Бюджетна складова реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку: монографія / за наук. ред. Л. В. Лисяк; Дніпропетровська держ. фінансова академія. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.

Kolomoiets T.O., Kurinnyi Ye.V., Tytarenko M.V. PROPERTY CAPACITY OF THE TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF TAXES AND FEES

The purpose of the scientific article is to determine the property capacity of the territorial community under the conditions of decentralization of taxes and fees. It is emphasized that local budgets are the normative form that can reflect the functional directions of distribution and redistribution of public financial resources in the relevant territory, which obviously affects the quality of life of the territorial community, the socio-economic development of the region, its infrastructure, and also affects the level of compliance standards of providing social, administrative, housing and communal services and other types of public services to the population. It was emphasized that the implementation of the decentralization reform had a significant impact on the level and state of development of local self-government bodies in Ukraine. It was emphasized that the introduction of more effective forms for the basis of the formation of local self-government bodies, based on the functioning of united territorial communities, which are formed by uniting separate villages, towns or even cities through their consolidation, allows to create a more effective economic basis for meeting needs people. The work concluded that the system of principles for the formation of the revenue part of local budgets should include such principles as: the principle of providing for the needs of the community; principle of sufficiency;

the principle of sustainability and reasonableness of budget revenues; the principle of optimality of income; principle of territoriality. On the basis of the analysis of constructive author's developments, a conclusion is made about the complexity of the problem of financial and legal regulation of the accumulation of public financial resources in the conditions of the need to ensure the sufficiency of the revenue part of local budgets and the implementation of tasks to create conditions for the development of the property capacity of territorial communities. It is emphasized that the principles of formation of local budgets should be correlated with the principles of the national budget system as a whole and part of it.

Key words: *decentralization, revenue part, local budgets, property capacity, normative and legal regulation, tax, tax reform, public needs, public interests, territorial community, financial and legal regulation.*

Керничний Н.І.

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0000-0003-3029-0127

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПУБЛІЧНОМУ ТА ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що у сучасних умовах розвитку України, певної нестабільності законодавства та відсутністю чіткої координації між публічним та приватним секторами виникають питання стосовно ефективності заохочувальних механізмів у приватному секторі, а також управління та контролю за їхнім використанням у сфері публічного права. В результаті висвітлення різниць у впровадженні та застосуванні заохочувальних норм у публічному та приватному секторах, а також виокремлення можливих проблем та їх шляхів вирішення, можна розробити ефективні інструменти для регулювання сучасних відносин у різних галузях правової системи України. Мета статті полягає в аналізі та зазначенні особливостей застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України для визначення їх впливу на сучасну правову систему та практику. Стаття присвячена аналізу особливостей застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України. Розглядаються концептуальні підходи до визначення рівня ефективності таких норм, а також їх реалізація в сучасних умовах. Стаття висвітлює ключові аспекти заохочувальних механізмів, їх роль у підтримці правомірної поведінки учасників правових відносин та вплив на ефективність функціонування суспільства. Аналізуються відмінності у впровадженні та застосуванні заохочувальних норм у публічному та приватному секторах, а також виокремлюються потенційні проблеми та можливі шляхи їх вирішення. Зроблено висновок, що застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України відображається в широкому спектрі відносин – від державного управління до господарської діяльності та взаємин між фізичними та юридичними особами. Так, у публічному праві заохочувальні норми можуть мати велике значення для регулювання відносин між державою та громадянами, а також між різними органами влади. Такі норми можуть стимулювати дотримання законодавства, покращення якості державних послуг та забезпечення високого рівня ефективності в сфері державного управління. У свою чергу в приватному праві заохочення визначає мотивацію для дотримання контрактів, виконання зобов'язань та підтримання високих стандартів у господарській сфері. Застосування заохочувальних норм може позитивно позначитися на конкурентоспроможності бізнесу та стимулювати підприємницьку активність. Саме за допомогою аналізу цих аспектів вдається визначити ефективність та недоліки існуючих механізмів заохочення, а також розглядати можливості для подальших покращень в законодавстві та практиці застосування. Такий підхід має стратегічне значення для вдосконалення правової системи та стимулювання суспільного розвитку.

Ключові слова: заохочувальні норми права, правові норми, ефективність правових норм, заохочення, публічне право, галузі приватного права, конституційні норми.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку України, певної нестабільності законодавства та відсутністю чіткої координації між публічним та приватним секторами виникають питання стосовно ефективності заохочувальних механізмів у приватному секторі, а також управління та контролю за їхнім використанням у сфері публічного права. В результаті висвітлення різниць у впровадженні та застосуванні заохочувальних норм у публічному та приватному секторах, а також виокремлення можливих

проблем та їх шляхів вирішення, можна розробити ефективні інструменти для регулювання сучасних відносин у різних галузях правової системи України.

Аналіз досліджень і публікацій. Відповідно до розуміння більшості науковців, які розглядають право як інструмент управління суспільством, ефективність правової норми визначається тим, наскільки успішно вона сприяє досягненню поставлених перед нею цілей. Це означає, що оцінка ефективності норми пов'язана з резуль-

татами та відповідністю досягнутих результатів конкретним цілям правового регулювання.

У сфері заохочувальних норм у публічному та приватному праві проводили дослідження такі науковці Д.А. Козачук, П.М. Рабінович, М.М. Сібільов, Р.Б. Сивий, В. П. Хряпінський, Є.Є. Чернецький, В.П. Шаганенко, тощо. В їхніх наукових доповідях та публікаціях обговорюються аспекти застосування заохочувальних механізмів, їх вплив на відносини в суспільстві та ефективність юридичного регулювання. Ці вчені розглядають питання заохочення через призму різних галузей права, надаючи глибокий аналіз та рекомендації для подальших юридичних удосконалень [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Мета дослідження полягає в аналізі та зазначенні особливостей застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України для визначення їх впливу на сучасну правову систему та практику.

Виклад основного змісту. Аналізуючи відмінності у впровадженні та застосуванні заохочувальних норм у публічному та приватному секторах, слід звернутися до специфіки цих двох сфер. Юридичне закріплення заохочувальних норм у публічному та приватному праві України на сучасному етапі є актуальним завданням, яке потребує глибокого аналізу та розуміння. Підходячи до заохочення з юридичної точки зору, цей концепт стає не лише інструментом стимулювання для виконання обов'язків, але й ефективним засобом регулювання суспільних відносин у різних галузях юридичної системи.

Так, у працях науковець Р. Сивий в своїх наукових дослідженнях розглядає аналіз концепції, які становлять теоретичну основу для розділення права на приватне і публічне. Він виділяє три основні типи таких концепцій: «матеріальні», «формальні» та «змішані». Цей поділ дозволяє враховувати різні підходи та аспекти у розумінні природи та функцій правових відносин у суспільстві [4, с. 46].

У своїх висловлюваннях П. Рабінович вказує, що в українській юриспруденції надалі будуть застосовуватися терміни «приватне» та «публічне» як методологічні інструменти для аналізу різноманітних правових явищ. Це свідчить про те, що розрізнення між приватним та публічним правом залишається актуальним і в майбутньому буде використовуватися для вивчення та розуміння різних аспектів юридичних відносин [2].

У публічному секторі, де діє адміністративно-правове регулювання, заохочення може

бути пов'язане з виконанням державних функцій та завдань. Тут важливо враховувати публічний інтерес, прозорість, та ефективність використання публічних ресурсів.

У приватному секторі заохочувальні норми часто пов'язані із стимулюванням працівників для досягнення певних так званих «бізнес-цілей» та підвищення продуктивності. Тут елементи ринкової конкуренції, винагороди за результативність та гнучкість у визначенні стимулів можуть мати велике значення.

В галузі приватного права заохочувальні норми відіграють ключову роль у стимулюванні розвитку господарської активності та підтримки взаємодії між суб'єктами господарювання. Наприклад, у цивільному праві ці норми можуть виявлятися через встановлення бонусів за своєчасне та якісне виконання робіт, або застосування штрафів у випадку порушення зобов'язань. Це спрямовано на формування високих мотиваційних стандартів та стимулювання ефективного виконання обов'язків. В контексті дослідження важливо визначити юридичну значимість цих заохочувальних норм для забезпечення мотивації до співпраці та результативного виконання трудових зобов'язань між приватними особами та юридичними суб'єктами [7].

Галузі права, які врегульовують відносини між приватними суб'єктами, діючими в особистих інтересах, формують сектор приватного права. Цей блок охоплює різноманітні аспекти взаємодії між приватними особами, включаючи цивільне право, сімейне право, трудове право та інші важливі галузі.

Необхідно відзначити, що наявність двох підсистем – приватного та публічного права – не виключає можливості публічного характеру приватного права, оскільки останнє є структурною складовою позитивного права. Виділення цих двох підсистем є досить умовним і спрямоване, передусім, на визначення місця і ролі права в загальному механізмі правового регулювання. Такий підхід дозволяє систематизувати та визначити взаємодію різних галузей права для більш ефективного функціонування правової системи.

Як зазначає Савчин М.В. приватне право, яке закріплює права та обов'язки особи, також супроводжується відповідним механізмом примусу стосовно дотримання прав і обов'язків. Однак, на відміну від публічного права, застосування примусу в приватному праві завжди пов'язане з отриманням згоди «постраждалого» суб'єкта або його особистими активними діями у реалізації дер-

жавного примусу. Це розкриває особливість, яка полягає в домінуванні окремих функцій у системі приватного та публічного права [8].

У публічному праві основною характеристикою є прояв охоронної функції, а галузі права, де переважає ця функція, завжди будуть мати публічний характер, оскільки вони, у зв'язку з власною юридичною природою, безпосередньо пов'язані з реалізацією державного примусу. У випадку регулятивної функції права, яка переважає в інших галузях, можна виділити як публічні, так і приватні галузі права.

Як зазначає у своїх працях Ю.І. Бірченко ефективність правової норми не обов'язково пов'язана тільки з позитивними для суспільства результатами. Важливо враховувати, що правова норма може відображати реальність як у відповідності до об'єктивних закономірностей, так і в протиріччі їм. У випадку останнього, норма може виявити певну активність, що заважає розвитку суспільства. Такий варіант ефективності, який можна охарактеризувати як «негативну ефективність», визначається в тому, як дія правових норм веде до віддалення від досягнення визначених нормою права цілей [9].

Спеціальні правові положення, які встановлюють і закріплюють заохочувальні норми для учасників правовідносин, існують як у сфері державного регулювання, так і в приватному секторі. Різноманітність таких положень у різних галузях права в Україні свідчить про їх важливість та вплив на різні аспекти суспільства.

Деякі із вчених розглядають заохочення як особливу форму управлінського державного впливу, яка не тільки не підпорядковує, але й специфічним чином направляє волю особистості на такі дії, які є корисними для інтересів колективу і суспільства, що вказує на взаємозв'язок заохочень з державною владою, при цьому заохочення не є підпорядкованим.

У публічному праві, наприклад, заохочення може набувати форми державних нагород, фінансових стимулів, соціальних пільг тощо. Такі законодавчі акти, як наприклад «Про державні нагороди України», чітко визначають порядок встановлення та нагородження громадян за певні досягнення чи заслуги. З іншого боку, у приватному праві, заохочення може базуватися на контрактах, договорах про працю, або включати в себе фінансові бонуси, підвищення соціальних гарантій тощо.

Одним із важливих аспектів є взаємодія заохочувальних норм із обов'язковими вимогами правової системи. Питання про співвідношення між

правовим заохоченням та загальними принципами правової системи, такими як справедливість і рівність перед законом, потребує ретельного аналізу та вирішення. Важливо, щоб заохочення не порушувало основні права і свободи громадян, але стимулювало їх до досягнення високих результатів та ефективної поведінки в межах закону. З свого боку, заохочувальна норма повинна гарантувати від держави винагороду за вчинені суспільно корисні дії.

Дослідження та систематизація заохочувальних норм у різних галузях права в Україні є важливим завданням, спрямованим на підвищення ефективності правового регулювання та забезпечення його відповідності вимогам справедливості, прозорості та виключення можливості зловживань. Акцент на вдосконалення законодавства та уточнення критеріїв заохочення може відігравати ключову роль у забезпеченні надійного та справедливого функціонування системи стимулювання в рамках правового простору, саме тому пропонуємо розглянути закріплення заохочувальних норм на найвищому державному рівні, зокрема на прикладі галузі конституційного права.

У контексті незалежної України, О.І. Степанюк виступав як один із першочерговців у дослідженні норм конституційного права на рівні монографії. Він не обмежувався лише теоретичними аспектами конституційного права, але також приділяв увагу практичному застосуванню його норм в умовах незалежності [10].

Зазвичай, у конституційних текстах безпосередньо не включаються заохочувальні норми в тому розумінні, як у інших галузях права. Однак у конституціях можуть міститися положення, що стимулюють виконання конституційних обов'язків та сприяють правозахисту. Заохочувальний характер може проявлятися у наголошенні на важливості дотримання конституційних норм для зміцнення правової держави та захисту прав і свобод людини.

В конституційному праві використання заохочень має винятковий характер, і це обумовлено особливостями їх урегулювання в чинному законодавстві, так у конституційному законодавстві України заохочувальні норми виявляються поодинокими. Наприклад, відповідно до пункту 25 частини першої статті 106 Конституції України, Президент України має право нагороджувати громадян державними нагородами та встановлювати президентські відзнаки, а також здійснювати їхнє нагородження [11].

Подібні заходи заохочення є важливим елементом конституційного права, спрямованим на забезпечення високого рівня професійності та кваліфікації осіб, які займають ключові посади у сфері правосуддя та конституційного контролю. Проте слід враховувати, що конкретність та кількість заохочувальних норм може змінюватися в залежності від різних політичних та правових чинників у різні періоди розвитку країни.

У рамках заохочувальних норм конституційного права слід акцентувати обмеженість кількості суб'єктів, які володіють повноваженням застосовувати ці норми. Наприклад, для вирішення питань, пов'язаних із застосуванням заохочень до Президента України, існує спеціальна Комісія державних нагород та геральдики при Президентові. З іншого боку, делегування вирішення подібних питань на повноваження кадрових служб відповідних органів виконавчої влади свідчить про процес децентралізації та розподіл обов'язків у системі державного управління [12].

Заохочувальні норми у конституційному праві вирізняються особливою юридичною природою, оскільки вони не лише регулюють взаємодію органів влади та громадян, а й стають ключовим компонентом самої конституційної системи в Україні. Ці норми виходять за рамки юридичного структурування, впливаючи на соціальні відносини та активно сприяючи формуванню правової культури в суспільстві. Їхня роль полягає не лише у визначенні прав та обов'язків, а й у стимулюванні громадян до активної участі у правовому процесі та відповідальній поведінки.

Так, заохочувальні конституційно-правові норми є важливим елементом системи конституційного права України, який має значний вплив на правову свідомість суспільства. Вони визначаються як правила поведінки, що спрямовані на заохочення учасників конституційних відносин до легітимної правової поведінки, сприяючи таким чином утвердженню конституційних ідеалів, захисту прав людини і громадянина, а також розвитку демократичної та правової держави в Україні. Ці норми встановлюються народом, державою або іншими суб'єктами конституційного правотворення з метою стимулювання відповідної поведінки та досягнення вищих цілей суспільства.

Разом з тим, варто зазначити, що у застосуванні заохочувальних норм у конституційному праві можна стикатися з рядом проблем. Одна з проблем полягає в тому, що заохочувальні норми можуть бути сформульовані неоднозначно,

що ускладнює їх інтерпретацію та застосування. А у разі недостатньої об'єктивності критеріїв заохочення може виникнути ситуація, коли рішення про заохочення базується на суб'єктивних оцінках чиновників, що може призвести до несправедливості. Відсутність адекватного контролю за застосуванням заохочувальних норм може сприяти їхньому неналежному використанню або зловживанню. Заохочувальні норми можуть суперечити іншим конституційним нормам або принципам, що ускладнює їхню реалізацію.

Розв'язання цих питань вимагає уважної роботи та впровадження заохочувальних механізмів, а також системи контролю та оцінки їх ефективності. Важливо уточнити та чітко сформулювати заохочувальні норми, щоб уникнути їхньої неоднозначності та сприяти їхній правильній інтерпретації, а встановлення об'єктивних та прозорих критеріїв заохочення допоможе зменшити суб'єктивізм та забезпечити справедливість у прийнятті рішень. Вирішення подібних проблем може потребувати вираженої політичної волі та проведення необхідних правових реформ з метою покращення системи заохочення та забезпечення її відповідності конституційним цілям.

Однак варто зауважити, що в загальному в галузях публічного та приватного права потенційні проблеми можуть виникнути у випадку невідповідності заохочувальних заходів конкретним цілям чи потребам сектору. Недостатня прозорість чи корупційні ризики також можуть ускладнити ефективне впровадження заохочення.

Розглянемо конкретні приклади впровадження заохочувальних норм у публічному та приватному секторах. У сфері публічної служби може бути визначено заохочення для службовців, які активно здобувають нові знання та навички через участь у навчальних програмах та тренінгах. Ефективність використання бюджетних коштів (державні працівники можуть отримувати бонуси за раціональне використання бюджетних ресурсів та вдосконалення ефективності адміністративних процесів).

Підприємства часто встановлюють системи премій для працівників, які досягають конкретних цілей або перевищують встановлені стандарти продуктивності. На прикладі зарубіжного досвіду великі корпорації можуть надавати своїм працівникам можливість придбати чи отримати акції компанії як частину системи заохочення, зростаючи їхній інтерес у розвитку бізнесу.

Заохочувальні норми в приватному праві можуть виявлятися в положеннях про премії

та бонуси для працівників, передбачених у трудових договорах та актах роботодавця. Приватні підприємства можуть отримувати податкові пільги за реалізацію певних проектів, наприклад, інвестицій в екологічно чисті технології чи розвиток соціально важливих сфер. У сфері державної служби передбачені заохочувальні заходи, такі як надання премій за досягнення результатів, що сприяють ефективності виконання державних функцій.

Заохочувальні норми можуть аналізуватися в контексті гарантій громадянських прав та свобод, наприклад, вільного підприємництва чи доступу до освіти. Заохочення до використання ефективних та інноваційних методів може виявлятися в законодавстві щодо регулювання господарської діяльності.

Ці приклади вказують на різні сфери використання заохочувальних норм у приватному та публічному праві України, а також їхнє значення в теорії держави та права для досягнення певних соціальних та економічних цілей.

Висновки. Отже, застосування заохочувальних норм у публічному та приватному праві України відображається в широкому спектрі відно-

син – від державного управління до господарської діяльності та взаємин між фізичними та юридичними особами.

Так, у публічному праві заохочувальні норми можуть мати велике значення для регулювання відносин між державою та громадянами, а також між різними органами влади. Такі норми можуть стимулювати дотримання законодавства, покращення якості державних послуг та забезпечення високого рівня ефективності в сфері державного управління.

У свою чергу в приватному праві заохочення визначає мотивацію для дотримання контрактів, виконання зобов'язань та підтримання високих стандартів у господарській сфері. Застосування заохочувальних норм може позитивно позначитися на конкурентоспроможності бізнесу та стимулювати підприємницьку активність.

Саме за допомогою аналізу цих аспектів вдається визначити ефективність та недоліки існуючих механізмів заохочення, а також розглядати можливості для подальших покращень в законодавстві та практиці застосування. Такий підхід має стратегічне значення для вдосконалення правової системи та стимулювання суспільного розвитку.

Список літератури:

1. Козачук Д.А. Заохочувальні адміністративні процедури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2010. 18 с.
2. Рабінович П. М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві. *Юридична Україна*. 2004. № 6. С. 27–34.
3. Сібільов М. М. Загальна характеристика сфери приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2. С. 123–141.
4. Сивий Р. Б. Основні критерії поділу позитивного права на приватне та публічне : порівняльний аналіз. *Юридична Україна*. 2004. № 8. С. 46–54.
5. Хряпінський П. В. Ефективність заохочувальних кримінально-правових норм: деякі пропозиції щодо вдосконалення законодавства. *Право України*. 2009. № 10. С. 170–174.
6. Чернецький Є.Є. Публічне адміністрування заохочень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 21 с.
7. Шаганенко В.П. Роль та значення принципів права в системі права. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 303–309.
8. Савчин М. В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 288 с.
9. Бірченко Ю.І. Визначення поняття ефективності правових норм. *Наукові записки*. Том 19. Спеціальний випуск. 2001. С. 200–203.
10. Степанюк О.І. Норми конституційного права України : монографія. Чернівці : вид-во ЧДУ. 1994. 91 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Питання комісії державних нагород та геральдики : Указ Президента України від 13.08.2019 року № 595/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595/2019#Text>

Kernychnyi N.I. FEATURES OF THE APPLICATION OF ENCOURAGING STANDARDS IN THE PUBLIC AND PRIVATE LAW OF UKRAINE

The relevance of the article lies in the fact that in the modern conditions of Ukraine's development, a certain instability of legislation and the lack of clear coordination between the public and private sectors, questions arise regarding the effectiveness of incentive mechanisms in the private sector, as well as management and control over their use in the field of public law. As a result of highlighting the differences in the implementation and application of incentive norms in the public and private sectors, as well as highlighting possible problems and their solutions, it is possible to develop effective tools for regulating modern relations in various branches of the legal system of Ukraine. The purpose of the article is to analyze and specify the features of the application of incentive norms in the public and private law of Ukraine in order to determine their impact on the modern legal system and practice. The article is devoted to the analysis of the features of the application of incentive norms in the public and private law of Ukraine. Conceptual approaches to determining the level of effectiveness of such norms, as well as their implementation in modern conditions, are considered. The article highlights the key aspects of incentive mechanisms, their role in supporting the lawful behavior of participants in legal relations, and their impact on the effectiveness of society's functioning. Differences in the implementation and application of incentive norms in the public and private sectors are analyzed, as well as potential problems and possible ways to solve them are highlighted. It was concluded that the application of incentive norms in public and private law of Ukraine is reflected in a wide range of relations – from state administration to economic activity and relations between individuals and legal entities. Thus, in public law, encouraging norms can be of great importance for regulating relations between the state and citizens, as well as between different authorities. Such norms can stimulate compliance with legislation, improve the quality of public services and ensure a high level of efficiency in the field of public administration. In turn, in private law, the incentive determines the motivation to observe contracts, fulfill obligations and maintain high standards in the economic sphere. The application of incentive norms can positively affect business competitiveness and stimulate entrepreneurial activity. It is through the analysis of these aspects that it is possible to determine the effectiveness and shortcomings of existing incentive mechanisms, as well as consider opportunities for further improvements in legislation and application practice. This approach is of strategic importance for improving the legal system and stimulating social development.

Key words: *encouraging norms of law, legal norms, effectiveness of legal norms, encouragement, public law, areas of private law, constitutional norms.*

Поліщук Т.С.

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0000-0003-4484-5526

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що правова культура є важливим складником будь-якого суспільства, який визначає ступінь відповідності громадян законам, рівень довіри до правосуддя та загальну правову свідомість. В Україні розвиток правової культури має велике значення в контексті будівництва демократичної та правової держави. Проте, на шляху до вдосконалення правової культури стоять численні виклики та проблеми. Недостатня правова освіченість, корупція, недовіра до правосуддя та інші негативні явища ускладнюють цей процес. Метою статті є проведення аналізу та ідентифікація основних проблем, які впливають на розвиток правової культури в Україні, а також визначення конкретних перспектив та шляхів для вдосконалення правової культури в Україні. Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу сучасного стану правової культури в Україні, а також проблемним аспектам в розвитку правової культури в Україні. Серед проблемних аспектів зазначаються недостатня правова освіченість населення, низький рівень дотримання правових норм, корупція та беззаконня, а також неефективність методів виховання та відсутність доступу до правової інформації. У контексті перспектив вдосконалення правової культури в Україні розглядаються такі напрямки, як освітня реформа, інформаційна кампанія, створення сприятливого правового середовища, використання інноваційних методів виховання та підтримка розвитку громадянського суспільства. Висновки статті спрямовані на підвищення рівня правової свідомості та відповідальності перед законом українського суспільства. Правова культура в Україні відображається на кількох рівнях, і вона має як позитивні, так і негативні аспекти. З однієї сторони, українське суспільство проявляє певний рівень правової свідомості, що виявляється у великій увазі до прав і обов'язків, збереженні законності та відповідальності перед законом. З іншої сторони, існують проблеми, такі як корупція, неузгодженість законодавства, недостатня довіра до правоохоронних органів та судової системи. Сучасний стан правової культури в Україні потребує серйозних зусиль зі сторони влади, суспільства та освітніх установ для впровадження системних заходів з підвищення правової свідомості та відповідальності перед законом. Тільки шляхом спільних зусиль можна змінити ситуацію та побудувати справедливе та законне суспільство. Для поліпшення стану правової культури в Україні потрібні системні реформи у сфері правосуддя, правової освіти, а також забезпечення прозорості та відкритості владних структур.

Ключові слова: правова культура, правова система, державна політика, громадянське суспільство, корупція, деформація правосвідомості, справедливість, правова поведінка, правове виховання, субкультура, контркультура.

Вступ. Правова культура є важливим складником будь-якого суспільства, який визначає ступінь відповідності громадян законам, рівень довіри до правосуддя та загальну правову свідомість. В Україні розвиток правової культури має велике значення в контексті будівництва демократичної та правової держави.

Проте, на шляху до вдосконалення правової культури стоять численні виклики та проблеми. Недостатня правова освіченість, корупція, недовіра до правосуддя та інші негативні явища ускладнюють цей процес. Проте, у кожній про-

блемі ховається можливість для змін, та вдосконалення правової культури в Україні не є винятком.

Аналіз досліджень і публікацій. Зважаючи на поточний стан огляду питання розвитку правової культури в Україні, варто відзначити праці наступних науковців: С.М. Скуріхін, О.В. Петришин, Т.Є. Кагановська, О.С. Передерій, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, О.В. Пунько, Р.А. Сербин та інші.

Метою статті є проведення аналізу та ідентифікація основних проблем, які впливають на розвиток правової культури в Україні, а також

визначення конкретних перспектив та шляхів для вдосконалення правової культури в Україні.

Результати дослідження. Дійсно, правова культура – це складне та багатогранне поняття, яке може мати різні інтерпретації залежно від контексту та культурного середовища. Незважаючи на значний прогрес у дослідженні та розвитку правової культури, досі не існує загально визначеного та універсального визначення цього поняття [1, с. 15].

Загальною тенденцією є те, що правова культура включає в себе комплекс знань, цінностей, норм, навичок та умінь, які визначають співжиття людей у суспільстві на основі права та закону. Проте, саме тлумачення цих компонентів та їх взаємодія може різнитися в залежності від культурних, історичних та соціальних особливостей кожної країни.

У зв'язку з цим існують сотні різних дефініцій правової культури та її образів, які відображають різноманітні підходи та перспективи її розуміння. Деякі визначення звертають увагу на роль права в житті суспільства та важливість дотримання правових норм, інші акцентують увагу на процесах формування правосвідомості та розвитку правових цінностей серед громадян.

Сучасна юридична наука розглядає правову культуру суспільства як ключовий аспект правової реальності, аналізуючи її у контексті сучасних трансформацій, що відбуваються у правовій системі конкретних держав світу. Правова культура вважається складною системою, яка включає в себе різноманітні аспекти та компоненти, що впливають на сприйняття та використання права в суспільстві [2, с. 92].

Основними компонентами правової культури суспільства є: система норм і принципів права як регуляторів суспільних відносин (цей компонент визначає набір правових норм, законів, інститутів та процедур, які визначають правову систему країни і регулюють поведінку її громадян); правовий статус суб'єктів права (включає в себе права та обов'язки громадян, організацій, державних установ та інших суб'єктів, що діють у правовому полі); стан законності та правопорядку в суспільстві (цей аспект відображає рівень дотримання правових норм і принципів, ефективність роботи правоохоронних органів та судової системи, а також загальну довіру громадян до правової системи); масова правова свідомість (це рівень усвідомлення громадянами їхніх прав і обов'язків, знання правових норм та умінь їх застосовувати у практичному житті) [2, с. 92].

Для повноцінного розкриття кожного з перерахованих компонентів важливо аналізувати правову культуру в «режимі реального часу», тобто враховуючи актуальні виклики та завдання, які стоять перед правовою системою у певний історичний момент [2, с. 92]. Це означає постійне оновлення та адаптацію правової системи до поточних потреб суспільства, з урахуванням його розвитку, культурних особливостей та цінностей. Тільки такий підхід дозволить досягти ефективного функціонування демократичної, правової держави та забезпечити захист прав і свобод громадян.

Від категорії «правова культура суспільства» необхідно відрізнити категорію «правова субкультура». Співвідносяться вони як ціле (правова культура суспільства) і його частина (правова субкультура). У літературі не завжди вказується суб'єкт правової субкультури. Як частина загальної правової культури, вона представляє собою систему цінностей, норм, установок і життєвого стилю, характерних для певної соціальної групи. Тобто, вона є своєрідним «підтипом» або «підгрупою» правової культури, яка властива конкретній соціальній групі, і включає в себе особливості, властиві цій групі, які відрізняють її від загальних правових цінностей суспільства в цілому. Правова субкультура не протистоїть загальній правовій культурі суспільства, але доповнює її, додаючи до загальних правових цінностей нові аспекти, притаманні саме цій групі. Наприклад, правова субкультура працівників органів внутрішніх справ може включати в себе специфічні норми поведінки, професійні етичні принципи та підходи до виконання своїх обов'язків, які можуть відрізнятися від загальних правових стандартів суспільства [3, с. 320–321].

Згідно з традиційною науковою термінологією, важливо розрізнити правову субкультуру від правової контркультури, яка представляє собою окремий тип субкультури. Правова субкультура відображає специфічність правових цінностей, норм та установок, характерних для певних соціальних груп, і доповнює загальні правові стандарти суспільства. З іншої сторони, правова контркультура є прямим антиподом загальних правових цінностей та норм суспільства. Вона виступає як альтернатива домінуючій правовій системі і включає в себе кримінальну ідеологію, моральність, спосіб життя, організацію і культ, що відрізняються від прийнятих в суспільстві. Кримінальна субкультура, як частина правової контркультури, відтіняється від загальної куль-

тури суспільства і паразитує на ній, протистоячи і виступаючи проти її цінностей та принципів [3, с. 321].

На нашу думку, контркультура може виступати не лише як альтернатива домінуючій культурі, але й як важливий проблемний аспект в розвитку правової культури. Ось кілька ключових аргументів, що підтримують цю думку: порушення правопорядку (деякі аспекти контркультури можуть прямо порушати закони та правові норми, що призводить до розколу в суспільстві і підриву авторитету правової системи); зменшення довіри до правосуддя (якщо контркультурні рухи зазнають несправедливого чи непропорційного реагування з боку правоохоронних органів або судової системи, це може призвести до загального зменшення довіри до судової влади та правосуддя); конфлікти з загальною культурою (контркультура може створювати конфлікти з домінуючими цінностями і нормами суспільства, що може призвести до соціальної напруженості та конфронтації); ризик насильства та конфліктів (деякі форми контркультури можуть призвести до насильства та конфліктів у суспільстві, що загрожує безпеці та стабільності).

Тому, необхідно уважно враховувати як позитивний, так і негативний вплив контркультури на розвиток правової культури. Важливо шукати шляхи для врегулювання конфліктів, збереження миру та безпеки в суспільстві, а також для збереження довіри до правової системи та забезпечення дотримання прав і свобод громадян.

Ментальний зміст правової культури включає як теоретичну, так і практичну правосвідомість суспільства. Це комплекс уявлень та цінностей, що впливають на поведінку людей та відображаються у формах правового регулювання суспільних відносин. Якщо правова система функціонує на основі законності, соціальної справедливості та поваги до прав та свобод людини, це сприяє зростанню правосвідомості усіх членів суспільства. Навпаки, коли правові колізії, конфлікти та зневага до права домінують у суспільстві, це може призвести до деформації правової культури, порушення прав та порушень правопорядку [4, с. 213].

Тому, вважаємо за необхідне, деформацію правосвідомості також віднести до проблемного аспекту у розвитку правової культури, оскільки вона призводить до порушень прав та невідповідності нормам закону.

Люди з деформованою правосвідомістю можуть неправильно розуміти або ігнорувати закони та правила, що призводить до їх порушень.

Деформована правосвідомість може сприяти поширенню корупції та беззаконня в суспільстві, коли люди не розуміють важливості дотримання закону та правових норм. В судових процесах деформована правосвідомість може призвести до прийняття неправомірних рішень, оскільки судді або учасники судових процесів можуть перекучувати факти або ігнорувати законність.

Люди з деформованою правосвідомістю можуть вважати, що право і правосуддя не ефективні або несправедливі, що призводить до відмови від їх використання для захисту власних прав та інтересів. Деформація правосвідомості може призвести до загального підриву довіри громадян до правової системи та правосуддя, що створює перешкоди для їх нормального функціонування.

Отож, усунення деформації правосвідомості вимагає широкомасштабних заходів, спрямованих на освіту, підвищення правової грамотності та формування позитивних цінностей в суспільстві. Тільки за таких умов можна буде досягти стабільності, справедливості та законності у суспільстві.

Педагогічна думка України тлумачить правове виховання як формування морально-правової (а також етично-правової) культури, яка включає в себе: володіння певною системою знань і ціннісних орієнтацій естетики, моралі, права в їх єдності; готовність дотримуватись правових норм і громадянських обов'язків; правову пропаганду; виховання в душі поваги до законів і прав; формування активної життєвої позиції; неприпустимість антисуспільних дій та порушень громадського порядку [5, с. 42].

Правове виховання ґрунтується на тому, що на основі оволодіння людиною певними юридичними знаннями підвищується рівень її правової культури, в людини з'являються відповідні юридичні переконання, установки, навички, з'являється повага до права і закону. Позитивна правосвідомість, позитивне правове мислення людини має знайти зовнішній прояв у відповідній юридично значущій поведінці, а саме у правомірній поведінці.

Правове виховання як цілеспрямований засіб, інструмент підвищення рівня правосвідомості та правової культури людей передусім забезпечується використанням таких форм правового виховання, як правова освіта, правова агітація, правова пропаганда, правове самовиховання [3, с. 323–324].

Правове виховання, хоча і є важливою складовою розвитку правової культури, може також виступати як проблемний аспект у цьому процесі.

Недостатня кількість освітніх ресурсів, включаючи недостатнє фінансування та недостатню кількість кваліфікованих педагогічних кадрів, може перешкоджати ефективному проведенню правового виховання. Недостатня кількість практичних занять та ситуативних вправ може ускладнювати засвоєння правових знань та навичок, необхідних для формування правової культури.

Деякі соціальні групи можуть мати обмежений доступ до освіти та правової інформації, що призводить до нерівності у доступі до правового виховання та формування правової культури. Також, деякі методи виховання можуть бути неефективними у формуванні правової свідомості та цінностей, що призводить до недостатнього розвитку правової культури.

Соціальне та сімейне середовище може впливати на формування правової культури у негативний спосіб, сприяючи розвитку антиправових уявлень та поведінки.

Тому, усунення цих проблем вимагає комплексного підходу, включаючи збільшення інвестицій у освіту, підвищення якості навчання та методик виховання, забезпечення доступу до правової інформації для всіх соціальних груп, а також сприяння позитивним змінам у соціальному середовищі. Тільки через це можна забезпечити ефективний розвиток правової культури в суспільстві.

На основі аналізу проблемних аспектів у розвитку правової культури в Україні можна виокремити кілька перспектив вдосконалення даного феномену:

– реформи в судовій системі та правоохоронних органах з метою забезпечення їхньої незалежності, прозорості та ефективності;

– посилення антикорупційних заходів та впровадження прозорих механізмів контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб;

– збільшення доступності та зрозумілості законодавства для громадян через освітні та інформаційні кампанії;

– залучення громадськості до процесів прийняття рішень та реалізації законодавства шляхом розвитку громадянського суспільства та активного участі громадян у демократичних процесах.

Дані заходи сприятимуть покращенню рівня правової культури в Україні та сприятимуть розвитку правової держави.

Висновки. Правова культура в Україні відображається на кількох рівнях, і вона має як позитивні, так і негативні аспекти. З однієї сторони, українське суспільство проявляє певний рівень правової свідомості, що виявляється у великій увазі до прав і обов'язків, збереженні законності та відповідальності перед законом. З іншої сторони, існують проблеми, такі як корупція, незгодженість законодавства, недостатня довіра до правоохоронних органів та судової системи.

Сучасний стан правової культури в Україні потребує серйозних зусиль зі сторони влади, суспільства та освітніх установ для впровадження системних заходів з підвищення правової свідомості та відповідальності перед законом. Тільки шляхом спільних зусиль можна змінити ситуацію та побудувати справедливе та законне суспільство.

Для поліпшення стану правової культури в Україні потрібні системні реформи у сфері правосуддя, правової освіти, а також забезпечення прозорості та відкритості владних структур.

Список літератури:

1. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2020. 314 с.
2. Петришин О. В., Кагановська Т. Є., Передерій О. С. Трансформація в Україні правової культури суспільства під впливом процесів європейської інтеграції. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 29. № 3. С. 89–107.
3. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. Х. : Право, 2009. 352 с.
5. Пунько О.В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 27. Том 1, 2014. С. 42–46.
6. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н. : спец.: 12.00.12 «Філософія права». К. : 2003. 17 с.

Polishchuk T.S. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF LEGAL CULTURE IN UKRAINE

The relevance of the article lies in the fact that legal culture is an important component of any society, which determines the degree of compliance of citizens with laws, the level of trust in justice and general legal awareness. In Ukraine, the development of legal culture is of great importance in the context of building a democratic and legal state. However, there are numerous challenges and problems on the way to improving the legal culture. Insufficient legal education, corruption, mistrust of justice and other negative phenomena complicate this process. The purpose of the article is to analyze and identify the main problems that affect the development of legal culture in Ukraine, as well as to determine specific perspectives and ways to improve legal culture in Ukraine. The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the current state of legal culture in Ukraine, as well as problematic aspects in the development of legal culture in Ukraine. Among the problematic aspects are insufficient legal education of the population, low level of compliance with legal norms, corruption and lawlessness, as well as inefficiency of education methods and lack of access to legal information. In the context of prospects for improving legal culture in Ukraine, such areas as educational reform, information campaign, creation of a favorable legal environment, use of innovative methods of education and support for the development of civil society are considered. The conclusions of the article are aimed at increasing the level of legal awareness and responsibility before the law of Ukrainian society. The legal culture in Ukraine is reflected on several levels, and it has both positive and negative aspects. On the one hand, Ukrainian society shows a certain level of legal consciousness, which is manifested in great attention to rights and obligations, preservation of legality and responsibility before the law. On the other hand, there are problems such as corruption, inconsistency of legislation, lack of trust in law enforcement agencies and the judicial system. The current state of legal culture in Ukraine requires serious efforts on the part of the authorities, society and educational institutions to implement systematic measures to increase legal awareness and responsibility before the law. Only through joint efforts can we change the situation and build a just and legal society. To improve the state of legal culture in Ukraine, systemic reforms in the sphere of justice, legal education, as well as ensuring the transparency and openness of power structures are needed.

Key words: legal culture, legal system, state policy, civil society, corruption, deformation of legal consciousness, justice, legal behavior, legal education, subculture, counterculture.

Харченко Н.П.

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0000-0001-9854-6041

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВТІЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ПРАВОВУ ПОЛІТИКУ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Актуальність статті полягає в тому, що втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України є ключовим аспектом для розвитку сучасного правового простору країни. Перехід до стандартів та принципів, що визначаються європейськими та міжнародними нормами, відображає стрімке зближення України зі світовими демократичними та правовими стандартами. У представленій статті здійснено аналіз ключових аспектів втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України. Розглянуто та досліджено шляхи гармонізації європейського та українського законодавства, виокремлені конкретні кроки, що будуть дієвими для покращення такої гармонізації. Також були розглянуті пріоритетні напрямки реформування системи правосуддя задля відповідності міжнародним та європейським стандартам. Здійснено аналіз пріоритетності захисту прав та інтересів громадян, які можна досягнути у ключі втілення цінностей європейського та міжнародного права у правову політику України. Наголошено, що Україна зобов'язана відповідати міжнародним стандартам та забезпечувати захист прав людини відповідно до європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, міжнародних договорів та угод, які вона ратифікувала. Захист прав людини та громадянських свобод передбачає, зокрема, гарантії належного судового захисту, право на свободу слова та думки, право на життя та основні соціальні та економічні права. Зроблено висновок, що специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України є однією з найбільш актуальних тем в сучасному правознавстві. Розвиток України як демократичної держави та її інтеграція в європейський та світовий правовий простір неможливі без гармонізації законодавства з європейськими та міжнародними стандартами. Одним з ключових напрямків втілення цих цінностей в правову політику України є гарантування прав людини та їх захист. Це включає не лише прийняття відповідного законодавства, але й створення ефективних механізмів захисту прав громадян, в тому числі через судову систему та органи правопорядку. Крім того, специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України полягає в активному впровадженні принципів демократії, правової держави та рівності перед законом. Це передбачає реформування системи правосуддя, боротьбу з корупцією та забезпечення прозорості та відкритості державних інституцій.

Ключові слова: *правова політика, цінності правової політики, міжнародні стандарти, європейські стандарти, міжнародна норма, імплементація, реформа правосуддя, захист прав та інтересів громадян.*

Вступ. Втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України є ключовим аспектом для розвитку сучасного правового простору країни. Перехід до стандартів та принципів, що визначаються європейськими та міжнародними нормами, відображає стрімке зближення України зі світовими демократичними та правовими стандартами.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремим проблемам втілення цінностей європейського та міжнародного права в політику держави були

присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: М. Буроменський, О. Минькович-Слободяник, С. Несінова, О. Петришин, С. Погребняк, О. Руднева, П. Рабінович, Ю. Разметаєва та зарубіжних, – G. Beck, J. Weiler.

Постановка завдання. Специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України полягає в адаптації внутрішньої правової системи до вимог європейських та міжнародних стандартів, а також в активному залученні до співпраці

з міжнародними організаціями та партнерами. У цьому контексті, реформування правової системи та удосконалення законодавства стають пріоритетними завданнями для держави.

Досягнення цих цілей передбачає реформування правової системи України у напрямку створення ефективного та незалежного судового апарату, забезпечення правової держави та захисту прав та свобод громадян.

Результати дослідження. Слід почати з того, що на думку Г. Бек, цінності права Європейського Союзу – це керівні принципи, які в концентрованому вигляді виражають істотні суттєві характеристики та цінності правового порядку Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання соціальної сфери. Відносини в рамках інтеграційної мережі – Європейського Союзу різноманітні (матеріальні джерела), джерела їх консолідації (формальні джерела), змістовне та функціональне значення [12, с. 45–51].

Загалом, сприяння цінностям європейського та міжнародного права в правовій політиці України є важливим кроком на шляху до модернізації та демократизації суспільства, а також сприяє підвищенню довіри як внутрішніх, так і зовнішніх партнерів до країни, саме тому дуже важливим є аналіз ключових аспектів специфіки втілення цих цінностей в українське законодавство, задля ефективного впровадження і дії.

Зокрема, у сфері правової політики, Україна активно співпрацює з Європейським Союзом, Радою Європи, Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними організаціями з метою адаптації внутрішнього законодавства до європейських та міжнародних стандартів.

Специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України визначається кількома ключовими аспектами, які варто розглянути.

Гармонізація законодавства з європейськими стандартами: Україна здійснює активну роботу з адаптації свого законодавства до норм та стандартів, що притаманні країнам Європейського Союзу та іншим міжнародним організаціям. Це включає в себе ухвалення та реалізацію різноманітних законів, які гарантують дотримання прав людини, забезпечують прозорість та демократію [9, с. 115–117].

Гармонізація законодавства з європейськими стандартами є процесом, що передбачає узгодження внутрішнього законодавства країни з нормами та принципами, що прийняті в Європейському

Союзі (ЄС) та інших європейських організаціях. Це створює основу для ефективної взаємодії з країнами-членами ЄС та іншими партнерами, а також сприяє зближенню української правової системи з європейською.

Гармонізація законодавства здійснюється через прийняття нових законів та внесення змін до існуючого законодавства відповідно до європейських стандартів. Цей процес включає у себе розробку та прийняття нових нормативно-правових актів, створення необхідної інфраструктури, зміну процедур та практик у сфері правозастосування.

Для України гармонізація законодавства з європейськими стандартами є важливим завданням, оскільки це стимулює реформи у сферах правосуддя, адміністративної діяльності, правової системи та інших сферах. Це також сприяє підвищенню рівня правової культури серед громадян та підвищенню довіри до правосуддя.

Дж. Вейлер вважає, що основні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, у тій мірі, в якій вони впливають із конституційних традицій, спільних для держав-членів, визнаються загальними цінностями права та як такі включені до змісту законів ЄС. Європейський Союз приєднується до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [13, с. 2403–2415].

Деякі з конкретних заходів, які можуть бути вжиті для гармонізації законодавства, включають в себе:

- прийняття нових законів та поправок до існуючих. Парламент України приймає нові закони та вносить зміни до існуючих для відповідності європейським стандартам;

- розробка регуляторних актів. Уряд України розробляє регуляторні акти для забезпечення виконання міжнародних зобов'язань та відповідності європейським стандартам;

- зміна правової практики. Здійснюється перегляд та зміна практики правозастосування з урахуванням європейських стандартів та рекомендацій;

- підвищення кваліфікації фахівців. Здійснюється навчання та підвищення кваліфікації правових фахівців з метою впровадження та забезпечення відповідності європейським стандартам [11, с. 20].

Гармонізація законодавства з європейськими стандартами відображає стратегічний вибір України на шляху до зміцнення правової держави та наближення до європейської спільноти.

Що ж стосується реформи системи правосуддя, варто зазначити, що одним з ключових напрямів впливу європейських та міжнародних цінностей на правову політику України є проведення реформ в системі правосуддя. Це включає в себе створення незалежної та ефективної судової системи, забезпечення доступу до правосуддя та боротьбу з корупцією у правовій сфері [7, с. 90–93].

Реформи системи правосуддя в Україні відображають специфіку втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику країни. Цей процес є ключовим у забезпеченні демократичних та правових стандартів, які є необхідними для інтеграції України до європейського співтовариства. Сучасні українські науковці активно досліджують та аналізують цей процес, висловлюючи різноманітні погляди та рекомендації.

Пріоритетні напрямки реформування системи правосуддя включають у себе забезпечення незалежності судової системи, підвищення її ефективності та доступності для громадян, а також боротьбу з корупцією та політичним впливом. Сучасні українські науковці розглядають ці аспекти з різних точок зору, вказуючи на необхідність консолідації зусиль уряду, судових органів, міжнародних партнерів та громадськості для досягнення успішних результатів.

Згідно з дослідженнями сучасних українських вчених, незалежність судової системи є ключовим фактором у забезпеченні правової державності та дотриманні принципів правової рівності. Вони вказують на необхідність реформування процедур призначення та дисциплінування суддів, зміцнення принципів відповідальності та прозорості у судовій системі [4, с. 90-97].

Крім того, науковці визначають ефективність та доступність правосуддя для громадян як важливі аспекти, що потребують уваги. Вони вказують на необхідність розробки та впровадження механізмів альтернативного вирішення спорів, підвищення кваліфікації суддів та персоналу судових органів, а також створення доступної та зрозумілої інформації для громадян про їхні права та можливості.

Професор Рабінович П.М., провідний експерт у галузі правознавства, звертає увагу на необхідність системних змін у судовій системі, зокрема щодо впровадження механізмів, які забезпечать незалежність суддів та їх ефективність. Він підкреслює, що реформи повинні спрямовуватися на забезпечення дотримання правових норм, зменшення корупції та підвищення довіри громадян до судової системи [10, с. 156–158].

Доктор юридичних наук Петришин О.В. акцентує увагу на значенні прозорості та відкритості судової системи, відзначаючи, що важливою частиною реформ є створення умов для залучення громадськості до контролю за правомірністю судових рішень та діяльності судів [6, с. 28–31].

Крім того, доктор юридичних наук Несипова С.В. підкреслює, що важливою складовою ефективної реформи є забезпечення незалежності та професійності суддів, а також створення сприятливих умов для розбудови довіри громадян до правосуддя [5, с. 49–55].

Отже, реформи системи правосуддя в Україні відображають не лише адаптацію до європейських стандартів, а й стратегічний курс на зміцнення демократичних інститутів та правових засад, що є важливими складовими будівництва сучасної української держави.

Україна працює над забезпеченням дотримання та захисту прав людини та громадянських свобод у відповідності з європейськими та міжнародними стандартами. Це включає в себе захист прав, свободу слова, право на справедливий судовий процес та інші.

Зміцнення прав людини та громадянських свобод є одним із ключових аспектів втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України. Це відображається у прийнятті законів, регулюючих права та свободи громадян, а також у створенні ефективних механізмів захисту цих прав у судовій системі [3, с. 21–23].

Україна зобов'язана відповідати міжнародним стандартам та забезпечувати захист прав людини відповідно до європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, міжнародних договорів та угод, які вона ратифікувала. Захист прав людини та громадянських свобод передбачає, зокрема, гарантії належного судового захисту, право на свободу слова та думки, право на життя та основні соціальні та економічні права.

Сучасні українські науковці, такі як професор Погребняк С.П. та доктор юридичних наук Руднева О.М., звертають увагу на необхідність активного впровадження принципів прав людини в усі сфери життя суспільства та вдосконалення механізмів їх захисту. Вони підкреслюють, що зміцнення прав людини та громадянських свобод має стати пріоритетом для влади та суспільства в цілому [8, с. 156–158].

Крім того, доктор юридичних наук Руднева О.М. вказує на важливість формування ефективних механізмів захисту прав людини через роз-

робку та впровадження нових законів та політик, а також через активну участь громадськості та міжнародних організацій у контролі за дотриманням правових стандартів [9, с. 109–111].

Таким чином, зміцнення прав людини та громадянських свобод є важливим аспектом втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України, який вимагає постійної уваги, системних реформ та активної участі суспільства.

На думку М. Буроменського, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (далі – Конвенція) є своєрідним європейським кодексом свободи та демократії, який виступає як новий людиноцентричний світогляд. Він підкреслює, що міжнародне, політичне та правове значення Конвенції виявляється у кількох аспектах. По-перше, це створення сильної регіональної системи захисту прав людини, яка виявилася значно потужнішою за ООН. По-друге, з Конвенцією пов'язане фактичне виведення питання прав людини зі сфери виключно внутрішньої компетенції держави у сферу загальноправового регулювання – міжнародного та внутрішньодержавного [2, с. 5–17].

М. Буроменський наголошує, що європейський конвенційний режим регулювання прав людини має характер мінімального рівня, нижче якого держава у своєму законодавстві чи практиці не може опускатися. Це стосується як права Європейського суду з прав людини приймати рішення по суті скарги, так і контролю органів Ради Європи за її виконанням. По-третє, з Конвенцією пов'язане створення такої правової моделі та інституційної системи захисту прав людини, яка б могла адекватно відображати суспільні уявлення про права людини, що динамічно розвиваються, у їх розумінні прав людини [2, с. 5–17].

Згідно з висновками М. Буроменського, Конвенція забезпечує високий рівень уніфікації основ права європейських країн та є певним алгоритмом побудови цілих галузей права. На основі Конвенції та практики Європейського суду з прав людини виникло європейське розуміння прав людини. Участь у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її дотримання є перепусткою держав до європейської спільноти та свідченням належності до європейської правової культури [1].

Права людини, як відзначає М. Буроменський, формують політичне суспільство таким чином, щоб люди могли реалізувати можливості людської природи та належать до того, що відповідає людині, враховуючи її людяність.

Висновки. Специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України є однією з найбільш актуальних тем в сучасному правознавстві. Розвиток України як демократичної держави та її інтеграція в європейський та світовий правовий простір неможливі без гармонізації законодавства з європейськими та міжнародними стандартами.

Одним з ключових напрямків втілення цих цінностей в правову політику України є гарантування прав людини та їх захист. Це включає не лише прийняття відповідного законодавства, але й створення ефективних механізмів захисту прав громадян, в тому числі через судову систему та органи правопорядку.

Крім того, специфіка втілення цінностей європейського та міжнародного права в правову політику України полягає в активному впровадженні принципів демократії, правової держави та рівності перед законом. Це передбачає реформування системи правосуддя, боротьбу з корупцією та забезпечення прозорості та відкритості державних інституцій.

Список літератури:

1. Буроменський М., Закоморна К. До питання про методологію дослідження проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи (на прикладі пострадянської доктрини). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 100–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_1_12
2. Буроменський М. В. Міжнародне право на тлі викликів XXI століття. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 5–17.
3. Минькович-Слободяник О. В. Види правової політики України. *Часопис Київського університету права*. 2012. С. 21–23.
4. Минькович-Слободяник О.В. Загальна концепція правової політики України *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 42. С. 90–97.
5. Несинова С. В. Сучасні аксіологічні проблеми трансформації права в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля*. Сер. *Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. С. 49–55.

6. Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування*: зб. Матер. Наук.-практ. Конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). С. 28–31.

7. Погребняк С. Висновки та рекомендації з національної правничої дискусії. *Право України*. 2017. № 7. С. 90–93.

8. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.

9. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. К.: НІСД, 2013. 160 с.

10. Рабінович П. М. Практика Європейського суду з прав людини у рішеннях проти України. Львів, 2012. 267 с.

11. Разметаєва Ю. С. Правові цінності: природа і особливості. *Правова доктрина–основа формування правової системи держави*. 2013. С. 20.

12. Beck G. Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU. 2013. pp. 45–51.

13. Weiler, J. The Transformation of Europe. *Yale Law Journal*. 1991. № 100 (8), pp. 2403–2483.

Kharchenko N.P. KEY ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE VALUES OF EUROPEAN AND INTERNATIONAL LAW IN THE LEGAL POLICY OF UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The relevance of the article lies in the fact that the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine is a key aspect for the development of the modern legal space of the country. The transition to standards and principles determined by European and international norms reflects the rapid convergence of Ukraine with world democratic and legal standards. The presented article analyzes the key aspects of the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine. Ways of harmonizing European and Ukrainian legislation have been considered and researched, specific steps that will be effective for improving such harmonization have been singled out. The priority directions of reforming the justice system in order to comply with international and European standards were also considered. An analysis of the priority of protecting the rights and interests of citizens, which can be achieved in the key of implementing the values of European and international law into the legal policy of Ukraine, was carried out. It was emphasized that Ukraine is obliged to meet international standards and ensure the protection of human rights in accordance with the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, international treaties and agreements that it has ratified. The protection of human rights and civil liberties includes, in particular, guarantees of due judicial protection, the right to freedom of speech and opinion, the right to life and basic social and economic rights. It was concluded that the specificity of the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine is one of the most relevant topics in modern jurisprudence. The development of Ukraine as a democratic state and its integration into the European and world legal space are impossible without harmonization of legislation with European and international standards. One of the key areas of implementation of these values in the legal policy of Ukraine is the guarantee of human rights and their protection. This includes not only the adoption of appropriate legislation, but also the creation of effective mechanisms for the protection of citizens' rights, including through the judicial system and law enforcement agencies. In addition, the specificity of the implementation of the values of European and international law in the legal policy of Ukraine consists in the active implementation of the principles of democracy, the rule of law and equality before the law. This involves reforming the justice system, fighting corruption, and ensuring the transparency and openness of state institutions.

Key words: legal policy, values of legal policy, international standards, European standards, international norm, implementation, reform of justice, protection of rights and interests of citizens.

Слюсаренко К. Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПОШУК НОВИХ НАПРЯМКІВ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Дана наукова стаття присвячена аналізу та пошукам нових напрямків удосконалення юриспруденції з позиції теорії та практики. Вказується на те, що механізми для розвитку юридичної науки напряму залежать від процесів, що відбуваються у нашій державі. З'ясовано, що одним із способів пристосувати правознавство до актуальних умов сьогодення буде здійснити його соціологізацію. У зв'язку з цим проаналізовано запровадження такого принципу, як принцип верховенства права, саме з позицій висвітлення правової проблематики у контексті суспільства в цілому. Досліджено особливості існування різних типів праворозуміння, з метою з'ясувати, як вони впливають на покращення юридичної науки.

До самостійного напрямку розвитку юриспруденції віднесено необхідність у дослідженні взаємозв'язку сучасної юридичної науки з основними шляхами розвитку юридичної освіти. На основі цього розглянуто досвід функціонування правничих шкіл США, та виявлено, що зростання кар'єри викладача у цій країні напряму залежить від його наукових здобутків у вигляді опублікованих наукових робіт. Виокремлено такий процес, що відбувається у нашій державі, як зростання значимості порівняльно-правових досліджень. Охарактеризовано його саме з позитивної сторони, адже сучасне порівняльне право дає змогу не тільки застосовувати різноманітні варіанти при вирішенні актуальних правових проблеми, а й розглянути причини їх виникнення.

Проаналізовано існуючі проблеми, ігнорування яких неминуче призведе до появи значної кількості нормативно-правової бази, яка не буде відповідати вимогам сучасності. Визначено, що в умовах сьогодення розробка нормативно-правових актів галузі космонавтики відбувається не системно, що може свідчити про хаотичний підхід до даної діяльності. Запропоновано здійснити процес кодифікації національного космічного права, з метою заповнити існуючі прогалини у правовому регулюванні космічних відносин та усунути спірні ситуації, які притаманні чинному космічному законодавству.

Ключові слова: юриспруденція, напрямки розвитку, шляхи вдосконалення, соціалізація, юридична освіта, типи праворозуміння, порівняльно-правові дослідження, розробка нормативно-правових актів, космічне право.

Постановка проблеми. Існування та функціонування юриспруденції як цілісного явища відбувається з метою вироблення знань для подальшого розміщення їх у відповідну систему, а також з ціллю розробки методів вирішення проблемних ситуацій, які з'являються під час удосконалення правових явищ. З розвитком суспільства пов'язують виникнення певних ускладнень у міжлюдських відносинах, і як наслідок, поширюється активізація протилежних інтересів різних соціальних верств населення. У зв'язку з цим постає необхідність у наданні правовим нормам більшої визначеності. Лише процес вдосконалення юриспруденції в змозі привести її до свого безпосереднього призначення, тільки таким чином, закладені в ній завдання, будуть реалізовані, і вона набуває такого наукового характеру, що відрізнятиме її від усіх інших наук.

Належна правотворчість, опрацювання усіх необхідних для формування юридичної науки термінів та положень, систематизація правових матеріалів будуть неідеальними, якщо оминути дослідження історичних аспектів, не брати до уваги соціальні, економічні та політичні перетворення. Саме тому механізми для розвитку юриспруденції напряму залежать від процесів, що відбуваються у нашій державі. Зокрема визначний процес глобалізації загострює економічну конкуренцію, яка безпосередньо має вплив, на політичне, правове, культурне та інформаційне середовище, спричиняючи при цьому напружену ситуацію в країні. Безперечно, кожне наукове пізнання можна окреслити як завершену у певному сенсі подію, проте не потрібно забувати, що теорія здобуває свою цілісність тільки за умов, коли вона використовується для вирішення актуальних питань практичного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовні дослідження питань, що стосуються розвитку юриспруденції, можна знайти у працях таких видатних вчених як: С. Гусарев, М. Козюбра, В. Матвійчук, О. Петришин, П. Рабінович, В. Тацій, Ю. Шемшученко, П. Виноградов, В. Вільсон, Р. Іерінг, К. Калюжний, М. Козюбра, Д. Мейер, Ф. Моршкін, С. Муромцев, Ю. Оборотов, Л. Петражицький, О. Скакун. Не зважаючи на ґрунтовну наукову базу щодо вирішення зазначених вище питань, варто продовжити пошуки нових напрямків розвитку юридичної науки.

Мета статті – дослідити сучасні тенденції розвитку юриспруденції, що сприятиме формуванню правової науки, відповідної соціальним очікуванням, та на посилення інноваційних напрямків розвитку сучасної юридичної науки.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід наголосити, що право є своєрідним втіленням найважливіших цінностей людського буття. Права і свободи людини і громадянина – це та, можливо, єдина ціннісна система, яка здатна примирити людину з оточуючим її суспільством і з державою, подолати їх взаємне відчуження [1, с. 36]. Однак, право не може стати тим важливим елементом регулювання відносин у суспільстві, до поки усі галузі та напрями юриспруденції не будуть чутливі до інтересів звичайних громадян та до існуючих викликів та загроз. З цього випливає необхідність втілення у розвиток юридичної науки такого аспекту як соціологізація.

Особливості даного процесу у своїх працях висвітлює Р. А. Калюжний. Він наголошував на тому, що одним із способів пристосувати правознавство до актуальних умов сьогодення буде здійснити соціологізацію юридичних знань, яка виведе огляд правової проблематики за більш широкі рамки, розглядаючи не лише державні організації, що регулюють відносини з приводу реалізації державної влади, але й суспільство як повноцінне формування [2, с. 138]. У той же час юриспруденція, як і інша соціально значуща наука, не може пасивно зображати реальність, вона покликана розглядати її з однієї сторони як явище стале, але з іншого боку, пропонувати внесення змін для покращення ситуації.

Юриспруденція є досить своєрідною наукою, у зв'язку з тим, що її значення у суспільстві не обмежується суто пізнанням правових явищ. Варто наголосити, що перелік її функцій та завдань тільки збільшується. Особливо добре це можна спостерігати у момент застосування правових норм для вирішення конфліктних ситу-

ацій між індивідами. Під час такого застосування неодмінно виникають певні суперечливі моменти та з'ясовуються існуючі прогалини, які й покликана врегулювати юридична наука. Окрім цього, важливим є належне закріплення одноманітності у нормах і принципах права, задля утворення відповідного порядку в різних джерелах права, та вироблення суворої ієрархії між ними. З огляду на це, розвиток юриспруденції є беззаперечно вагомим складовою на шляху до вирішення всього різноманіття правових ситуацій.

Варто наголосити, що теперішній стан юридичної науки передбачив запровадження такого основоположного принципу, як верховенство права, саме з позицій висвітлення правової проблематики у контексті суспільства в цілому. З'ясування змісту зазначеного принципу викликає необхідність у зміні акцентів правових досліджень. Тобто право повинно висвітлюватися як продукт суспільства у контексті взаємовідносин між соціалізованими індивідами, які здобувають все більшої загальної значимості зі всіма їх публічно-владними атрибутами. Надалі для досягнення соціально значимого результату в системі правового регулювання необхідним стає закріплення норми права не лише у вигляді зразка поведінки, а й створення конкретної процедури здійснення встановлених положень, яка повинна, окрім всього, також відповідати змісту правових норм [3, с. 35].

Особливості удосконалення юридичної науки полягають також в тому, що напрями її розвитку обумовлюються різними типами праворозуміння. Сучасні правознавці роблять акцент на відмові від неподільного, пануючого у вітчизняній юриспруденції легістського праворозуміння, адже його засади містять значні прогалини, які необхідно найближчим часом заповнити та ліквідувати. Спроби вирішення зазначеної проблеми почали здійснювати з різних, часом навіть взаємовиключних концептуально-методологічних підходів [4, с. 14]. Наразі наука про право охоплює значну кількість концепцій праворозуміння, які в загальному визначають наукове пізнання і роз'яснюють право як своєрідне та відносно незалежне, цілісне, системне явище, яке існує в житті людей. Їх можна об'єднати у рамки таких основних напрямів у науковому пізнанні права, в залежності від філософського фундаменту їх осмислення, як: природно-правові, соціологічні й нормативістські концепції та теорії права.

На основі цього, завдання юридичної науки осучаснилися. Тобто, зараз важливою місією юриспруденції є осмислення залежності права

від людини. Такі процеси у сучасному світі, як інтенсивність процесів глобалізації, а також можливість утворення гуманістичної, ліберально-демократичної цивілізації, зіграли значну роль у якості стимулюючих факторів до інтеграційних пошуків, покликаних на теоретичні побудови, які будуть спроможні примирити позитивістський і природно-правовий напрями у розвитку сучасного правознавства. Пошуки розгортаються у векторі інтегративного праворозуміння, який при цьому застосовується у найширшому розумінні, починаючи від інтеграції, яка зможе побороти різнобарвність, що закладена всередині всіх типів праворозуміння, закінчуючи інтеграцією, спрямованою на утворення нової, загальнонаукової методологічної єдності позитивістських, природно-правових і соціологічних пізнавальних моделей. В даному випадку, мова йде звичайно не про виділення універсальної теорії права з поміж інших, а більше про створення окремого напрямку розвитку правової науки.

Як самостійний напрям розвитку юриспруденції слід виокремити дослідження взаємозв'язку сучасної юридичної науки з основними шляхами розвитку юридичної освіти. В правознавстві вже давно склалася негласна традиція зосереджувати дисертаційні дослідження виключно на удосконаленні існуючого законодавства. До того ж характерна риса, яка зустрічається в усіх без винятку авторефератах дисертацій, є теза про те, що дані рукописи можуть бути використані в навчальному процесі при підготовці підручників, навчальних посібників або окремих їх розділів у відповідних галузях. З одного боку, дане явище є досить очікуваним, проте з іншого боку, реальне застосування навіть досить влучних досліджень важко віднайти.

Саме тому основним завданням у контексті розглянутої проблематики, вирішення якого покладатиметься на майбутні реформаційні процеси, має стати перегляд умов і вимог до якості юридичних досліджень. Внаслідок такого перегляду неодмінно відбудеться зміна теперішньої ситуації і, найголовніше, утвориться встановлення прямого зв'язку між науковими дослідженнями у галузі права та розробкою навчальних програм, способів та методів у правничій освіті. Юридична наука, як визначна наука, покликана працювати на правничу освіту, здійснюючи при цьому як прямий вплив, так і використовуючи непрямі способи, проявляючи опосередкований вплив [5, с. 18]. Якщо звернутися до досвіду зародження та сучасного функціонування правничих шкіл США, то

можна спостерігати за тим, що зростання кар'єри викладача напряму залежить від його наукових здобутків у вигляді опублікованих наукових робіт у популярних фахових виданнях, зміст яких в подальшому відображається ними у власних навчальних курсах.

Зростання значимості порівняльно-правових досліджень слід віднести до позитивних змін, що відбуваються у нашій державі, та, які напряму пов'язані з процесом удосконалення юридичної науки. Зокрема, така вчена як В. В. Дудченко у своїх наукових працях акцентує увагу, що під час дослідження порівняльного права виникає можливість застосувати нові, нетрадиційні підходи до вивчення чинного національного законодавства, яке наразі в певній мірі пригнічується через відсутність єдності значної кількості правових доктрин [6, с. 16]. Сучасне порівняльне право, завдяки накопиченню досвіду з існуючих правоустроїв країн, що входять до світового співтовариства, дає змогу не тільки застосовувати різноманітні варіанти при вирішенні актуальних правових проблеми, а й розглянути причини їх виникнення та способи розв'язання в історичному вимірі. Це, перш за все, дозволяє шляхом порівняння надати оцінку ефективності рішень, прийнятих на державному рівні. Окреслена ситуація повинна сприяти тому, що рішення стосовно конкретної юридичної проблеми національного рівня, буде схвалено тільки після надання критичної оцінки результатам дослідження того, як вирішується дана проблема в інших країнах.

У процесі пошуку нових напрямків удосконалення юриспруденції, нагального вирішення вимагають такі проблеми, як: хаотичність та відсутність будь-якої системності під час здійснення наукових досліджень; брак власних основоположних концепцій; існування в недостатній кількості сталих наукознавчих критеріїв, наукової методології тощо [7, с. 25]. Ігнорування ж зазначеної проблематики неминуче призведе до появи значної кількості нормативно-правової бази, яка не буде відповідати вимогам сучасності, адже існуватиме без належних науково-концептуальних засад, та матиме негативний вплив на функціонування правозастосовчої практики. Уже зараз можна зустріти закони, які не містять, окрім узагальнюючих норм, ніяких правових механізмів [8].

Зокрема, якщо розглядати таку галузь як національне космічне право. То варто зазначити, що на відміну від морського і повітряного права нормативне регулювання в космічній сфері розпочалося не з створення державами національних пра-

вових актів, а з розробки міжнародно-правових норм, що в подальшому вплинуло на прийняття та ухвалення законів. Наразі обсяг національного законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з цією сферою поступається міжнародно-правовому. Можна констатувати, що розробка оновленої нормативно-правової бази галузі космонавтики відбувається не системно, що може свідчити про хаотичний підхід до даної діяльності.

Задосить короткий період часу спостерігаються наступні зміни у побудові правових конструкцій законопроектів. Спочатку це закріплення інструменту ліцензування, та передбачення дозвільного порядку, а в подальшому поява декларативного механізму провадження космічної діяльності, а також нового понятійного апарату. Такі рішення та пропозиції є наслідком поверхневого та несерйозного галузевого обговорення серед осіб, що входять до космічної спільноти, надання неналежної експертної оцінки підготовленим космічним нормам, до того ж їхня невідповідність принципам доцільності та адекватності державної регуляторної політики у сфері провадження космічної діяльності.

За таких обставин першочерговим державним завданням є невідкладне вирішення поточних труднощів у сфері космічної промисловості України шляхом сформування економічно обґрунтованих стратегічних цілей і принципів національної космічної діяльності, й до того ж встановлення нормативно-закріплених засобів і методів їх досягнення. При цьому наміри мають бути конкретними, вимірними, досяжними і прийнятними для суб'єктів космічної діяльності [9]. Насамперед, важливо внести зміни до положень ключового нормативно-правового акту, Закону України "Про космічну діяльність". Більше того, онов-

лене визначення понять і термінів має відповідати принципам притаманним космічному праву, а також техніко-юридичному змісту, що вкладається у них ученими-юристами.

Найбільш дієвим методом для підвищення ефективності такої галузі права, як національне космічне право, буде здійснити процес кодифікації його норм. Це дозволить систематизувати та погодити між собою існуюче космічне законодавство, створити дієвий інструмент правового регулювання відносин, що виникають у сфері космічної діяльності. Найважливішою метою кодифікації у даному випадку є створення такого зведення правил, яке б відповідало умовам, у яких опинилася наша країна, та яке б охоплювало усі наявні перспективи розвитку у сфері дослідження й використання космічного простору.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що розгляд правової проблематики пов'язаної з пошуком нових напрямів та шляхів вдосконалення юридичної науки, має відбуватися у відповідності до особливостей національної правової культури. Належне заповнення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин, дієве обговорення проектів законів та інших нормативно-правових актів сприятиме формуванню такої правової науки, яка відповідатиме соціальним очікуванням. В свою чергу, посилення таких інноваційних напрямів розвитку сучасної юридичної науки, як соціологізація сучасної юриспруденції, опрацювання різних типів праворозуміння дослідження взаємозв'язку між юридичною наукою та особливостями розвитку юридичної освіти, аналіз порівняльно-правових аспектів, дозволить досягнути стану наукової зрілості правової науки в Україні як системи знань та способів і засобів конструювання правової дійсності.

Список літератури:

1. Подковенко Т. О. Антропологічний підхід до права як основа юридичної. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 36.
2. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 138.
3. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Юриспруденція: від витоків до сучасності. *Юридичний вісник*. 2016. № 3(40). С. 35.
4. Матвійчук В.К. Актуальні проблеми юридичної науки 2010. *Юридична наука*. 2011. № 1(1). С. 14.
5. Аналіз проекту Концепції реформування юридичної освіти в Україні в світлі отриманих відгуків за результатами регіональних обговорень. автор Ю. Барабаш. 2017. 18 с.
6. Дудченко В. В. Традиції та новації сучасної юридичної науки. *Сучасна юридична освіта: досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції., м. Одеса, 21 жовт. 2016 р. / Одеса, 2016. С. 16.
7. Луць Л. Сучасна українська правова наука: деякі проблеми та перспективи. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 25.
8. Фелді О. В. Сучасний стан та шляхи розвитку української юридичної науки. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=648.

9. Ковбасюк Ю.В., Ващенко К.О., Сурмін Ю.П. та ін. Державна політика: підручник: у 2 т.: Національна академія державного управління при Президентові України. Київ; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. С. 377.

Slusarenko K. R. THE SEARCH FOR NEW DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF JURISPRUDENCE: THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS

This scientific article is devoted to the analysis and search for new directions for the improvement of jurisprudence from the standpoint of theory and practice. It is pointed out that the mechanisms for the development of legal science directly depend on the processes taking place in our country. It has been found that one of the ways to adapt jurisprudence to the actual conditions of today will be to carry out its sociologization. In this regard, the introduction of such a principle as the principle of the rule of law was analyzed, precisely from the standpoint of highlighting legal issues in the context of society as a whole. Peculiarities of the existence of different types of legal understanding were studied in order to find out how they affect the improvement of legal science.

The independent direction of the development of jurisprudence includes the need for research on the relationship between modern legal science and the main ways of developing legal education. Based on this, the experience of the functioning of law schools in the USA was considered, and it was found that the growth of a teacher's career in this country directly depends on his scientific achievements in the form of published scientific works. Such a process, which is taking place in our country, is singled out as the growing importance of comparative legal studies. It is characterized precisely from the positive side, because modern comparative law makes it possible not only to apply various options when solving actual legal problems, but also to consider the causes of their occurrence.

The existing problems are analyzed, ignoring which will inevitably lead to the emergence of a significant amount of regulatory and legal framework that will not meet the requirements of modernity. It was determined that in today's conditions, the development of regulatory and legal acts in the field of cosmonautics is not systematic, which may indicate a chaotic approach to this activity. It is proposed to carry out the process of codification of the national space law, with the aim of filling the existing gaps in the legal regulation of space relations and eliminating controversial situations inherent in the current space legislation.

Key words: *jurisprudence, directions of development, ways of improvement, socialization, legal education, types of legal understanding, comparative legal studies, development of normative legal acts, space law.*

Відомості про авторів

Агапова О.В. – Ph.D., завідувачка сектору міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями лабораторії теоретичних досліджень, міжнародної, редакційно-видавничої та науково-методичної діяльності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Бородін І.Л. – доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського інституту інтелектуальної власності та права

Вознюк А.А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

Губарев С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Джаряган К. А. – студентка другого (магістерського) рівня здобуття освіти Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Діденко С.В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Херсонського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Жадан Є.В. – кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного права та приватного права Університету митної справи та фінансів

Замрига А.В. – доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Запольський Д.Є. – аспірант кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Кагадій М.І. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Каменський Д.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства Бердянського державного педагогічного університету

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Касьян В.В. – директор Департаменту по роботі з персоналом Державної митної служби України

Керничний Н.І. – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право ЗВО «Університет Короля Данила»

Козій І.С. – кандидат юридичних наук, керівник Адвокатського бюро «Козій та партнери»

Коломоєць Т.О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, декан юридичного факультету, Запорізький національний університет

Курінний Є.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права, Запорізький національний університет

Максіменцева Н.О. – доцент кафедри парламентаризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мартинюк І.В. – аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»

Мацелюх І. А. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мельник О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права

Набокова О.Г. – здобувачка кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Овсійчук Т.П. – аспірант кафедри права ПВНЗ «Європейський університет»

Пахомі С.К. – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету

Полетило П.С. – аспірант кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки

Поліщук Т.С. – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право ЗВО «Університет Короля Данила»

Поляков Р.Б. – кандидат юридичних наук, докторант Запорізького національного університету

Попович О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Пушкар О.А. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету

Рогозіннікова К.С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Рябець Р.В. – аспірант кафедри адміністративного і кримінального права за спеціальністю 081 – Право Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Семікоп Н.В. – аспірантка кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Є.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Сівак В.М. – аспірант кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Слюсаренко К. Р. – аспірантка кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія»

Сосков Р.Р. – аспірант кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Титаренко М.В. – PhD, доцент кафедри конституційного та адміністративного права, Запорізький національний університет

Томаш Л.В. – кандидат юридичних наук, директор Буковинської державної сільськогосподарської дослідної станції Інституту сільського господарства Карпатського регіону Національної академії аграрних наук України

Фелик О.В. – аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Харченко Н.П. – здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право ЗВО «Університет Короля Данила»

Чайковський Д.З. – аспірант кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету; юрист ТОВ «Нова пошта»

Чижиков О.О. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Шабалін А.В. – кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент, кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, адвокат (<https://orcid.org/0000-0001-8536-5081>)

Швидкий О.О. – адвокат, партнер АБ «BSB Partners»

Шевчук П.В. – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

Шишка Р.Б. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права

Шкарупа К.В. – доктор юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Чорна В.Г. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 6 2023

Коректура • *Н. Славогородська*

Комп'ютерна верстка • *В. Гайдабрус*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,1. Ум. друк. арк. 15,81. Зам. № 0224/103

Підписано до друку 28.12.2023. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.